

การศึกษาหลักคิดการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาจากสามนิกายหลัก

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2565

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A STUDY OF THE PRINCIPLES FOR CREATING BUDDHIST SACRED PLACES FROM
THREE MAJOR SECTS

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in Architecture

Department of Architecture

FACULTY OF ARCHITECTURE

Chulalongkorn University

Academic Year 2022

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การศึกษาลัทธิคิดการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนา จากสามนิกายหลัก
โดย	นายปัญญาพัฒน์ ภิระธำรงวีร์
สาขาวิชา	สถาปัตยกรรม
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	อาจารย์ ดร.วันชัย มงคลประดิษฐ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้ให้นักศึกษานี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต

.....	คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัชจิติ)	
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์	ประธานกรรมการ
.....	
(รองศาสตราจารย์ ดร.ฐานิศวรรค์ เจริญพงศ์)	
.....	อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(อาจารย์ ดร.วันชัย มงคลประดิษฐ)	
.....	กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.วริษา วงศ์พยัต)	
.....	กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เทิดศักดิ์ เตชะกิจจจร)	
.....	กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(อาจารย์ ดร.พรศิลป์ รัตนชูเดช)	

ปัญญาพัฒน์ ธีระอำรงวีร์ : การศึกษาหลักคิดการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาจากสามนิกายหลัก. (A STUDY OF THE PRINCIPLES FOR CREATING BUDDHIST SACRED PLACES FROM THREE MAJOR SECTS) อ.ที่ปรึกษาหลัก : อ. ดร.วันชัย มงคลประดิษฐ์

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทำความเข้าใจในหลักคิดการสร้างมณฑลทางพุทธศาสนาที่แตกต่างกันของสามนิกายหลัก (เถรวาท มหายาน และวัชรยาน) ที่อยู่บนพื้นฐานของหลักธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันมีหลักปฏิบัติในอริยมรรคเพื่อการเข้าถึงพุทธธรรม การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพผสมผสานกับการวิจัยเชิงบรรยาย (ในเชิงสหสัมพันธ์) โดยศึกษาวิเคราะห์แนวทางการสอน, สิ่งที่มีมุ่งเน้นในการปฏิบัติ, และกิจกรรม ประเพณี ที่แตกต่างกันของแต่ละนิกาย (แต่ยังคงหลักมีหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) ที่มุ่งสู่พุทธธรรมเป็นเป้าหมายที่เหมือนกัน) ที่ส่งผลให้พุทธสถานของทั้ง 3 นิกายมีรูปแบบที่แตกต่างกัน แต่มีความเหมือนในความสอดคล้องไปกับการจัดสรรพื้นที่ที่เอื้อต่อการพัฒนาจิตอย่างเป็นลำดับขั้น ผลการศึกษาทำให้เข้าใจหลักคิดการสร้างอริยมรรคมณฑล โดยสามารถสรุปหลักการได้ดังนี้ อริยมรรคมณฑลนั้นต้องมีหลักร่วมใจหรือนิमितหมายแห่งปัญญาญาณเป็นศูนย์กลาง อันเป็นเป้าหมายหลัก และมีพื้นที่โดยรอบดุจเรือนแก้วขยายออกมาจากศูนย์กลาง ดุจเป็นลำดับขั้นการเข้าถึงปัญญาญาณหรือความเป็นพุทธะ อันเป็นคุณลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ก่อให้เกิดความสงบภายในตน ควบคุมการรับรู้ภายนอกที่เป็นปรากฏการณ์ความแปรเปลี่ยนของธรรมชาติรอบตัว โดยมีองค์ประกอบทางพุทธสถาปัตยกรรมที่มีความประณีตจากภายนอกค่อย ๆ มากขึ้นอย่างเป็นลำดับขั้น และประณีตสูงสุดที่ศูนย์กลาง (อันเปรียบดุจจิตแห่งปัญญาที่เจิดจรัส) เทียบเคียงกับสภาวะจิตที่กำลังเข้าสู่ความเป็นพุทธะ มีความบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว อันทำให้อริยมรรคมณฑลนี้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ สามารถพัฒนาจักรวาลชีวิตให้เจริญขึ้นสอดคล้องกับวิถีธรรมชาติ เป็นไปตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา ทำให้บุคคลเห็นคุณค่าของวิถีชีวิตที่อยู่บนหลัก ศีล สมาธิ ปัญญา เข้าใจความสุข สงบ ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย มีชีวิตที่เป็นอิสระจากความทุกข์ มีปัญญาและมีความเบิกบาน เป็นความสมบูรณ์ของชีวิต

สาขาวิชา   สถาปัตยกรรม

ปีการศึกษา   2565

ลายมือชื่อผู้นิสิต .....

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก .....

6073807925 : MAJOR ARCHITECTURE

KEYWORD: Buddhist architecture Theravāda-Mahāyāna-Vajrayāna virtues–concentration–
wisdom sacred place

Punjaphut Thirathamrongwee : A STUDY OF THE PRINCIPLES FOR CREATING BUDDHIST
SACRED PLACES FROM THREE MAJOR SECTS. Advisor: WONCHAI MONGKOLPRADIT,
Ph.D.

This dissertation aims to study the principles of creating Buddhist sacred places of the three leading sects, namely Theravāda, Mahāyāna, and Vajrayāna, which are based on the teachings of the Lord Buddha that enable Buddhists to follow practices regarding the Noble Eightfold Path to attain the Buddha Dharma. As a qualitative and correlational research, this research analyzed Buddhist teaching approaches and focuses on the practices as well as activities and traditions that vary among the sects although they have the same Buddha Dharma as their ultimate goal. Despite their diverse forms, the sacred places of all the sects are similar, with the allocation of space that facilitates the hierarchical development of the mind. The results of this research uncovered the principles of creating the Noble Path Places and can be concluded into significant points. The sacred place must consist of the principle of the mind or the vision of wisdom, as the principal goal, at the center and the surrounding areas are like a series of hollow spheres extending from the center resembling hierarchical access to wisdom or enlightenment. These architectural features create peace within the mind and control one's perception of the phenomenon of surrounding nature dynamics. The elements of the architectural places exquisitely designed from the outside gradually appear in a hierarchy and are supremely refined at the center, hence representing the mind of brilliant wisdom, the state of mind entering Buddhahood and pureness. As a result, the Noble Eightfold Path places are the sacred places that contribute to the prosperity of the universe of life following the natural way and the Middle Way. They enable people to recognize the value of a way of life following the Precepts, Concentration, and Wisdom, appreciate happiness and peace that depend on causes and conditions, live a life free from suffering, and attain wisdom, cheerfulness, and the fullness of life.

Field of Study: Architecture

Student's Signature .....

Academic Year: 2022

Advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณทุนอุดหนุนการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเฉลิมฉลองวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุครบ 72 พรรษา ภาคการศึกษาปลาย ปีการศึกษา 2560 ที่ได้มอบทุนการศึกษาในการศึกษาระดับปริญญาโทระดับบัณฑิตในครั้งนี้

คุณค่าที่ได้รับจากผู้ที่เกี่ยวข้องจริงในเจตนาของการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ข้าพเจ้าขอน้อมถวายแด่องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเนื้อแท้แห่งธรรมอันเป็นธรรมดา บริบูรณ์และเป็นเช่นนั้นเอง

ขอขอบคุณพระภิกษุ ผู้ปฏิบัติ และผู้เชี่ยวชาญผู้มีประสบการณ์ตรงทางธรรมจากทั้ง 3 นิคมหลัก (เถรวาท มหายาน วัชรยาน) ที่กรุณามอบความรู้ทางธรรมและแนวทางการฝึกปฏิบัติ รวมไปถึงรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับประเพณีปฏิบัติและวัฒนธรรม ได้แก่ พระครูปลัดเฉลียว กตปุญโญ วัดพุทธบูชา, หลวงจันทสมุห์ ประสิทธิ์ (เสี่ยจัน) คณาณุกรมเจ้าคณะใหญ่จีนนิคม วัดโพธิ์แมนคุณาราม, Trulku Yeshe Dorji Rinpoche, รศ. ดร.กฤษดาวรรณ เมธาวิกุล ประธานมูลนิธิพันดารา และ อ.Meu Yontan, อ.จินตนา ล้ำเลิศวิทยา อาจารย์ประจำสถาบันพลังจิตตานุภาพ ในสมเด็จพระญาณวชิโรดม (วิริยงค์ สิริวิโร) , คุณสรวางลักษณ์ พรหมลือ ประธานมูลนิธิ ยี่ซี ดอร์เจ, คุณพรจุฑาสัตตบุษย์บำเพ็ญ, และขอขอบคุณเป็นอย่างสูงถึงพระสงฆ์และผู้ปฏิบัติทุกท่านที่ได้พบกัน ได้นั่งพูดคุย ในขณะที่ลงพื้นที่ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ความรู้นี้มีคุณค่ายิ่ง ถึงแม้ไม่อาจนำมาลงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ทั้งหมด แต่จะเป็นสิ่งที่ติดตัวผู้วิจัยด้วยความระลึกไว้ในความกรุณา

ขอขอบพระคุณบุพการีผู้ให้ชีวิต ผู้ที่เลี้ยงดู เป็นทุกอย่าง ผู้ที่เกื้อหนุนชีวิตนี้

ขอขอบพระคุณ อ. ดร.วันชัย มงคลประดิษฐ์ เป็นอย่างสูง ผู้ให้ความรู้ด้านหลักคิดทางธรรมมากมาย และกรุณาให้คำแนะนำปรึกษา ตลอดจนปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ และผลักดันให้การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี

ขอขอบคุณผู้ที่ให้คำปรึกษาและสนับสนุนด้านการตีพิมพ์ผลงานทางวิชาการในขณะทำวิทยานิพนธ์ ได้แก่ ผศ. ดร.รุ่งทิพย์ ลุยเลา อาจารย์ประจำภาควิชาคหกรรมศาสตร์ คณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตบางเขน

ขอขอบคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ได้แก่ รศ. ดร.ฐานิศวรรค์ เจริญพงศ์ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์, รศ. ดร.วาริษา วงศ์พยัต, ผศ. ดร. เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร, และ อ. ดร.พรศิลป์ รัตนชูเดช คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้คำแนะนำ เสนอแนวคิดและชี้แนะวิธีการในการทำวิจัยอันเป็นประโยชน์ ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณเพื่อนอาจารย์ที่ให้คำปรึกษาและให้กำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์นี้ ได้แก่ รศ.

ดร.วัชรพงษ์ ชุ่มดวง และ ผศ. ดร.ธีรยุทธ อินทจักร์ อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, อ. ดร.ณัฐพร เทพพรหม อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์, และ อ.อุษา อภิศักดิ์ศิริ อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์

ขอขอบคุณทุกท่านซึ่งไม่อาจเอ่ยชื่อได้ทั้งหมด ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งที่รับรู้หรือไม่รับรู้

และสุดท้ายนี้ ขอขอบคุณกัลยาณมิตรและเหล่าสหายทางธรรมในมุขนิธิพันดาราที่ทำให้เข้าใจว่าจิตที่เบิกบานและไม่แบ่งแยกเป็นเช่นไร

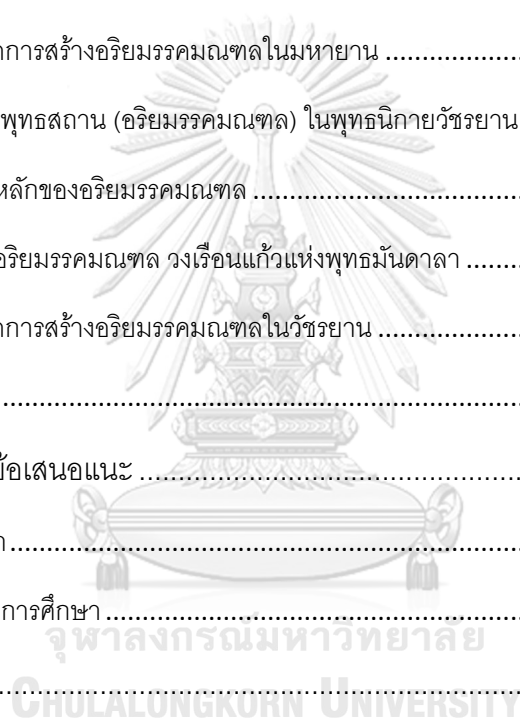
ปัญญาวัฒน์ ถิระอำรงวีร์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญรูปภาพ	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของงานวิจัย.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	3
1.3 ขอบเขตการศึกษา.....	3
1.3.1 ขอบเขตการศึกษาด้านหลักธรรมคำสอน	3
1.3.2 ขอบเขตการศึกษาทางด้านกิจกรรม.....	3
1.3.3 ขอบเขตการศึกษาด้านพุทธสถาปัตยกรรม.....	3
1.4 ระเบียบวิธีวิจัยและกระบวนการวิจัย.....	4
1.4.1 การรวบรวมข้อมูลและเก็บข้อมูล.....	4
1.4.2 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	4
1.4.3 การสังเคราะห์ข้อมูล	5
1.4.4 การเรียบเรียงและสรุปข้อมูล	5
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
1.6 นิยามคำสำคัญที่เกี่ยวข้อง	6
บทที่ 2 หลักธรรม และแนวทางการสอนและการปฏิบัติของ 3 นิกายหลัก	9
2.1 หลักธรรมทางพุทธศาสนา (พุทธธรรม).....	9

2.2 ประวัติและวิวัฒนาการของพุทธนิกาย เถรวาท มหายาน วัชรยาน	14
2.3 หลักคิดและแนวทางการสอนหลักธรรมและการปฏิบัติของ 3 นิกายหลัก.....	17
2.3.1 แนวทางการสอนและการปฏิบัติของพุทธนิกายเถรวาท	17
2.3.2 แนวทางการสอนและการปฏิบัติของพุทธนิกายมหายาน.....	26
2.3.3 แนวทางการสอนและการปฏิบัติของพุทธนิกายวัชรยาน.....	36
2.4 สรุปท้ายบท	42
บทที่ 3 วิถีแห่งอริยมรรคในกิจกรรมทางจิตวิญญาณของ 3 นิกายหลัก ที่เกี่ยวเนื่องกับการใช้พื้นที่ ในพุทธสถาน.....	45
3.1 อริยมรรควิถีในกิจกรรมที่เป็นการพัฒนาภายในตนของพุทธนิกายเถรวาท.....	46
3.1.1 วงชั้นนอกสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์	46
3.1.2 วงชั้นถัดเข้ามาของมณฑลศักดิ์สิทธิ์	51
3.1.3 วงชั้นในสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์	52
3.1.4 สรุปกิจกรรมที่เป็นวิถีแห่งญาณปัญญาในเถรวาท	54
3.2 อริยมรรควิถีในกิจกรรมที่เป็นมหากรุณาธิคุณของพุทธนิกายมหายาน.....	57
3.2.1 วงชั้นนอกสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์	57
3.2.2 วงชั้นถัดเข้ามาของมณฑลศักดิ์สิทธิ์	60
3.2.3 วงชั้นในสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์	63
3.2.4 สรุปกิจกรรมที่เป็นวิถีแห่งพระโพธิสัตว์ในมหายาน.....	64
3.3 อริยมรรควิถีในกิจกรรมที่เป็นการสร้างมณฑลศักดิ์สิทธิ์ภายใน (มณฑลาลา) ของพุทธนิกายวัชรยาน	67
3.3.1 วงชั้นนอกสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์	67
3.3.2 วงชั้นถัดเข้ามาของมณฑลศักดิ์สิทธิ์	73
3.3.3 วงชั้นในสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์	74
3.3.4 สรุปกิจกรรมที่เป็นวิถีแห่งมณฑลาลาในวัชรยาน	77
3.4 สรุปท้ายบท	79
บทที่ 4 วิเคราะห์หลักการสร้างพุทธสถานของ 3 นิกายหลัก	81

4.1	หลักคิดการสร้างพุทธสถาน (อริยมรรคมณฑล) ในพุทธานุภาพเถรวาท	81
4.1.1	นิมิตหมายหลักของอริยมรรคมณฑล	82
4.1.2	ผังของของอริยมรรคมณฑล วงเวียนแก้วแห่งญาณปัญญา	85
4.1.3	สรุปหลักคิดการสร้างอริยมรรคมณฑลในเถรวาท	95
4.2	หลักคิดการสร้างพุทธสถาน (อริยมรรคมณฑล) ในพุทธานุภาพมหายาน	97
4.2.1	นิมิตหมายหลักของอริยมรรคมณฑล	97
4.2.2	ผังของของอริยมรรคมณฑล วงเวียนแก้วแห่งพระโพธิสัตว์.....	101
4.2.3	สรุปหลักคิดการสร้างอริยมรรคมณฑลในมหายาน	113
4.3	หลักคิดการสร้างพุทธสถาน (อริยมรรคมณฑล) ในพุทธานุภาพวัชรยาน	115
4.3.1	นิมิตหมายหลักของอริยมรรคมณฑล	116
4.3.2	ผังของของอริยมรรคมณฑล วงเวียนแก้วแห่งพุทธมณีดาลา	118
4.3.3	สรุปหลักคิดการสร้างอริยมรรคมณฑลในวัชรยาน	131
4.4	สรุปท้ายบท	133
บทที่ 5	บทสรุป และข้อเสนอแนะ	136
5.1	สรุปผลการศึกษา.....	136
5.2	ข้อเสนอแนะจากการศึกษา	139
บรรณานุกรม	.....	141
ภาคผนวก	.....	145
ภาคผนวก ก	นิกายเถรวาท	146
ภาคผนวก ข	นิกายมหายาน	155
ภาคผนวก ค	นิกายวัชรยาน	165
ประวัติผู้เขียน	.....	174

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1.1 แสดงแนวทางการศึกษาวิจัย.....	6
ตารางที่ 2.1 สรุปการศึกษาหลักคิดและแนวทางการสอนการปฏิบัติของแต่ละนิยาย	43
ตารางที่ 3.1 สรุปการศึกษากิจกรรมที่เป็นอริยมรรคของแต่ละนิยาย	79
ตารางที่ 4.1 สรุปการศึกษาริยมรรคมณฑลของแต่ละนิยาย.....	134
ตารางที่ 5.1 สรุปผลการศึกษา.....	137

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

สารบัญรูปภาพ

	หน้า
ภาพที่ 2.1 แสดงภาพเทียบเคียงระบบจักรวาลชีวิตที่เกิด-ดับที่มีขนาดหลากหลาย.....	12
ภาพที่ 2.2 แสดงภาพไตรภูมิ.....	21
ภาพที่ 2.3 แสดงภาพเขาสัตตบริภัณฑ์ และทิวปั้ง 4 ที่รายล้อมเขาพระสุเมรุ.....	22
ภาพที่ 2.4 ภาพแสดงคติจักรวาลชีวิตทางพุทธศาสนาในภาษาของไตรภูมิ	23
ภาพที่ 2.5 ภาพแสดงความหมายของทิศแห่งวิถีธรรมชาติ	25
ภาพที่ 2.6 แสดงภาพแสดงองค์ประกอบของชีวิตที่เป็นพุทธะ	30
ภาพที่ 2.7 แสดงองค์ประกอบของชีวิตที่สมบุรณ์ในคติของเต๋า.....	32
ภาพที่ 2.8 ภาพแสดงองค์ประกอบดุลยภาพของชีวิตที่สมบุรณ์ตามคติศาสตร์แห่งเฟงชุย.....	33
ภาพที่ 2.9 ภาพแสดงองค์ประกอบของชีวิตที่เป็นพุทธะ.....	34
ภาพที่ 2.10 ภาพแสดงการปรับทิศทางของพระยานิพุทธะให้สอดคล้องกับคติของเฟงชุย	35
ภาพที่ 2.11 แสดงมันดาลาแห่งโคตรวงศ์พุทธะ	39
ภาพที่ 2.12 แสดงความหมายของพุทธวงส์ คุณลักษณะแห่งพุทธะภายในตน	40
ภาพที่ 3.1 แสดงแนวคิดการใช้พื้นที่ทำกิจกรรมที่เป็นอริยมรรคในมณฑลศักดิ์สิทธิ์	45
ภาพที่ 3.2 (ซ้าย) แสดงการก่อเจดีย์ทรายในวันสงกรานต์ในวัดราชบูรณะ พิษณุโลก	48
ภาพที่ 3.3 แสดงการถวายสังฆทาน.....	49
ภาพที่ 3.4 แสดงหมู่กุฏิพระ	50
ภาพที่ 3.5 แสดงการสวดพระอภิธรรมภายในโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดมหาธาตุ นครพนม	50
ภาพที่ 3.6 (ซ้าย) การเดินเวียนเทียนรอบพระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ	52
ภาพที่ 3.7 แสดงประชาชนร่วมกันทำวัตรเย็น ณ วัดป่าภูวนาราม ราชวรวิหาร.....	53
ภาพที่ 3.8 แสดงการฟังเทศน์มหาชาติมหาเวสสันดรชาดก ภายในพระอุโบสถ วัดสุทัศน์ฯ	54
ภาพที่ 3.9 แสดงภาพสรุปการทำกิจกรรมในแต่ละวงชั้นของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ในเถรวาท.....	56

ภาพที่ 3.10 แสดงพิธีตั้งกระเจาดิโนมหายาน	58
ภาพที่ 3.11 แสดงการสวดมนต์ภาวนาถึงพระมัญชุศรี ณ วัดเยื่อฝัวฉาน	59
ภาพที่ 3.12 แสดงสถูปบูรพาจารย์ ณ วัดเส้าหลิน	59
ภาพที่ 3.13 แสดงกิจกรรมภายในโรงเรียน ณ วัดเส้าหลิน	60
ภาพที่ 3.14 แสดงบรรยากาศภายในโรงเจโรงเจบัววันซุนตัว	62
ภาพที่ 3.15 (ซ้าย) แสดงพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในวัดฉิดา	62
ภาพที่ 3.16 (ซ้าย) การสวดมนต์ร่วมกันการประชนชนในวัดมังกรกมลาวาส.....	64
ภาพที่ 3.17 แสดงประชาชนมาร่วมงานเทศกาลตรุษจีน ณ วัดมังกรกมลาวาส.....	64
ภาพที่ 3.18 แสดงภาพสรุปการทำกิจกรรมในแต่ละวงชั้นของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ในมหายาน.....	66
ภาพที่ 3.19 แสดงเตาเผาเครื่องหอม สำหรับการถวายสัง ณ วัดซัมเย	69
ภาพที่ 3.20 แสดงการแขวนพระปฏิมา (ทั้งกา) ในเทศกาลเมินลัม ณ วัดกานเด็น	70
ภาพที่ 3.21 แสดงประชาชนปฏิบัติภาวนาหน้าวัดโจคัง	71
ภาพที่ 3.22 แสดงการไต่ว่าที่ธรรมภายในวัดเซรา	71
ภาพที่ 3.23 แสดงหมู่สงฆ์ภายในที่พำนัก ณ วัดซัมเย.....	72
ภาพที่ 3.24 แสดงการสวดมนตราและแสดงมูทรา	72
ภาพที่ 3.25 แสดงการเดินทางทัศนาวรรตพร้อมกับสวดมนตรา หมุนกงล้อมนตรา รอบวัดโจคัง...	73
ภาพที่ 3.26 แสดงตัวเลขลำดับการกำหนดจุดตั้งมณฑลในบทปฏิบัติมันดาลา.....	74
ภาพที่ 3.27 แสดงการทำมันดาลาทวาย.....	75
ภาพที่ 3.28 แสดงพิธีรับมนตราภิเษกมอบคำสอนของสมเด็จพระเจ้าจู่เซิน เทกชก เต็มเป ฎีมา รีมโปเซ	76
ภาพที่ 3.29 แสดงภาพสรุปการทำกิจกรรมในแต่ละวงชั้นของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ในวัชรยาน.....	78
ภาพที่ 4.1 แสดงส่วนประกอบของพระสถูปเจดีย์.....	84
ภาพที่ 4.2 แสดงแนวคิดวงเรื่อนแก้วที่ล้อมรอบนิมิตหมายในพุทธสถานของเถรวาท.....	86
ภาพที่ 4.3 แสดงวงเรื่อนแก้วในผังของวัดสระเกศฯ (ในสมัยก่อน).....	86

ภาพที่ 4.4 ภาพแสดงวงเรือนแก้วในผังของวัดสุทัศนฯ.....	87
ภาพที่ 4.5 ด้านทิศตะวันตกมักจะมีรูปปั้นสิงห์บริเวณหน้าซุ้มประตูทางเข้า.....	88
ภาพที่ 4.6 ด้านทิศตะวันตกส่วนใหญ่เป็นป่า หรือเจดีย์เก็บอัฐิของผู้วายชนม์ (วัดโพธิ์).....	88
ภาพที่ 4.7 ด้านทิศใต้ส่วนใหญ่มักเป็นเขตสังฆาวาส (วัดสุทัศนฯ)	89
ภาพที่ 4.8 ด้านทิศเหนือส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนปริยัติ (วัดเจดีย์หลวง).....	89
ภาพที่ 4.9 ภาพแสดงพื้นที่ภายในวงเรือนแก้วชั้นถัดเข้ามา	91
ภาพที่ 4.10 แสดงพระอุโบสถวัดโพธิ์	92
ภาพที่ 4.11 (ซ้าย) เครื่องหลังคาอันประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ลายรวงผึ้ง.....	93
ภาพที่ 4.12 (ซ้าย) แสดงพระพุทธรูปภายในพระอุโบสถวัดโพธิ์	95
ภาพที่ 4.13 แสดงภาพสรุปของการสร้างอริยมรรคมณฑล	96
ภาพที่ 4.14 แสดงวิวัฒนาการของพระสถูปอันเดียวมาเป็นพระสถูปทรงปราสาท.....	98
ภาพที่ 4.15 ภาพแสดงตัวอย่างเจดีย์ชั้นวัดแก้วเชิง	99
ภาพที่ 4.16 ตัวอย่างสถูปทรงปราสาทที่มี 5, 9 ชั้น.....	100
ภาพที่ 4.17 วัดต้าซีเอน (Daci'en Temple) ที่ถือเอาสถูปเจดีย์เป็นศูนย์กลาง.....	100
ภาพที่ 4.18 แสดงแนวคิดวงเรือนแก้วที่ล้อมรอบนิมิตหมายในพุทธสถานของมหายาน.....	101
ภาพที่ 4.19 ภาพแสดงวงเรือนแก้วในผังวัดเส้าหลิน.....	102
ภาพที่ 4.20 ภาพแสดงวงเรือนแก้วในผังวัดต้าซีเอน	102
ภาพที่ 4.21 ภาพแสดงลานด้านทิศใต้	103
ภาพที่ 4.22 เป็นภาพของวัดม้าขาว ในวิหารเทียนหวางเตียน.....	104
ภาพที่ 4.23 แสดงตัวอย่างทางจตุโลกบาลทั้ง 4 ทิศในวัดฉานหัว.....	105
ภาพที่ 4.24 ภาพแสดงพื้นที่ภายในลานด้านทิศเหนือ.....	106
ภาพที่ 4.25 แสดงเหล่าพระโพธิสัตว์ในวิหารพระโพธิสัตว์ ณ วัดชวงหลิน.....	107
ภาพที่ 4.26 ด้านทิศตะวันตกมักจะมีเชื่อมต่อกับพื้นที่ของสุสาน.....	107

ภาพที่ 4.27 ด้านทิศตะวันออกมักจะเชื่อมต่อกับพื้นที่ของโรงเรียนปริยัติ	108
ภาพที่ 4.28 ภาพแสดงพื้นที่ภายในวงเวียนแก้วชั้นถัดเข้ามา	109
ภาพที่ 4.29 ในด้านทิศตะวันตก-ตะวันออก โดยส่วนใหญ่จะมีหอกลอง-หอรฆัง (วัดเล่าหลิน) 109	
ภาพที่ 4.30 (ซ้าย) แสดงลานภายในวงเวียนแก้วชั้นถัดเข้ามา (ขวา) แสดงปี่ซี้	110
ภาพที่ 4.31 องค์ประกอบของวิหารเทียนหวางเตี้ยน (วัดเล่าหลิน)	111
ภาพที่ 4.32 (ซ้าย) แสดงตัวอย่างพระประธาน 3 พระองค์ (วัดเล่าหลิน)	113
ภาพที่ 4.33 แสดงภาพสรุปของการสร้างอริยมรรคมณฑล	114
ภาพที่ 4.34 เปรียบเทียบมนุษย์คือรูปจำลองของจักรวาล	115
ภาพที่ 4.35 แสดงส่วนประกอบของสถูปเจดีย์	117
ภาพที่ 4.36 แสดงแนวคิดวงเวียนแก้วที่ล้อมรอบนิมิตหมายในพุทธสถานของวัชรยาน	118
ภาพที่ 4.37 ภาพแสดงภาพผังวัดซัมเย ที่มีการจัดวางผังไปตามระบบของพุทธมันดาลา	119
ภาพที่ 4.38 ภาพแสดงวงเวียนแก้วในผังของวัดซัมเย	119
ภาพที่ 4.39 ภาพแสดงวงเวียนแก้วในผังของวัดโจคัง	120
ภาพที่ 4.40 แสดงภาพพื้นที่บริเวณรอบวัด	121
ภาพที่ 4.41 ด้านทิศตะวันออกหรือทิศทางเข้า โดยทั่วไปจะเป็นพื้นที่ถวายเป็นสังฆ (วัดซัมเย)	122
ภาพที่ 4.42 ด้านทิศใต้ ส่วนใหญ่เป็นลานธรรมาภิปรายและโรงเรียนปริยัติ (วัดเซธา)	122
ภาพที่ 4.43 ด้านทิศตะวันตก ส่วนใหญ่มักจะเป็นพื้นที่พำนักสงฆ์ (วัดซัมเย)	123
ภาพที่ 4.44 ด้านทิศเหนือส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับพระยี่ตัม	123
ภาพที่ 4.45 (ซ้าย) ภาพมุมสูงแสดงสถูปจตุรทิศในวัดซัมเย	124
ภาพที่ 4.46 (ซ้าย) เส้นทางเดินทักษิณาวรรตในกลุ่มอาคารรอบวิหารประธานในวัดทรีกั๊ก	125
ภาพที่ 4.47 ภาพแสดงลักษณะของตัวอาคารหลักของวัดซัมเย	126
ภาพที่ 4.48 ภาพแสดง สัญลักษณ์ที่ใช้ในวัดโจคัง	127
ภาพที่ 4.49 แสดงเส้นทางเดินทักษิณาวรรตเข้าสู่จุดศูนย์กลางของมณฑลในวัดซัมเย	128

ภาพที่ 4.50 แสดงเส้นทางเดินทักษิณาวรรตการเข้าสู่จุดศูนย์กลางของมณฑล	128
ภาพที่ 4.51 แสดงเส้นทางเดินทักษิณาวรรตการเข้าสู่จุดศูนย์กลางของมณฑล	129
ภาพที่ 4.52 แสดงพระปฏิมาภายในวัดใจคัง	130
ภาพที่ 4.53 ในลำดับถัดลงไปมีพระปฏิมาของเหล่าพระโพธิสัตว์.....	130
ภาพที่ 4.54 แสดงภาพสรุปของการสร้างอริยมรรคมณฑล	132

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของงานวิจัย

หลักธรรมหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบและได้ทรงสั่งสอนเผยแผ่ พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ค้นพบมีปริมาณมากมาย เท่ากับใบไม้ทั้งป่า แต่สิ่งที่พระองค์ทรงแสดงนั้นเสมือนใบไม้กำมือเดียวในป่าใหญ่ คือ สอนแต่เรื่องทุกข์กับเรื่องดับทุกข์เท่านั้น¹ ตลอด 45 พรรษาที่พระพุทธองค์ได้ทรงสั่งสอนเผยแผ่หลักธรรมทั้ง 84,000 พระธรรมขันธ์ ก็เป็นการแสดงหลักธรรมหรือหลักพุทธธรรมเพื่อให้เข้าใจในหลักแห่งอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ (ความเข้าใจในตัวทุกข์) สมุทัย (เหตุที่มาของทุกข์) นิโรธ (การดับซึ่งทุกข์) มรรค (แนวการปฏิบัติแห่งการหลุดพ้นทุกข์) ไม่ว่าจะสอนใครก็ตามจะสอนใคร ด้วยกุศโลบายอะไร ก็จะต้องอยู่ในหลักแห่งอริยสัจ 4 นี้ทั้งสิ้น คือเมื่อมีปัญหา หรือมีทุกข์ ต้องทำความเข้าใจในปัญญาหรือตัวทุกข์ก่อน แล้วก็ควรจะต้องทราบหา เหตุที่มาแห่งปัญหาหรือเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์มันคืออะไร และแนวในการขจัดปัญหาหรือดับทุกข์เป็นอย่างไร รวมไปถึงแนวการปฏิบัติที่จะทำให้เข้าถึงการขจัดปัญหาได้หรือดับทุกข์ได้คืออะไร และที่สำคัญในการเข้าถึงการหลุดพ้นทุกข์ได้ก็คือแนวปฏิบัติแห่งอริยมรรค และบุคคลจะสามารถเข้าใจในอริยสัจ 4 ได้ ก็จะต้องฝึกปฏิบัติไปตามแนวทางแห่งอริยมรรคนี้เท่านั้น ถึงจะเข้าสู่การหลุดพ้นทุกข์ได้

แม้แต่ในช่วงก่อนที่องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงดับขันธปรินิพพาน ได้ทรงแสดงพุทธพจน์เอาไว้ว่า พระธรรมจะเป็นดังศาสดาแทนพระองค์² ถึงแม้ว่าในกาลถัดมาพุทธศาสนาได้มีการแตกกลุ่มเป็นนิกายต่างๆ ซึ่งสามารถกล่าวแบ่งออกเป็นนิกายหลักได้ 3 นิกาย ได้แก่ เถรวาท มหายาน วัชรยาน ซึ่งไม่ว่าพุทธนิกายใด ๆ ก็คงยังต้องยึดถือหลักพุทธธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ เป็นหัวใจของการสอนและการปฏิบัติ ดังนั้นแนวทางในการสร้างพุทธสถานที่ควรจะเป็นก็มีความจำเป็นจะต้องเชื่อมต่อการปฏิบัติแห่งอริยมรรคนี้ จึงจะสามารถเข้าสู่เส้นทางเข้าถึงธรรมหรือพุทธธรรมนี้ได้ ถึงแม้ว่าแต่ละนิกายจะมีสิ่งที่มุ่งเน้นในการสอนการอธิบายหลักธรรม, วิธีการปฏิบัติในการทำกิจกรรม, และการสร้างมณฑลศักดิ์สิทธิ์ในพุทธสถานเพื่อเชื่อมต่อการเข้าถึงพุทธธรรมที่

¹ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม 5 ภาค 2.

² ธรรมและวินัย อันใด เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเขา ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเขา (เรื่องเดียวกัน, พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 พระสูตรตันตปิฎกเล่มที่ 12 ที่สมณิกาย มหาวรรค.)

แตกต่างกัน พุทธสถานของทั้ง 3 นิกาย ก็ควรหรือจำเป็นที่จะต้องเป็นสถานที่ที่ส่งเสริม หรือเอื้อต่อหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรค เพื่อการเข้าถึงพุทธธรรมได้

ดังนั้นในงานวิทยานิพนธ์นี้ จึงนำเสนอแนวการวิเคราะห์หลักในการสร้างพุทธสถานเชื่อมโยงกับหลักแห่งอริยมรรคในการเข้าถึงพุทธธรรม มาเป็นหลักในการวิเคราะห์ ซึ่งจะแตกต่างจากการทำงานวิชาการอื่น ๆ ที่เคยมีมาที่ได้นำเสนอรายละเอียดในรูปแบบพุทธสถาปัตยกรรมที่มีมาแล้ว แต่ยังไม่ได้มีการนำเสนอมิติความสัมพันธ์ของหลักธรรมกับรูปแบบพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพุทธสถาน และในงานวิทยานิพนธ์นี้จะเลือกทำการศึกษาค้นคว้าจาก 3 นิกายหลักที่มีสิ่งที่น่าสนใจในวิธีการสอนและการปฏิบัติที่เด่นชัด และแตกต่างกัน ดังที่ในสากลได้สรุปมาเป็น 3 นิกายหลัก เพื่อทำความเข้าใจถึงสิ่งที่น่าสนใจเป็นหลักใหญ่ในการสอนการปฏิบัติของแต่ละนิกายอันนำไปสู่การทำความเข้าใจและรูปแบบของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพุทธสถานที่แตกต่างกันแต่มีที่มาจากหลักธรรมเดียวกัน เพื่อเข้าใจมิติทางจิตวิญญาณของหลักเกณฑ์ในการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และรวมถึงการเข้าใจในรูปแบบการสอนการปฏิบัติ ที่มุ่งเน้นแตกต่างกัน อันนำไปสู่ความเข้าใจที่ชัดเจนและหลากหลายมิติมากขึ้น และสามารถประยุกต์ใช้ในการออกแบบรูปแบบของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพุทธสถานที่จะเกิดขึ้นมาใหม่ได้อย่างสอดคล้องกับหลักพุทธธรรม

ในงานวิทยานิพนธ์นี้จะไม่ได้เป็นการศึกษาลงลึกในรายละเอียดของตัวอย่างของพุทธสถานอย่างที่มีคนได้ทำการนำเสนอมา แต่จะชี้ให้เห็นถึงภาพรวมของแนวการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อันหมายถึงจิตวิญญาณของพื้นที่ และลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกันที่ปรากฏในหมู่วัดสำคัญของนิกายนั้น ๆ ที่มีรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่สะท้อนคติการสร้างของแต่ละนิกายได้อย่างชัดเจน และสามารถเชื่อมโยงในมิติของอริยมรรคในหลักแห่งพุทธธรรมที่พระองค์ทรงแสดงเป็นสำคัญ เพื่อให้การวิเคราะห์ในเชิงความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในทางพุทธศาสนาสมาสามารถทำการศึกษาค้นคว้าถึงคุณภาพทางจิตวิญญาณของพื้นที่ได้ความหมายที่ชัดเจน จากรูปแบบของการวางผัง รูปแบบของสถาปัตยกรรม และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ที่สร้างพื้นที่อันเป็นที่สัปปายะต่อการตระหนักรู้ในพุทธธรรม

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาทำความเข้าใจในหลักคำสอน วิธีการปฏิบัติ และรูปแบบของพุทธสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกัน ของ 3 นิกายหลัก ได้แก่ เถรวาท มหายาน และวัชรยาน ที่อยู่ในหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรคในการเข้าถึงพุทธธรรม
2. เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในแนวความคิดในการสร้างงานพุทธสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับบริบทในโลกปัจจุบันและอาจรวมถึงในอนาคต

1.3 ขอบเขตการศึกษา

ในการศึกษาเพื่อหาหลักคิดในการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในทางพุทธศาสนาของทั้ง 3 นิกายหลัก (เถรวาท มหายาน วัชรยาน) มีเนื้อหาที่ต้องเข้าไปศึกษา 3 ด้าน อันได้แก่ หลักธรรมคำสอน กิจกรรมหรือพิธีกรรมอันเนื่องมาจากคำสอน และพุทธสถาปัตยกรรม โดยกำหนดขอบเขตการศึกษาดังต่อไปนี้

1.3.1 ขอบเขตการศึกษาด้านหลักธรรมคำสอน

1. ศึกษาหลักพุทธธรรม อันได้แก่ หลักอริยสัจ 4 หลักไตรลักษณ์ หลักอิทัปปัจจยตา และหลักธรรมที่พัฒนาตนไปตามหลักอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) เพื่อนำพาชีวิตเข้าถึงความเป็นพุทธะ
2. ศึกษาด้านหลักธรรมคำสอนและแนวทางการฝึกปฏิบัติ เลือกศึกษาจาก 3 นิกายหลัก คือ เถรวาท มหายาน วัชรยาน โดยยึดถือหลักธรรมการพัฒนาชีวิตไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์

1.3.2 ขอบเขตการศึกษาทางด้านกิจกรรม

ศึกษากิจกรรมของทั้ง 3 นิกายหลัก ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาตนไปตามแนวทางการสอนการปฏิบัติของแต่ละนิกาย การฝึกปฏิบัติทางจิต รวมไปถึงกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการดำเนินชีวิต ที่เป็นไปตามหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรค ที่เอื้อต่อการเข้าถึงความเป็นพุทธะ

1.3.3 ขอบเขตการศึกษาด้านพุทธสถาปัตยกรรม

1. ศึกษาตัวอย่าง แนวการสอนที่มุ่งเน้นและวิธีการปฏิบัติ และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของพุทธสถานในมิติของภาพรวม ของพุทธเถรวาทในประเทศไทย, พุทธมหายานในประเทศจีน, และพุทธวัชรยานในทิเบต

2. ศึกษาตัวอย่างเลือกศึกษาจากพุทธสถานที่สำคัญในระดับสังคม อันเป็นที่ยอมรับนับถือ และรองรับพิธีกรรมและกิจกรรมตามระเบียบแบบแผนของ 3 นิภายหลักดังที่กล่าวในขอบเขตการศึกษาข้างต้น

1.4 ระเบียบวิธีวิจัยและกระบวนการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัยวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผสมผสานกับการวิจัยเชิงบรรยาย (ในเชิงสหสัมพันธ์) โดยเป็นการแสวงหาความรู้โดยพิจารณาจากแนวการสอนและการปฏิบัติที่มุ่งเน้นของแต่ละนิกาย ที่ก่อให้เกิดแนวคิดในการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ รูปแบบการวางผัง รูปแบบพุทธสถาปัตยกรรม และองค์ประกอบของพุทธสถาปัตยกรรม ในมิติทางจิตวิญญาณ ที่เชื่อมโยงหลักปฏิบัติอริยมรรคในการเข้าถึงพุทธธรรม

แนวทางการจัดการเนื้อหาและดำเนินการวิจัยอย่างเป็นลำดับ มีดังต่อไปนี้

1.4.1 การรวบรวมข้อมูลและเก็บข้อมูล

1.4.1.1 ด้านข้อมูลเอกสาร ประกอบด้วย

ศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก (ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) โดยยึดเอาพุทธพจน์เป็นหลักสำคัญ ร่วมกับการศึกษาเพิ่มเติมจากพระสงฆ์และนักวิชาการที่ได้รับการยอมรับในแต่ละนิกาย และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ระบบสัญลักษณ์ในการสร้างพื้นที่ทางพุทธศาสนา

1.4.1.2 ด้านการสัมภาษณ์เก็บข้อมูล ประกอบด้วย

สัมภาษณ์พระสงฆ์ในแต่ละนิกายผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรม เป็นผู้นำในการทำกิจกรรม ร่วมกับการสัมภาษณ์ผู้ปฏิบัติในแต่ละนิกาย ผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรม มีประสบการณ์ในการปฏิบัติ

1.4.1.3 ด้านลงพื้นที่เลือกศึกษา

เก็บข้อมูลจากการสังเกตกิจกรรม ร่วมด้วยกับการร่วมกิจกรรม และร่วมฝึกปฏิบัติธรรม

1.4.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

1. นำเสนอให้เห็นถึงหลักที่มุ่งเน้นในการสอนการปฏิบัติของ 3 นิภายหลัก ที่ยึดโยงกับหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรค

2. นำเสนอให้เห็นถึงหลักที่มุ่งเน้นในการสอนการปฏิบัติ ที่มีอยู่ในกิจกรรม ประเพณี และการใช้พื้นที่ในพุทธสถานของ 3 นิภายหลัก ที่เชื่อมโยงเข้าถึงหลักอริยมรรคในพุทธธรรม ของ 3 นิภายหลัก

3. วิเคราะห์หลักเกณฑ์และรูปแบบของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพุทธสถานของ 3 นิิกายหลัก ที่เอื้อต่อ กิจกรรม ประเพณี ที่เป็นไปตามหลักที่มุ่งเน้นในการสอนการปฏิบัติ ที่เชื่อมโยงถึงหลัก อริยมรรคในพุทธธรรม

1.4.3 การสังเคราะห์ข้อมูล

สังเคราะห์หลักคิดการออกแบบพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของพุทธสถานในวิถีแห่งอริยมรรคในพุทธธรรมของ 3 นิิกาย

1.4.4 การเรียบเรียงและสรุปข้อมูล

แสดงความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของหลักอริยมรรคที่มีอยู่ในแนวที่มุ่งเน้นในการสอนการปฏิบัติ สู่รูปแบบกิจกรรมและการใช้พื้นที่ของพุทธสถาน ในมิติทางจิตวิญญาณของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ รูปแบบในการวางผัง รูปแบบของสถาปัตยกรรม และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ของ 3 นิิกายหลักอันเป็นจุดมุ่งหมายของงานวิจัยชิ้นนี้

จากกระบวนการวิจัยที่ได้แสดงในข้างต้น สามารถแสดงแนวทางการศึกษาได้ดังนี้

<p>การศึกษาหลักธรรม และสิ่งที่มุ่งเน้นในแนวทางการสอนของแต่ละนิิกาย</p>	<p>ศึกษาวิธีการอธิบายหลักธรรมที่แตกต่างกันของแต่ละนิิกาย แต่ยังคงหลักพุทธธรรมเหมือนกัน และศึกษาสิ่งที่มุ่งเน้นในการปฏิบัติที่แตกต่างกันของแต่ละนิิกาย แต่ยังคงมีเป้าหมายเหมือนกัน (ความรู้แจ้ง การหลุดพ้นทุกข์ (จากสังสารวัฏ))</p> <p>นำเสนอหลักแห่งอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) ในวิถีการปฏิบัติของแต่ละนิิกาย ที่เป็นการพัฒนาจิตอย่างเป็นลำดับขั้น อันมีรูปแบบเทียบเคียงได้กับวงชั้นของภพภูมิ (สภาวะจิต)</p>
<p>การศึกษากิจกรรมที่เป็นอริยมรรคของแต่ละนิิกาย</p>	<p>ศึกษาหลักแห่งอริยมรรคในกิจกรรมที่พัฒนาจิตอย่างเป็นลำดับขั้นที่อยู่ในประเพณีและแนวการสอนการปฏิบัติภาวนาของ 3 นิิกายหลัก</p> <p>นำเสนอหลักการจัดสรรพื้นที่ทำกิจกรรมที่สอดคล้องกับการพัฒนาจิตอย่างเป็นลำดับขั้น อันมีรูปแบบเทียบเคียงได้กับวงชั้นของพื้นที่แห่งอริยมรรค</p>
<p>การศึกษาพุทธสถานที่เป็นอริยมรรค มณฑลของแต่ละนิิกาย</p>	<p>ศึกษาพุทธสถานและพุทธสถาปัตยกรรมของแต่ละนิิกาย ที่สอดคล้องไปกับวงชั้นของพื้นที่แห่งอริยมรรค</p> <p>นำเสนอวงเวียนแก้วแห่งอริยมรรคมณฑลของแต่ละนิิกาย ที่เอื้อต่อการทำ กิจกรรม ประเพณี และเป็นไปตามหลักแห่งอริยมรรค</p>

การวิเคราะห์และ สังเคราะห์การศึกษา	นำเสนอหลักคิดการสร้างพื้นที่ศักดิ์ในทางพุทธศาสนา ในมิติของอริยมรรคมณฑล ที่สอดคล้องไปกับหลักการพัฒนามนุษย์ด้วยอริยมรรควิธี
---------------------------------------	---

ตารางที่ 1.1 แสดงแนวทางการศึกษาวิจัย

ที่มา: ผู้วิจัย (2565)

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ความเข้าใจในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในเชิงจิตวิญญาณทางสถาปัตยกรรมของพุทธสถานที่มีความสัมพันธ์ต่อรูปแบบกิจกรรมและหลักคำสอนที่ต่างกันไปของ 3 นิิกายหลัก
2. ความเข้าใจหลักการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในทางพุทธศาสนาที่สามารถนำไปปรับใช้เพื่อส่งเสริมการพัฒนาอริยมรรค ได้ในทุกมิติของสถาปัตยกรรมทั้งในโลกปัจจุบันและในอนาคตได้

1.6 นิยามคำสำคัญที่เกี่ยวข้อง

นิยามศัพท์ที่ใช้เป็นกรอบในด้านความหมายและบริบทในวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ ได้แก่

มณฑลศักดิ์สิทธิ์ หรืออริยมรรคมณฑล มาจากคำว่ามณฑลและคำว่าศักดิ์สิทธิ์ โดยคำว่ามณฑล เป็นคำภาษาสันสกฤต แปลว่า วงกลม อันหมายถึงพื้นที่ที่เป็นศูนย์กลางที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม, คัมภีร์ของทิเบต แปลว่า ศูนย์กลาง หรือ สิ่งที่อยู่รอบ³ ส่วนในบริบทของไทย หมายถึง วง, ฝืน, บริเวณ, ขอบเขต, เขตปกครองขนาดใหญ่, ดินแดน, แคว้น, วงการ; ชิ้นส่วนของจักรพรรดิ⁴ เป็นคำที่ใช้แสดงหรือสร้างการรับรู้ถึงพื้นที่เฉพาะ เมื่อผนวกกับคำว่าศักดิ์สิทธิ์ จึงเป็นคำที่สื่อถึงพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับสภาวะจิตของบุคคล (ความรู้สึกระลึกศักดิ์สิทธิ์) เมื่อใช้ในบริบทของศาสนา และเป็นค่านามธรรมที่ชี้ให้เห็นขอบเขตของพื้นที่โลกุตระ เมื่อใช้ในบริบทของพุทธศาสนา อันเป็นพื้นที่พัฒนาบุคคลไปตามหลักแห่งอริยมรรค ซึ่งในที่นี้จะใช้คำว่า อริยมรรคมณฑล อันหมายถึง พื้นที่สัปปายะที่สอดคล้องไปกับหลักการพัฒนาตนด้วยกิจกรรมที่เป็นอริยมรรควิธี อันเป็นพัฒนาจิตด้วยหลักไตรสิกขาอย่างเป็นลำดับขั้น อันทำให้ ศีล สมาธิ ปัญญา มีความบริบูรณ์ เอื้อให้เกิดเกิดโพธิปัญญาญาณ สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์

³ เอดเรียน สอนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป, แปลโดย ภัทรพร สิริกาญจน และคณะ (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์วิจิตร, 2541), หน้า 134.

⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (2551), หน้า 296.

จิตประภัสสร (จิตเดิมแท้) หมายถึง จิตที่เป็นพุทธะ คือมีความบริสุทธิ์หมดจด สุกสว่าง ปราศจากการปรุงแต่ง ทุกคนนั้นมีจิตเดิมแท้หรือธาตุธรรมแห่งความเป็นพุทธะอยู่ในตัว อันเป็นสภาวะที่จิตใจได้สมดุล เป็นธรรมชาติที่แท้ของจิต เป็นสภาวะที่ไม่ปรุงแต่งตามสิ่งที่มากระทบ หลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวง เป็นสภาวะแห่งจิตที่บริสุทธิ์ กระจ่างใส⁵

จักรวาลชีวิต หมายถึง ชีวิตของบุคคลที่เปรียบดั่งจักรวาล อันมีความสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ รอบตัว เสมือนจักรวาลขนาดต่าง ๆ ที่ประกอบด้วยจุลจักรวาล อนุจักรวาล มหาจักรวาล ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน อันก่อให้เกิดระบบแห่งความสัมพันธ์แห่งชีวิตในแต่ละบุคคล

ดุลยภาพจักรวาลชีวิต ในที่นี้หมายถึง ความสมดุลแห่งจักรวาลชีวิตที่การดำเนินชีวิตนั้นสัมพันธ์สอดคล้องไปกับกระแสของธรรมชาติ อันก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตัวเองและสามารถยังประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยความเกื้อกูล

พุทธมันดาลาโพธิจิต ในที่นี้หมายถึง มณฑลแห่งพุทธะภายในจิต อันเป็นภาพเทียบเคียงกับภูมิของจิตบุคคลที่เป็นพุทธะ

อริยมรรคมณฑล หมายถึง พื้นที่สัปปายะที่สอดคล้องไปกับหลักการพัฒนาตนด้วยกิจกรรมที่เป็นอริยมรรควิธี อันเป็นพัฒนาจิตด้วยหลักไตรสิกขาอย่างเป็นลำดับขั้น อันทำให้ ศีล สมาธิ ปัญญา มีความบริบูรณ์ เชื้อให้จิตเกิดโพธิปัญญาญาณ สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์

พุทธสถาน หมายถึง พื้นที่ภายในมณฑลศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา รวมไปถึงสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเพื่อรองรับการเข้าไปทำกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับหลักคำสอนและแนวทางการปฏิบัติในทางพุทธศาสนา ที่พัฒนาบุคคลให้อยู่ในอริยมรรควิธี

วงเวียนแก้ว ในที่นี้หมายถึง วงชั้นแห่งพื้นที่ (ในเชิงนามธรรม) ที่แผ่ขยายมาจากศูนย์กลาง จึงเป็นดั่งวงลำดับของสภาวะธรรม หรือเวียนแก้วล้อมรอบศูนย์กลาง อันเป็นนิมิตหมายหลักสำคัญสูงสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ในทางพุทธศาสนา

⁵ ลาดรี เคนโป เกเช ฐีมา ทักปา ริมโปเช, ชกเซน วิถีแห่งการตื่นรู้, แปลโดย กฤษดาภรณ์ เมธาวิกุล (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพันดารา, 2557), หน้า 26.

กิจกรรมทางจิตวิญญาณ หมายถึง กิจกรรมหรือการปฏิบัติที่มุ่งเน้นให้ภายใน (จิต) เกิดปฏิกิริยาตอบสนอง หรือมีปฏิสัมพันธ์ด้วย ซึ่งสะท้อนออกมาเป็นความรู้สึก (อันส่งผลต่อบุคลิก หรือพฤติกรรม) และถูกขับเคลื่อนให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของกิจกรรมนั้น ๆ

พระโพธิสัตว์ (สันสกฤต: โพธิสตฺว) หมายถึง ผู้ที่มีความกล้าหาญ (สตฺ) ทางจิตวิญญาณ ยึดมั่นในการดำเนินชีวิตเพื่อที่จะไปให้ถึงความรู้แจ้ง (โพธิ) และขับเคลื่อนด้วยความมีเมตตาอันยิ่งใหญ่ (มหาการุณา) ต่อสรรพชีวิต⁶ หรือ ผู้ซึ่งอยู่ในพระโพธิญาณ⁷ โดยในคติของมหายาน พระโพธิสัตว์คือผู้ที่บรรลุพุทธภาวะและเป็นผู้ที่มีมหาการุณาธิคุณเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย เป็นดั่งบุคลาธิษฐานและเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางใจในการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติภาวนา

พระธยานิพุทธะ (Tathāgatas) หรือพระฆานิพุทธะ (บางแห่งเรียกพระชินพุทธะ) คือ พระพุทธเจ้าในรูปกายทิพย์ ดำรงสภาวะในสัมโมคคกาย ถือกำเนิดมาจากอำนาจมานของพระอาทิพุทธะ⁸ อันเป็นพระพุทธเจ้าในคติความเชื่อของมหายานและวัชรยาน โดยมีอยู่ 5 พระองค์ ได้แก่ พระไวโรจนะพุทธะ, พระอภิชัยพุทธะ, พระรัตนสัมภวพุทธะ, พระอมิตาภพุทธะ, และพระอโมขสิทธิพุทธะ โดยพระธยานิพุทธะทั้ง 5 องค์นี้เป็นต้นกำเนิด (ต้นวงศ์) ของเหล่าพระโพธิสัตว์ที่มีอยู่มากมาย⁹

พระยิตัม หรือพระยิตัม (deity) หมายถึง **พระพุทธเจ้าที่บุคคลทำสมาธิถึงและปฏิบัติบูชาเป็นหลัก**¹⁰ กล่าวคือ การภาวนาตามบทปฏิบัติในวัชรยาน จะมีการกำหนดพระพุทธเจ้ามาสถิตไว้ภายในใจ เป็นหลักยึดเหนี่ยวในการทำสมาธิภาวนา และเป็นเสมือนครูที่อยู่กับตัวผู้ปฏิบัติตลอดเวลา ซึ่งผู้ปฏิบัติส่วนใหญ่จะมีการปฏิบัติบูชาพระยิตัมหลายพระองค์ นอกจากนี้ ยังมี การยิตพระยิตัมมาเป็นหลักของการงานของชีวิต (เรียกเลจิล) โดยชาวทิเบตส่วนใหญ่ยิตเอา พระอวโลทีเกศวรโพธิสัตว์มาเป็นพระยิตัม

⁶ ฐัมมณันทาภิกษุณี, บนเส้นทางพระโพธิสัตว์ (กรุงเทพมหานคร: ส่องสยาม, 2554), หน้า 2-8.

⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาคร อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2552), หน้า 108-111.

⁸ สัมโมคคกายเป็นกายทิพย์ภาวะของพระพุทธเจ้า (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 2 เรื่องตรีกาย และ อภิชัย โพธิประสิทธิ์ ศาสตร์, พระพุทธศาสนมหายาน (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), หน้า 112-113.)

⁹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 2 เรื่องตรีกาย และ สมวลี มหณรงค์ชัย, พระชินพุทธะห้าพระองค์: พระพุทธเจ้าในรูปกายทิพย์ตามคติของมหายานและวัชรยาน (กรุงเทพมหานคร: ส่องสยาม, 2547).

¹⁰ กฤษดาภรณ์ เมธาวิกุล, รู้ก่อนตาย ไม่เสียดายชีวิต (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ธรรมะ, 2559), หน้า 207-209.

บทที่ 2

หลักธรรม และแนวทางการสอนและการปฏิบัติของ 3 นิกายหลัก

ในบทที่ 2 นี้จะเป็นการแสดงเนื้อหาจากการศึกษาทางด้านหลักธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่เรียกว่าหลัก พุทธธรรม อันเป็นหลักธรรมสำคัญสูงสุดของชีวิตที่ทำให้พ้นจากความทุกข์และมีสันติสุขในชีวิต ที่ไม่ว่าพุทธในนิกายต่าง ๆ ที่แตกแขนงกันออกไป ก็ยังคงยึดถือในแก่นของหลักพุทธธรรม และในทีนี้จะนำเสนอให้เห็นภาพของความแตกต่างในรูปแบบคำสอน แต่ยังคงมีแก่นในหลักพุทธธรรมเช่นเดียวกันของทั้ง 3 นิกายหลัก (เถรวาท มหายาน วัชรยาน) โดยเริ่มต้นด้วยการแสดงหลักพุทธธรรมอันเป็นหัวใจของหลักธรรมในทางพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับมณฑลชีวิตอันนำไปสู่รูปหลักคิดและรูปแบบการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ถัดมาจะเป็นการแสดงพัฒนาการในด้านหลักคิดและแนวทางการสอนหลักธรรมในช่วงหลังพุทธกาลที่มีความเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและบริบททางสังคม (นำไปสู่การแตกนิกาย) โดยในทีนี้จะแสดงเฉพาะหลักคำสอนที่มุ่งเน้นที่มีความแตกต่างกันของแต่ละนิกาย ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่นำไปสู่แนวทางการสอนการปฏิบัติของนิกายนั้น ๆ อันก่อให้เกิดรูปแบบของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ต่างกันไป อันมีแก่น ที่แฝงอยู่ในการฝึกปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพุทธธรรมเช่นเดียวกันของทั้ง 3 นิกาย

2.1 หลักธรรมทางพุทธศาสนา (พุทธธรรม)

แก่นองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบอริยสัจ 4 (ความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ) อันเป็นหลักการพัฒนาชีวิตให้เข้าถึงความเป็นอริยบุคคล หรือเป็นผู้พ้นจากความทุกข์ มีความเข้าถึงในพุทธธรรม อันหมายถึงกฎแห่งธรรมชาติที่พุทธองค์ได้ทรงแสดงถึงสามัญลักษณะในทุกสรรพสิ่งที่ล้วนเป็นธาตุ เป็นธรรม เป็นสภาวะ อันมีอยู่เป็นอยู่ตามภาวะของมัน ที่เป็นของมันอย่างนั้น เช่นนั้น ตามธรรมดาของมัน มิใช่มีเป็นสัตว์ บุคคล อัตตา ตัวตน เราเขา ที่จะยึดถือเอาเป็นเจ้าของครอบครอง บังคับบัญชาให้เป็นไปตามปรารถนาอย่างไรก็ได้¹¹ โดยสามัญลักษณะนี้มีคุณลักษณะสำคัญอยู่ 3 ประการร่วมกัน เรียกว่า หลักไตรลักษณ์¹² อันประกอบด้วย 1) อนิจจัง ความไม่เที่ยงไม่เสถียร อันเป็นความแปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา 2) ทุกขัง ความไม่สามารถคงทนอยู่ได้ มีความ

¹¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 13.

¹² ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก

เปลี่ยนแปลง อันเป็นความทนได้ยาก 3) อนัตตา ไม่สามารถยึดถือเป็นของตนหรือบังคับควบคุมได้ อันเป็นความปราศจากความเป็นตัวตนที่เที่ยงแท้ สามัญลักษณะนี้แสดงให้เห็นว่า ทุกสรรพสิ่งนั้น ทุกสรรพสิ่ง (ธาตุ รูป-นาม) ล้วนเกิดจากส่วนประกอบต่าง ๆ ‘ประชุมเข้าด้วยกัน’ ซึ่งเป็นกรกล่าว เพื่อให้เข้าใจได้ แต่ในความเป็นจริงนั้น สิ่งทั้งหลายมีอยู่ในรูปแบบของกระแส ส่วนประกอบแต่ละอย่างล้วนประกอบขึ้นจากส่วนอื่น ๆ ย่อยลงไป แต่ละอย่างไม่มีตัวตนของมันเอง เป็นอิสระ ล้วนเกิด-ดับต่อกันไปเรื่อย ไม่เที่ยง ไม่คงที่ กล่าวคือ การเกิด-ดับที่ต่อเนื่อง ทำให้มีลักษณะเหมือนเป็นกระแส เป็น ความสืบเนื่องต่อกัน อย่างค่อยเป็นค่อยไป และ เสมือนว่าเสถียร จึงทำให้ การประชุมกันของธาตุ ดูเป็นเนื้อเดียวกันและเป็นสิ่งที่คงรูปอยู่ได้¹³ กล่าวคือ ความสืบเนื่องต่อกันนั้น อาศัยความสัมพันธ์และความเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกันของสิ่งทั้งหลายเอง กระบวนการแปรเปลี่ยนของสรรพสิ่ง ก็เป็นไปด้วยเหตุปัจจัยให้แปรเปลี่ยน ซึ่งพุทธองค์ได้แสดงถึงหลักที่**ปัจจุตตา** โดยในพระไตรปิฎกแสดงเอาไว้ว่า เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป¹⁴ หรือกล่าวโดยย่อว่า ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้¹⁵ อันเป็นหลักคำสอนที่อธิบายเรื่องกฎของธรรมชาติ หรือก็คือการอธิบายความเกิด-ดับของสรรพสิ่งที่มันเป็นอยู่นั้น เป็นสังขธรรม และชีวิตมนุษย์ก็อยู่ภายใต้กฎธรรมชาตินี้เช่นเดียวกัน ซึ่งชีวิตมนุษย์ในทางพุทธศาสนาได้แยกเป็นรูปและนาม ที่มีองค์ประกอบในรายละเอียดคือ **ขันธ์ 5** หรือ เบญจขันธ์ อันหมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม 5 หมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวมเป็นชีวิต ซึ่งบัญญัติเรียกว่า **สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา-เขา เป็นต้น**¹⁶ อันประกอบด้วย 1) รูปขันธ์ คือ กองรูป หรือส่วนที่เป็นรูป ในที่นี้คือ ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่าง ๆ ที่เป็นรูปธรรมทั้งหมด 2) เวทนาขันธ์ คือ กองเวทนา หรือส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์, ความรู้สึก สุข-ทุกข์ หรือเฉย ๆ 3) สัญญาขันธ์ คือ กองสัญญา หรือส่วนที่เป็นการกำหนดความจำได้หมายรู้ หรือในอารมณ์นั้น ๆ 4) สังขารขันธ์ คือ กองสังขาร หรือส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง, สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ 5) วิญญาณขันธ์ คือ กองวิญญาณ หรือส่วนที่เป็นความรู้้อารมณ์ผ่านทางอายตนะทั้ง 6¹⁷

¹³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า 62-65.

¹⁴ อรรถกถาสุตตนิเทศ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสูตรต้นปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ.

¹⁵ ปัจจุตตสูตร เรื่องเดียวกัน, พระสูตรต้นปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค.

¹⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (นนทบุรี: เอส. อาร์. ฟรินดิง แมส ไพเรดิกส์, 2561), หน้า 164.

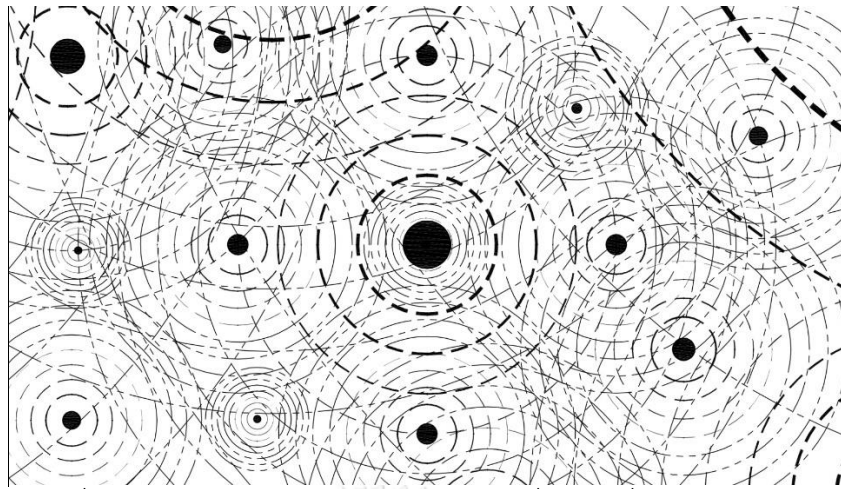
¹⁷ อายตนะทั้ง 6 คือตาที่กระทบกับรูป หูที่กระทบกับเสียง จมูกกระทบกับกลิ่น ลิ้นกระทบกับรส กายที่กระทบกับสัมผัสผืนทางกาย และใจที่กระทบกับอารมณ์ในภายใน

ชีวิตมนุษย์ที่เป็นการประชุมกันของขั้น 5 ก็ล้วนอยู่ภายใต้กฎอหิทัปปัจจยตา หรือก็คือมีสภาวะเกิด-ดับอันด้วยมีเหตุปัจจัย อันเป็นสภาวะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ ความยึดติดในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และธรรมารมณฺ์ ของบุคคลคือสาเหตุที่ทำให้บุคคลประสบอยู่กับความทุกข์ไม่เข้าใจในสภาวะความแปรเปลี่ยนในขั้น 5 (ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ยึดถือเอาเป็นตัวเป็นตนไม่ได้ (ไตรลักษณ์)) และยึดมั่นถือมั่นในรูปขั้น 5 สำคัญว่าเป็นตัวเป็นตน ซึ่งพุทธองค์ได้ชี้ให้เห็นว่านี่คือ อวิชชา คือความไม่รู้แจ้งในไตรลักษณ์อันเป็นเหตุปัจจัยแห่งความทุกข์ในชีวิต และทำให้ชีวิตเวียนว่ายตาย-เกิดอยู่ในสังสารวัฏ โดยพุทธองค์ได้แสดงเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ไว้ในหลัก **ปฏิจจสมุปบาท** (ปัจจยการ) หมายถึงอาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น อันเป็นการแสดงหลักแห่งเหตุปัจจัย¹⁸ โดยในพระไตรปิฎก¹⁹ ได้แสดงเอาไว้ว่า เพราะอวิชชาความไม่รู้ในอริยสัจเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร (กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร), เป็นปัจจัยให้มีวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ), เป็นปัจจัยให้มีนามรูป (นามคือ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ, รูปคือที่อาศัยของนาม), เป็นปัจจัยให้มีสฬายตนะ (อายตนะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ), เป็นปัจจัยให้มีผัสสะ (ความกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ), เป็นปัจจัยให้มีเวทนา (อารมณ์อันเกิดจากสัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ), เป็นปัจจัยให้มีตัณหา (ความทะยานอยากได้ รูป เสียง กลิ่น รส โณภุชฺสพพะ ธรรมารมณฺ์), เป็นปัจจัยให้มีอุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม, ทิฏฐิ, วาทะ ว่ามีอัตตา), เป็นปัจจัยให้มีภพ (กามภพ รูปภพ อรูปภพ), เป็นปัจจัยให้มีชาติ (ความเกิด ความปรากฏแห่งขั้น 5 ความได้อายตนะ), เป็นปัจจัยให้มีชรา (ความเสื่อมแห่งอินทรีย์) มรณะ (ความแตกแห่งขั้น 5) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ เรียกว่า **ปฏิจจสมุปบาท**

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า อวิชชานี้เป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์ ถ้าละวางความเป็นตัวตนลงเสียได้ ก็ จะเห็นได้ว่าทุกสิ่งล้วนเป็นสักแต่ธาตุธรรมชาติเท่านั้น เกิด-ดับไปตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่ง เป็น จักรวาลชีวิตที่เกิด-ดับในไตรลักษณ์ของธรรมชาติ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) ดังภาพที่จะได้แสดง ข้างล่างนี้

¹⁸ ปฏิจจสมุปบาท เป็นการแสดงหลักแห่งเหตุปัจจัย (อหิทัปปัจจยตา) โดยมีมุ่งหมายเฉพาะเรื่องเกิดทุกข์และดับทุกข์โดยตรงใน พุทธศาสนา ใจความสำคัญคือแสดงถึงกระแสแห่งปัจจัยและสิ่งที่เกิดตามปัจจัย (พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), ธรรมะ 9 ตา (กรุงเทพมหานคร: ตถาคต พับลิเคชั่น, 2556), หน้า 150. และดูเพิ่มเติมในภาคผนวก ก)

¹⁹ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสูตรต้นตปิฎกเล่มที่ 8 สังยุตตนิกาย นิทานวรรค.

ภาพที่ 2.1 แสดงภาพเทียบเคียงระบบจักรวาลชีวิตที่เกิด-ดับที่มีขนาดหลากหลาย และกระทบกันเป็นเหตุปัจจัย อันก่อให้เกิด-ดับของจักรวาลชีวิตอันใหม่ ที่เป็นระบบสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลัก **อริยสัจ 4**²⁰ อันประกอบไปด้วย 1) ทุกข์ คือการตระหนักรู้ในทุกข์แห่งสังสารวัฏ 2) สมุทัย คือการตระหนักรู้ในเหตุแห่งทุกข์ 3) นิโรธ คือการตระหนักรู้ถึงเหตุที่ทุกข์ดับ 4) มรรค คือแนวทางการปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ โดยในข้อสุดท้ายนั้นคือ มรรคมีองค์ 8 อันหมายถึงหนทางสู่ความดับทุกข์ หรือเรียกอีกอย่างว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อันประกอบด้วย²¹ 1) สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นที่ถูกต้อง หมายถึงความรู้ในอริยสัจ 2) สัมมาสังกัปปะ คือความคิดที่ถูกต้อง หมายถึงความคิดในการออกจากกาม ความไม่พยาบาท และการไม่เบียดเบียน 3) สัมมาวาจา คือวาจาที่ถูกต้อง หมายถึงการเว้นจากการพูดเท็จ หยาบคาย ส่อเสียด และเพ้อเจ้อ 4) สัมมากัมมันตะ คือการปฏิบัติที่ถูกต้อง หมายถึงเจตนาละเว้นจากการฆ่า ใจกรรม และการประพฤตินิดในกาม 5) สัมมาอาชีวะ คือการหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง หมายถึงการเว้นจากมิชฉาชีพ การละเว้นจากอาชีพฆ่าสัตว์ อาชีพที่เบียดเบียนผู้อื่น 6) สัมมาวายามะ คือความเพียรที่ถูกต้อง หมายถึงสัมมปปธาน 4 คือ (สังวรปธาน) ความพยายามป้องกันอกุศลที่ยังไม่เกิด (ปหานปธาน) ละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว (ภาวนาปธาน) ทำกุศลที่ยังไม่เกิด และ (อนุรักษนาปธาน) ดำรงรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว 7) สัมมาสติ คือการมีสติที่ถูกต้อง หมายถึงการพัฒนาสติปัญญาไปตามหลักสติปัฏฐาน 4²² 8) สัมมาสมาธิ คือการมีสมาธิที่ถูกต้อง หมายถึงเจริญสมาธิภาวนาจนเกิดฌาน (ความตั้งมั่นในสมาธิ) ญาณ (ปรีชาหยั่งรู้)

²⁰ ดูเพิ่มเติมในภาคผนวก ก

²¹ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกเล่มที่ 31 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 23 ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค.

²² ขอแสดงในลำดับถัดไป

มรรคมืองค์ 8 นี้ เป็นมรรคาของทางสายกลาง หรือเรียกว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทา²³ อันเป็นหลักปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่ความรู้อย่างแจ่มแจ้งในพุทธธรรม ซึ่งทำให้สามารถเรียกได้ว่าเป็นอริยมรรค ซึ่งในวิภังคสูตร ในพระไตรปิฎกได้แสดงการจัดหมวดหมู่ของอริยมรรค โดยจำแนกออกเป็น 3 ชั้น (กอง)²⁴ ได้แก่ 1) สीलชั้น (สัมมาวาจา, สัมมากรรมันตะ, สัมมาอาชีวะ) 2) สมานชั้น (สัมมาวาชามะ, สัมมาสติ, สัมมาสมาธิ) 3) ปัญญาชั้น (สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ) โดยทั้ง 3 หมวดชั้นนี้ เรียกโดยย่อว่า สील สมาน ปัญญา อันเป็นองค์ประกอบซึ่งกันและกันและเป็นหลักการพัฒนาบุคคลให้เข้าถึงปัญญาญาณ กระบวนการฝึกอบรม สील สมาน ปัญญา ทั้ง 3 ด้านให้เกิดความบริบูรณ์นี้เรียกว่า ไตรสิกขา²⁵ ซึ่งความบริบูรณ์นี้หมายถึงความสมบูรณ์ของจิต ที่มีลักษณะเป็นความว่างจากอัตตาตัวตน สงบระงับจากเวทนาที่ทำให้เกิดการปรุงแต่ง (รู้สึก สุข-ทุกข์ ดี-ชั่ว ชอบ-ชัง) เกิดเป็นความสงบตั้งมั่น เป็นสมาธิ มีสติสัมปชัญญะ มีปัญญาญาณ ดัง *เวลามรรคผลจะเกิด สील สมาน ปัญญาต้องถึงพร้อม*²⁶ ซึ่งเป็นสิ่งที่เอื้อให้จิตสามารถพิจารณาใคร่ครวญสภาพธรรมในสรรพสิ่งต่าง ๆ เห็นรูป-นามตามความเป็นจริงตามกฎไตรลักษณ์ คือ เห็นด้วยปัญญาตามความเป็นจริงว่า *นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา* เพราะเหตุนี้ ย่อมเปื้อน่ายแม้นในชั้น 5 เมื่อเปื้อน่าย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้นเมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า *'หลุดพ้นแล้ว'* รู้ชัดว่า *'ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป'*²⁷

การพัฒนาจิตจนเกิดปัญญาญาณสามารถหลุดพ้นจากความยึดติดในอัตตา หลุดพ้นจากกองทุกข์ในชั้น 5 และสังสารวัฏ ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นได้จากการประจักษ์แจ้งในความจริงแท้ ซึ่งเป็นประเด็นหลักและเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา ดังนั้นคำสอนต่าง ๆ ในพุทธศาสนาก็เป็นการสอนให้เข้าใจในหลักอริยสัจ 4 และน้อมนำให้บุคคลเข้าสู่อริยมรรควิถีเพื่อเข้าสู่พุทธธรรม ซึ่งในแต่ละนิกายก็มีแนวทางการสอน และรูปแบบการปฏิบัติที่แตกต่างกันไป เพื่อที่จะให้บุคคลต่าง ๆ

²³ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร แสดงถึงสิ่งที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธ ได้แก่ การหมกมุ่นอยู่ในกามสุข และการทรมาณตนให้ลำบาก โดยเปล่าประโยชน์ *มัชฌิมาปฏิปทา* คือทางสายกลางที่ทำให้พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ ได้แก่ มรรคมืองค์แปด และ อริยสัจ 4 คือธรรมที่เป็นความจริงอันประเสริฐสี่ประการ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, พระไตรปิฎกเล่มที่ 19 พระสูตรต้นปิฎกเล่มที่ 11 สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค.)

²⁴ รายละเอียดของมรรคมืองค์ 8 ดูเพิ่มเติมในวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอริยมรรค, (เรื่องเดียวกัน.)

²⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ก

²⁶ พระปราโมทย์ ปาโมชิต, *ศีล สมาน ปัญญา ในองค์มรรค* (กรุงเทพมหานคร: ธรรมดา, 2553), หน้า 6.

²⁷ อนัตตลักขณสูตร มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, พระไตรปิฎกเล่มที่ 17 พระสูตรต้นปิฎกเล่มที่ 19 สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค.

ทั้งภิกษุและฆราวาสสามารถนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับตน เป็นไปตามสภาวะของจิต ตามบริบท ตามความสามารถหรือตามแต่จริตของแต่ละบุคคล

ดังจะเห็นได้ว่าองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงให้แนวทางในการปฏิบัติ (ไม่ได้หมายถึงวิธีการปฏิบัติ) เพื่อเข้าถึงหลักธรรมคำสอนของพุทธองค์ หรือเข้าถึงพุทธธรรมไว้ด้วย ซึ่งในหลักธรรมคำสอนของพุทธองค์ไม่ใช่การเข้าใจด้วยปัญญาเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการเข้าถึงด้วยการประจักษ์แจ้งในพุทธธรรม ซึ่งในทุกคำสอนของพุทธองค์จะเข้าถึงได้ก็ต้องใช้หลักการปฏิบัติแห่งอริยมรรค (อันมีได้หลากหลายวิธีการ) ที่พุทธองค์ได้ให้ไว้ในหลักอริยสัจ 4 นี้ ในวิทยานิพนธ์นี้จึงเห็นว่าพุทธสถานที่เป็นสถานที่เอื้อต่อการหลุดพ้นฯ หรือเอื้อต่อการเข้าถึงพุทธธรรมนี้ สามารถเปรียบเทียบเหมือนประดู่คำสอนของพุทธองค์ในอีกรูปแบบหนึ่ง ที่จะต้องมีการส่งเสริมหรือเอื้อต่อการปฏิบัติในแนวทางแห่งอริยมรรคเพื่อการเข้าถึงหลักธรรมของพุทธองค์ ดังจะได้แสดงเป็นลำดับถัดไป

2.2 ประวัติและวิวัฒนาการของพุทธนิกาย เถรวาท มหายาน วัชรยาน

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยขอแสดงวิวัฒนาการของการก่อเกิดนิกายต่าง ๆ โดยสังเขป²⁸ เพื่อให้เห็นถึงที่มาของความแตกต่างในเรื่องแนวทางการสอนการปฏิบัติของ 3 นิกายหลัก โดยในช่วงหลังจากองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานได้ 3 เดือน ได้มีการทำปฐมสังคายนาโดยมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน ซึ่งใช้วิธีการถาม-ตอบในหมู่พระอรหันต์สาวก 500 รูป²⁹ จนในช่วง พ.ศ. 100 ได้มีการทำสังคายนาครั้งที่ 2 อันเนื่องมาจากประเด็นในเรื่องการถือปฏิบัติวัตร 10 ประการในกลุ่มภิกษุพวกวัชชีบุตร³⁰ ซึ่งถือเป็นประเด็นสำคัญของการแตกกลุ่มคือความเห็นต่างเรื่องข้อบังคับและหลักปฏิบัติของสงฆ์ (พระวินัย) ที่ทรงอนุญาตให้มีการปรับเปลี่ยนได้ตามสมควร และมีเรื่องของการตีความหลักธรรมในส่วนของพระสูตร โดยมีวัตรประสงค์เพื่อปรับปรุงหลักคำสอนของ

²⁸ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ก-ค

²⁹ ปฐมสังคายนาได้จัดขึ้นที่ถ้ำสัตว์บรรณคูหา ณ เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ มีพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ ใช้เวลาในการสังคายนารวบรวมพระธรรมวินัยอยู่ 7 เดือน โดยพระอานนท์เป็นองค์วิเศษในในเรื่องของธรรมเทศนาและคำสอน ส่วนพระอุบาลีเถระเป็นองค์วิเศษในในเรื่องของพระธรรมวินัย จากนั้นจึงสวดสังวรธยายร่วมกันเพื่อให้จำได้คล่องปาก เรียกว่าเป็นการทำสังคายนาด้วยวิธีมุขปาฐะ (ท่องจำ) และร้อยกรองเป็นภาษามาคธี ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ก

³⁰ บันทึกเหตุการณ์ด้านความขัดแย้งในข้อประพฤติปฏิบัติของทั้งเถรวาทและมหายานนั้นไม่ตรงกัน ซึ่งในประเด็นนี้ผู้วิจัยขอมุ่งเน้นแสดงเฉพาะหลักธรรมที่เหมือนหรือต่างของทั้ง 2 นิกาย ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ก และ ข หัวข้อประวัติศาสตร์

พระพุทธเจ้าให้ทันสมัย ทันเหตุการณ์³¹ อันนำไปสู่เหตุการณ์แยกกลุ่มไปทำสังคายนา และเป็นจุดเริ่มต้นของการแยกกลุ่มสงฆ์ คือ ฝ่ายเถรวาท กับ ฝ่ายอจารียวาท (หรือมหาสังฆิกะ) ซึ่งภายหลังทั้ง 2 ฝ่ายได้มีการแยกกลุ่มนิกายย่อยออกไปอีก 18 นิกาย ส่วนนิกายที่ได้รับความนิยมนับถือมากที่สุดในระยะ 5 ศตวรรษแรกได้แก่ เถรวาทนิกาย ซึ่งยึดถือปฏิบัติตามมติปฐมสังคายนา³² โดยหลักการของเถรวาทนั้นคือ การพยายามรักษาพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าให้บริบูรณ์ คือเน้นการเรียนรู้หลักธรรมและแนวทางการปฏิบัติไปตามข้อความที่ปรากฏอยู่ในบันทึก (พระไตรปิฎก)

จนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 5 (สมัยพระนาคาชุนเป็นอธิการบดีมหาวิทาลัยนาลันทา) นิกายมหายานได้ถือกำเนิดขึ้น จากการรวมตัวของพระผู้เป็นคณาจารย์ในนิกายต่าง ๆ ทั้ง 18 นิกาย มาตั้งเป็นลัทธินิกายใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อปรับปรุงเพิ่มเติมหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ทันสมัยทันเหตุการณ์³³ ส่วนในด้านของหลักธรรมสำคัญนั้น ได้มีการระบุอย่างชัดเจนว่า เถรวาทและมหายานไม่มีความแตกต่างกัน คงมีความเชื่อและการปฏิบัติในทำนองเดียวกัน เช่น อริยสัจ 4, หลักกรรม, ไตรลักษณ์, และปัจจุสมุปบาท³⁴ นอกจากนี้ ท่านเสถียร โภธินันทะได้แสดงข้อคิดในการเรื่องการสอนการปฏิบัติที่แตกต่างกันระหว่างเถรวาทและมหายานเอาไว้ว่า หลักธรรมของนิกายนี้ โดยส่วนใหญ่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับนิกายเถรวาท คือสอนเรื่องคือสอนเรื่องอริยสัจ 4 และมีข้อปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือความหลุดพ้นทุกข์ แต่ส่วนที่แตกต่างกันนั้นอยู่ตรงที่นโยบายการเผยแผ่กับทั้งวิธีการเผยแผ่นั้น³⁵ ซึ่งจะเห็นได้ว่าล้วนเป็นหลักคำสอนอันเป็นหัวใจของเถรวาท แต่มุมมองหรือหลักคิดในแนวทางการสอนหลักธรรมนั้นมีความแตกต่างกัน ดังจะเห็นได้จากชื่อของนิกาย (มหายาน) ที่มีความหมายตรงตัวว่า ยานพาหนะขนาดใหญ่ เป็นคำอุปมาเพื่อแสดงให้เห็นหลักธรรมคำสอนที่มุ่งเน้น นั่นคือ มหากุณณาธิคุณ หรือความกรุณาอันกว้างใหญ่ไพศาลในการช่วยเหลือทุกข์สรรพชีวิตให้พ้นทุกข์ ด้วยความรักและเมตตา

³¹ เสถียร โภธินันทะ, ประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 58-59. ซึ่งอ้างอิงมาจากพุทธวจนะที่ว่า “ดูกรอานนท์ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา ถ้าสงฆ์ต้องการ ก็จงถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้างก็ได้” (มหาปรินิพพานสูตร)

³² อ้างอิงจาก ภาทธรรมมติจักรศาสตร์ในฝ่ายสันสกฤต และกถาวัตถุของฝ่ายบาลี ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญของฝ่ายสาวกยานหรือเถรวาทนิกาย: (อภิชาติ โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนามหายาน, หน้า 77.)

³³ วศิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน (กรุงเทพมหานคร: บรรณาคาร, 2531), หน้า 13.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

³⁵ พระกุมารชีพ, วัฒนเกียรติคุณเทสสูตร, แปลโดย เสถียร โภธินันทะ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2506), หน้า ค.

เสมือนเป็นบุพการีของตัวเอง³⁶ การมุ่งสู่ความหลุดพ้นจากสังสารวัฏจึงควรเป็นไปพร้อมกับบุพการี หรือให้เหล่าบุพการีได้หลุดพ้นไปก่อนแล้วตนเองค่อยหลุดพ้นตามไป นี่คือมหากุณาของพระโพธิสัตว์ ซึ่งการจะทำให้คนปฏิบัติในแนวทางนี้ได้ ทางมหายานจึงเน้นเรื่องความเป็นศุญตา (ความว่างปราศจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน) และจิตประภัสสร (จิตที่บริสุทธิ์สูงส่งว่างก่อนการปรุงแต่ง) อันเป็นการพัฒนาจิตไปสู่ความเบิกบานเพื่อสำเร็จรู้แจ้งและยังประโยชน์แก่ทุกชีวิต

ส่วนในวัชรยานนั้นเป็นนิกายที่ถือได้ว่ามีต้นกำเนิดอยู่ที่ทิเบต โดยมีท่านศานตรักษิต และพระปัทมสัมภวะ จากอินเดียเดินทางมาเผยแผ่และสถาปนานิกายวัชรยานขึ้น³⁷ โดยคำว่า วัชร ในภาษาสันสกฤตหมายถึง ‘มีคุณสมบัติดุจดังเพชร’ คือเปรียบปัญญาตั้งความแข็งแกร่งของเพชร โดยหลักการนั้น วัชรยานถือเป็นพัฒนาการที่ต่อยอดจากมหายาน (นิกายมนตรายาน) คือมีหลักคิด หลักการ หรือมุมมองพื้นฐานด้านแนวการสอนที่เหมือนกันกับมหายานในหลายประการ ยกตัวอย่างเช่น ศุญตา จิตเดิมแท้ (จิตประภัสสร) และหลักการเรื่องพระโพธิสัตว์ เป็นต้น แต่สิ่งที่ทำให้แตกต่างจนเป็นที่ยอมรับว่าวัชรยานมิใช่นิกายย่อยของมหายานก็คือวิธีการฝึกปฏิบัติแบบตันตระ ที่เป็นอุบายวิธีที่แตกต่างในการเข้าถึงพุทธธรรม (ขอแสดงในลำดับถัดไป) ซึ่งทำให้รูปแบบประเพณี วัฒนธรรม และการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณนั้นมีความแตกต่างกัน รวมไปถึงเรื่อง ตรีกาย³⁸ โดยสาระสำคัญในเรื่องตรีกายของวัชรยานนั้นเหมือนกันกับทางมหายาน แต่จะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันในเรื่องของการเรียกชื่อและรูปลักษณะที่แตกต่างกัน³⁹ รวมไปถึงเรื่องของ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

³⁶ มหากุณาเป็นหลักธรรมคำสอนที่แสดงถึงมนุษย์ทุกคนนั้นเกิดมานับภพนับชาติไม่ถ้วน มีอาจสืบค้นได้ว่าในแต่ละภพชาติได้ไปสัมพันธ์กับใคร บุคคลหนึ่งอาจมีกรรมสัมพันธ์กับอีกบุคคลหนึ่งด้วยการเกิดอยู่ในครอบครัวเดียวกันในฐานะบุพการีและบุตร บุคคลที่รำลือมในชาติปัจจุบันอันมีทั้งมิตรและศัตรู อาจเคยเป็นบุพการีของบุคคลนั้นมาก่อน

³⁷ ดูรายละเอียดด้านประวัติศาสตร์เพิ่มเติมในภาคผนวก ค

³⁸ เรื่องตรีกาย (ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมานกาย) นั้นมาจากหลักคำสอนของมหายานที่ว่าพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตระไม่อาจดับสูญ สิ่งที่ดีดับสูญเป็นเพียงขันธ์ของนิรมานกาย ธรรมกายเป็นธาตุพุทธะยังคงอยู่ต่อไป และเป็นต้นธาตุของสัมโภคกายและนิรมานกาย (อ่านเพิ่มเติมใน เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญามหายาน (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541), หน้า 11-12.

³⁹ การเรียกชื่อเหล่าพระพุทธเจ้าในตรีกายของวัชรยานนั้นมีความแตกต่างกันไปในแต่ละนิกายย่อย ยกตัวอย่างเช่น พระอาทิพุทธะในนิกายถินมาปะ คือพระสมันตภัทรพุทธะ มีพระวรกายสีน้ำเงิน ปางสมาธิ ไม่ทรงศิราภรณ์ ประทับคู่กับพระมเหสี (พระคักติ) ชื่ออาทิธรรมมา ส่วนในนิกายกาจูปะ สาเกียปะ และเกลุกปะ คือพระวัชรธร มีพระวรกายสีน้ำเงิน ทรงศิราภรณ์ ถือวัชรในหัตถ์ซ้าย-ขวา ไขว้ไว้เหนือพระอุระ ซึ่งประเด็นในการศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นหลักคิดที่นำไปสู่การสร้างพื้นที่ จึงขอไม่ลงรายละเอียดในประเด็นนี้

พระมเหสี (พระศกฺติ)⁴⁰ (พระพุทธรูปเจ้าในภาคของพระมารดา) โดยพระพุทธรูปเจ้านั้นเป็นตัวแทนของความกรุณา ส่วนพระมเหสีนั้นคือตัวแทนของปัญญา การผสมผสานกันระหว่างความกรุณาและปัญญา⁴¹ นั้นจึงเป็นหัวใจของรูปแบบการฝึกปฏิบัติอริยมรรค เพื่อพัฒนาภายในบุคคลให้เป็นดั่งมณฑลชีวิตที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกื้อกูลทุกสรรพชีวิต

2.3 หลักคิดและแนวทางการสอนหลักธรรมและการปฏิบัติของ 3 นิกายหลัก

ดังในคัมภีร์พระไตรปิฎก ใน พระสูตรตันตปิฎก (ประมวลพุทธพจน์ หมวดพระธรรมคำสอน) ก่อนที่จะแสดงถึงพุทธพจน์ของพุทธองค์ จะมีการแสดงให้เห็นถึง เหตุการณ์ บุคคล มีที่มาอย่างไร และมีปัญหาอะไร (อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงปัจจัยองค์ประกอบ) แล้วพุทธองค์ก็ทรงแสดงธรรม อันทำให้ดับซึ่งปัญหา หรือดับทุกข์ได้ อันแสดงให้เห็นถึงว่า หลักธรรมที่ทรงแสดงจะให้ได้ผลต้องให้สอดคล้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไข เหตุการณ์ นั้นๆ ไม่ได้มีรูปแบบที่ตายตัวอะไร แต่มีหลักธรรมหนึ่งเดียวในพุทธพจน์ที่ทรงแสดง และการพัฒนาการของหลักธรรมคำสอนที่ผ่านกาลเวลายาวนาน ก็พัฒนาหลักธรรมคำสอนให้สอดคล้องกับ เหตุปัจจัย สังคมวัฒนธรรม ของบุคคลนั้นๆ เหตุการณ์ นั้นๆ ในสถานที่นั้นๆ ในยุคสมัยนั้นๆ และในสังคมวัฒนธรรมนั้นๆ และก็ยังคงความเป็นหนึ่งเดียวกันในหลักธรรมคำสอนของพุทธองค์ และดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องการพัฒนาคำสอนของทั้ง 3 นิกายที่มีความหลากหลาย มีวิธีการ แนวทางการสอน และสิ่งที่มุ่งเน้นในคำสอนที่แตกต่างกัน แต่ในพุทธธรรมยังคงเดิม โดยสามารถจำแนกประเด็นและแนวทางการฝึกปฏิบัติของทั้ง 3 นิกาย ดังนี้

2.3.1 แนวทางการสอนและการปฏิบัติของพุทธนิกายเถรวาท

สิ่งที่มุ่งเน้นในแนวทางการสอนการปฏิบัติในเถรวาทนั้นยึดถือไปตามหลักธรรมในพระไตรปิฎกเป็นหลัก ซึ่งในที่นี้คือการพยายามยึดตามพุทธพจน์เดิมให้มากที่สุด โดยในสมัยพุทธกาล มีคำสอนและคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เป็นองค์ความรู้หลัก ดังนั้นในพุทธพจน์จึงมีภาษาของศาสนาพราหมณ์อยู่มากมายเพื่อให้คนในศาสนาพราหมณ์เข้าใจ และเข้าถึงในหลักพุทธธรรมได้ ดังจะเห็นว่าในพระสูตรแต่ละบท จะเป็นการแสดงบริบทของเหตุการณ์ในเบื้องต้น แสดงถึงบุคคล

⁴⁰ ยกตัวอย่างพระมเหสีในพระธยานิพุทธะ ประกอบด้วย 1) พระมเหสีของพระไวโรจนพุทธะ คือพระวิศวาราตุวิศวี 2) พระมเหสีของพระอภิกษยพุทธะ คือโลจนา 3) พระมเหสีของพระรัตนสัมภวพุทธะ คือมามกี 4) พระมเหสีของพระอมิตาภพุทธะ คือปาดนทรา 5) พระมเหสีของพระอโฆมลิตธิพุทธะ คืออารยตารา (สุมาลี มหณรงค์ชัย, พระชินพุทธะห้าพระองค์ : พระพุทธรูปเจ้าในรูปกายทิพย์ตามคติของมหายานและวัชรยาน.)

⁴¹ การผสมผสานกันระหว่างความกรุณาและปัญญานั้นเป็นที่มาของรูปเคารพหรือพระพุทธรูปปางยัม-ยุม (ปางบิดา-มารดา)

ที่มีปัญหารวมไปถึงประวัติความเป็นมา และแสดงถึงพุทธพจน์ที่ทำให้บุคคลที่มีปัญหานั้นเข้าถึง การหลุดพ้นจากปัญหา หลุดพ้นจากทุกข์ และเป็นอริยบุคคลได้ โดยเถรวาทมุ่งเน้นไปที่การสอน เรื่องกรรม (ดี – ชั่ว) และผลของกรรม ร่วมกับการสอนเรื่อง ทาน ศีล ภาวนา เพื่อให้บุคคลนำไปใช้ เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต โดยมีวัตถุประสงค์ชัดเจน กาย วาจา ใจ ในบุคคลให้อยู่ในสภาวะ สงบและเป็นปกติ เชื้อต่อการเรียนรู้หลักธรรมและปฏิบัติภาวนาตามหลัก ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ⁴² อย่างเป็นลำดับขั้น เป็นการพัฒนาบุคคลให้ชีวิตเข้าสู่อริยมรรควิธี เกิด ศีล สมภาณี ปัญญา ที่บริบูรณ์ ไปสู่การเป็นอริยบุคคล (บรรลุมรรคผลนิพพาน) ด้วยการเจริญสมาธิภาวนา เพื่อให้จิตเป็นฌาน- ญาณอย่างเป็นลำดับขั้น ดูสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นภายในตัวเอง จนเกิดปัญญาญาณ และรู้แจ้งใน สภาวะธรรมอันนำไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์

2.3.1.1 แนวทางการปฏิบัติสมาธิภาวนาในเถรวาท

โดยแนวทางการปฏิบัติของคนในยุคพุทธกาล เหล่าสมณะชีพราหมณ์ ปราชญ์โยคี เน้นเรื่อง การเข้าฌานสมาบัติในการพัฒนาสมาธิจิต แนวการสอนในวิธีการปฏิบัติของพุทธในสมัยพุทธกาล จึงมักจะสอนถึงวิธีการเข้าฌานสมาบัติเป็นพื้นฐาน และต่อด้วยวิปัสสนามาเป็นแนวทางการปฏิบัติ อริยมรรค เพื่อเข้าถึงธรรมหรือพุทธธรรม พุทธนิกายเถรวาทที่ยึดถือในพุทธพจน์เดิม จึงมุ่งเน้นการ ฝึกปฏิบัติด้วยวิธีเจริญสมาธิภาวนาอย่างยิ่งยวดเพื่อเข้าถึงพุทธธรรม โดยการทำสมาธิภาวนานั้น แบ่งเป็น 2 อย่าง คือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน โดยสมถ-กรรมฐานคือการทำสมาธิให้ จิตสงบระงับ ละจากอารมณ์ทั้งปวง มีลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ⁴³ มีความตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ เดียว มีพลังเป็นฐานที่มีกำลังให้สมาธิเข้าสู่ฌานที่ลึกขึ้น อันนำไปให้จิตสามารถพิจารณา (วิปัสสนากรรมฐาน) จนเกิดญาณหรือการตระหนักรู้ เข้าถึงปัญญาญาณด้วยจิตที่มีความสงบ ตั้ง มั่น ตื่นรู้ และรู้แจ้งในสภาวะธรรมอันนำไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์⁴⁴ ซึ่งการใคร่ครวญได้อย่างมี ประสิทธิภาพนั้นต้องอาศัยกำลังของสมาธิที่ได้จากการทำสมถกรรมฐาน ยกตัวอย่างการเจริญ

⁴² องค์ประกอบหรือหลักการเรียนรู้ที่ต้องมีร่วมกัน โดย ปริยัติ เป็นชื่อเรียกคำสอนทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้, ปฏิบัติ คือการปฏิบัติตนตามนัยที่พระองค์ทรงสอนไว้ ปฏิเวธ คือรู้แจ้งในสภาวะธรรม บรรลุมรรคผล

⁴³ ลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ มีคุณภาพดี มีสมรรถภาพสูงนั้น มีลักษณะดังนี้ 1) แข็งแรง มีพลังมาก 2) ราบเรียบ สงบซึ่งไม่ พริ้ว ไม่สั่นไหว 3) ไส กระจ่าง มองเห็นชัด 4) นุ่มนวล แคล้วคล่อง ไม่กระด้าง ไม่ขุ่นมัว ไม่สับสน ไม่เร่าร้อน ไม่กระวนกระวาย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า 784.)

⁴⁴ พระธรรมมงคลญาณ (หลวงพ่อดิเรก สิริธโร), หลักสูตรธรรมสมาธิ เล่ม 3 (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพลังจิตตานุภาพ, 2555).

สมาธิภาวนาแบบอานาปานสติ⁴⁵ ที่ได้แสดงไว้ในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นการทำสมาธิ ที่เป็นทั้งสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน โดยสมถกรรมฐานในที่นี้คือการจดจ่อมีสติรู้ตัวกับลมหายใจเข้า-ออกผ่านโพรงจมูก หลอดลม ปอด ทำให้สมาธิมีความตั้งมั่น

ส่วนในด้านวิปัสสนากรรมฐานในที่นี้ก็คือการใช้ลมหายใจ กำหนดพิจารณาถึงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นไปตามความจริง ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ โดยพิจารณาสิ่งทั้งหลายนี้ไปตามหลักสติปัฏฐาน 4⁴⁶ อันหมายถึงการกำหนดที่ตั้งของสติพิจารณาใน 4 ด้าน อันประกอบด้วย

1. กายานุปัสสนา สติปัฏฐาน คือ การมีสติตั้งมั่นในการพิจารณากาย ผ่านการฝึกสติให้ระลึกไว้ในอิริยาบถ เดิน ยืน นั่ง และนอน ให้รู้ชัดในอาการของกาย ว่าดำรงอยู่ในอาการใด ๆ ก็รู้ชัดในอาการนั้น ๆ เพื่อให้สามารถมีสติระลึกรู้ชัดในรูปนาม คือรู้ชัดว่ากายเป็นเพียงที่รวมของธาตุ 4 (ดิน น้ำ ลม ไฟ) มาประชุมรวมกัน อาศัยเหตุปัจจัยมากมายเกิดขึ้นเป็นวงจรปฏิจลสมุปบาท ไม่มีตัวเรา ตัวเขา เห็นความเกิด-ดับ และเห็นว่ากายล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

2. เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน คือ การมีสติตั้งมั่นในการพิจารณาเวทนา (อันเกิดจากการรับรู้ผ่านอายตนะทั้ง 6) ที่เป็นการเสวยความรู้สึกสุข-ทุกข์ ไม่ใช่สุข-ไม่ใช่ทุกข์ ผ่านการฝึกสติให้ระลึกไว้ในอาการของเวทนา ให้รู้ชัดในเหตุเกิด-ดับของเวทนา และตระหนักรู้เพียงว่า เวทนามีอยู่ แต่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

3. จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน คือ การมีสติตั้งมั่นในการพิจารณาจิต ผ่านการฝึกสติให้ระลึกไว้ในเหตุเกิด-ดับในจิต เป็นการใช้สติกำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางวิญญาณชั้นนี้ โดยการกำหนดรู้ว่า จิตกำลังมีอารมณ์ (โลภะ โทสะ โมหะ) ใด ๆ ก็รู้ชัดว่าจิตมีอารมณ์นั้น ๆ อยู่ และรู้ชัดว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เมื่อจิตเสวยอารมณ์ก็หยุดอยู่ไม่วิตกวิจารณ์ให้พุ่งซ่านเศร้าหมอง

4. ธรรมานุปัสสนา สติปัฏฐาน คือ การมีสติตั้งมั่นในการพิจารณาธรรม ผ่านการฝึกสติให้ระลึกไว้ในธรรม 5 หมวด คือ นิรวรณ⁴⁷ ชันน⁴⁸ อายตนะ⁴⁹ โพชฌงค์⁵⁰ และอริยสัจ โดยพิจารณา

⁴⁵ คำว่า อานาปานสติ (อานะ หายใจออก - ปานะ หายใจเข้า - สติ ความระลึก) หมายถึง การทำสมาธิภาวนาโดยใช้ลมหายใจเข้า-ออก เป็นเครื่องสร้างความระลึกตัว ดูเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ก หัวข้อ การฝึกฝนปฏิบัติ

⁴⁶ สติปัฏฐาน 4 (อธิบายโดยย่อ) คือการวิปัสสนาในอารมณ์กรรมฐาน มีอยู่ 16 คู่ แบ่งเป็นกายานุปัสสนา 4 คู่, เวทนานุปัสสนา 4 คู่, จิตตานุปัสสนา 4 คู่, และธรรมานุปัสสนา 4 คู่ (ดูเพิ่มเติมที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า 141. และ ทิพยธิดา ณ นคร และ พระมหาโสภณ วิจิตตมโม, "สติปัฏฐาน 4 กับการพัฒนาตนในชีวิตประจำวัน," *วารสารพุทธจิตวิทยา* 4, 1 (2562): 116-128.)

⁴⁷ นิรวรณ 5 หมายถึง ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมมี 5 อย่าง ได้แก่ กามฉันทะ คือ ความพอใจในกาม, พยาบาท คือ ความคิดร้าย, ถีนมิตตะ คือ ความหดหู่และเซื่องซึม, อุทธัจจะกุกกุจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน, และวิจิกิฉา คือ ความลังเลสงสัย

ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร ตามที่เป็นจริงของมันเป็นอย่างไร นั่นๆ คือรู้ชัดว่ามีเหตุปัจจัยในการเกิด-ดับในสภาวะธรรมเหล่านี้ตามความเป็นจริง

การพิจารณาสภาวะธรรมทั้ง 4 ด้านนี้ ก็เพื่อให้เกิดปัญญาญาณประจักษ์ภายในว่า สิ่งต่างๆ ล้วนมีเกิด-ดับ ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมันเอง ไม่สามารถยึดถือเป็นตัวเป็นตนได้ ดังจะเห็นว่า แนวทางการปฏิบัตินี้เป็นวิธีการปฏิบัติที่มุ่งเน้นเฉพาะตัว อันทำให้ร่างกายถูกรวาทเรียกว่าเป็นหินยาน นอกจากนี้ ในแนวทางการปฏิบัติแบบสมณะของเถรวาท ได้มีการสอนปริกรรมเพิ่มเติม ยกตัวอย่างเช่น พุช-โธ หรือ ยูปหนอ-พองหนอ เป็นเครื่องกำกับเพื่อให้เกิดสมาธิจดจ่อในเบื้องต้นก่อนที่จะทำวิปัสสนากรรมฐานในลำดับถัดไป

เมื่อพิจารณาในการฝึกปฏิบัติของเถรวาท จะเห็นได้ว่าเถรวาทเน้นการพัฒนาจิตเฉพาะตน คือมุ่งเน้นดูสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นภายในตัวเอง เรียกว่าเป็นกระบวนการเข้าถึงปัญญาด้วยการศึกษาสภาวะจิตภายใน ด้วยการทำสมาธิภาวนา ทั้งอานาปานสติและสติปัฏฐาน 4 นั้นเป็นการทำสมาธิที่ตั้งอยู่บนฐานของหลักปฏิบัติอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) อันประกอบด้วยความสงบ (ทั้งทางกายและทางใจ) มีสมาธิเป็นฐานตั้งมั่น เกิดปัญญาญาณที่เจริญขึ้นอย่างเป็นลำดับขั้น เป็นแนวทางการพัฒนาจิตให้อยู่ในวิถีของความสมณะ อยู่ในทางสายกลาง มีความสงบสันโดษ และมีความเกื้อกูล อันเป็นวิถีอริยะของจักรวาลชีวิต จึงเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้การปฏิบัติภาวนาในเถรวาทมุ่งเน้นพิจารณาสภาพแวดล้อมที่สงบเพื่อเอื้อต่อการฝึกปฏิบัติภาวนาอย่างยิ่งยวด เข้าถึงสภาวะจิตภายใน

2.3.1.2 หลักธรรมจักรวาลชีวิตในรูปแบบภาษาของศาสตร์จักรวาลแห่งไตรภูมิ

ในสมัยพุทธกาล เป็นสังคมที่มีความเชื่อเรื่องศาสนาพราหมณ์ ที่มีคติความเชื่อในเรื่องเทพเป็นผู้สร้างทุกสรรพสิ่งและสรรสร้างจักรวาลจิตวิญญาณชีวิต ซึ่งจะแตกต่างจากระบบสุริยจักรวาลขององค์ความรู้ในโลกปัจจุบัน โดยแบ่งระดับสภาวะภพภูมิของชีวิตออกมาเป็น 31 ภูมิ โดยเรียกเป็นหมวดหมู่อย่างย่อว่าไตรภูมิ อันประกอบด้วย กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ ซึ่งมนุษย์จะต้อง

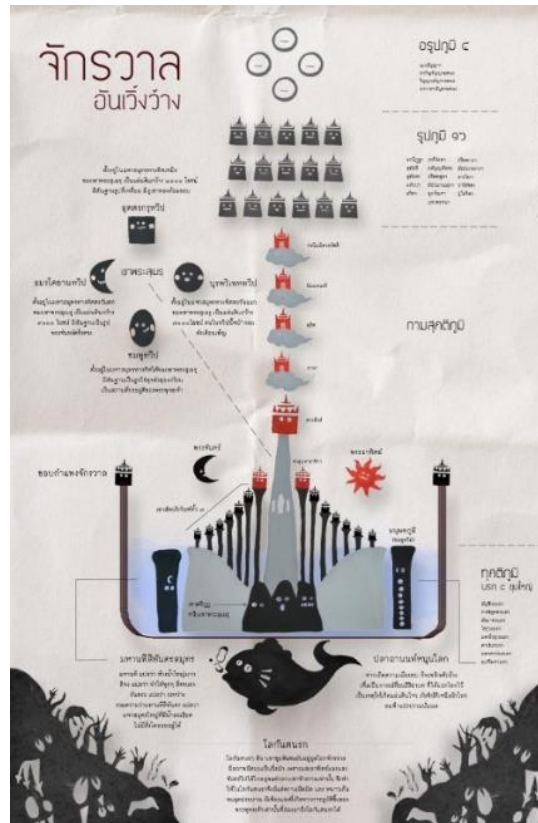
⁴⁸ อุปาทานชั้น 5 หมายถึง กองอันเป็นอารมณ์แห่งความถือมั่น ประกอบด้วยรูปขันธ์, เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์, และวิญญาณขันธ์

⁴⁹ อายตนะ หมายถึง ที่ติดต่อเครื่องติดต่อ แคนต่อความรู้ เครื่องรู้ และสิ่งที่รู้ อันประกอบด้วยอายตนะภายใน 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อายตนะภายนอก 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

⁵⁰ โขณฑ 7 หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ หรือองค์ของผู้ตรัสรู้ อันประกอบด้วย สติสัมโพชฌงค์ 8 ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ 8 วิริยสัมโพชฌงค์ 8 ปิณฺณสัมโพชฌงค์ 8 สัทธสัมโพชฌงค์ 8 สมาธิสัมโพชฌงค์ 8 และอุเบกขาสัมโพชฌงค์

เวียนว่ายตายเกิดในจักรวาลของไตรภูมินี้ ไปจนกว่าจะไปรวมเป็นส่วนหนึ่งของพระผู้สร้าง (จุดต้นกำเนิด เรียกเอกภาวะหรืออาตมัน)⁵¹ ก็จะไม่กลับมาเกิดอีก

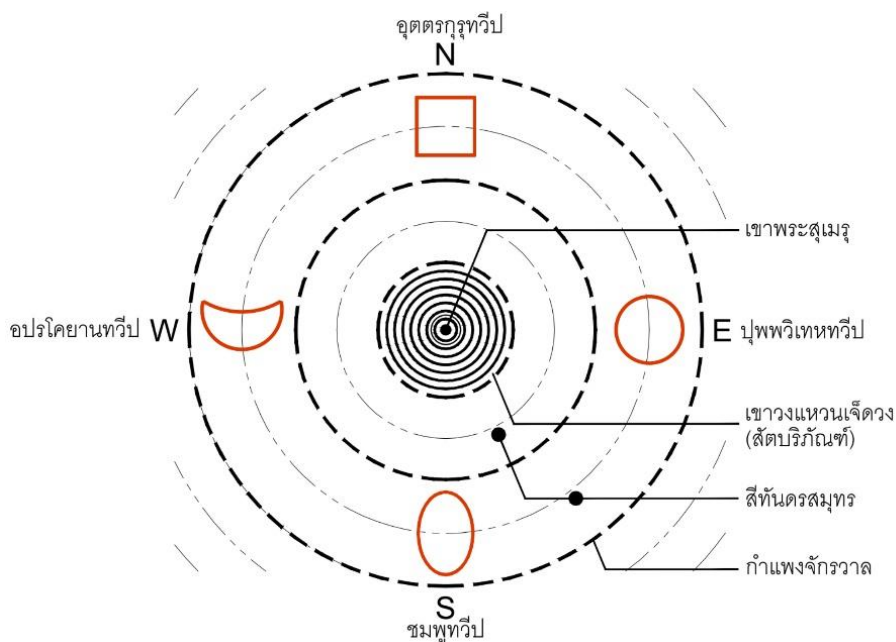
ภาพที่ 2.2 แสดงภาพไตรภูมิ

ที่มาภาพ: คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558,

<https://www.facebook.com/thaithaigraphic/photos/a.953403691387957/953405188054474>

CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁵¹ อาตมัน (อาตมณ) หมายถึงตัวตน (สิ่งที่เป็นอมตะ นิรันดร) หรือดวงวิญญาณ ซึ่งศาสนาและปรัชญาฮินดูถือว่าเที่ยงแท้ถาวร ใช้เรียกส่วนเสี้ยวของพรหมัน ซึ่งเป็นจิตบริสุทธิ์ (ชีวาตมัน) ของสิ่งมีชีวิตทั้งหมด และใช้เรียกสิ่งที่เป็นแก่นสารที่แท้จริงของทุกสิ่งในจักรวาล (อ่านเพิ่มเติมใน สมัคร บุราราศ, ปรัชญาพรหมณ์ในสมัยพุทธกาล บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันออก (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2554).)

ภาพที่ 2.3 แสดงภาพเขาสี่ตบริภณซ์ และทวิปทั้ง 4 ที่รายล้อมเขาพระสุเมรุ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

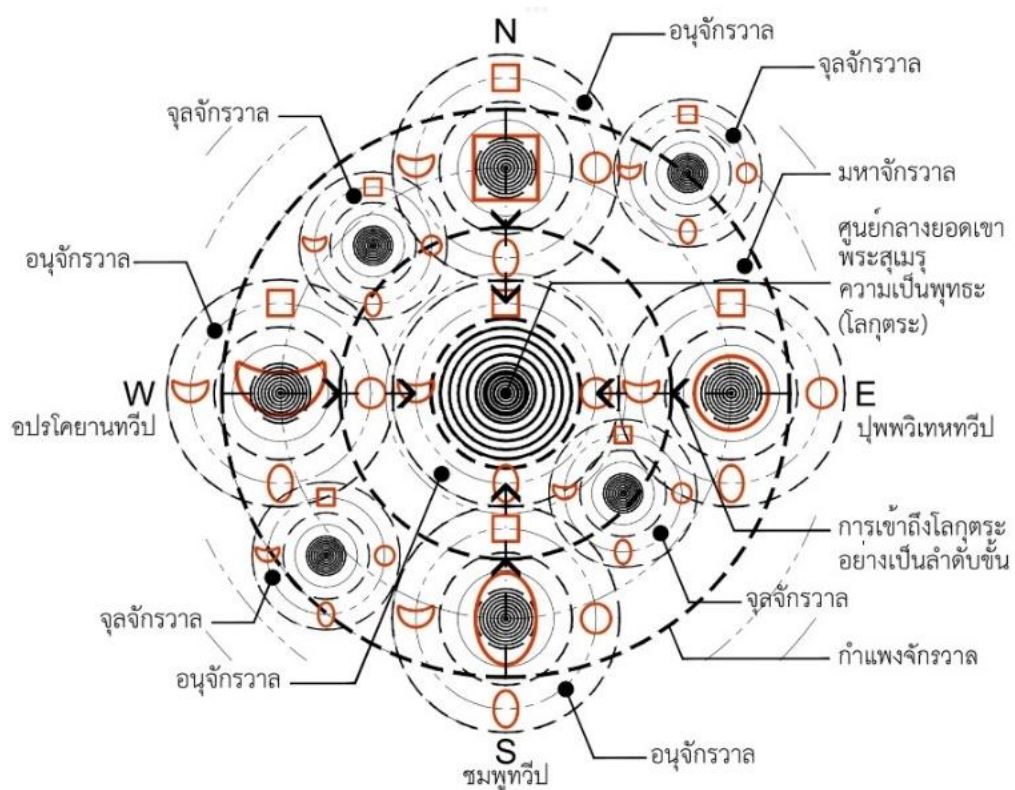
องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้แนะนำหลักคิดของวิถีหรือจักรวาลชีวิตของมนุษย์ที่สามารถพัฒนาให้พ้นทุกข์ได้ โดยทรงอธิบายหลักแห่งเหตุปัจจัย (อิทัปปัจจยตา) เป็นในเรื่องของกรรม และแนวทางพัฒนาชีวิต (จักรวาลชีวิตของตนเอง) ในวิถีแห่งอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) อย่างเป็นลำดับขั้นสู่ชีวิตที่บริสุทธิ์ในทางจิตวิญญาณ⁵² คือการสำเร็จอรหัตตผล และได้นำหลักจักรวาลแห่งเทพ (หรือจักรวาลแห่งไตรภูมิ) ที่คนในยุคพุทธกาลมีความเชื่ออยู่มาปรับให้เป็นจักรวาลชีวิตที่สามารถหลุดพ้นทุกข์ หรือหลุดจากไตรภูมิ (กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ)⁵³ เข้าถึงโลกุตระ⁵⁴ได้ ดังนั้นองค์ประกอบในไตรภูมิในทางพุทธศาสนาก็คือการสอนให้บุคคลตระหนักรู้ถึงจักรวาลชีวิตของตนเอง ทั้งทางจิตวิญญาณและทางกายภาพ (หรือนามและรูป) คือรู้ตำแหน่งที่ตั้งและทิศทางของภพภูมิที่ตัวเองอาศัยอยู่ และรับรู้ภายในถึงเขาพระสุเมรุ ณ จุดศูนย์กลางในระบบของไตรภูมิ

⁵² อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับไตรภูมิ และเป้าหมายการนำเสนोजักรวาลและโลกตามโลกทัศน์ของพระพุทธศาสนาเถรวาทใน พระมหาพรชชา ฐมมหาโส (นรินฺธนยากร), พุทธจักรวาลวิทยา (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550), หน้า 47-57.

⁵³ กามภูมิ คือภพภูมิที่ยังอยู่ในกิเลสตัณหา มีรูป-นาม มีการเวียนว่ายตายเกิด, รูปภูมิ คือภพภูมิที่ไม่ต้องการกามแล้ว แต่ยังคงปรากฏการมีรูปอยู่ คือหลุดพ้นจากกามอันเป็นกิเลสหายไปได้ แต่ยังไม่หลุดพ้นจากกิเลสละเอียด, อรุภูมิ คือภพภูมิที่หลุดพ้นจากกามและกิเลสละเอียด การปรากฏนั้นไม่มีรูป-นามมีเพียงแต่จิต พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 119.

⁵⁴ โลกุตระคือภพภูมิที่พ้นจากกามภูมิ รูปภูมิ อรุภูมิอันเป็นสังสารวัฏ ในที่นี้คือระดับจิตใจของอริยบุคคล (เรื่องเดียวกัน, หน้า 354.)

ว่าเป็นนิมิตหมายแห่งปัญญา และเขาสติบริกัณฑ์ที่รายล้อมเป็นวงชั้นของเขาพระสุเมรุ เปรียบเหมือนสภาวะอารมณ์ความรู้สึกภายในตน จากความทุกข์มากที่สุดก็จะอยู่ในวงชั้นนอกสุดมาสู่ความสุขในวงชั้นถัดมา และหลุดพ้นจากความทุกข์-สุขในศูนย์กลาง คือเขาพระสุเมรุ ซึ่งลักษณะของวงชั้นที่แผ่ขยายออกไปจากจุดศูนย์กลาง ทำให้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละวงชั้นเทียบเคียงได้กับการการสอนถึงการพัฒนาจักรวาลชีวิตอย่างเป็นลำดับขั้นเพื่อเข้าถึงโลกุตระอันเป็นจุดหมายของจักรวาลชีวิตที่สมบูรณ์ และความสัมพันธ์ระหว่างจักรวาลชีวิตของแต่ละชีวิตจึงเปรียบดั่งมณฑลแห่งจักรวาลชีวิต ที่สามารถแทนด้วยภาพของจักรวาลชีวิตขนาดหลากหลาย มีลักษณะเป็น จุลจักรวาล อนุจักรวาล มหาจักรวาล ที่มีกาเกิด-ดับ เกาะเกี่ยว กระทบกัน อันเชื่อมโยงก่อให้เกิดการเกิด-ดับของจักรวาลชีวิตอันใหม่ ที่เป็นอนุกรมจักรวาลชีวิตที่ซับซ้อนของระบบจักรวาลชีวิตในธรรมชาติ (อนันตจักรวาล) ดังหลักธรรมที่พุทธองค์แสดงเรื่องหลักอิทัปปัจจยตา

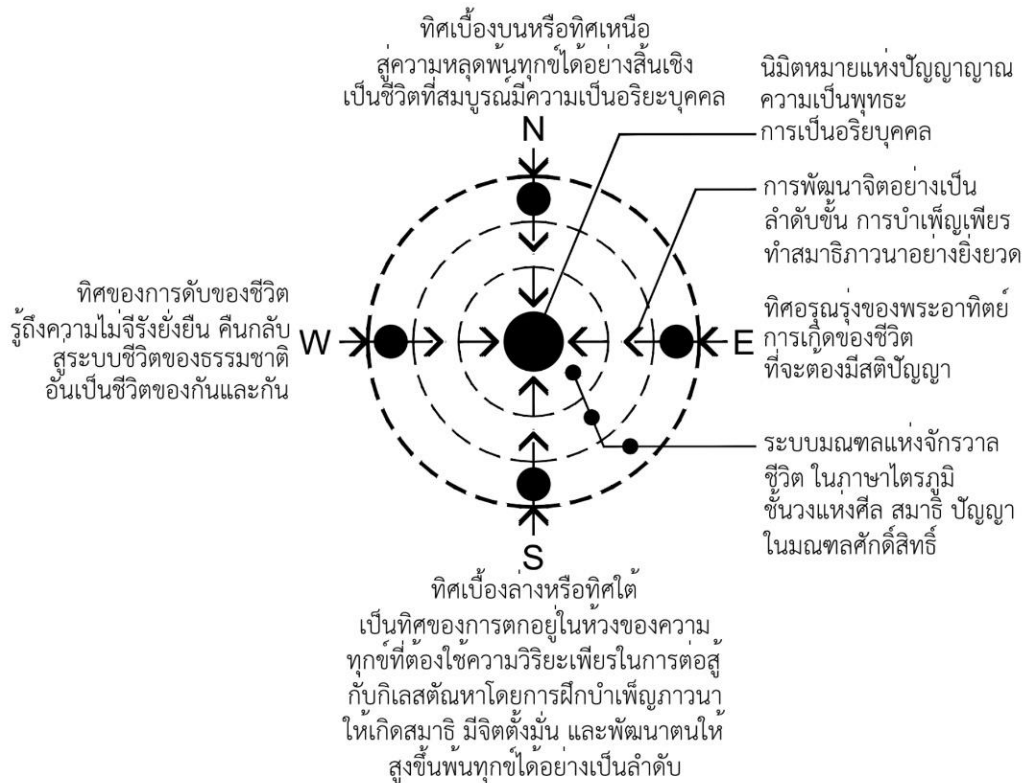
ภาพที่ 2.4 ภาพแสดงคติจักรวาลชีวิตทางพุทธศาสนาในภาษาของไตรภูมิ
มีจุลจักรวาล อนุจักรวาล และมหาจักรวาล ที่มีอยู่ในทุก ๆ มิติของชีวิต
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

ส่วนในทวิปทั้ง 4 ที่อยู่รายล้อมทั้ง 4 ทิศของเขาสัตบริภัณฑ์ เทียบเคียงได้กับองค์ประกอบของวิถีการพัฒนาชีวิตที่เป็นหนึ่งเดียวกับระบบของธรรมชาติด้วยปัญญาญาณ คือการพัฒนาวิถีชีวิต (มนุษย์) ที่สัมพันธ์กับพื้นที่ อันหมายถึง สภาพภูมิศาสตร์ ตำแหน่ง ทิศ เวลา ที่สัมพันธ์กับการโคจรของดวงอาทิตย์ ซึ่งในที่นี้คือ *ทิศแห่งวิถีธรรมชาติ*⁵⁵ อันประกอบด้วย ทิศตะวันออกอันเป็นที่ตั้งของ ปุพพิเททวิปเป็นทิศอรุณรุ่งของพระอาทิตย์อันหมายถึงการเกิดของชีวิตที่จะต้องมีส่วนปัญญา และในทางทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งของอปโรโคยานทวิป เป็นทิศของการดับของชีวิตให้รู้ถึงความไม่จีรังยั่งยืน และต้องคืนกลับสู่ระบบชีวิตของธรรมชาติอันเป็นชีวิตของกันและกัน ส่วนทางทิศเบื้องล่างหรือทิศใต้เป็นที่ตั้งของชมพูทวิป เป็นทิศของการตกอยู่ในห้วงของความทุกข์ที่ต้องใช้ความวิริยะเพียรในการต่อสู้กับกิเลสตัณหาโดยการฝึกบำเพ็ญภาวนาให้เกิดสมาธิ มีจิตตั้งมั่น และพัฒนาตนให้สูงขึ้นพันทุกซ์ได้อย่างเป็นลำดับขั้น เทียบเคียงได้กับการโคจรขึ้นสู่ทิศเบื้องบน⁵⁶ หรือทิศเหนือสู่ความหลุดพ้นทุกซ์ได้อย่างสิ้นเชิง เป็นชีวิตที่สมบุรณ์มีความเป็นอริยะบุคคล อยู่ที่ศูนย์กลางยอดเขาพระสุเมรุ ดังนั้นในวงจักรวาลชีวิตแบบไตรภูมิ จึงเป็นบาทฐานของการพัฒนาตนไปสู่ความเป็นอริยะบุคคลหลุดพ้นจากภูมิทั้ง 3 ไปสู่โลกุตระ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁵⁵ ทิศแห่งวิถีธรรมชาติ เป็นการจำลองแบบระบบชีวิตในธรรมชาติที่เป็นระบบอนุกรมเดียวกันในมิติขนาดที่แตกต่างกันในวัฏจักรของธรรมชาติ ที่สัมพันธ์เหมาะสมกับวิถีโคจรของพระอาทิตย์ (วันชัย มงคลประดิษฐ์, "วิถีธรรม : วิถีถิ่น : วิถีเรือน," เจ-ดี : วารสารวิชาการ การออกแบบสภาพแวดล้อม 4, 1 (2560): 3-19.)

⁵⁶ เอเดรียน สนอกกราส, สัญลักษณ์แห่งพระศุภ, หน้า 141-144, 328-330.

ภาพที่ 2.5 ภาพแสดงความหมายของทิศแห่งวิถีธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

โดยสรุป เมื่อพิจารณาเห็นได้ว่าคติจักรวาลในทางพุทธศาสนาคือรูปแบบหรือวิธีการสอนให้บุคคลตระหนักรู้ถึงจักรวาลชีวิตของตนเอง คือรู้ตำแหน่งที่ตั้งและทิศทางของภพภูมิที่ตัวเองอาศัยอยู่ และรู้ทิศ (หนทาง) ที่จะนำพาตัวเองไปสู่โลกุตระ ซึ่งในที่นี้ก็คือปรากฏการณ์ทางจิต เป็น การรับรู้ภายในถึงกระแสของอริยมรรค อันหมายถึงการตระหนักรู้ถึงการพัฒนาชีวิตให้เข้าถึงโพธิปัญญาญาณ หากพูดแบบภาษาพราหมณ์ก็อาจเรียกว่าคือยอดเขาพระสุเมรุ ณ จุดศูนย์กลางทำหน้าที่เป็นหมุดหมายของจักรวาลชีวิต การสอนถึงการพัฒนาจักรวาลชีวิตอย่างเป็นลำดับขั้น ก็เปรียบได้กับเขาสัตบริภัณฑ์ที่รายล้อมเขาพระสุเมรุที่มีลักษณะเป็นวง เป็นชั้น ส่วนหลักคิดขององค์ประกอบการพัฒนาจักรวาลชีวิต เปรียบได้กับทวีปที่ตั้งอยู่ในทิศทั้ง 4 ของไตรภูมิจักรวาล อันเป็นหลักการที่ถูกพัฒนามาเป็นหลักในการสร้างพื้นที่ของพุทธสถาน โดยมีจุดศูนย์กลางเป็นนิมิตหมายแห่งโพธิปัญญาญาณ เทียบเคียงกับหมุดหมายแห่งจักรวาลชีวิต มีการจัดการพื้นที่โดยรอบนิมิตหมาย ให้มีลักษณะเป็นวง เป็นชั้น แผ่ขยายออกไปจากจุดศูนย์กลาง (มีชั้นนอก-ชั้นใน) อันทำให้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละวงชั้นเทียบเคียงได้กับการเข้าถึงนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณอย่างเป็นลำดับขั้น

2.3.2 แนวทางการสอนและการปฏิบัติของพุทธนิคายมหายาน

หลักคิดและแนวทางการสอนของมหายานนั้นมุ่งเน้นความเป็นมหากรุณาธิคุณ อันหมายถึง การพัฒนาตนในวิถีแห่งโพธิสัตว์ ที่ประกอบด้วย การตั้งปณิธานเป็นพระโพธิสัตว์⁵⁷ จดจ่อตั้งมั่น เป็นสมาธิ ในอุดมคติของพระโพธิสัตว์ (เรียกอุดมคติ 3 ประการ)⁵⁸ ได้แก่ มหาปัญญา, มหากรุณา, มหาอุบาย ซึ่งมหาปัญญานั้นแสดงถึงการพัฒนาตนให้รู้แจ้งในสังขารธรรม (ซึ่งในที่นี้หมายถึงศูนฺยตา⁵⁹) มหากรุณานั้น คือการบำเพ็ญบารมีช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ด้วยความกรุณาอย่างไม่มีประมาณ และมหาอุบายนั้นแสดงถึงวิธีการอันชาญฉลาดในการแนะนำหรือสั่งสอนผู้อื่นให้เข้าถึงสังขารธรรม ซึ่งถือเป็นการนำพาสรรพสัตว์หลุดพ้นจากสังสารวัฏอันเป็นทุกข์ และได้ไปเกิดในพุทธเกษตร⁶⁰ ของพระธยานิพุทธะ เพื่อพึงธรรมของพระองค์และสามารถบรรลุรู้แจ้ง เข้าถึงพระอาทิพุทธะอันเป็นต้นธาตุของธรรมทั้งปวง อันเป็นกุศโลบายของมหายานในการพัฒนาบุคคลด้วยการบำเพ็ญบารมี ซึ่งถือเป็นวิธีการในอีกรูปแบบหนึ่งที่ทำให้บุคคลเข้าสู่อริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) ด้วยวิถีแห่งโพธิสัตว์ เพื่อรู้แจ้งในความเป็นอนัตตา หรือสังขารธรรม (ศูนฺยตา) คลายจากการปรุงแต่งเห็นในจิตเดิมแท้ (จิตประภัสสร) และเกิดปัญญาญาณ

สิ่งที่มุ่งเน้นในมหายานนี้เทียบเคียงได้กับการใช้พระโพธิสัตว์เป็นดังบุคลากรขึ้นมาเป็นหมุดหมายแห่งการพัฒนาตนเข้าถึงปัญญาญาณไปสู่ความหลุดพ้น เหล่าพระโพธิสัตว์ที่มีมากมายจึงเป็นดังมหาอุบายในการนำพาสรรพสัตว์เข้ามาอยู่ในวิถีของโพธิสัตว์มรรค หรือก็คืออริยมรรควิถีที่พัฒนาจักรวาลชีวิตของตนเองและเหล่าสรรพสัตว์อันเป็นชีวิตเดียวกัน ให้หลุดพ้นจากทุกข์

⁵⁷ ปณิธาน ในที่นี้หมายถึงปณิธาน 4 ประการ ได้แก่ 1) ปณิธานที่จะโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้น 2) ปณิธานที่จะละกิเลสอาสวะทั้งหลายให้สิ้น 3) ปณิธานที่จะศึกษาหลักธรรมทั้งหลายจนสำเร็จ 4) ปณิธานที่จะบรรลุสู่พระพุทธภูมิพระสัมโพธิญาณอันประเสริฐสูงสุด (วคิน อินทสระ, สาระสำคัญของพุทธปรัชญามหายาน, หน้า 73.)

⁵⁸ ถึงแม้ว่ามหายานจะมีหลายนิกายย่อย ยกตัวอย่างเช่น นิกายศูนฺยวาทหรือมาธยมิก, นิกายวิชยานวาทหรือโยคาจาร, นิกายจิตตมตวาท, หรือนิกายพุทธตันตระหรือมนตรยาน แต่ละนิกายล้วนมีอุดมคติร่วมกัน เรียกอุดมคติของมหายาน ซึ่งมีอยู่ 3 ประการ (เรื่องเดียวกัน, หน้า 74-76.)

⁵⁹ มหายานได้อธิบายความหมายของศูนฺยตาเอาไว้ว่า ความว่างเปล่าตามสภาพอันเนื่องจากความไม่มีตัวตนหรือถือเอาเป็นตัวตนไม่ได้ ซึ่งท่านเสถียร โภชินันทะ ได้แสดงนิยามของศูนฺยตากับอนัตตาเอาไว้ว่า ศูนฺยตาอันใด อนัตตาก็อันนั้น อนัตตาอันใด ศูนฺยตาก็อันนั้น (เสถียร โภชินันทะ, ขุมมุนีพระสูตรมหายาน (กรุงเทพมหานคร: บรรณาคาร, 2516), หน้า ต-ถ.) ดูขยายความเพิ่มเติมภาคผนวก ข

⁶⁰ พุทธเกษตร หรือโพธิสัตว์ภูมิ หรือวิสุทธภูมิ ในคติของมหายานได้แสดงเอาไว้ว่า เป็นโลกธาตุบริสุทธิ์ที่มีพระพุทธรูปเจ้ามาอุบัติซึ่งพุทธเกษตรนี้มีอยู่มากมาย นับประมาณไม่ได้ ในขณะที่โลกธาตุของมนุษย์ผ่านพันยุคพุทธกาลมากกว่า 2 พันปี ก็ยังมีโลกธาตุอื่น ๆ ที่มีพระพุทธรูปเจ้า (พระองค์อื่น ๆ) ดำรงพระชนม์สั่งสอนสรรพสัตว์ให้บรรลุนิพพาน พุทธเกษตรนั้นสมบูรณ์ด้วยทิพยภาวะนำภิมรย์ สำเร็จด้วยอำนาจปณิธานของพระพุทธรูปเจ้าพระองค์นั้นก็มี สำเร็จด้วยกรรมนิยมของสัตว์ก็มี เป็นสถานที่ที่สรรพสัตว์ในโลกธาตุอื่น ๆ ควรมุ่งไปเกิด (อ่านเพิ่มเติมใน เสถียร โภชินันทะ, ปรัชญามหายาน, หน้า 12-14.)

2.3.2.1 โภธิสัตว์มรรค (การบำเพ็ญบารมี)

มหายานใช้คติเรื่องพระโภธิสัตว์ในการนำพาบุคคลให้เข้ามาอยู่ในวิถีของโภธิสัตว์มรรค หรือก็คือวิถีจักรวาลชีวิตไปสู่ความเป็นพุทธะโดยเน้นเรื่องมหากรุณา เกื้อกูลต่อทุกสรรพชีวิตเป็นสำคัญ ซึ่งโภธิสัตว์มรรคนั้นมีข้อกำหนดและรายละเอียดอยู่มาก⁶¹ ยกตัวอย่างเช่น โภธิสัตว์ศีล 58 (ครุกาบัตติ 10 และจุลโภธิสัตว์ศีล 48), อัปป์มัญญู 4⁶², บารมี 6, มหาปณิธาน 4, จริยธรรม 10 ประการ ซึ่งโภธิสัตว์ศีลและการบำเพ็ญบารมีสามารถสมาทานได้ทั้งในพระสงฆ์และบุคคลทั่วไป⁶³ ประเด็นอยู่ที่การตั้งใจจิตปรารถนาไปเกิดในพุทธภูมิของบุคคลนั้น โดยในที่นี้ขอแสดงเรื่องการบำเพ็ญบารมี 6 (ปารมิตา 6)⁶⁴ ซึ่งเป็นคำสอนที่อยู่ในปรัชญาปารมิตาสูตฺร เนื้อหาของพระสุตฺรว่า ด้วยปรัชญาและปารมิตา (ปัญญาและบารมี) ขยายความคือ เมื่อบุคคลบำเพ็ญบารมีปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนจนเห็นแจ้งในศุญฺยตาอันเป็นหัวใจในแนวการสอนเพื่อเข้าถึงธรรมที่เป็นพุทธะแห่งมหายาน คือเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยปัญญาและบารมี และเป็นผู้ที่ตั้งปณิธานนำสรรพสัตว์ให้เข้าถึงหลักธรรม (โดยการเห็นถึงศุญฺยตา) ผู้นั้นจึงจะถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของพระโภธิสัตว์ และมีศักยภาพในการนำพาสรรพสัตว์หลุดพ้นจากสังสารวัฏ โดยการบำเพ็ญบารมี 6⁶⁵ อันประกอบด้วย 1) ทานบารมี คือการบำเพ็ญศีลบารมีด้วยการให้ ทั้งวัตถุทานและธรรมทาน 2) ศีลบารมี คือการบำเพ็ญศีลด้วยการประพฤติตนให้อยู่ในศีลธรรม 3) กษานติบารมี (ขันติบารมี) คือการบำเพ็ญศีลด้วยความอดทนต่ออุปสรรคที่ขัดขวางการบำเพ็ญบารมี 4) วิริยบารมี คือการบำเพ็ญศีลด้วยความเพียร และไม่เกียจคร้าน 5) ธ्यानบารมี (สมาธิบารมี) คือการบำเพ็ญสมาธิภาวนา (ต่อเนื่องจากการบำเพ็ญวิริยบารมี) เพื่อให้จิตมีความสงบภายในตน 6) ปัญญาบารมี (ปรัชญาปารมิตา) คือการบำเพ็ญจิตในด้านปัญญา จนเกิดปัญญาญาณเห็นแจ้งในศุญฺยตา เป็นผู้ที่มีศักยภาพ (มีความกรุณา มีปัญญา และมีอุบายวิธี) ในการนำพาผู้อื่นให้เข้ามาสู่โภธิสัตว์มรรค

⁶¹ ยังมีข้อแสดงถึงคุณสมบัติและคุณธรรมของพระโภธิสัตว์ที่เป็นรายละเอียดประกอบอยู่มาก อ่านเรื่องโภธิสัตว์ศีลเพิ่มเติมได้ใน (ผาสุข อินทราวุฑ, *พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน* (กรุงเทพมหานคร: อักษรสมัย, 2543).)

⁶² อัปป์มัญญู 4 (พรหมวิหาร 4) คือการอบรมจิตให้มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ให้แผ่ไปยังสรรพสัตว์โดยไม่มีประมาณ ไม่มีขอบเขตจำกัด ให้มีคุณธรรมเหล่านี้สม่ำเสมอในสัตว์ทั้งปวง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัปป์มาณหุทฺถย หรือ อัปป์มัญญูหุทฺถย (วคิน อินทสระ, *สาระสำคัญของพุทธปรัชญามหายน*, หน้า 73.)

⁶³ โดยสถานภาพแล้วพระสงฆ์จะปฏิบัติในพรหมชาลสูตร ส่วนบุคคลทั่วไปจะปฏิบัติในอุปาสกศีลสูตร ซึ่งทั้ง 2 กล่าวถึงโภธิสัตว์ศีลเหมือนกัน แต่อุปาสกศีลสูตรจะมีรายละเอียดและข้อกำหนดที่น้อยกว่า

⁶⁴ บารมี 6 ถูกแสดงไว้ในมหาปรัชญาปารมิตาสูตฺร ส่วนในคัมภีร์ทศมิกสูตรแสดงถึงการบำเพ็ญบารมี 10 (เพิ่มเติมจากบารมี 6 อีก 4 ข้อ) ได้แก่ อุปายบารมี ปณิธานบารมี พลบารมี ญาณบารมี (ปริชาหยังฺรู้ กำหนดรู้) โดยบารมี 10 นั้นถือเป็นการบำเพ็ญเพื่อบรรลุมรรคผล โดยในวิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยขอแสดงเฉพาะบารมี 6 ในการพูดถึงโภธิสัตว์มรรค

⁶⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ข

โดยสรุป การบำเพ็ญบารมี 6 คือการปฏิบัติที่มี ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นแกนหลัก โดยใช้ การบำเพ็ญทานบารมี กษานตบารมี และวิริยบารมี เกื้อหนุนในการพัฒนาศีลบารมี คือมีความ สละ ละตัวตน มีความอดทน และมีความเพียร อันส่งเสริมให้การบำเพ็ญสมาธิบารมี และปัญญา บารมีให้มีความเจริญยิ่งขึ้น (จากการบ่มเพาะบารมีต่าง ๆ ในข้างต้น) จนเข้าถึงปัญญาญาณ อีกทั้งหลักการของบารมี 6 นั้นมีความกรุณา (จิตแห่งพระโพธิสัตว์) เป็นหัวใจของบารมีธรรมในข้อ ต่าง ๆ จึงเป็นเหตุผลที่มหายานให้ความสำคัญกับคนหมู่มาก และทำให้ทั้งพระสงฆ์และฆราวาส อยู่ในวิถีชีวิตที่ยังประโยชน์ต่อผู้อื่นและสังคม โดยอยู่ในรูปแบบของการตั้งโรงพยาบาลหรือองค์กรการ กุศลของคนจีนในหลาย ๆ ที่ เพราะต้องการให้ความช่วยเหลือแก่คนหมู่มาก เพื่อน้อมนำให้คนหมู่มากนั้นเข้าถึงธรรม

2.3.2.2 ตริกายและพระโพธิสัตว์

ในสิ่งที่มหายานเน้นเรื่องมหากรุณาธิคุณ อันเป็นการอุทิศจิตวิญญาณให้เป็นดุจดังพระ โพธิสัตว์ ดังจิตวิญญาณของชีวิต มีองค์ประกอบไปด้วย รูปและนาม จึงเป็นที่มาของการบูชา พระพุทธเจ้า 3 พระองค์

1. พระอาทิพุทธะ (ธรรมกาย)

พระอาทิพุทธะเป็นปฐมพุทธภาวะของธรรมชาติ เมื่อธาตุสัมพันธ์กันตามหลักการ แห่งอทิปปัจจยตา ให้กำเนิดสรรพสิ่งทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ภาวะแห่งวิภูสังสารและภาวะแห่ง นิพพานก็กำเนิดตามมาด้วย ซึ่งภาวะทั้งสองก็คือปฐมภาวะพุทธะ ไร้รูปไร้นาม ไม่มีจุดเริ่มต้นและ ไม่มีจุดสิ้นสุด ถือเป็นพระวรกายแท้จริงที่แฝงอยู่ในพระตถาคต (นิรมลกาย) ทั้งหมด คือทรง เป็นมูลฐานของเหล่าพระพุทธเจ้าทั้งสัมโภคกายและนิรมลกาย

2. พระธยานิพุทธะ (สัมโภคกาย)

พระธยานิพุทธะ เป็นพุทธภาวะในจิตซึ่งเป็นมูลฐานจิตวิญญาณของเหล่าพระ โพธิสัตว์ที่มีอยู่มากมาย พระธยานิพุทธะจึงถือเป็นนิมิตในเชิงบุคลาธิษฐานเพื่อการพัฒนาสภาวะ จิตไปสู่จิตที่บริสุทธิ์ (จากกามภูมิสู่โลกุตระ) ที่ย่อมจะต้องมีความสัมพันธ์กับมานุสสพุทธะ (หรือ นิรมลกาย) ประกอบกันเป็นจักรวาลชีวิตที่เป็นพุทธะที่สัมพันธ์กับวิถีพระอาทิตย์ และก็ย่อม จะต้องมียุทธิพลของหลักคติจักรวาลทางพุทธศาสนาในภาษาของไตรภูมิ ที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก อันประกอบไปด้วย ศูนย์กลางคือเขาพระสุเมรุ และทวีปทั้ง 4 ที่อยู่ในทิศหลักทั้ง 4 และกำแพง จักรวาลอันเป็นขอบเขตของมณฑลจักรวาล ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้น พระธยานิพุทธะจึงมี ทั้งหมด 5 พระองค์ ประจำทิศทั้ง 4 (ทิศเหนือ-ใต้ ทิศตะวันออก-ตะวันตก) และศูนย์กลาง อันเป็น

สัญลักษณ์ทางธรรมที่เป็นองค์ประกอบร่วมกันในการเป็นมณฑลจักรวาลชีวิตที่เป็นพุทธะที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยการฝึกปฏิบัติอริยมรรค ในวิธีการเข้าถึงสังขาร (ศูนฺยตา) เช่น ปัญญา 5, ธาตุทั้ง 5, ชันท์ 5, กิเลส 5 เป็นต้น⁶⁶ ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้เป็นเรื่องของการพัฒนาภายในเพื่อเข้าถึงความเป็นพุทธะ (พระอาทิพุทธะ: ต้นธาตุแห่งธรรมทั้งปวง) อันประกอบด้วย

- พระไวโรจนพุทธะ เป็นพระพุทธรูปองค์แรกที่เกิดมาจากพระอาทิพุทธะ ประจำศูนฺยกลาง (ปฏฺนทริกครรรภพุทธเกษตร) เป็นประธานของพระพุทธรูปทั้ง 5 พระองค์ เป็นผู้ให้แสงสว่าง ปัญญา และฉานสูงสุด เป็นตัวแทนของความจริงแท้ ความไม่เป็นตัวตน ทรงเป็นต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลตถาคตโคตร ยกตัวอย่างเช่น พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ และพระมัชฌิมาศรีโพธิสัตว์

- พระอภิชัยพุทธะ พระพุทธรูปประจำทิศตะวันออก (อภิติพุทธเกษตร) เป็นตัวแทนของปัญญาที่ชัดใสเหมือนกระจกเงา ดังสติสัมปชัญญะรู้เห็นตามความเป็นจริง ทรงเป็นต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลวัชรโคตร ยกตัวอย่างเช่น พระวัชรปาณีโพธิสัตว์ และพระกษิติครรภโพธิสัตว์

- พระรัตนสัมภวพุทธะ พระพุทธรูปประจำทิศใต้ (ศรีมรรคพุทธเกษตร) เป็นผู้แสดงปัญญาญาณอย่างเท่าเทียม มีความเพียรระดับประคองในความตั้งมั่นของปัญญาญาณ ทรงเป็นต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลรัตนโคตร ยกตัวอย่างเช่น พระรัตนปาณีโพธิสัตว์

- พระอมิตาภพุทธะ เป็นพระพุทธรูปประจำทิศตะวันตก (สุขาวดีพุทธเกษตร) เป็นผู้แสดงปัญญาญาณอย่างวิเศษวิเศษ ดังปัญญาที่รู้แจ้งถึงองค์ประกอบของสรรพชีวิตที่สัมพันธ์เกี่ยวกัน ทรงเป็นต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลปัทมโคตร ยกตัวอย่างเช่น พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์

- พระอโมฆสิทธิพุทธะ เป็นพระพุทธรูปประจำทิศเหนือ (กัมมประสิทธิพุทธเกษตร) เป็นผู้แสดงปัญญาญาณสำเร็จทุกประการ ดังปัญญาญาณที่รู้ชัดและรู้แจ้งรอบด้าน ทรงเป็นต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลกัมมโคตร ยกตัวอย่างเช่น พระวิศวาณีโพธิสัตว์

3. พระมานุสสพุทธะ (นิรมาณกาย)

พระมานุสสพุทธะ เป็นพุทธภาวะของชีวิตที่เกิดจากชันท์ 5 ประกอบเข้าด้วยกัน มีความเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพขันท์ โดยมหายานถือว่านิรมาณกายเป็นการสั่งสอนให้มนุษย์ให้รู้ว่สรรพชีวิตที่ยังเผชิญความไม่จริงยั่งยืนของสังขาร (เกิด แก่ เจ็บ ตาย) มีธาตุแห่งปฐมพุทธภาวะ

⁶⁶ อ่านความหมายของพระนามและนัยยะทางธรรมที่แฝงอยู่ในพระชานีพุทธะเพิ่มเติมใน สุมาลี มหณรงค์ชัย, พระชินพุทธะห้าพระองค์: พระพุทธรูปในรูปกายทิพย์ตามคติของมหายานและวัชรยาน. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ข

ผสมอยู่ ดังเช่นองค์ศากยมุนีพุทธเจ้าผู้เป็นมนุษย์ (อันเกิดจากพระธยานิพุทธะ) ที่ลงมาตรัสรู้เพื่อสั่งสอนสัตว์โลก

ภาพที่ 2.6 แสดงภาพแสดงองค์ประกอบของชีวิตที่เป็นพุทธะ

อันประกอบด้วยพุทธคุณของพระธยานิพุทธะที่เป็นต้นวงศ์ของเหล่าพระโพธิสัตว์

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

ประเด็นของตรีกายที่เป็นเรื่องของชีวิตที่มีปัญญา (ธรรมกาย) อันประกอบด้วยนามที่มีความสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ (สัมโภคกาย) และรูปที่มีศีลจริยาวัตรที่งดงาม (นิรมาณกาย) คือการสอนบุคคลให้พัฒนาตนอย่างเป็นลำดับขั้นให้เห็นถึงความเป็นอนัตตา (ความไม่มีตัวตน) หรือสังขารธรรม (ศุญฺหตา) และคลายจากการยึดมั่นถือมั่นในความมีความเป็น ว่างจากสภาวะ (โลกุตระ) เห็นจิตที่เกิด-ดับ สว่างใสภายในตน (จิตประภัสสร) เข้าถึงความ เป็นพุทธะ โดยใช้คำสอนเรื่องการทำเพ็ญโพธิสัตว์มรรค เป็นพระโพธิสัตว์ (ตามคติ) เพื่อได้ไปเกิดในพุทธเกษตรของพระธยานิพุทธะ และเรียนรู้ธรรมจนสามารถหลุดพ้น (เข้าถึงพระอาทิพุทธะ) นั่นถือเป็นอุบายวิธีในการนำพาผู้คนเข้าสู่วิถีแห่งอริยมรรค ดังที่ท่านเสถียร โพธิ์นันทะได้เขียนถึงประเด็นนี้ในหนังสือ ปรัชญามหายาน โดยได้สรุปไว้ว่า

แท้จริงแล้วสุชาวดี (พุทธเกษตร) เป็นเพียงแดนที่ถูกสมมติขึ้น เพื่อเป็นอุบายให้ พุทธศาสนิกชนใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจว่าการหลุดพ้นจากทุกข์ไม่ใช่เรื่อง ยากลำบากเกินไป การระลึกถึงพระอมิตาภพุทธะและพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ ในสุชาวดีก็ เพื่อเป็นอุบายให้นักปฏิบัติปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของตน พระอมิตาภ พุทธะแท้จริงหมายถึงธรรมชาติพุทธะที่มีอยู่ในตัวคนทุกคนอยู่แล้ว⁶⁷

ดังนั้น คำสอนเรื่องตรีกายในมหายานจึงถือเป็นเรื่องของการใช้บุคลาธิษฐานมาเป็นหมุดหมายแห่งการพัฒนาตนเข้าถึงปัญญาญาณไปสู่ความหลุดพ้น เหล่าพระโพธิสัตว์ที่มีมากมายจึง เป็นดั่งมหาอุบายในการนำพาสรรพสัตว์เข้ามาอยู่ในวิถีของโพธิสัตว์มรรค หรือก็คืออริยมรรคที่ พัฒนาจักรวาลชีวิตของตนเองและเหล่าสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากทุกข์ไปพร้อมกัน

2.3.2.3 หลักธรรมจักรวาลชีวิตในรูปแบบภาษาของตรีกายแห่งพุทธะในจักรวาลแห่งพุทธ เจ้า 5 พระองค์ ในศาสตร์ดุษฎีภาพแห่งเฟิงซุย

ก่อนที่พุทธศาสนาจะเข้ามาเผยแผ่ที่ประเทศจีน ชาวจีนได้ดำเนินชีวิตไปตามคำสอนของ ลัทธิเต๋าและลัทธิขงจื้อ ที่มุ่งเน้นไปที่การดำเนินชีวิตให้สอดคล้องไปกับธรรมชาติ (ดุษฎีภาพแห่ง ธรรมชาติ) และให้ความสำคัญกับความกตัญญูรู้คุณในพลังของธรรมชาติ (ฟ้า-ดิน) ที่ได้ให้ ทรัพยากรและการกำเนิดสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ⁶⁸ ซึ่งถัดมาได้พัฒนามาเป็นเป็นศาสตร์เฟิงซุย (ฮวงจุ้ย)⁶⁹ ที่พูดถึงรูปแบบการดำเนินชีวิตที่มีดุลยภาพ เป็นเป้าหมาย หรือศูนย์กลางของชีวิต คือมีความ รุ่งเรืองมั่งคั่ง มีลาภยศสรรเสริญ และมีอายุยืนยาว ด้วยการดำเนินวิถีชีวิตให้เกิดดุลยภาพ กับวิถี ธรรมชาติที่ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ⁷⁰ โดยมีหงส์แดงทางทิศใต้ เต๋าดำทางทิศเหนือ เสือขาว ทางทิศตะวันตก และมังกรเขียวทางทิศตะวันออก ที่รายล้อมจุดศูนย์กลางอันหมายถึงชีวิตที่ดำรง

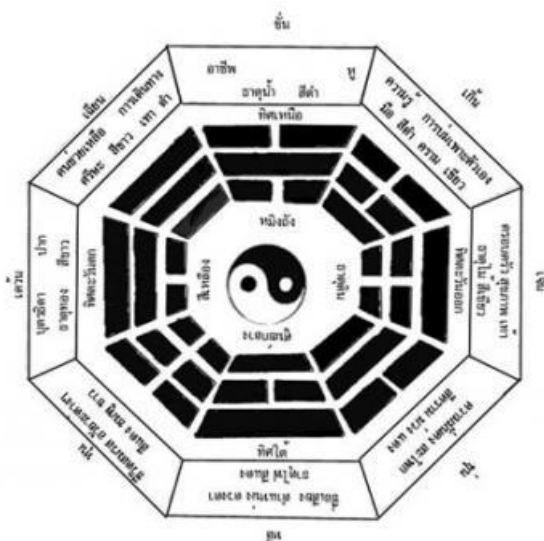
⁶⁷ เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรชฎามหายน, หน้า 168 - 170.

⁶⁸ ลัทธิขงจื้อนับถือบูชาธรรมชาติ ถือฟ้าเป็นพ่อ ดินเป็นแม่ (ที่ดี แม่บ๊อบ) จึงมีการไหว้ฟ้า-ดิน กลางแจ้ง ครั้นมานับถือพุทธ ศาสนา จึงมีการตั้งกระถางรูปให้จุดไหว้บูชากลางแจ้งอยู่หน้าพระวิหารที่มีพระประธานประดิษฐานอยู่ (สัมภาษณ์ พรศิลป์ รัตนชูเดช, 17 มิถุนายน 2565.)

⁶⁹ คำว่า เฟิงซุย และ ฮวงจุ้ย แปลว่าภูมิพยากรณ์ ซึ่งหมายถึงลม-น้ำ ทั้ง 2 คำต่างกันที่ภาษา โดยภาษาจีนแต่ใจเรียกว่า ฮวงจุ้ย ส่วนภาษาจีนกลางเรียก เฟิงซุย หรือ เฟิงสุ่ย โดยในที่นี้ผู้วิจัยจะขอใช้คำภาษาจีนกลาง เนื่องจากบริบทของการศึกษา กล่าวถึงสถาปัตยกรรมในประเทศจีนเป็นหลัก กล่าวได้ว่าเฟิงซุยมีแนวคิดพื้นฐานมาจากลัทธิเต๋า เกิดขึ้นครั้งแรกในตำราสุสาน ที่ประพันธ์โดยนักโหราศาสตร์ชื่อ กั๋วฝู ว่าด้วยเรื่องการจัดการมปราณธาตุแห่งชีวิตหรือลมปราณธาตุทั้ง 5 ให้พลังงาน ไหลเวียนอย่างสมดุลที่สุสาน เพื่อหล่อเลี้ยงให้วิญญาณของบรรพบุรุษมีพลังในการคุ้มครองลูกหลานในตระกูล ดูรายละเอียด เพิ่มเติมในภาคผนวก ข

⁷⁰ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่องหลักการวางผังตามหลักเฟิงซุย และทิศทั้ง 4 ดูภาคผนวก ข

อยู่อย่างสมดุล สอดคล้องไปกับกลไกแห่งฟ้า กลไกแห่งดิน และกลไกแห่งวัฏจักรชีวิต⁷¹ ซึ่งศาสตร์ Fengshui นั้นประกอบด้วยหลักคิดในการจัดการชีวิต อันประกอบด้วย ดุลยภาพของชีวิตและธรรมชาติ (เต๋า), ความแปรเปลี่ยนถ่ายเทอันมาจากพลังของหยิน-หยาง⁷², ที่พลังแห่งชีวิต⁷³, ความสมดุลของธาตุทั้ง 5⁷⁴ และอิทธิพลของดาวนพเคราะห์⁷⁵ และทิศทั้ง 8⁷⁶

ภาพที่ 2.7 แสดงองค์ประกอบของชีวิตที่สมบูรณ์ในคติของเต๋า

ที่มาภาพ: ละเอียด ศีลาน้อย, 2530, https://thaifolk.com/doc/literate/hungjui/hungjui1_e.htm

⁷¹ อ่านเพิ่มเติมใน กวนจื่อ แซ่ตั้ง, หลักและทฤษฎีฮวงจุ้ย, แปลโดย ไกรสร ธนครู้งโรจน์ (กรุงเทพมหานคร: จตุภาค, 2541).

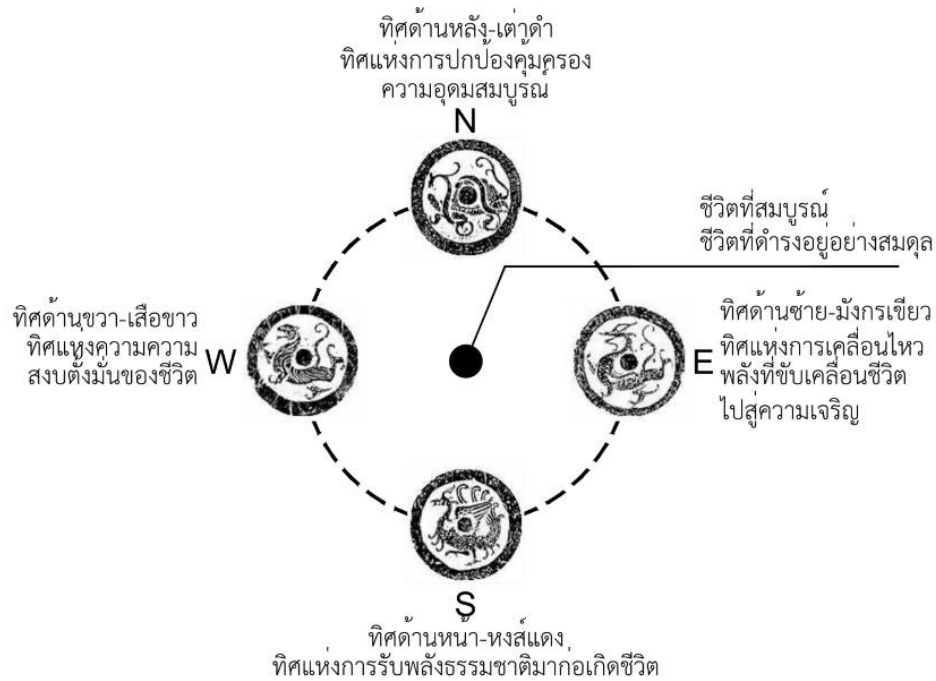
⁷² หยิน-หยางคือการอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงในจักรวาลธรรมชาติ เป็นพลังคู่ตรงข้ามที่อยู่คู่กันในทุกสรรพสิ่งของธรรมชาติ สลับกับการส่งเสริมซึ่งกันและกัน ถ้าหยิน-หยางอยู่ในภาวะไม่สมดุล ติดขัด หรือมีสิ่งใดมากกว่า สถานะนั้น ของสิ่งนั้น หรือบุคคลนั้น จะมีปัญหาเกิดขึ้น

⁷³ ในศาสตร์ของจีน ที่ เชื่อว่าเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง คือเป็นต้นเหตุของการเวียนว่ายตายเกิด เปรียบเสมือนพลังชีวิตที่กระจายอยู่ในลม-อากาศ ไหลเวียนอยู่ในช่องว่างระหว่างฟ้ากับดิน ซึ่งตำราสุสานของกั๋วระบุว่า ลมปราณธาตุอาจถูกลมพัดกระจายสลายไปหรือถูกขัดขวางโดยสายน้ำ คนโบราณจึงหาทางกักรวมหรือควบคุมการไหลเวียนของลมปราณธาตุเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง (อู่จางอี่, ฮวงจุ้ยบ้านพักอาศัย : เสริมบารมี ลาภทรัพย์ บ้านร่มเย็นน่าอยู่ (Professor Wu's Fengshui Book for Homes), แปลโดย กลม กฤพานันท์ (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2552), หน้า 20.)

⁷⁴ ธาตุทั้ง 5 ในศาสตร์ของจีนหมายถึง ธาตุไม้ ธาตุไฟ ธาตุดิน ธาตุโลหะ ธาตุน้ำ อันเป็นส่วนประกอบของสรรพสิ่ง

⁷⁵ ในศาสตร์ Fengshui มีความเชื่อในความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง ซึ่งหมายรวมถึงจักรวาลและดาวนพเคราะห์ 9 ดวง ที่มีอิทธิพลต่อธาตุทั้ง 5 ซึ่งไปสัมพันธ์กับชะตาชีวิต และสัมพันธ์กับทิศ-ฤดู

⁷⁶ ทิศทั้ง 8 มาจากความเชื่อว่าจะธรรมชาติกำหนดทิศ ฟ้า-ดินกำหนดคุณสมบัติของทิศ ซึ่งทั้งหมดนี้ ใช้เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่ส่งผลต่อชีวิตมนุษย์อย่างเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน อันได้แก่ การกระทำพลังของธรรมชาติ (ดาวนพเคราะห์) และพลังของสิ่งแวดล้อมรอบตัว ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ข

ภาพที่ 2.8 ภาพแสดงองค์ประกอบดุลยภาพของชีวิตที่สมบูรณ์ตามคติศาสตร์แห่งฟงชุย

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

พุทธศาสนาได้เข้ามาผสมผสานกับหลักคิดเรื่องชีวิตที่สมบูรณ์ โดยเพิ่มเติมความสมบูรณ์ของชีวิตเป็นความหลุดพ้นจากทุกข์ คือใช้หลักธรรมของพระธยานิพุทธะหรือพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ อันได้แก่ พระไวโรจนพุทธะ ต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลตถาคตโคตร (ยกตัวอย่างเช่น พระสมันตภัทรโพธิสัตว์) เป็นชีวิตที่สุกสว่างสมบูรณ์ที่ศูนย์กลางอันรายล้อมด้วย พระอักษะภยพุทธะ ต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลวัชรโคตร (ยกตัวอย่างเช่น พระกษิติครรภ์โพธิสัตว์) เป็นชีวิตที่มีสติปัญญาอย่างมั่นคง อยู่ทางทิศตะวันออก พระรัตนสัมภพพุทธะ ต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลรัตนโคตร (ยกตัวอย่างเช่น พระรัตนปาณีโพธิสัตว์) เป็นชีวิตที่มีความเพียรมีสมาธิ อยู่ทางทิศใต้ พระอมิตาภพุทธะ ต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลปัทมโคตร (ยกตัวอย่างเช่น พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์) เป็นชีวิตที่เกื้อกูลต่อสรรพชีวิต อยู่ทางทิศตะวันตก และทางทิศเหนือ เป็น พระอโฆสิทธิพุทธะ ต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลกัมมโคตร (ยกตัวอย่างเช่น พระวิศวาปาณีโพธิสัตว์) เป็นชีวิตที่มีคุณค่าไม่เป็นโมฆะบุรุษ ประกอบกรรมดี ไม่ทำให้ตนและผู้อื่นเดือดร้อน

ภาพที่ 2.9 ภาพแสดงองค์ประกอบของชีวิตที่เป็นพุทธะ

อันประกอบด้วยพุทธคุณของพระธยานิพุทธะอันเป็นต้นวงศ์ของเหล่าพระโพธิสัตว์

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

พระพุทธเจ้า 5 พระองค์อันเป็นต้นวงศ์ของเหล่าพระโพธิสัตว์ถือเป็นหลักในการพัฒนาจิตและวิถีชีวิตที่เป็นหนึ่งเดียวกับวิถีแห่งธรรมชาติ เป็นดั่งมณฑลจักรวาลชีวิตที่มีจุดศูนย์กลางเป็นพื้นที่แห่งจักรวาลชีวิตที่สมบูรณ์ เป็นพุทธะ โดยปรับปรุงความหมายจักรวาลชีวิตในศาสตร์แห่งเพ่งชวย ให้มีองค์ประกอบแห่งวิถีจักรวาลชีวิตที่สร้างดุลยภาพแห่งความสมบูรณ์ของชีวิตกับธรรมชาติแวดล้อม เพิ่มเติมเป็นให้หลุดพ้นทางความทุกข์ โดยให้ความหมายในองค์ประกอบล้อมรอบทั้ง 4 ทิศของชีวิตที่สมบูรณ์และสิ้นทุกข์ โดยทิศหงส์แดงเป็นทิศของแสงสว่างเปรียบเหมือนทิศแห่งสติปัญญา ทิศเตาดำเป็นทิศที่หนาวเย็นหรือเป็นทิศของความตาย เปรียบเหมือนการดับของชีวิตที่ไม่สามารถอยู่ได้อย่างจีรัง และดำเนินการแปรเปลี่ยนไปกับระบบของธรรมชาติ จึงเป็นทิศของการดำรงอยู่อย่างเกื้อกูลกันและกัน ส่วนเสี้ยวทางทิศตะวันตกเปรียบเหมือนการใช้สมาธิในการพิจารณาอย่างสงบไปสู่ชีวิตที่มีคุณค่ามีคุณประโยชน์มีความมั่งคั่งในชีวิตไม่ทำตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน ในทิศของมังกรเขียวทางทิศตะวันออก ก่อเกิดเป็นจักรวาลของชีวิตที่เป็นอริยะ อันอยู่ใน

ตำแหน่งศูนย์กลาง และจักรวาลแห่งพุทธะในทิศต่างๆก็ได้มาปรับทิศให้สอดคล้องกับทิศในคติของ ศาสตร์แห่งพงศุข ดังจะได้กล่าวในบทที่ 3

ภาพที่ 2.10 ภาพแสดงการปรับทิศทางของพระธยานิพุทธะให้สอดคล้องกับคติของพงศุข
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

โดยสรุป ความสัมพันธ์ระหว่างหลักพุทธศาสนากับศาสตร์พงศุขนั้นเทียบเคียงได้กับ ธรรมชาติชีวิตที่ขึ้นอยู่กับบริหารจัดการธรรมชาติรอบตัว อธิบายคือ ศาสตร์พงศุขทำให้จักรวาลชีวิต ในมนุษย์นั้นสมบูรณ์จากกระบวนการจัดการธรรมชาติรอบตัว เพื่อรับกระแสพลังของธรรมชาติมา เกื้อหนุนชีวิต ส่วนหลักการทางพุทธศาสนานั้นทำให้จักรวาลชีวิตในมนุษย์สมบูรณ์จาก กระบวนการปรับเปลี่ยนทางจิตภายใน คือใช้หลักธรรมของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ มาเป็นหลักใน การพัฒนาจิตให้สอดคล้องไปกับหลักการจัดการธรรมชาติรอบตัว เป็นการดำเนินชีวิตอยู่ในวิถีของ โพธิสัตว์มรรคที่สามารถเกื้อกูลทุกสรรพสิ่ง (ฟ้า-ดิน, สรรพสัตว์, สรรพชีวิต) เป็นดั่งมณฑลจักรวาล ชีวิตที่มีจุดศูนย์กลางเป็นพื้นที่แห่งจักรวาลชีวิตที่สมบูรณ์ โดยมีองค์ประกอบแห่งจักรวาลชีวิต ล้อมรอบทั้ง 4 ทิศที่เกื้อหนุนให้จักรวาลชีวิตนั้นมีความสมบูรณ์ทั้งภายนอกและภายใน

2.3.3 แนวทางการสอนและการปฏิบัติของพุทธนิกายวัชรยาน

วัชรยานนั้นถือเป็นพัฒนาการที่ต่อยอดจากมหายาน (นิกายมนตรายาน) คือมีหลักธรรมคำสอนเรื่องพระโพธิสัตว์ ตรีกาย ศูนย์ตา ที่เหมือนกันกับมหายาน เพียงแต่วิธีการสอน การใช้คำ หรือวิธีการอธิบายหลักธรรมนั้นมีความแตกต่างกันไปเล็กน้อย ซึ่งวัชรยานนั้นยกเรื่องความกรุณาและปัญญาขึ้นมาเป็นสำคัญ และสอนว่าอุบายวิธีนั้นคือวิธีการช่วยเหลือสรรพชีวิตที่มีทั้งกรุณาและปัญญาเป็นองค์ประกอบร่วมกันเสมอ⁷⁷ ซึ่งอุบายวิธีของวัชรยานนั้นใช้วิธีการปฏิบัติแบบตันตระ (ขอแสดงในลำดับถัดไป) ที่เป็นการฝึกปฏิบัติทางกาย-วาจา-ใจไปพร้อมกัน โดยการฝึกปฏิบัติทางใจในที่นี้หมายถึงการตั้งนิมิตผสานจิตกับพระยี่ดัม ซึ่งล้วนมีต้นธาตุเป็นพระอาทิพุทธะ (ธรรมกาย) และการเชื่อมโยงจิตกับพระยี่ดัมที่มีอยู่มากมายก็ถือเป็นอุบายวิธีในการเชื่อมโยงจิตไปถึงความเป็นพุทธะ อีกทั้งการที่วัชรยานมุ่งเน้นการใช้อุบายวิธีในการพัฒนาจิตให้เข้าถึงปัญญาญาณนั้น ก็เพื่อยังประโยชน์แก่สรรพสัตว์ในวงกว้างด้วยความกรุณา⁷⁸ ซึ่งวัชรยานใช้คำว่า ‘โพธิจิต’ อันเป็นความปรารถนาที่ให้เหล่าสรรพสัตว์หลุดพ้นจากความทุกข์ เมื่อผนวกกับหลักคิดเรื่องอุบายวิธี ก็จะสามารถเข้าใจการเจริญโพธิจิตได้อย่างลึกซึ้ง ดังที่ รศ. ดร. กฤษดาวรรณ เมธาวิกุล และ อาจารย์ Meu Yontan ประธานมูลนิธิพันดารา ได้แสดงข้อคิดเอาไว้ว่า

การเจริญโพธิจิตจะไม่มีจุดหมาย ถ้าไม่เห็นความทุกข์ของผู้อื่น

ถ้าไม่เห็นตัวเองไม่มีศักยภาพพอ ถ้าไม่มีการปฏิบัติ⁷⁹

เป้าหมายของอุบายวิธีและปัญญาคือการเข้าถึงจิตเดิมแท้ อุบายวิธีอันหลากหลายจึงเป็นสิ่งที่วัชรยานนำมาใช้ในการฝึกปฏิบัติ (เป็นอริยมรรควิธี) เพื่อเข้าถึงความเป็นพุทธะ โดยรูปแบบของการตั้งนิมิตในการปฏิบัติตันตระนั้นมีทั้งเป็นองค์พระ หรือ มณฑลของพระยี่ดัม (ขอแสดงในลำดับถัดไป) ซึ่งถือเป็นอริยมรรควิธีของวัชรยานที่มุ่งเน้นการพัฒนาบุคคลจากจิตภายใน อันก่อเกิดเป็นวิถีมันดาลา (วิถีพุทธมณฑล) ในการปฏิบัติตนให้หลุดพ้นจากทุกข์

2.3.3.1 การฝึกปฏิบัติภาวนาแบบตันตระ

วัชรยานได้แสดงแนวทางการฝึกปฏิบัติ 3 ลำดับ⁸⁰ เพื่อพัฒนาตนให้เข้าถึงปัญญาญาณหรือเข้าถึงจิตเดิมแท้หรือความเป็นพุทธะ ได้แก่ 1) การเรียนพระสูตร คือการศึกษาคัมภีร์ซึ่งเป็นคำ

⁷⁷ เทียบเคียงได้กับ มหาปัญญา มหากรุณา และมหาอุบาย ในมหายาน ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์

⁷⁸ โดยอุบายวิธีที่สามารถตอบสนองความหลากหลายในภูมิธรรมหรือศักยภาพของสรรพสัตว์ที่จะรับการฝึกฝน ซึ่งเป็นสิ่งที่วัชรยานถือว่าทำให้ความกรุณา (มหากรุณา) สำเร็จผลแก่สรรพสัตว์เป็นวงกว้างได้

⁷⁹ สัมภาษณ์ กฤษดาวรรณ เมธาวิกุล และ Meu Yontan, ประธานมูลนิธิพันดารา, 2562-2564.

⁸⁰ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ค

สอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเน้นการละหรือขจัดกิเลสอันเป็นต้นเหตุของอวิชชาเพื่อให้เข้าถึงการหลุดพ้น 2) การฝึกปฏิบัติตันตระ ซึ่งถือเป็นแนวทางการฝึกปฏิบัติหลักของวัชรยาน หัวใจของตันตระคือเน้นการแปรเปลี่ยนกิเลสให้เป็นปัญญา 3) การฝึกปฏิบัติชกเซน⁸¹ เป็นแนวทางการฝึกปฏิบัติที่มุ่งเน้นด้านปัญญา เข้าถึงจิตเดิมแท้ โดยใช้วิธีฝึกสมาธิที่มุ่งเน้นตัดการปรุงแต่ง การฝึกปฏิบัติในมรรควิธีทั้ง 3 นั้นมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน และเป็นสิ่งที่เกื้อกูลกัน ดังที่ รศ. ดร.กฤษดาภรณ์ เมธาวิกุล ได้ให้ข้อคิดเอาไว้ว่า

หากละพระสูตรที่เปรียบเสมือนครูที่เป็นต้นกำเนิดของพรหมโยมไม่เข้าใจแก่นของตันตระ

หากละตันตระที่เป็นต้นกำเนิดของพลังโยมไม่มีกำลังในการฝึกชกเซน⁸²

ดังนั้น การปฏิบัติภาวนาในวัชรยานจึงมุ่งเน้นไปที่การฝึกตันตระเป็นพื้นฐาน เพื่อให้มีกำลังของสมาธิในการฝึกชกเซน โดยวัตถุประสงค์ของการฝึกปฏิบัติแบบตันตระก็คือการสร้างเอกภาพของ กาย วาจา ใจ (ในมิติของสมาธิภาวนา) ด้วยการฝึกอบรม กาย วาจา ใจ (ศีล) ไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งการอบรมทางใจนั้นใช้วิธีการตั้งนิมิต (เกริม) เพื่อใช้เป็นหลักยึดภายในขณะทำสมาธิ และมีการสลายนิมิต (ชกริม) กลับไปสู่ศูนย์กลาง (ว่างจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน) เข้าสู่ชีวิตที่เป็นพุทธะ (ปัญญา) ทั้งเกริมและชกริมนั้นถือเป็นหัวใจของการฝึกภายใน (จิต) ในวิถีของวัชรยาน ดังจะเห็นได้ว่ากระบวนการนี้เป็นอีกวิธีหนึ่งของการปฏิบัติอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) อีกทั้งการตั้งนิมิตในวิถีการปฏิบัตินั้นมีหลากหลายรูปแบบซึ่งเป็นอุบายวิธี⁸³ เป็นไปเพื่อให้เหมาะสมตามจริตหรือศักยภาพของแต่ละบุคคล ยกตัวอย่างการบริกรรมมนตรา (ฝึกอบรมทางวาจา) ก็จะมีการนับลูกประคำหรือหมุนกงล้อมนตรา (ฝึกอบรมทางกาย) พร้อมกับตั้งนิมิตไปตามบทปฏิบัติ (ฝึกอบรมทางใจ) เช่นพระยัตัม อักขระ (พีชพยางค์) หรือมันดาลา (ขอแสดงในลำดับถัดไป) ซึ่งการตั้งนิมิตนั้นต้องชัดใส การที่จะเห็นรายละเอียดของสิ่งที่นิมิต⁸⁴ ต้องอาศัยกำลังจากจิตที่สงบ ตั้งมั่น เป็นสมาธิ และเชื่อมโยงกับสภาวะความเป็นพุทธะในสิ่งที่นิมิต⁸⁵ ซึ่งทำหน้าที่เป็น

⁸¹ ชกเซนเป็นคำสอนที่มีเฉพาะในสองนิกายเท่านั้น คือนิกายญิงมาปะ และนิกายยุงตุงเพิน ซึ่งเป็นนิกายโบราณทั้งคู่

⁸² กฤษดาภรณ์ เมธาวิกุล และ Meu Yontan, สัมภาษณ์.

⁸³ การฝึกตันตระในวัชรยานนั้นมีรูปแบบมากมายซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่คำสอนนั้นถูกปกปิด ศิษย์ผู้ที่รับการอภิเษกจากครูเท่านั้นจึงจะได้รับคำสอน เพราะอุบายนั้นลึกซึ้งเกินที่บุคคลภายนอกจะเข้าใจในแก่นที่เป็นวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติ จึงเป็นที่มาของการที่วัชรยานให้ความสำคัญกับการยึดถือครู (ผู้นำหนทาง) ควบคู่ไปกับการยึดถือพระรัตนตรัย รวมเป็นจตุรตนะ (ครู (ลามะ) พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์/พระโพธิสัตว์)

⁸⁴ ในทุกรายละเอียดของสิ่งที่นิมิต ไม่ว่าจะเป็นศิริภรณ์ของพระยัตัม หรือองค์ประกอบของมันดาลาพุทธเกษตร ล้วนมีความหมายทางธรรมตามที่คัมภีร์ได้แสดงเอาไว้

⁸⁵ ยกตัวอย่างการฝึกปฏิบัติภาวนาถึงพระยัตัม (กล่าวโดยย่อ) ประกอบด้วยการตั้งนิมิตถึงพระยัตัมที่กำหนด เริ่มต้นด้วยการอันเชิญมาที่กระหม่อม เคลื่อนลงมาตรงหน้า แล้วผสมเป็นหนึ่งเดียวกัน โดยมุ่งเน้นไปที่การวิปัสสนาใคร่ครวญคุณลักษณะ

หลักยึดเหนี่ยวของจิตเพื่อให้เกิดความสงบ ตั้งมั่น เป็นสมาธิ เกิดปัญญา อบรมจิตตนให้เป็นโพธิจิตได้

โดยสรุป การตั้งนิมิตเทียบเคียงได้กับการสร้างมณฑลศักดิ์สิทธิ์ให้สถิตอยู่ภายในจิต และการผละนินิมิต (ผละความเป็นพุทธะของพระยัตัม) คือการพัฒนาจักรวาลชีวิตจากภายใน (จิตวิญญาณ) จนเข้าถึงสภาวะของจิตเดิมแท้ เป็นโพธิจิต คือเป็นผู้มีปัญญาญาณ มีศกยภาพ (มีความกรุณา ปัญญา และมีอุบายวิธี) ในการนำพาเหล่าสรรพสัตว์หลุดพ้นจากทุกข์

2.3.3.2 หลักธรรมจักรวาลชีวิตในรูปแบบภาษาของมณฑลแห่งโคตรวงศ์พุทธะ

ในวิถีแห่งมณฑล (มณฑล) ได้พัฒนามาจากหลักคติจักรวาลชีวิตทางพุทธศาสนาในภาษาจักรวาลแห่งไตรภูมิ และได้แปรเปลี่ยนมาเป็นการสอนในเรื่องตรีกายของพระพุทธเจ้าและจักรวาลชีวิตแบบพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ของมหายาน อันเป็นรูปแบบการปฏิบัติอริยมรรคดั่งที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น มาสู่การพัฒนาภายในตนให้เข้าถึงความเป็นพุทธะ คือการสร้างมณฑลภายในตนแห่งโคตรวงศ์พุทธะ อันเป็นต้นธาตุของเหล่าพระพุทธเจ้าองค์ต่าง ๆ ที่บุคคลใช้เป็นพระยัตัม (ซึ่งทั้งหมดล้วนมีพระอาทิพุทธะ (ธรรมกาย) เป็นต้นธาตุ) กล่าวคือ ทุกบทปฏิบัติต้นตระกูลที่มีการตั้งนิมิตนั้นคือการเข้าถึงมณฑลแห่งพุทธวงศ์ อันเป็นองค์ประกอบ⁸⁶แห่งการรู้แจ้งในสังขารม (ศูนฺยตา) หลุดพ้นจากความทุกข์ด้วยปัญญาญาณ โดยท่านเชอเกียม ตรุงปะ⁸⁷ ได้อธิบายถึงพุทธวงศ์ในมิติของคุณลักษณะแห่งพุทธะทั้ง 5 อันประกอบด้วย

1. วัชรวงศ์ แห่งทิศตะวันออก คือการมีชีวิตที่มีสติปัญญาปราดเปรื่อง เทียงตรงคมชัด รู้ชัดในปรากฏการณ์ เป็นจิตที่รู้กาลเทศะ รู้วิธีการจัดการเหตุการณ์ ณ ปัจจุบันขณะ ดังสติปัญญาที่แหลมคม
2. รัตนวงศ์ แห่งทิศใต้ คือการมีชีวิตที่อยู่กับจิตตื่นรู้ด้วยความแข็งแกร่งตั้งมั่น มีการแผ่ขยายของสติปัญญา ดังจิตที่มีความมั่นคงตั้งมั่นด้วยความเพียร มีสมาธิ ในการสร้างชีวิตให้มีคุณค่าดุจอัญมณีที่พัฒนาตน ประกอบการงานการกระทำที่เอื้อประโยชน์ต่อชีวิตตนและผู้อื่น

ทางธรรมที่แผ่อยู่ในองค์ประกอบต่าง ๆ เช่นศิวาภรณ์ของพระยัตัม เพื่อเข้าถึงพร (สิทธิทางธรรม) จากพระยัตัม แล้วสลายนิมิตกลับไปในความว่าง (ศูนฺยตา) หรือย่อยลงมาสถิตอยู่ในตัว

⁸⁶ พุทธวงศ์พูดถึงหลักธรรมคำสอนที่แผ่อยู่ในพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ (ซึ่งมีเช่นเดียวกับในมหายาน อ่านเพิ่มเติมในภาคผนวก ข) โดยวัชรยานจะเน้นไปที่ปัญญา 5 อันเป็นหัวใจในการพัฒนาตนให้เข้าถึงสังขารม (ศูนฺยตา)

⁸⁷ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน เชอเกียม ตรุงปะ, ความปั่นป่วนสับสนอันมีแบบแผน หลักการแห่งมณฑล, แปลโดย พจนานันท์สันติ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกลด์คิมทอง, 2545), หน้า 165-172.

3. ปัทมวงส์ แห่งทิศตะวันตก คือการมีชีวิตที่สัมพันธ์กับโลกภายนอกด้วยสติปัญญาที่แหลมคม เห็นถึงความเป็นองค์ประกอบของกันและกัน ดังจิตที่รู้ถึงการดำรงอยู่ของชีวิตในธรรมชาติที่เกื้อกูลกัน

4. กรรพวงส์ แห่งทิศเหนือ คือการมีชีวิตที่มีสติปัญญาที่พัฒนาอย่างกระตือรือร้น และเปี่ยมประสิทธิภาพ มีความเชี่ยวชาญ จัดเจน เป็นจิตที่รู้ซัดรอบด้าน สามารถประยุกต์หรือพัฒนาให้เจริญขึ้น ดังวิถีชีวิตที่เบิกบาน ดำเนินชีวิตประกอบกิจการงาน อย่างเอื้อประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านเป็นชีวิตที่มีศีลสมบุรณ์มีคุณค่า

5. พุทธรวงส์ ที่ศูนย์กลาง คือการมีชีวิตที่สมบุรณ์ ดำรงอยู่อย่างเปิดกว้าง เต็มไปด้วยปรีชาญาณและสติสัมปชัญญะในขณะเดียวกัน ดังชีวิตที่เป็นอริยะ เทียบเคียงได้กับเขาพระสุเมรุที่เป็นศูนย์กลางคือจิตเดิมแท้ เขาสัตตบริภณที่ทรายล้อมลดหลั่นกันลงไป คือจิตที่ตั้งมั่นมีสมาธิเป็นลำดับสู่ปัญญาญาณ ยอดเขาพระสุเมรุหรือเป้าหมายการดำเนินชีวิตที่สูงสุด อันรวมประกอบกัน 5 ประการ

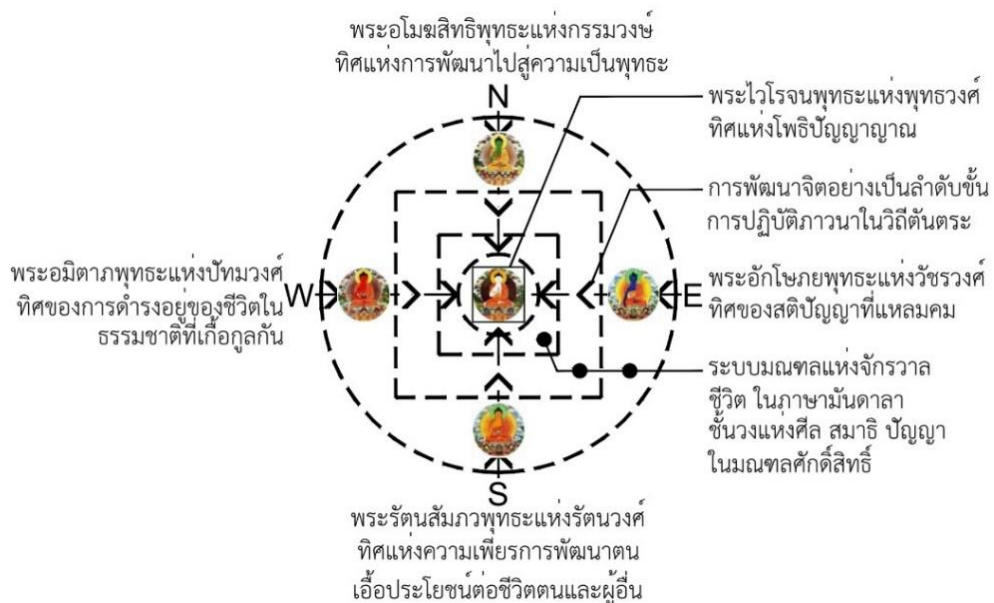

ภาพที่ 2.11 แสดงมณฑลแห่งโคตรวงส์พุทธะ

ที่เป็นนิมิตหมายผ่านพระยี่ตัมในการสร้างมณฑลภายในตน

ที่มาภาพ: <https://rubinmuseum.org/spiral/the-mandala-a-guide-to-transformation>

‘มณฑล’ และ ‘การเข้าถึงจุดศูนย์กลางแห่งความเป็นพุทธะ’ คือบริบทของการใช้คำว่ามันดาลา⁸⁸ ในการเรียกมณฑลทางจิตวิญญาณของวัชรยาน โดยมันดาลาต่าง ๆ นั้นก็คือภาพเทียบเคียงกับจักรวาลชีวิต⁸⁹ ดังนั้นการผสมผสานนิมิตเข้ากับพระยัตัมจึงเป็นการผสมผสานจักรวาลชีวิตของตัวเองเข้ากับพุทธมันดาลาของพระยัตัม เป็นการเรียนรู้ที่จะเข้าใจด้วยประสบการณ์ว่าตัวเองบริสุทธิ์และมีศักยภาพ (มีกำลัง) ในการนำพาเหล่าสรรพสัตว์หลุดพ้นจากความทุกข์ วิธีการปฏิบัติต้นตอระนี้จึงเป็นอริยมรรควิธีในรูปแบบภาษามันดาลา คือเป็นวิธีการปฏิบัติที่นำพาตนเข้าสู่พุทธมันดาลา (หรืออริยมรรคมณฑล)

ภาพที่ 2.12 แสดงความหมายของพุทธวงษ์ คุณลักษณะแห่งพุทธะภายในตน

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

โดยสรุป มันดาลาแห่งพุทธวงษ์เป็นการสอน (ชี้ให้เห็น) มณฑลแห่งความเป็นพุทธะ คือ มณฑลแห่งการพัฒนาจักรวาลชีวิตของเหล่าสรรพสัตว์ที่สับสน ไปสู่ความมีระบบที่มุ่งเข้าสู่จุดศูนย์กลางของมณฑล (ความเป็นพุทธะ) ระบบนี้คือพุทธวงษ์ทั้ง 5 ที่เป็นการสอนถึงปัญญาที่เป็นองค์ประกอบซึ่งกันและกัน ทำให้เข้าใจระบบความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง พัฒนาจักรวาลชีวิตจากภายในให้จิตของบุคคลนั้นเป็นโพธิจิต มันดาลาจึงเปรียบดั่งมณฑลศักดิ์สิทธิ์อันมีความสงบตั้งมั่น

⁸⁸ มันดาลา อธิบายโดยคำคือ วง, มณฑล คำว่ามันดาลา-ทิเบต มีต้นตอมาจากภาษาสันสกฤตว่า มันดาละ (มันแต่ล้อ-แต่จีว, มันดรา-ญี่ปุ่น) ซึ่งในบริบทของวัชรยาน มันดาลาแบ่งเป็นภายนอก (รูปลักษณะทางกายภาพ) ภายใน (นิมิต) และภายในสุด (จิต) ซึ่งในแต่ละระดับ (มันดาลา) เป็นได้ทั้ง พุทธเกษตรจำลอง คณะจักรวาล และ (ภาพเทียบเคียง) สภาวะจิต มันดาลาทำหน้าที่เป็น (หนึ่งใน) เครื่องมือช่วยในการฝึกสมาธิภาวนา

⁸⁹ การเทียบเคียงมันดาลากับมนุษย์คือภาพของจักรวาลชีวิต ซึ่งเป็นเรื่องของกาลจักรมันดาลา (ขอแสดงในลำดับถัดไป)

ในสมาธิ อันมีโพธิจิต (ปัญญา) ที่ศูนย์กลาง ท่อมกลางกระแสดการแปรเปลี่ยนในกระแสดธารแห่งศีล ที่สมบูรณ การฝึกตันตระทำหน้าที่จำลองการพัฒนาจักรวาลชีวิต (ทางจิต) เข้าสู่ความเป็นพุทธะ ในเชิงสัญลักษณ์ และมันดาลามาได้ถูกนำมาใช้เป็นหลักคิดการสร้างพื้นที่พัฒนาทางจิตวิญญาณ เพื่อจำลองมณฑลแห่งความเป็นพุทธะ คือสร้างการรับรู้การเข้าถึงโพธิปัญญา (โลกุตระ) อันเป็น จุดศูนย์กลางของมณฑลแห่งพุทธะภายในตนอย่างเป็นลำดับ เพื่อชีวิตที่หลุดพ้นจากทุกข์ เป็น พุทธะ

2.4 สรุปท้ายบท

แนวทางการสอนและการปฏิบัติของทั้ง 3 นิภายหลัง สามารถกล่าวสรุปได้ว่า **นั้นมีรูปแบบและกุศโลบาย**ในการอธิบายอริยมรรคที่แตกต่างกัน แต่ยังคงหลักพุทธธรรมเหมือนกัน (ความรู้แจ้งและหลุดพ้นจากสังสารวัฏ) ซึ่งความแตกต่างนี้เกิดจากการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทและช่วงเวลา หรือมาจากการคำสอน (องค์ความรู้) ของบูรพาจารย์ในแต่ละสายการปฏิบัติ แต่วิธีการฝึกปฏิบัติของแต่ละนิกายนั้น เป็นการปฏิบัติอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) หรือไตรสิกขาเหมือนกัน คือฝึกอบรมด้าน ศีล สมาธิ ปัญญา ชัดเกล้าให้จิตมีความสงบเย็น เป็นปกติ (ศีลสมาธิ) มีสมาธิตั้งมั่นเป็นความรู้ตัว ครอบ ครอบ ครอบ บังคับขณะ เกิดปัญญาญาณ ซึ่งเป็นการพัฒนาภายในตนให้เจริญอย่างเป็นลำดับขั้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้วิถีปฏิบัติของแต่ละนิกายถือเป็นอริยมรรค ทำให้บุคคลเข้าถึงพุทธธรรมขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ โดยสามารถสรุปแนวทางการฝึกปฏิบัติ (ที่แตกต่างกัน) ของแต่ละนิกาย ที่อยู่บนหลักแห่งอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) ได้ดังนี้

- เถรวาทมุ่งเน้นธรรมาธิษฐาน คือยึดถือแนวทางการศึกษาเรียนรู้หลักธรรมคำสอนตามพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ มุ่งเน้นการอบรมจิตภายในตนด้วย ทาน ศีล (ศีล) ภาวนา (สมาธิ) พัฒนาภายในตนให้เจริญเป็นลำดับขั้นขึ้นไป จนเกิดปัญญาญาณเข้าถึงความเป็นพุทธะ เป็นจักรวาลชีวิตในแบบอริยบุคคล

- มหายานมุ่งเน้นมหากรุณาธิคุณของพระโพธิสัตว์ตั้งบุคคลาธิษฐาน น้อมนำให้บุคคลอยู่ในวิถีแห่งโพธิสัตว์มรรค สมาทานโพธิสัตว์ศีล บำเพ็ญบารมี (บารมี 6 - ทาน ศีล ขันติ วิริยะ สมาธิ ปัญญา) เพื่อเข้าถึง (พุทธเกษตร) พระพุทธเจ้า 5 พระองค์ โดยมุ่งเน้นไปที่การการบำเพ็ญทานบารมี (เป็นการฝึกให้ศีลสมาธิ) เพื่อยังประโยชน์แก่คนหมู่มากและน้อมนำให้ผู้อื่นเข้าสู่โพธิสัตว์มรรค (มีจิตที่สงบเย็นเป็นสมาธิ) และการให้ทานทำให้บุคคลสละละวางในอัตตาตัวตนเป็นความว่างว่าง มีจักรวาลชีวิตที่มีความสมบูรณ์ มีปัญญาญาณ (ปัญญาบารมี) สามารถนำพาตนเองและสรรพสัตว์หลุดพ้นจากทุกข์

- วัชรยานมุ่งเน้นการทำสมาธิภาวนาแบบตันตระมีการตั้งนิมิตเป็นดังการพัฒนา-ชัดเจนลาภมณฑลจักรวาลชีวิตจากภายใน (จิต) อันก่อให้เกิดจักรวาลชีวิตทางกายภาพมีศีลที่สมบูรณ์ขึ้น ด้วยการบำเพ็ญภาวนาสวดมนตราอยู่เป็นนิจ (ให้เกิดสมาธิ ตั้งมั่น ในความสงบเย็น) จนจิตเกิดปัญญาญาณเป็นโพธิจิต เป็นผู้ที่มีปัญญาญาณปรารถนานำพาสรรพสัตว์หลุดพ้นจากความทุกข์ และมีกำลังศักยภาพ (มีความกรุณา ปัญญา และมีอุบายวิธี) ในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ (เช่นเดียวกับมหายาน) เป็นอริยมรรคมณฑลจักรวาลของชีวิต

จากการศึกษาหลักคิดและแนวทางการสอนการปฏิบัติของแต่ละนิกาย สามารถสรุปประเด็น
ลงเป็นตารางได้ดังนี้

	เถรวาท	มหายาน	วัชรยาน
หลักธรรม	แต่ละนิกายมีวิธีการอธิบายหลักธรรมที่มีความแตกต่างกัน แต่ยังคงหลักพุทธธรรมเหมือนกัน มีความรู้แจ้ง การหลุดพ้นทุกข์ (จากสังสารวัฏ) เป็นเป้าหมาย		
หลักคิดในแนวทางการสอนหลักธรรม	พัฒนาภายในตน: ด้วย ทาน ศีล ภavana (ศีล สมาธิ ปัญญา)	มหากรุณาธิคุณ: มหาปณิธานของพระ โพธิสัตว์, โพธิสัตว์ศีล	โพธิจิต กรุณา-ปัญญา อุบายวิธี
สิ่งที่มุ่งเน้นในการปฏิบัติ	ใช้การทำสมาธิภาวนา: สมณะ-วิปัสสนา กรรมฐาน	บำเพ็ญโพธิสัตว์มรรค: สมาทานโพธิสัตว์ศีล บำเพ็ญบารมี	ปฏิบัติตันตระ: อบรมกาย-วาจา-ใจ ด้วยการสวดมนตรา ไป พร้อมๆกับการบำเพ็ญ ภาวนา ประสานจิตในตน กับองค์พระยี่ติ่ม
คุณลักษณะร่วมกันในวิธีการปฏิบัติ	วิธีการปฏิบัติของแต่ละนิกาย เป็นลักษณะของการอบรมอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) ให้บริบูรณ์		
มรรคผลของการปฏิบัติ	จิตเกิดมาน-ญาณ เกิดปัญญาญาณ จิตเป็นพุทธะ เป็นอริยบุคคล	เข้าถึงสังขารม-ศูนฺยตา การได้ไปเกิดในพุทธ เกษตร เรียนรู้แจ้งด้วย ธรรมะกับพระธยานิพุทธะ	มีโพธิปัญญาญาณ การเป็นโพธิจิต (จิตเป็นพุทธะ)
กุศโลบายประกอบการสอนหลักธรรม	สร้างวิถีจักรวาลชีวิตของ ตน ที่พัฒนาจากจักรวาล ของเทพผู้สร้าง (ไตรภูมิ) มาสู่อริยจักรวาลชีวิตใน ตนได้	ประสานจักรวาลชีวิต โพธิสัตว์ (พระพุทธเจ้า 5 พระองค์) กับดุลยภาพ ชีวิตของเต๋า (ศาสตร์เฟง ชุย) มาเป็นดุลยภาพ จักรวาลชีวิต ที่เป็นของกัน และกัน	พัฒนาดุลยภาพจักรวาล ชีวิตโพธิสัตว์มาเป็นพุทธ มันดาลาโพธิจิตภายใน ตน
คุณลักษณะร่วมกันของกุศโลบายประกอบการสอนหลักธรรม	วงชั้นแห่งภพภูมิ (สภาวะจิต) การพัฒนาจิตเข้าสู่โลกุตระอย่างเป็นลำดับขั้น (ที่ไม่สัมพันธ์กับเวลา ขนาดของพื้นที่ และระยะทาง) จากการรับรู้ภายนอกสู่การรับรู้ภายใน เกิดปัญญารู้แจ้งและสิ้นทุกข์		

ตารางที่ 2.1 สรุปการศึกษาหลักคิดและแนวทางการสอนการปฏิบัติของแต่ละนิกาย

ที่มา: ผู้วิจัย (2565)

โดยสรุป ทั้งแนวทางการสอนและการฝึกปฏิบัติของทั้ง 3 นิกายนั้นมีการฝึกปฏิบัติที่ถือได้ว่าเป็นอริยมรรควิธี (ศีล สมาธิ ปัญญา) อบรมจักรวาลชีวิต มากขึ้นอย่างเป็นลำดับ จนเกิดปัญญาญาณเข้าถึงพุทธธรรม เพียงในด้านของกระบวนการสอนและแนวทางการฝึกปฏิบัตินั้นมีจุดเด่นหรือจุดเน้นที่แตกต่างกัน (ซึ่งในที่นี้หมายถึงกุศโลบายที่ใช้ในการสอน) อันจะนำไปสู่ความเข้าใจรูปแบบของการปฏิบัติบำเพ็ญกิจกรรมบุญและในการใช้พื้นที่ได้ รวมไปถึงรูปแบบของพุทธสถานในด้านเชิงความหมายทางจิตวิญญาณ การวางผัง รูปลักษณะทางสถาปัตยกรรม และรูปลักษณะขององค์ประกอบของสถาปัตยกรรมของทั้ง 3 นิกายได้กระจ่างชัด และสัมพันธ์กับหลักธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันมีหลักปฏิบัติอริยมรรคเป็นหัวใจสำคัญในการเข้าถึงหลักพุทธธรรมได้ดังจะได้นำเสนอเป็นลำดับต่อไป

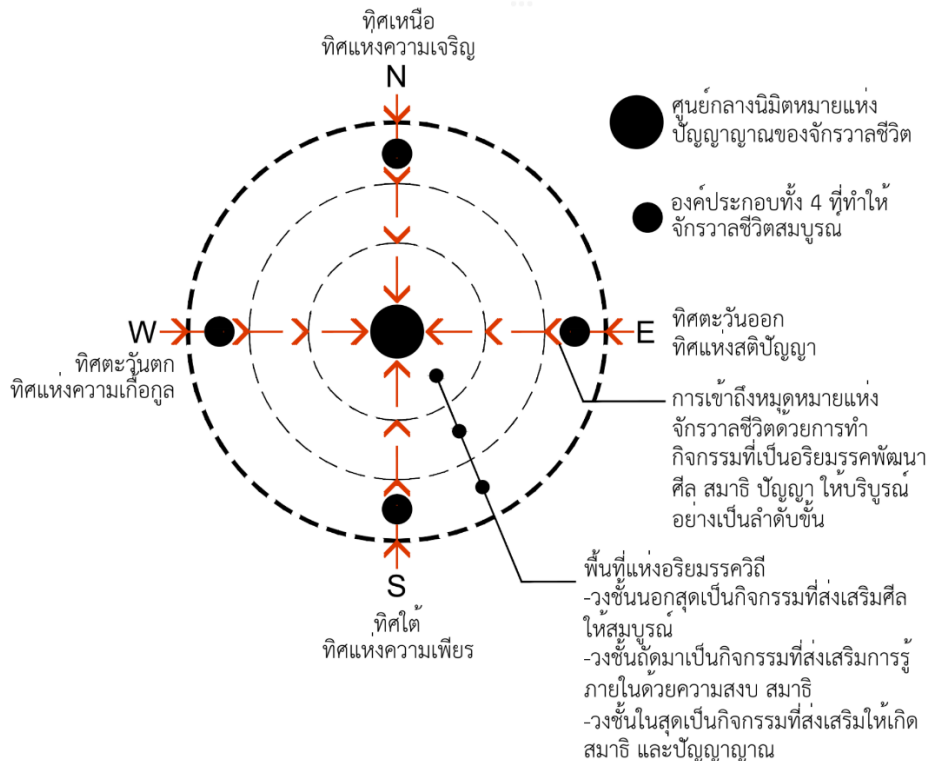

บทที่ 3

วิถีแห่งอริยมรรคในกิจกรรมทางจิตวิญญาณของ 3 นิภายหลัง ที่เกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่ในพุทธสถาน

ในบทนี้เป็นศึกษาการใช้พื้นที่ทำกิจกรรมภายในพุทธสถาน โดยเมื่อนำเอาหลักแห่งอริยมรรคในการเข้าถึงพุทธธรรมมาเทียบเคียงวิเคราะห์ พบว่ามีความสอดคล้องกับกิจกรรมที่ใช้ในพื้นที่พุทธสถาน ที่สามารถ จำแนก แจกแจง รูปแบบการทำกิจกรรมของพุทธสถานของ 3 นิภายหลัง ที่เป็นการพัฒนาอริยมรรควิถีอย่างเป็นลำดับขั้นของการใช้พื้นที่ที่มีที่มาจากสิ่งที่มุ่งเน้นในแนวทางการปฏิบัติอันนำมาสู่แนวทางการจัดสรรพื้นที่และการสร้างสถาปัตยกรรมในพุทธสถานของแต่ละนิกาย ที่ประเด็นไปที่ จิตวิญญาณของพื้นที่สร้างขึ้น เพื่อช่วยเอื้อต่อการพัฒนาบุคคล ของสภาวะจิตใจที่มีความสับสนวุ่นวาย ให้เข้าสู่วิถีแห่งอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) โดยในที่นี้จะขอเรียกพื้นที่ในเขตพุทธสถานว่าพื้นที่ในมณฑลศักดิ์สิทธิ์ ที่เอื้อต่อการพัฒนาจิตไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์อย่างเป็นลำดับขั้น

ภาพที่ 3.1 แสดงแนวคิดการใช้พื้นที่ทำกิจกรรมที่เป็นอริยมรรคในมณฑลศักดิ์สิทธิ์ที่แบ่งพื้นที่ออกเป็นวงชั้นนอกสุด, วงชั้นถัดมา, และวงชั้นในสุด อันแสดงถึงลำดับขั้นของอริยมรรควิถี

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

จากแนวทางการปฏิบัติหรือการทำกิจกรรมของแต่ละนิกายที่แตกต่างกัน สามารถจำแนกการใช้พื้นที่ทำกิจกรรมที่สอดคล้องกับรูปแบบการวางผังพุทธสถาปัตยกรรมของแต่ละนิกายได้ดังนี้

3.1 อริยมรรควิถีในการทำกิจกรรมที่เป็นการพัฒนาภายในตนของพุทธนิกายเถรวาท

ในเถรวาทที่มุ่งเน้นธรรมาธิษฐาน (ยึดถือหลักธรรมคำสอนเป็นสำคัญ) ให้ดำเนินชีวิตด้วย ทาน ศีล ภาวนา และการพัฒนาภายในตนจึงอยู่ในรูปแบบของการปฏิบัติภาวนาอย่างยั้งยวด ทำให้รูปแบบของการทำกิจกรรมมุ่งเน้นไปที่ความเกี่ยวเนื่องหรือใกล้ชิดกับนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ คือมีการจัดวางในลักษณะของการยกขึ้นเป็นประธานในการทำกิจกรรมสร้างการระลึกถึง หมายของการพัฒนาชีวิต เมื่อผนวกกับหลักคิดเรื่องไตรภูมิที่มีจุดศูนย์กลางเป็นเขาพระสุเมรุอันเป็นสัญลักษณ์ของการเข้าสู่โลกุตระอันเป็นจุดศูนย์กลางของมณฑล ทำให้มีการใช้พื้นที่ทำกิจกรรมเป็นไปในลักษณะล้อมรอบนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณเทียบเคียงได้กับจักรวาลชีวิต (ดังที่ได้อธิบายไว้แล้วในบทที่ 2) ลักษณะการจัดวางพื้นที่เพื่อใช้ทำกิจกรรม ก็ถูกจัดแบ่งออกเป็นวงซ้อนกันเป็นลำดับขั้นของกิจกรรมที่สอดคล้องกับหลักปฏิบัติอริยมรรค ในการเข้าถึงพุทธธรรม และในทุกกิจกรรมบุญประเพณี ก็จะมีลำดับการทำกิจกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงลำดับการปรับองค์ความรู้ภายนอกสู่องค์ความรู้ภายในออกมาเป็น 3 ลำดับ และสัมพันธ์กับทิศทางของพื้นที่ในการทำกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีแห่งพระอาทิตย์ ดังจะได้กล่าวต่อไปคือ

3.1.1 วงชั้นนอกสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์

พื้นที่ในวงชั้นนอกสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ที่ติดกับพื้นที่ภายนอก อันเป็นพื้นที่ในบริเวณกำแพงวัดหรือที่มักเรียกกันว่ากำแพงแก้ว ประกอบด้วยพื้นที่กิจกรรมต่าง ๆ ของวัด ที่มีหลักคิดในการวางกิจกรรมตามคติจักรวาลชีวิตที่สอดคล้องกับวิถีพระอาทิตย์ ดังได้กล่าวไว้ข้างต้น และในพื้นที่รอบนอกสุดนี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นพื้นที่กิจกรรมของศีลที่บริบูรณ์ ดังจะได้กล่าวต่อไปคือ

ลานด้านทิศตะวันออก เป็นจุดจุฬพวิเททวิป เป็นลานของทิศทางเข้าอันเป็นทิศทางการเริ่มต้นชีวิตด้วยสติปัญญา เป็นพื้นที่ลานกิจกรรมงานบุญต่าง ๆ อย่างเช่นการทำบุญตักบาตรในวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนา หรือประเพณีงานบุญอย่างวันเข้าพรรษา⁹⁰ ที่มีการถวายเครื่อง

⁹⁰ “พรรษา” แปลว่าฤดูฝน ช่วงเข้าพรรษาคือข้อบัญญัติให้ภิกษุจำพรรษาอยู่ที่ใดที่หนึ่งเป็นประจำในช่วงฤดูฝน ไม่ออกอุคตงค์ หรือพักค้างแรมที่อื่น โดยช่วงเวลาก่อนถึงวันเข้าพรรษา ชาวบ้านจะไปช่วยพระทำความสะอาดเสนาสนะ ซ่อมแซมกุฏิวิหาร และอื่น ๆ เพื่อรองรับการกลับมาของพระที่ออกไปอุคตงค์ในช่วงออกพรรษาหรือรองรับพระที่เดินทางจากที่อื่นเพื่อมาขอจำพรรษา ซึ่งการร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้านในการทำนุบำรุงศาสนสถานถือเป็นการแสดงให้เห็นถึงการระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย

สังฆทาน (เทียนพรรษา)⁹¹ หรืออย่างพิธีทอดผ้าป่า⁹² และประเพณีทอดกฐิน⁹³ ที่เป็นทำสังฆทาน ถวายผ้าไตรจีวร เป็นต้น หรืออย่างในช่วงวันสงกรานต์ (ปีใหม่ไทย)⁹⁴ ที่มีการขนทรายเข้าวัด⁹⁵ และร่วมกันก่อเจดีย์ทราย⁹⁶ อันเปรียบได้กับการสร้างมณฑลแห่งพุทธะ เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงโพธิญาณขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ถวายเป็นพุทธบูชา นอกจากนี้ยังมีการสงฆ์น้ำพระพุทธรูป โดยในบางวัด⁹⁷ จะมีการยกองค์พระพุทธรูปออกมาตั้งด้านหน้าพระอุโบสถหรือวิหาร ต่อด้วยจัดที่นั่งสำหรับพระสงฆ์และผู้เฒ่าผู้แก่ภายในหมู่บ้าน เพื่อให้ประชาชนเข้ามาสงฆ์น้ำและรดน้ำดำหัว⁹⁸

⁹¹ ยกตัวอย่างเครื่องสังฆทาน เช่น ผ้าจ่าน้ำพรรษา ผ้าอาบน้ำฝน สลากภัต เทียนขนาดใหญ่เพื่อให้ภิกษุสงฆ์ใช้จุดบูชาพระประธานในพระอุโบสถได้ตลอดพรรษา

⁹² ทอดผ้าป่ามีรูปแบบหรือพิธีการที่มีความคล้ายกับพิธีทอดกฐิน ต่างตรงที่ไม่มีกำหนดในเรื่องของระยะเวลา โดยในสมัยพุทธกาลที่การรับผ้ากฐิน จากฆราวาสทำได้ปีละครั้ง พระภิกษุจึงยังต้องเที่ยวรวบรวมผ้าชิ้นเล็กน้อยที่ทิ้งแล้วมาซักทำความสะอาด ตัดเย็บ ย้อม เพื่อทำเป็นจีวร สบหรือสังฆาฏิผืนใดผืนหนึ่ง ชาวบ้านทั้งหลายเห็นความยากลำบาก จึงนำผ้าไปทอดทิ้งไว้ ณ ที่ต่าง ๆ เช่น ในป่า ป่าช้า หรือข้างทางเดิน จนพัฒนากลายเป็นประเพณี

⁹³ คำว่า กฐิน เป็นภาษาสันสกฤต ใช้เรียกไม้สะดึงซึ่งผ้า เพื่อให้สะดวกแก่การเย็บผ้า ซึ่งในที่นี้หมายถึงการนำผ้ามาเย็บเป็นจีวร พิธีทอดกฐินมีที่มาจากเหล่าภิกษุกลุ่มหนึ่งได้เดินทางมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าหลังจากออกพรรษาซึ่งยังเป็นช่วงที่น้ำนอง ทำให้ไตรจีวรนั้นม่สภาพที่เปียกชุ่มไปด้วยน้ำและดินโคลน พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้มีการรับผ้ากฐิน(จากนางวิสาขา) จึงกลายเป็นประเพณีนิยมจนมาถึงปัจจุบัน โดยในแต่ละปีจะกำหนดให้มีการจัดทอดกฐินขึ้นภายใน 1 เดือนหลังจากออกพรรษา ซึ่งเรียกว่า “เดือนทำบุญฤดูฝน” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจริญ ญาณวโร, กฐิน คืออะไร? (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พุทธมามกะ, 2473), หน้า 2.)

⁹⁴ ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีเก่าแก่ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยโบราณคู่กับประเพณีตรุษ (เรียกรวมว่าประเพณีตรุษสงกรานต์) กำหนดอยู่ในช่วงกลางเดือนห้า อยู่ในระหว่างวันที่ 13 (วันมหาสงกรานต์), 14 (วันเนา), และ 15 (วันเถลิงศก หรือวันที่เริ่มเปลี่ยนจุลศักราชใหม่) เมษายนของทุกปี

⁹⁵ ประเพณีการขนทรายเข้าวัดนั้น มีการสันนิษฐานว่า (จากคัมภีร์อโศกาน ในพระไตรปิฎก) วัดในสมัยก่อนจะเทลานทรายไว้สำหรับทำเป็นลานให้พระภิกษุเดินจงกรม เพื่อปฏิบัติสมาธิ อันเป็นคติมาแต่ศรีลังกา อีกทั้งสมัยก่อนภายในวัดจะเป็นลานทรายเกือบทั้งหมด ประชาชนและประชาชนจะถอดรองเท้าตั้งแต่หน้าประตูวัด การเดินบนทรายจะช่วยให้เศษดินหรือเศษหญ้าที่ติดเท้านั้นหลุดออก ก่อนที่จะเดินขึ้นอาคารต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดประเพณีนิยมขนทรายเข้าวัด

⁹⁶ การก่อเจดีย์ทรายเป็นพุทธบูชา อ้างอิงถึงพระพุทธชาดกในสมัยที่พระพุทธเจ้าเป็นปุถุชนมีนามว่าติสสะ ได้ทำการก่อเจดีย์ทรายเป็นพุทธบูชาและตั้งอธิษฐานจิตขอให้เข้าถึงความหลุดพ้น อีกทั้งมีคัมภีร์เก่าในพุทธศาสนาที่กล่าวถึงฤษีตนหนึ่งที่ล้มป่วยหนัก แล้วระลึกถึงพุทธคุณแห่งพระพุทธเจ้านามว่า “พระอัครลัทธสิพุทธเจ้า” จึงได้นำทรายมาก่อเป็นเจดีย์เป็นพุทธบูชา พอสิ้นใจก็เกิดเป็นมนุษย์ที่บริบูรณ์ไปด้วยสมบัติ และเทวดาที่มีทิพยสมบัติอันอุดม ไม่เคยไปสู่อายุมิอีกเลย ด้วยเหตุนี้จึงกลายเป็นประเพณีนิยมสืบเนื่องต่อกันมา

⁹⁷ โดยรูปแบบการจัดพิธีสงฆ์น้ำพระนั้นมีความแตกต่างกันไปตามความเชื่อในแต่ละท้องถิ่น โดยน้ำที่สงฆ์องค์พระพุทธรูปนั้นจะออกมาจากปากของพญานาคที่ทางวัดต่อรางน้ำไว้ หรือในบางวัดก็จะมีการยกพระพุทธรูปขึ้นรถ พร้อมกับจัดที่นั่งให้พระสงฆ์และแห่ไปรอบหมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านได้ทำการสงฆ์น้ำพระแทนการจัดงานที่วัด

⁹⁸ คำว่ารดน้ำ หมายถึง การอาบน้ำ ส่วนคำว่า ดำหัว เป็นภาษาล้านนาดั้งเดิม หมายถึง การสระผม ซึ่งก็เป็นการไปสระผมให้ผู้ใหญ่ โดยใช้น้ำส้มป่อย หรือน้ำมะกรูด โดยพิธีการดำหัวมีอยู่ 3 แบบ คือดำหัวตัวเอง ดำหัวผู้น้อย และดำหัวผู้ใหญ่

ถือกันว่าน้ำนั้นเป็นเครื่องชำระมลทิน ขจัดเครื่องเศร้าหมองในชีวิตให้หมดไป โดยมีพระพุทธเป็นประธาน ถือเป็นการจัดลำดับหลักการแห่งจักรวาลชีวิตที่เอาพระพุทธขึ้นเป็นประธาน เช่นเดียวกับพิธีการสวดภาณยักษ์⁹⁹ ที่ในพิธีนี้จะมีการผูกโยงสายสิญจน์จากองค์พระพุทธรูป (นิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ) โดยซึ่งเป็นตาข่ายเหนือศีรษะ ไปยังพระสงฆ์ และจบที่ศีรษะของผู้มาร่วมงาน อันเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงตาข่ายแห่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์¹⁰⁰ เชื่อมโยงทางจิตของผู้อยู่ในพิธีไปยังนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ สายสิญจน์ในพิธีทำหน้าที่เป็นตาข่าย แสดงขอบเขตของมณฑลแห่งความเป็นพุทธะ เพื่อสร้างการรับรู้ภายในบุคคล ถึงปัญญาญาณที่จะมาช่วยปรับจักรวาลชีวิตให้มีสติ มีปัญญา มีพุทธคุณเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางใจ เป็นชีวิตที่สมบูรณ์

ภาพที่ 3.2 (ซ้าย) แสดงการก่อเจดีย์ทรายในวันสงกรานต์ในวัดราชบูรณะ พิษณุโลก

(ขวา) การสรงน้ำพระในวันสงกรานต์ ณ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

ที่มาภาพ: (ซ้าย) <https://www.posttoday.com/social/local/547290>

(ขวา) <https://www.facebook.com/watsraket/posts/1941987479176261/>

CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁹⁹ พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาอาฏานาฏิยสูตร ในปาฏิกวรรค ที่สมณิกาย พระสุตตันตปิฎก (กล่าวโดยย่อ) ท้าวจตุโลกบาลได้เดินทางมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในช่วงที่เพิ่งตรัสรู้ ในการสนทนานั้น พระพุทธเจ้าได้กล่าวถึงพระทวารค์ หรือพระนามพระพุทธเจ้าที่เคยตรัสรู้มาแล้ว (ภาณพระ) ส่วนท้าวจตุโลกบาลก็ได้ถวายอาฏานาฏิยปริตร หรือ พระนามของท้าวจตุโลกบาล (ภาณยักษ์) เพื่อให้พระสงฆ์สาวกผู้ที่ไม่มียุทธิใช้สวดป้องกันบิวารของท้าวจตุโลกบาล (ที่ยังไม่ได้มีจิตเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา) มาก่อนจนในขณะจาริกหรือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ดังนั้น การสวดภาณยักษ์นั้นคือการสวดพระอาฏานาฏิยปริตร โดยพระปริตรนี้ แบ่งเป็น 2 ภาค คือการสวดขับไล่สิ่งที่เป็นอวมงคล (ภาณยักษ์) ออกไปและนำพุทธคุณ (ภาณพระ) เข้ามาทดแทน การสวดพระอาฏานาฏิยปริตรจะมีการสวดในตอนเจริญพระพุทธมนต์เย็น ซึ่งบทสวดนี้ได้รวมอยู่ทั้งใน จุลราชปริตร (สวด 7 ตำนาน) และมหाराชปริตร (สวด 12 ตำนาน)

¹⁰⁰ เอเดรียน สอนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสอุป, หน้า 141-144.

ลานด้านทิศตะวันตก เป็นจุดอปรโคยานทวิป อันเป็นพื้นที่ของป่าของพุทธสถาน อันเป็นที่
 พื้นที่ของการคืนชีวิตให้กับธรรมชาติ ให้เห็นถึงความไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืนยาวของชีวิต และทุกชีวิตเป็น
 องค์ประกอบของกันและกันของระบบธรรมชาติ ที่มีทั้งการเกื้อกูลแก่มนุษย์และการกลับคืนสู่
 ธรรมชาติของมนุษย์ จึงเป็นพื้นที่แห่งการบำเพ็ญบุญกุศล อย่างการจัดพิธีงานศพ อันเป็นพิธีการ
 ทำบุญบำเพ็ญกุศลแก่ผู้วายชนม์ โดยในพิธีจะมีการจัดพื้นที่ตั้งศพ โยงสายสิญจน์จากผู้วายชนม์
 (ที่อยู่ในโลงศพ) ไปที่พระพุทธรูปและพระสงฆ์ (เวลาสวดอภิธรรม) และในด้านของเหล่าคณาญาติ
 และผู้ใกล้ชิด ก็เป็นกิจกรรมที่ได้ร่วมกันทำบุญ และร่วมกันฟังธรรม (จากบทสวด) หลังจากเสร็จ
 จากพิธีเผาศพ ทิศตะวันตกนี้ก็เป็นพื้นที่ฝังกระดูก หรือก็คือการกลับคืนสู่ธรรมชาติ หรืออย่างใน
 บางวัด ก็ใช้พื้นที่ทางทิศตะวันตกเป็นพื้นที่ของศาลาอเนกประสงค์ ที่ใช้ในกิจกรรมทำบุญ หรือทำ
 สังฆทานแก่พระสงฆ์ในรูปแบบต่าง ๆ

ภาพที่ 3.3 แสดงการถวายสังฆทาน

ที่มาภาพ: <https://www.thainewsonline.co/lifestyle/830430>

ลานด้านทิศใต้ เป็นจุดชมพุ่มทิวลิป เป็นพื้นที่ของความวิริยะหรือความเพียรในการพัฒนาตน ที่เป็นการบำเพ็ญภาวนา ฝึสดูจิตภายในตนอย่างยิ่งยวด ดังนั้นจึงเป็นที่อยู่ของสงฆ์หรือที่เรียกว่า เขตสังฆาวาส

ภาพที่ 3.4 แสดงหมู่กุฏิพระ

ที่มาภาพ: <https://bit.ly/3BELAhS>

ส่วนด้านทิศเหนือ จุดเป็นจุดตรกรูทิวลิป เป็นพื้นที่ของการพัฒนาตนจากความเพียรในทางทิศ ได้ขึ้นสู่ความเจริญในทางทิศเหนือ ก็จะเป็นลานพื้นที่ของโรงเรียนปริยัติ เรียนหลักสูตรต่าง ๆ

ภาพที่ 3.5 แสดงการสอบพระอภิธรรมภายในโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดมหาธาตุ นครพนม

ที่มาภาพ: <https://bit.ly/3BvsRp1>

ดังจะเห็นได้ว่าลานทำกิจกรรมทั้ง 4 ทิศที่สอดคล้องไปกับวิถีแห่งพระอาทิตย์ และเปรียบเปรยเป็นดุจทิวทัศน์ทั้ง 4 ทิศในจักรวาลแห่งไตรภูมิ อันเป็นพื้นที่ของการบำเพ็ญบุญกุศลหรือพิธีกรรมที่น้อมนำให้บุคคลเอาพระพุทธรูปมาเป็นหลักภายในใจ ทำให้การดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นเป็นไปอย่างเกื้อกูล และเป็นการขัดเกลาภายในเบื้องต้นก่อนที่จะเข้าสู่การพัฒนาภายในอย่างยั่งยืนยาวนานตลอดชั้น

3.1.2 วงชั้นถัดเข้ามาของมณฑลศักดิ์สิทธิ์

พื้นที่ในวงชั้นลำดับถัดมา เป็นพื้นที่ในเขตพุทธาวาสซึ่งจะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมในการพัฒนาของจิตภายในตน หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่ทำกิจกรรมที่มุ่งเน้นการพัฒนาสมาธิให้สงบภายในตนที่มีความเข้มข้นยิ่งขึ้น เป็นดุจวงชั้นเขาสัตตบริภันท์ในการพัฒนาระดับภพภูมิของจิตเพื่อเข้าถึงนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณดูจากรูปเขาสัตตบริภันท์ซึ่งในที่นี่หมายถึงพื้นที่ภายในระเบียงคดชั้นถัดเข้ามา และจะเห็นว่ามีลานรอบนิมิตหมายหลักของวัด อันเป็นพื้นที่โอบล้อมที่มีความสงบมากขึ้น กิจกรรมในที่นี้จึงอยู่กับความสงบเป็นหลัก เพื่อเอื้อต่อการใช้สมาธิในการพัฒนาภายในตน อย่างเช่น การเรียนรู้ศึกษาหลักธรรมของเหล่าภิกษุสามเณร หรือการนั่งสมาธิ ก็ถือเป็นกิจกรรมที่พัฒนาสมาธิและปัญญาให้มีมากขึ้น หรืออย่างการเดินเวียนเทียนรอบพระเจดีย์หรือพระอุโบสถในวันสำคัญทางศาสนา เช่นวันวิสาขบูชา¹⁰¹ วันอาสาฬหบูชา¹⁰² หรือวันมาฆบูชา¹⁰³ ซึ่งในมิติของการปฏิบัติ การเดินเวียนเทียนถือเป็นการปฏิบัติภาวนาในลักษณะของการเดินจงกรมคือเดินด้วยมีสติกำกับ โดยจะเป็นการเดินทักษิณาวรรต 3 รอบ กำหนดจิตระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย แสงเทียนที่อยู่ในมือตรงหน้าทำหน้าที่เป็นเครื่องช่วยให้ใจมีความตั้งมั่น ซึ่งก็คือกุศโลบายที่มุ่งหมายให้ใจสงบ เป็นสมาธิ เชื่อมโยงกับนิมิตหมายเกิดปัญญาสามารถระลึกถึงความเป็นพุทธะ ส่วนการเดินเวียนขวารอบนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ นั้นถือเป็นสัญลักษณ์ของการโคจร

¹⁰¹ วันวิสาขบูชาตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ในปีปกติ หรือวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 7 ในปีที่มีอธิกมาส ในกลุ่มชาวพุทธมหายาน แสดงไว้ว่าเหตุการณ์ทั้ง 3 นั้นเกิดในวันต่างกันไป ซึ่งไม่ตรงกับวันวิสาขบูชาตามปฏิทินของชาวพุทธเถรวาท

¹⁰² วันอาสาฬหบูชา (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8) เป็นวันรำลึกถึงการแสดงปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้า ซึ่งทำให้เกิดพระภิกษุรูปแรก และเป็นปฐมสาวก

¹⁰³ วันมาฆบูชา (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3) เป็นวันรำลึกถึงวันที่พระสงฆ์จำนวน 1,250 รูปเดินทางมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมกัน โดยมีได้นัดหมาย ณ วัดเวฬุวันมหาวิหาร ซึ่งล้วนเป็นเอหิภิกขุ (ได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า) ล้วนเป็นพระอรหันต์ และพระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์

ชั้นสู่เบื้องบน¹⁰⁴ โดยเป็นการเดินจากทิศตะวันออก อ้อมลงมาทิศใต้ แล้วเวียนชั้นสู่ทิศเหนือ ซึ่งเป็นการแสดงความเคารพอย่างสูงตามธรรมเนียมอินเดียในสมัยพุทธกาล¹⁰⁵

ภาพที่ 3.6 (ซ้าย) การเดินเวียนเวียนเทียนรอบพระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ

(ขวา) การนั่งสวดมนต์บริเวณระเบียงคดในวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร นครศรีธรรมราช

ที่มาภาพ: (ซ้าย) <https://www.facebook.com/WatSuthatBangkok/posts/1100083130625139/>

(ขวา) <https://jk.tours/2022/02/10/วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร/>

3.1.3 วงชั้นในสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์

ส่วนในพื้นที่ชั้นในสุด เป็นพื้นที่ที่ถูกยกระดับให้สูงขึ้น เป็นพื้นที่ภายในวิหาร หรือพื้นที่รอบพระเจดีย์ เทียบเคียงได้กับพื้นที่ที่มีการปฏิบัติภาวนาอย่างยิ่งยวด ซึ่งเป็นวิถีแห่งอริยมรรคของเถรวาทที่จะบำเพ็ญภาวนาให้เกิดปัญญาญาณเพื่อเป็นอริยบุคคล พื้นที่ชั้นในสุดจึงเป็นบริบทที่มุ่งเน้นการพัฒนามาน-ญาณ¹⁰⁶ โดยเอานิมิตหมายแห่งปัญญาญาณเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางใจ ซึ่งนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณในที่นี้เป็นทั้งวัตถุธรรมที่เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นพุทธะ (สอุปเจดีย์, พระพุทธรูป) หรือตัวบุคคล (พระอริยสงฆ์) ยกตัวอย่างการสมทานอุโบสถศีล¹⁰⁷ในวันธรรมสวนะ

¹⁰⁴ อ่านเพิ่มเติมเรื่องทิศและการโคจรชั้นสู่เบื้องบนใน (เอเดรียน สนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสอุป, หน้า 328-339.)

¹⁰⁵ เวลาที่คนมาเข้าเฝ้าองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วจะลากลับ ก็จะมีพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณ (เดินเวียนขวา 3 รอบ) แล้วจากไป อ่างอิงจาก เวิร์กช็อปพราหมณ์แสดงตนเป็นอุบาสก (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, [พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย](#), พระวินัยปิฎกเล่มที่ 1 มหาวิงค์ภาค 1.)

¹⁰⁶ การทำสมาธิภาวนาในรูปแบบต่าง ๆ (การเดินจงกรม, การนั่งสมาธิปริกรรมพุท-โธ, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน) ล้วนมีเป้าหมายให้จิตเป็นผาน เกิดญาณ ต้องรู้จักทำความเข้าใจ ลักษณะ อากา พลังของผาน-ญาณ คือเป็นสิ่งที่ต้องให้ความสำคัญ (สัมภาษณ์ จินตนา ล้ำเลิศวิทยา, อาจารย์ประจำสถาบันพลังจิตตานุภาพ 18 พฤศจิกายน 2565.)

¹⁰⁷ การสมทานศีล (ในสมัยก่อน) ของฆราวาสมี 2 อย่าง ได้แก่ 1) ปกติอุโบสถ คือการรักษาศีลเฉพาะเป็นเวลาหนึ่งวันหนึ่งคืน ซึ่งมีทั้ง ศีล 5 และ ศีล 8 (ซึ่งการรับศีล 8 เรียกว่าอุโบสถศีล) 2) ปฎิชาครอุโบสถ คือการอยู่วัตรรักษาศีลเฉพาะเป็นเวลา 3 วัน โดยมีการแบ่งออกเป็น วันรับ(ศีล) วันรักษา(ศีล) และวันส่ง(ศีล) ตามลำดับ ซึ่งการรักษาศีลในวันพระทั้ง 2 แบบขึ้นอยู่กับความสะดวกในด้านเวลาและปัจจัยแวดล้อมของแต่ละบุคคล ผู้ที่ยังต้องทำงานก็สามารถถือศีล 5 อยู่ที่บ้านได้ (กรมการ

(วันพระ)¹⁰⁸ หรือการทำวัตรเช้า-เย็น ซึ่งภายในพระวิหารที่ใช้เป็นพื้นที่ทำกิจกรรมนั้น จะมีการประดิษฐานพระพุทธรูป ณ ตำแหน่งตรงกลาง อยู่ในวิหารเรือนแก้ว ยกขึ้นสูง และให้แสงที่มีสลัว สุกสว่างเฉพาะองค์พระประธานที่เป็นสีทอง เพื่อสร้างการรับรู้ในมิติหมายในใจในการทำกิจกรรมบำเพ็ญภาวนา (ทั้งการภาวนาในฆราวาสและกิจกรรมที่ถือเป็นกิจของสงฆ์) และสร้างการตระหนักรู้ถึงความสำคัญของความเป็นพุทธะที่แฝงอยู่ในพุทธปฏิมา พื้นที่ที่ถัดออกมาเป็นพื้นที่สำหรับเหล่าพระสงฆ์ที่มีการยกพื้น หรือสร้างพื้นที่ที่มีความแตกต่างจากพื้นที่ทั่วไป เพื่อแสดงถึงพื้นที่ของผู้นำกิจกรรมทางจิตวิญญาณ (สวดมนต์, ทำสมาธิภาวนา) และสุดท้ายเป็นพื้นที่ของฆราวาสที่มาร่วมสวดมนต์

ภาพที่ 3.7 แสดงประชาชนร่วมกันทำวัตรเย็น ณ วัดปทุมวนาราม ราชวรวิหาร
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (25 กุมภาพันธ์ 2563)

ประเด็นของแนวทางการจัดสรรพื้นที่เพื่อปฏิบัติภาวนา จะเห็นได้ว่าพระพุทธรูปทำหน้าที่เป็นนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ ส่วนเหล่าพระสงฆ์ทำหน้าที่นำสวดมนต์และแสดงธรรม ซึ่งนิมิตหมายทั้งสองอย่างนี้ทำหน้าที่เป็นหลักทางใจและพัฒนาทางปัญญา ดังที่พระครูปลัดเฉลียว กต

ศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พิธีกรรมและประเพณี (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2552), หน้า 36.)

¹⁰⁸ คำว่า “สวณะ” แปลว่า การฟัง, คำว่า “ธรรมสวณะ” จึงแปลว่า การฟังธรรม โดยประวัติความเป็นมาของวันธรรมสวณะนั้น มาจากการที่พระเจ้าพิมพิสารได้กราบทูลองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าว่าศาสนาพุทธนั้นไม่มีวันประชุมสนทนาเกี่ยวกับหลักธรรม คำสั่งสอนในศาสนาเอกเช่นนักบวชศาสนาอื่น พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ประชุมสนทนาและแสดงพระธรรมเทศนาแก่ประชาชนในวัน 8 ค่ำ 14 ค่ำ และ 15 ค่ำ วันธรรมสวณะที่ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำหรือแรม 14 ค่ำ จะมีการสวดพระปาฏิโมกข์ (เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.)

บุญญ์ ได้แสดงข้อคิดในเรื่องของการเดินทางมาร่วมปฏิบัติภาวนากับพระสงฆ์เป็นประจำถือเป็นประเด็นสำคัญ *ความสม่าเสมอเอื้อให้บุคคลเกิดความเชื่อมโยงกับพระผู้นำการปฏิบัติ*¹⁰⁹ ซึ่งความเชื่อมโยงในนี้เกิดจากความใกล้ชิดและความสม่าเสมอในการร่วมกันปฏิบัติ อันส่งเสริมให้บุคคลสามารถดำรงอยู่ในอริยมรรควิถี ซึ่งพระสงฆ์เองนั้นก็ทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนด้วยการเทศนาในวาระต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น ในช่วงวันพระ วันสำคัญทางศาสนา หรือในวาระขงประเพณีนิยม อย่างเช่น เทศน์มหาชาติ¹¹⁰ อีกทั้งพระสงฆ์ยังเป็นผู้สอนวิธีการพัฒนาจิตให้เข้าถึงพุทธธรรมด้วยการสอนการบำเพ็ญภาวนา อันเป็นบุคคลตัวอย่างของผู้อยู่ในวิถีแห่งญาณปัญญาการเป็นอริยบุคคล

ภาพที่ 3.8 แสดงการฟังเทศน์มหาชาติมหาเวสสันดรชาดก ภายในพระอุโบสถ วัดสุทัศน์ฯ
ที่มาภาพ: <https://www.facebook.com/WatSuthatBangkok/posts/717453802221409/>

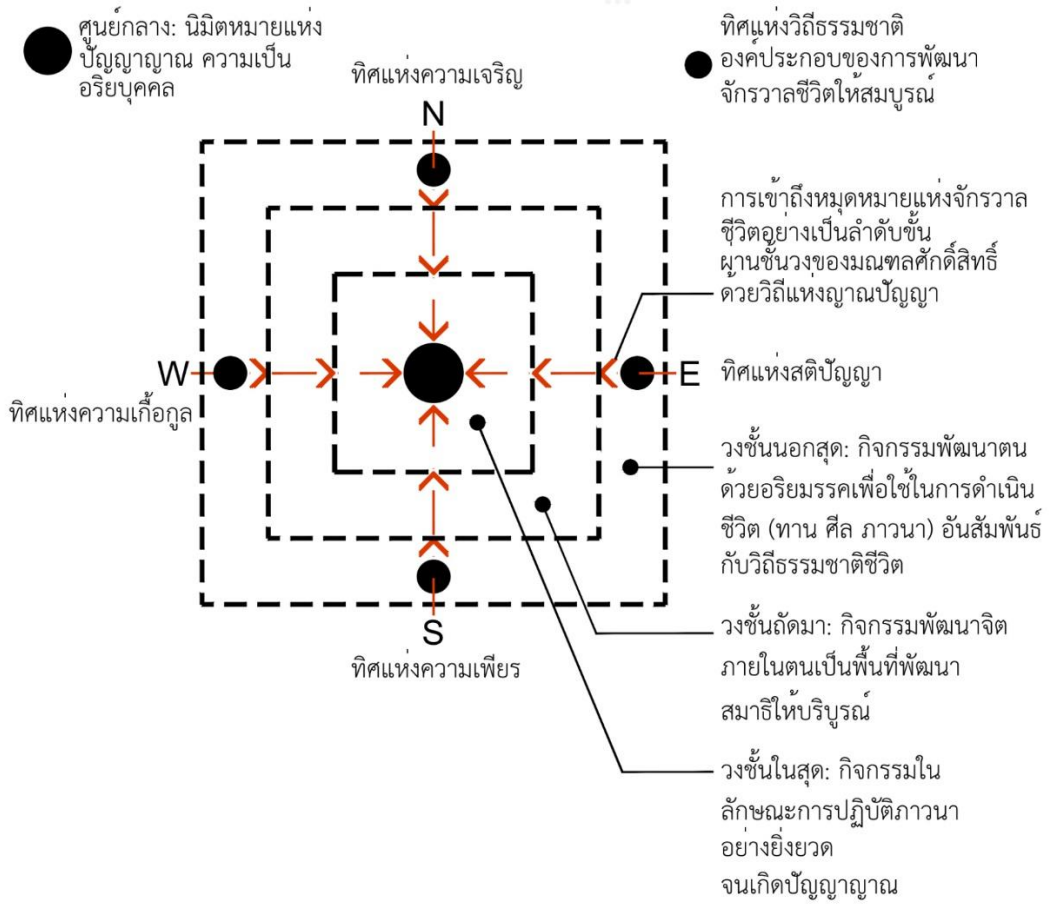
3.1.4 สรุปกิจกรรมที่เป็นวิถีแห่งญาณปัญญาในเถรวาท

โดยสรุปกิจกรรมที่เป็นอริยมรรคในเถรวาทอันเป็นวิถีแห่งญาณปัญญาที่มุ่งเน้นการพัฒนาภายในตน ปฏิบัติภาวนาอย่างยั่งยืน โดยเริ่มจากการพัฒนาตนด้วยหลัก ทาน ศีล ภาวนา และเข้าไปทำกิจกรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องหรือใกล้ชิดกับนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ นิมิตหมายทำ

¹⁰⁹ พระครูปลัดเจี๊ยวได้อธิบายถึงความสำคัญของการเดินทางมาฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนาร่วมกันกับพระสงฆ์ที่วัดเป็นประจำ ซึ่งในนี้ก็คือการฝึกปฏิบัติไปตามหลัก ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ (สัมภาษณ์ พระครูปลัดเจี๊ยว กตบุญญ์, 15 มกราคม 2561.)

¹¹⁰ ประเพณีการเทศน์มหาชาติ คือการจัดงานเทศนาเรื่องเวสสันดรชาดก ช่วงเวลาและรูปแบบการเทศน์ในแต่ละพื้นที่นั้นมีความแตกต่างกัน โดยในภาคกลางนิยมจัดช่วงพื้นหน้ากฐิน ภาคอีสานนิยมจัดในเดือน 4 (เช่นเดียวกับลาว) เรียก“งานบุญผะเหวด” ภาคใต้ไม่ได้มีการกำหนดช่วงเวลาชัดเจน ส่วนภาคเหนือจะจัดในวันเพ็ญเดือน 12 เรื่องราวของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ เพื่อแสดงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งในนี้ก็คือบารมี 10 โดยทางวัดจะตกแต่งศาลาการเปรียญสร้างบรรยากาศสมมติว่าเป็นป่านิโคธาราม สถานที่ที่องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าประทานเทศนาเรื่องมหาเวสสันดรชาดก

หน้าที่เป็นทั้งหลักยึดเหนี่ยวภายใน และเป็นภาพเทียบเคียงกับชีวิตที่สมบูรณาจากปัญญาญาณ และเป็นจุดศูนย์กลางของมณฑลแห่งความเป็นพุทธะ และสร้างพื้นที่กิจกรรมบนพื้นฐานของความสะอาด สงบเย็น (ที่เอื้อต่อการปฏิบัติภาวนา) อย่างเป็นลำดับขั้น ยกตัวอย่างกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา (ดังที่แสดงในข้างต้น) ดังจะเห็นได้ว่าการทำบุญเลี้ยงพระ เป็นพื้นที่ทำทานอย่างเป็นกิจวัตรในพื้นที่วงชั้นนอกสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นพื้นที่พัฒนาตนและปฏิสัมพันธ์กับสรรพชีวิต อันอาจกล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่แห่งการพัฒนาศีลให้บริบูรณ์ด้วยทาน ซึ่งการจัดวางพื้นที่ในบริเวณวงชั้นนอกสุดนี้ได้จัดวางพื้นที่ให้สอยให้สอดคล้องกับวิถีแห่งพระอาทิตย์ดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น พอในช่วงค่ำ ก็จะมีกิจกรรมเวียนเทียน (เดินจงกรม) ในพื้นที่วงชั้นถัดเข้ามา อันเรียกกันว่า เป็นเขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่ที่ตัดขาดจากการรับรู้ภายนอก มาสู่การรับรู้ภายในตน อันมีความสงบอย่างยิ่งเพื่อเอื้อต่อการพัฒนาภาวนาสมาธิภายในตน เมื่อเสร็จจากการเวียนเทียน บุคคลที่มาร่วมกิจกรรมก็จะเข้าไปพื้นที่วงชั้นในสุด คือภายในวิหาร หรือระเบียบรอบพระเจดีย์ ที่ถูกยกระดับให้สูงลอยขึ้นจากพื้น เปรียบดุจเป็นยอดเขาพระสุเมรุ อันเป็นพื้นที่ที่เอื้อต่อการปฏิบัติภาวนาอย่างยิ่งยวดจนเกิดปัญญาญาณ มีองค์พระประธานเป็นนิมิตหมายหลัก อันเป็นกิจกรรมลักษณะของการปฏิบัติภาวนา ซึ่งในที่นี้คือการสวดมนต์ ฟังธรรม นั่งสมาธิภาวนา เพื่อเอื้อให้เกิดปัญญาญาณ หลุดพ้นจากทุกข์ เข้าถึงพระนิพพาน เป็นอริยบุคคล

ภาพที่ 3.9 แสดงภาพสรุปการทำกิจกรรมในแต่ละวงชั้นของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ในถาวรภาพ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

3.2 อริยมรรควิถีในกิจกรรมที่เป็นมหากรุณาธิคุณของพุทธนิยามหายาน

ในมหายานที่มุ่งเน้นการสอนการปฏิบัติ ในมหากรุณาธิคุณ โดยยึดถือพระโพธิสัตว์เป็นดั่งบุคลาธิษฐานมาเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางใจ พระโพธิสัตว์อันหมายถึงพุทธคุณในด้านต่างๆ ที่มีอยู่มากหลายจึงก่อเกิดมีพระโพธิสัตว์ในพระมหากรุณาธิคุณในด้านต่างๆ การพัฒนาตนจึงอยู่ในรูปแบบของการเกี่ยวเนื่องกับพระโพธิสัตว์ ซึ่งพระโพธิสัตว์ที่มีอยู่มากหลายนั้นเป็นดั่งสิ่งที่ตอบสนองจักรวาลชีวิตของแต่ละบุคคลที่แตกต่างกันซึ่งปัญหาในทุกข์ แก้ไขให้เกิดความสมบูรณ์ในชีวิต ดังที่หลวงจีนสมุห์ ประสิทธิ์ (เสี่ยจิ้น) คณานุกรมเจ้าคณะใหญ่จีนิกายแห่งวัดโพธิ์แมนได้แสดงข้อคิดเอาไว้ว่า *ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน มหายนให้ความสำคัญกับความเชื่อ ความศรัทธามาก่อน เน้นให้คนหมู่มากเข้าถึงพระ เข้าถึงวัด เข้าถึงองค์พระโพธิสัตว์ที่ตัวเองนับถือ เข้าถึงองค์พระที่ประธานพรให้*¹¹¹ รูปแบบของการทำกิจกรรมบุญประเพณีมุ่งเน้นไปที่การบำเพ็ญโพธิสัตว์มรรค ที่มีลำดับของพื้นที่เป็นวงซ้อนกันเป็นชั้นๆ เช่นเดียวกันกับเถรวาท และในแต่ละกิจกรรมกรรมก็จะมีลำดับกิจกรรมเพื่อการพัฒนาในแนวปฏิบัติแห่งอริยมรรคเช่นเดียวกันอีกด้วย แต่มีความเด่นชัดในเรื่องของการให้ทาน (บำเพ็ญทานบารมี) อันยังประโยชน์แก่คนหมู่มาก ทั้งการให้แก่บุคคลและการให้แก่ดวงวิญญาณ (สรรพสัตว์) ซึ่งจุดมุ่งหมายของการบำเพ็ญทานบารมี ก็เพื่อที่จะเอื้อให้เกิดการให้ธรรมเป็นทาน ซึ่งเป็นการให้ตั้งใจของพระโพธิสัตว์ คือการน้อมนำให้บุคคลอื่นได้เข้ามารักษาโพธิสัตว์ศีลในเบื้องต้นอันนำมาสู่วิถีแห่งโพธิสัตว์มรรค โดยมีพระพุทเจ้า 5 พระองค์เป็นบุคลาธิษฐานดั่งหลักธรรมที่พัฒนาจักรวาลชีวิตให้เข้าถึงโลกุตระ และเมื่อผนวกหลักคิดในศาสตร์ Feng Shui ที่แสดงถึงชีวิตที่สมบูรณ์อันประกอบด้วย 4 องค์ประกอบล้อมรอบดังได้อธิบายไว้แล้วในบทที่ 2 ทำให้การใช้พื้นที่ทำกิจกรรมเป็นไปในลักษณะของลานแห่งฟ้า-ดิน (ในศาสตร์ Feng Shui) และอาคารหลักเป็นดั่งนิมิตหมาย โดยในแต่ละลำดับการเข้าถึง จนเข้าไปถึงถึงลานอยู่ที่ศูนย์กลางของพื้นที่ มีอาคารล้อมรอบเป็นองค์ประกอบร่วมให้เกิดความสงบในการทำกิจกรรมการภาวนาตรงกลางดังจะได้กล่าวในลำดับต่อไป

3.2.1 วงชั้นนอกสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์

โดยพื้นที่ในวงชั้นนอกสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงกับภายนอก อันอาจกล่าวได้ว่าเป็นลานที่ทำกิจกรรมของศีลที่บริบูรณ์ มีการจัดวางพื้นที่ที่สัมพันธ์กับทิศทางในศาสตร์ของ Feng Shui (โดยศาสตร์ของ Feng Shui ไม่ได้ใช้วิธีการโคจรของพระอาทิตย์ แต่ใช้เรื่องแสงสว่างในการสร้าง ความสัมพันธ์ของวิถีแห่งน้ำกับวิถีแห่งลม)

¹¹¹ สัมภาษณ์ หลวงจีนสมุห์ ประสิทธิ์ (เสี่ยจิ้น), คณานุกรมเจ้าคณะใหญ่จีนิกาย, 25 มิถุนายน 2563.

ทางทิศใต้ อันเป็นทิศของหงส์แดงนั้นถือเป็นทางเข้าด้านหน้า เป็นพื้นที่ลานแห่งการบำเพ็ญสติปัญญาทานบารมี พัฒนาชีวิตให้เป็นจิตแบบพระโพธิสัตว์ เป็นกิจกรรมงานประเพณีงานบุญที่เชื่อมโยงกับทุกสรรพชีวิต อันได้แก่ญาติธรรมในชุมชน เช่นประเพณีไหว้เจ้า ประเพณีทิ้งกระจาด¹¹² ที่เป็นการแจก (ทาน) ให้ทุกคนเป็นและคนตาย โดยจะมีการทำบุญกันภายในอาคารที่ประดิษฐานองค์พระโพธิสัตว์ก่อน ซึ่งก็คือการยกให้พระโพธิสัตว์เป็นประธานในการบำเพ็ญบารมีในครั้งนั้น จากนั้นจึงเริ่มการให้ทาน

ภาพที่ 3.10 แสดงพิธีทิ้งกระจาดในมหายาน

(ซ้าย) การถวายของแก่พระภิกษุก่อนเริ่มการทิ้งกระจาดให้กับบุคคลทั่วไป ณ สำนักสงฆ์เขตวันไทรโยค

(ขวา) แสดงงานทิ้งกระจาด ทักษิณานุปาทาน บำเพ็ญกุศลอุทิศให้ผู้ล่วงลับ วัดมังกรกมลาวาส

ที่มาภาพ: (ซ้าย) <https://www.facebook.com/Wat.Mangkonkamalawat.Temple/posts/707231880002432>

(ขวา) <https://www.facebook.com/Wat.Mangkonkamalawat.Temple/posts/707658096626477>

ทิศเหนือเป็นทิศของเต่าดำ อันเป็นทิศพื้นที่ปกป้องและเกื้อกูลสรรพชีวิต เทียบเคียงกับมหากรุณาธิคุณของพระโพธิสัตว์ และพระภิกษุผู้ที่รับตรียมณฑลวิสุทธิศีล¹¹³ หรือเป็นผู้ที่สมาทานโพธิสัตว์ศีลและตั้งปณิธานช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากทุกข์ โดยพระคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร (โพธิ์แจ่มมหาเถระ) อดีตเจ้าคณะใหญ่จีนนิกาย ให้ความหมายของการบวชว่า เป็นกระบวนการพัฒนาคนสู่ความเป็นมนุษย์สมบูรณ์โดยการฝึกฝนตนเองและผู้อื่น เพื่อให้รู้แจ้งเห็น

¹¹² ประเพณีทิ้งกระจาดเป็นการทำบุญทำทานให้แก่บรรดาญาติที่ที่ไม่มีญาติทั้งหลาย ซึ่งจะถูกลอยจากยมโลก มารับบุญบนโลกมนุษย์ปีละครั้ง ก่อนกลับไปรับผลกรรมที่เคยสร้างไว้เมื่อเป็นมนุษย์ โดยจะจัดในเดือน 7 ของจีน (ตรงกับเดือน 9 ของไทย) โดยจัด 3-7 วัน องค์ประกอบสำคัญของงานที่ต้องมี ได้แก่ 1) หอสสำหรับการทิ้งกระจาด 2) ข้าวสารอาหารแห้ง ของบริจาค (จัดไว้บนห่อ) และกระดาษเงินกระดาษทอง ข้าวของเครื่องใช้จากกระดาษที่คนนำมาบริจาคให้ผีไม่มีญาติ 3) ฟันยมนบาล (ได้สี่อี่ย ซึ่งพระโพธิสัตว์กวนอิมแบ่งภาค) ทำหน้าที่เป็นผู้คอยควบคุมดูแล ให้ข้าวของต่าง ๆ ไปถึงผีไม่มีญาติ

¹¹³ พระภิกษุในมหายานนั้น คือผู้ที่รับศีลจากมณฑลพิธีทั้งสามเรียกว่า ตรียมณฑลวิสุทธิศีล คือ การบรรพชาเป็นสามเณร (สิวขาหมีก่าย) การอุปสมบทเป็นภิกษุ (สิวกุ้งก่าย) และการสมาทานโพธิสัตว์ศีล (สิวกุ้งก่าย) จึงสามารถเรียกว่าผ่านการบวชอย่างสมบูรณ์ (เศรษฐพงษ์ จงสงวน, ความรู้เบื้องต้นในการบรรพชาอุปสมบท คณะสงฆ์จีนนิกายแห่งประเทศไทย)

แจ้งโพธิสัตว์ภูมิ เพื่อจะให้มีโอกาสโปรดสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้มากขึ้น โดยปฏิบัติตามหลักจริยาของพระโพธิสัตว์ หรือโพธิสัตว์มรรค บุคคลผู้ที่ปฏิบัติตามหลักคำสอนในโพธิสัตว์มรรคอย่างสมบูรณ์ ย่อมบรรลุโพธิสัตว์ภูมิในเบื้องต้น และเข้าสู่พุทธภาวะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเบื้องปลาย ดังนั้น การปฏิบัติภาวนาบำเพ็ญความเพียรของเหล่าภิกษุสงฆ์ ทำให้พื้นที่แห่งพระโพธิสัตว์นี้เทียบเคียงได้กับเขตสังฆาวาส

ภาพที่ 3.11 แสดงการสวดมนต์ภาวนาถึงพระมัญชุศรี ณ วัดยี่อฝัวฉาน
ที่มาภาพ: <http://www.yufotemple.com/view/154>

ทิศตะวันตกเป็นทิศของเสือขาว เป็นทิศของความวิริยะ พากเพียร สร้างบุญบารมี ใคร่ครวญสงบเป็นสมาธิอันเป็นที่อยู่ของสงฆ์ และเชื่อมต่อกับลานพื้นที่ของสุสานเจดีย์ของพระเถระที่มรณภาพไปแล้ว มีพิธีกรรมในการแสดงความเคารพกราบไหว้บูชา

ภาพที่ 3.12 แสดงสถูปบูรพาจารย์ ณ วัดเส้าหลิน

ที่มาภาพ: (ซ้าย) ผู้วิจัย (30 ธันวาคม 2562) (ขวา) Chen Jano, <https://bit.ly/3BEytxb>

ส่วนทางทิศตะวันออกเป็นทิศของมังกรเขียว เป็นทิศพื้นที่ของการพัฒนาไปสู่ความเจริญ อันเป็นพื้นที่โรงงานถวายสังฆทานแก่พระเถร และเชื่อมต่อกับลานพื้นที่ของโรงเรียนปริยัติ

ภาพที่ 3.13 แสดงกิจกรรมภายในโรงเรียน ณ วัดเส้นหิน
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (30 ธันวาคม 2562)

โดยสรุป พื้นที่ในวงชั้นนอกสุดจึงเป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมกับคนหมู่มาก ดังที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่ของศิลปะที่สมบูรณ์ อันเป็นพื้นที่ยังประโยชน์แก่สรรพชีวิตอย่างไม่มีประมาณ เป็นมหากรุณาธิคุณของพระโพธิสัตว์ เป็นการปฏิบัติเพื่อให้บุคคลตระหนักถึงคุณค่าในทุกสรรพสิ่งและทุกสรรพชีวิตที่อยู่รอบตัวและชี้ให้เห็นว่าทุกอย่างนั้นมีความสัมพันธ์ที่เป็นการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน การบำเพ็ญโพธิสัตว์มรรคของมหายานจึงมุ่งเน้นกิจกรรมที่เป็นการบำเพ็ญทานบารมี ก็เพื่อยังประโยชน์แก่ผู้อื่น เมื่อผู้รับผลประโยชน์มีความทุกข์ยากที่ลดน้อยลง ก็มีความเป็นไปได้ว่าจะสามารถตระหนักถึงวิถีแห่งโพธิสัตว์มรรคหรือจิตแบบพระโพธิสัตว์ในผู้ให้ผลประโยชน์ และอาจเห็นเป็นแนวทางพัฒนาจักรวาลชีวิตได้

3.2.2 วงชั้นถัดเข้ามาของมณฑลศักดิ์สิทธิ์

ในวงชั้นลำดับถัดมาเป็นเรื่องของพัฒนาจิตภายใน จะมีการยกระดับให้สูงขึ้น เป็นลานที่มีอาคารล้อมในชั้นถัดเข้าไปข้างใน เป็นพื้นที่ถูกตัดขาดจากความกิจกรรมที่สัมพันธ์กับสังคม หรือภายนอกตัว มาสู่พื้นที่ของการพัฒนาจิตภายในตนให้สงบ เป็นสมาธิ โดยให้จิตไปเกี่ยวข้องกับพระธยานิพุทธะ โดยมีการวางตำแหน่งของพระโพธิสัตว์ที่มีพุทธคุณสอดคล้องกับทิศในศาสตร์ของ Feng Shui จึงได้มีการสลับตำแหน่งทิศประจำองค์พุทธะ ได้แก่ ทิศด้านหน้าที่เป็นทิศใต้เป็นทิศของพระอัครโศภิตพุทธะซึ่งเป็นพุทธคุณทางด้านสติปัญญา (แทนที่จะเป็นทิศของพระรัตนสังฆพพุทธะ) ทิศเหนือเป็นทิศของพระอมิตาภพุทธะ เป็นพุทธคุณทางด้านความเกื้อกูล มหากรุณาธิคุณ

(แทนที่จะเป็นทิศของพระอโฆสสิทธิพุทฺธะ) ส่วนทิศตะวันตกเป็นทิศของพระรัตนสัมภวพุทฺธะเป็นพุทฺธคุณทางด้านความเพียรความสงบ (แทนที่จะเป็นทิศของพระอมิตาภพุทฺธะ) ส่วนทางทิศตะวันออกเป็นทิศของพระอโฆสสิทธิพุทฺธะเป็นพุทฺธคุณของความเจริญ (แทนที่จะเป็นทิศของพระอักษะภยพุทฺธะ) ส่วนตรงศูนย์กลางจะเป็นพระไวโรจนพุทฺธะอันหมายถึงชีวิตที่เป็นโพธิสัตว์หรือชีวิตที่เป็นพุทฺธะเป็นลานที่อยู่ศูนย์กลางวงชั้นในสุดที่จะได้กล่าวต่อไป ซึ่งในแต่ละทิศก็จะมีเป็นลาน ถือเป็นลานทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระโพธิสัตว์ในพุทฺธคุณของแต่ละทิศ ซึ่งในที่นี้เป็นพื้นที่ในการสมათานโพธิสัตว์ หรือนำเอาโพธิสัตว์มรรคมาอยู่ในวิถีชีวิต คือยึดถือพระโพธิสัตว์เป็นหลักยึดเหนี่ยวทางใจให้จิตใจเกิดความสงบ มีจิตตั้งมั่นในสมาธิ ยกตัวอย่าง พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์¹¹⁴ (ถือกำเนิดมาจากพระอมิตาภพุทฺธะ) ซึ่งประเพณีปฏิบัติในผู้ที่มาขอพร (โดยส่วนมาก) จะถือศีลด้วยการกินเจ¹¹⁵หรืองดทานเนื้อวัว ดำเนินชีวิตอยู่ในศีลในธรรม พร้อมกับสมათานศีลเพิ่มเติม¹¹⁶ (ในผู้ที่มีความศรัทธาอย่างยิ่งยวดก็จะถือศีลโพธิสัตว์และบำเพ็ญบารมี 6 ร่วมด้วย) ประเด็นของการบำเพ็ญโพธิสัตว์มรรค ก็คืออริยมรรควิถีสองมหายานที่มีการถือศีล การปฏิบัติภาวนา (สวดมนต์) โดยมีพระแม่กวนอิม (พระโพธิสัตว์) เป็นหลักยึดเหนี่ยวภายในใจ หรืออย่างในช่วงวันประสูติของพระอมิตาภพุทฺธะ¹¹⁷ ก็จะมีการจัดกิจกรรมสักการบูชา โดยผู้ที่ร่วมงานที่วัดก็จะมี การถือศีลกินเจ ปรุงข้าวห่มข้าว ทำวัตรเช้า และสวดมนต์ร่วมกันกับพระสงฆ์¹¹⁸ ส่วนในลานของวงชั้นนอกสุดของมณฑลก็จะเป็นโรงทาน มีการทำอาหารแจกจ่ายผู้คนที่ผ่านไปมาในแต่ละมื้อ สลับกับการปฏิบัติภาวนา ซึ่งมีการสวดมนต์ บริกรรมมนตรา และสวดพระนามระลึกถึงพระโพธิสัตว์องค์นั้น ๆ (ทั้งนี้ รายละเอียดของประเพณีปฏิบัติในแต่ละงานก็จะมี ความแตกต่างกันไป)

¹¹⁴ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ หรือเรียกโดยทั่วไปว่าพระแม่กวนอิมเป็นพระโพธิสัตว์แห่งความอ่อนโยน เมตตากรุณา เปรียบได้กับความรักของแม่ที่มีต่อลูก ชาวพุทธมหายานจึงมาขอพรเพื่อให้พระแม่กวนอิมช่วยเหลือ

¹¹⁵ คำว่า เจ มีความหมายเดียวกับคำว่า อุโบสถ การกินเจคือการรับประทานอาหารก่อนเที่ยงวัน ร่วมกับการรักษาศีล 8 (บิณฑกวนแจ้) ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม รักษาความบริสุทธิ์ (ทั้งกายและใจ) เช่นเดียวกับเถรวาท เพียงแต่มีมหายานนิยมนำการไม่กินเนื้อสัตว์ไปรวมกันเข้ากับคำว่ากินเจ และยังคงกิน 3 มื้อ เพื่อการสักการะหรือการปฏิบัติบูชาถวายพระโพธิสัตว์ที่ตัวเองนับถือ (อ่านเพิ่มเติมใน ชินแสใจ, "ความหมายของ เจ," (2553). <https://sinsae.com/meaning-vegetarian-festival/>.)

¹¹⁶ ศีลที่ใช้เป็นข้อปฏิบัติเพิ่มเติมในช่วงกินเจ ได้แก่ 1) เว้นจากการเอาชีวิตสัตว์มาบำรุงชีวิตตน 2) เว้นจากการเอาเลือดสัตว์มาเพิ่มเลือดตน 3) เว้นจากการเอาเนื้อสัตว์มาเพิ่มเนื้อตน

¹¹⁷ วันประสูติของพระอมิตาภพุทฺธะ (วันขึ้น 17 ค่ำ เดือน 11) จะมีทั้งการจัดงานที่วัดและการจัดงานที่โรงทาน ส่วนเรื่องจำนวนวันจัดงานไม่มีกำหนดตายตัว ในกรณีที่วันเป็นคณะใหญ่หรือมีผู้ร่วมบุญเป็นจำนวนมากก็จะใช้เวลาจัดงานประมาณ 9 วัน

¹¹⁸ การสวดมนต์นั้นจะมีทั้งสวดตามพระสูตรขวาคือหุสูตร บริกรรมมนตราเพื่อเข้าถึงพุทธเกษตร และการสวดถึงพระนามพระอมิตาภพุทฺธะ จากนั้นจึงทำสมาธิถึงพระอมิตาภพุทฺธะ แล้วจึงทำการเดินเวียนขวา 3 รอบ จากนั้นจึงแม่เมตตา (สัมภาษณ์ พรจจุฯ สัตตบุษย์บำเพ็ญ, 21 พฤศจิกายน 2564.)

ภาพที่ 3.14 แสดงบรรยากาศภายในโรงเจโรงเจบ้านขุนตัว

ที่มาภาพ: <https://www.tnews.co.th/variety/369720>

ภาพที่ 3.15 (ซ้าย) แสดงพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ในวัดฉิดา

(ขวา) แสดงพระกษัตริศรภโพธิสัตว์ในวัดมังกรกมลาวาส

ที่มาภาพ: (ซ้าย) Nyarlathotep1001, <https://en.wikipedia.org/wiki/Avalokite%C5%9Bvara>

(ขวา) ผู้วิจัย (31 ธันวาคม 2560)

โดยสรุป กิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่วงชั้นถัดเข้ามาของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ เป็นพื้นที่ในการเริ่มปรับจากการรับรู้ภายนอกเข้าสู่การรับรู้ภายใน เช่นเดียวกันกับเถรวาท ที่ถูกตัดขาดจากกิจกรรมที่สัมพันธ์กับสังคม หรือภายนอกตัว มาสู่พื้นที่ของการพัฒนาจิตภายในตนให้สงบ เป็นสมาธิ โดยให้จิตไปเกี่ยวโยงกับพระธยานิพุทธะทั้ง 5 ประจำทิศทั้ง 4 และศูนย์กลาง อันเป็นวงแห่งจักรวาลโพธิสัตว์

3.2.3 วงชั้นในสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์

ส่วนลานวงชั้นในสุดถือเป็นเรื่องของกิจกรรมที่เชื่อมโยงบุคคลเข้ากับนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ ซึ่งก็คือพระประธานในวิหารหลัก โดยส่วนใหญ่มักจะมีการประดิษฐานพระพุทธรูปเจ้า 3 พระองค์ อันได้แก่ พระศากยมุนีพุทธเจ้าที่ประทับด้วยพระอมิตาภพุทธะและพระไภษัชยคุรุ เป็นประธาน เป็นความหมายของชีวิตที่มีความสุขสว่าง อันมีองค์พระไวโรจนะเป็นตัวแทนของความหมายนี้ โดยกิจกรรมในพื้นที่นี้ หลัก ๆ จะเป็นการสวดมนต์ การบำเพ็ญภาวนา และเป็นพื้นที่ทำพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับองค์ศากยมุนีพุทธเจ้า ยกตัวอย่างเช่น กิจกรรมในช่วงตรุษจีน หรือ วันขึ้นปีใหม่ของชาวจีน¹¹⁹ หรืออย่างพิธีกรรมสะเดาะเคราะห์¹²⁰ เสริมดวงชะตาที่จัดต่อจากตรุษจีน หรือเทศกาลเฉลิมฉลองของพระราชาราชทั้ง 9 หรือเรียกว่า ดาวนพเคราะห์ทั้ง 9 ดวง¹²¹ ประชาชนจะเดินทางมาที่วัด ร่วมพิธีกับพระสงฆ์ สักการะพระประธานและพระโผดิสต์วิเพื่อขอพร ถือได้ว่าเป็นกิจกรรมที่ ประเด็นของกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่ชั้นในพื้นที่แห่งอริยมรรคนี้ ถือเป็นเรื่องของกิจกรรมที่น้อมนำจิตบุคคลให้เข้าถึงองค์พุทธะ หรือปัญญาญาณแห่งการรู้แจ้งในจักรวาลชีวิต

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹¹⁹ เดิมทีนั้นยังไม่ได้เรียกว่าเทศกาลตรุษจีน แต่มีชื่อเรียกแตกต่างกันตามยุคสมัย แต่ที่รู้จักกันมากที่สุดเรียกว่าวันชุนเจีย ตรุษจีนนั้นมิได้เป็นพิธีกรรมทางพุทธศาสนาโดยตรง แต่สืบเนื่องมาจากลัทธิเต๋าและขงจื้อ โดยวันที่แน่นอนจะขึ้นอยู่กับปฏิทินจันทรคติของชาวจีน (ประมาณเดือนมกราคมถึงเดือนกุมภาพันธ์)

¹²⁰ การบูชาดาวนพเคราะห์หลังจากตรุษจีน 15 วัน เรียกเทศกาลสารทงวันเซียว(วันแรกของการเพาะปลูก) สารทใหญ่สารทแรกแห่งปี พระสงฆ์และคณะผู้ศรัทธาจะจัดพิธีร่วมกันอัญเชิญพระพุทธรูปเจ้า และพระโผดิสต์วิเสด็จมาในปางของดวงดาว เพื่อประทานพรสร้างความเป็นสิริมงคลให้ผู้คน

¹²¹ มีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการคือ เทศกาลเฉลิมฉลองของพระราชาราชทั้ง 9 หรือเรียกว่า ดาวนพเคราะห์ทั้ง 9 ดวง เป็นประเพณีแบบลัทธิเต๋า เป็นการประกอบพิธีกรรมเพื่อสักการบูชาพระพุทธรูปเจ้าในอดีตกาล 7 พระองค์และพระมหาโผดิสต์วิอีก 2 พระองค์ รวมเป็น 9 พระองค์ด้วยกัน ดาวนพเคราะห์ทั้ง 9 ดวง เชื่อว่าบันดาลให้เกิดธาตุประจำโลกมนุษย์ 5 ธาตุ ได้แก่ ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ และทอง ซึ่งเป็นหัวใจของโลกมนุษย์ (Astro Neemo, "พิธีจั้งแซ-ไหลยเต้า," (2555).

<https://www.gonghoog.com/main/index.php/2012-11-23-04-00-28.>

ภาพที่ 3.16 (ซ้าย) การสวดมนต์ร่วมกันการประชาชนในวัดมังกรกมลาวาส

(ขวา) พระสงฆ์กำลังสวดมนต์ภายในวิหารประธาน ณ วัดลิงหยิน

ที่มาภาพ: (ซ้าย) ผู้วิจัย (31 ธันวาคม 2560)

(ขวา) <https://islandren.com/杭州法云安缦 Amanfayun - 爱岛人 海岛旅行专家>

ภาพที่ 3.17 แสดงประชาชนมาร่วมงานเทศกาลตรุษจีน ณ วัดมังกรกมลาวาส

ที่มาภาพ: T, Wirepuller,

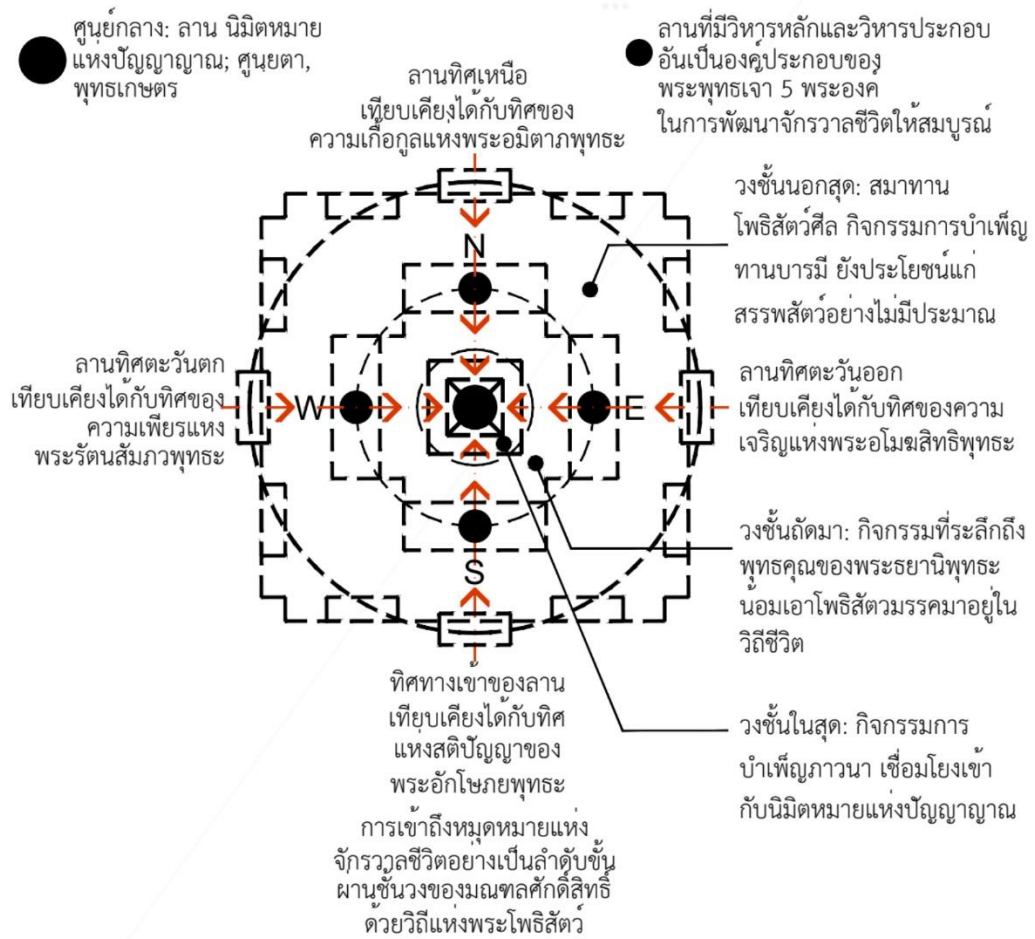
<https://www.facebook.com/Wat.Mangkonkamalawat.Temple/posts/807737753285177>

3.2.4 สรูปกิจกรรมที่เป็นวิถีแห่งพระโพธิสัตว์ในมหายาน

โดยสรุปกิจกรรมที่เป็นอริยมรรคในมหายานอันเป็นวิถีแห่งพระโพธิสัตว์ คือเป็นการพัฒนาจักรวาลชีวิตบุคคลที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการบำเพ็ญโพธิสัตว์มรรค และน้อมนำให้สรรพสัตว์มาอยู่ในกระแสของโพธิสัตว์มรรค เพื่อเข้าถึงพุทธเกษตรของพระธยานิพุทธะและเข้าถึงพระอาทิพุทธะ

(สายวงศ์ของตถาคตโคตร) เป็นดั่งหมุดหมายในการพัฒนาจักรวาลชีวิตให้สมบูรณ์ ในมิติของกิจกรรมของมหายานที่มุ่งเน้นมหากรุณาธิคุณของพระโพธิสัตว์ ที่ยังประโยชน์แก่สรรพสัตว์อย่างไม่มีประมาณ อย่างเช่นการบำเพ็ญทานบารมี ที่เป็นการให้ทั้งคนและวิญญาณ (ทุกสรรพชีวิต) ทั้งการให้วัตถุทาน และธรรมทาน เป็นการปรับจักรวาลชีวิตทั้งของตัวเองและผู้อื่นให้เข้ามาสู่วิถีแห่งพระโพธิสัตว์ พัฒนาจิตให้เข้าถึงชีวิตที่สมบูรณ์อย่างเป็นลำดับขั้น ทำให้การจัดการพื้นที่ที่เป็นไปในลักษณะของลานโล่งที่สามารถรองรับคนหมู่มากเพื่อการบำเพ็ญบารมี ทำให้พื้นที่นี้เป็นดั่งลานพระโพธิสัตว์ โดยสามารถสรุปรูปแบบแนวทางการใช้พื้นที่วงชั้นนอกสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ อาจกล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่แห่งการพัฒนาศีลให้สมบูรณ์ มีการจัดวางพื้นที่หรือลานทำกิจกรรมของศีลที่บริบูรณ์ให้สัมพันธ์กับทิศทางในศาสตร์ของเฟงชุยและสัมพันธ์ไปกับพุทธคุณของพระโพธิสัตว์อันเป็นมหากรุณาธิคุณ ยกตัวอย่างกระบวนการของพิธีกรรมทั้งกระดาษ (ตามที่ได้แสดงในข้างต้น) ลานของวงชั้นนอกสุดนี้เป็นพื้นที่บำเพ็ญทานบารมีแห่งพระโพธิสัตว์ ส่วนในพื้นที่วงชั้นถัดเข้ามาก็จะเป็นพื้นที่ที่ใช้ทำพิธีไหว้หรือสักการะพระโพธิสัตว์ เป็นลานที่มีอาคารล้อมในชั้นถัดเข้าไปข้างใน เป็นพื้นที่ถูกตัดขาดจากความกิจกรรมที่สัมพันธ์กับสังคม หรือภายนอกตัว มาสู่พื้นที่ของการพัฒนาจิตภายในตนให้สงบ และพัฒนาจิตภายในให้เป็นจิตตั้งพระโพธิสัตว์ โดยให้จิตไปเกี่ยวโยงกับพระธยานิพุทธะของแต่ละทิศดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ส่วนในวงชั้นในสุด ก็จะเป็นพื้นที่ทำพิธีสักการะพระประธานในวิหารหลัก ซึ่งมักจะมีพระพุทธรูปเจ้า 3 พระองค์เป็นประธาน (ขอแสดงในลำดับถัดไป) อันเป็นความหมายของการเป็นประธานในการบำเพ็ญโพธิสัตว์มรรคในครั้งนี้ ซึ่งกิจกรรมในพื้นที่นี้ หลัก ๆ จะเป็นการสวดมนต์ การบำเพ็ญภาวนา เป็นเรื่องของกิจกรรมที่เชื่อมโยงบุคคลเข้ากับนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ เป็นความหมายของชีวิตที่มีความสุขสว่าง และเป็นกิจกรรมที่น้อมนำจิตให้เข้าถึงองค์พุทธะหรือปัญญาญาณแห่งการรู้แจ้งในจักรวาลชีวิต

ภาพที่ 3.18 แสดงภาพสรุปการทำกิจกรรมในแต่ละวงชั้นของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ในมหายาน

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

3.3 อริยมรรควิธีในกิจกรรมที่เป็นการสร้างมณฑลศักดิ์สิทธิ์ภายใน (มณฑล) ของพุทธนิกายวัชรยาน

ในวัชรยานที่มุ่งเน้นการสร้างมณฑลศักดิ์สิทธิ์ภายใน โดยมีจุดศูนย์กลางของมณฑลเปรียบตั้งความเป็นโพธิจิต (ความเป็นพุทธะ) ซึ่งอยู่ในรูปแบบของการสร้างนิมิตเพื่อนำไปสู่การระลึกถึงการอาศัยอยู่ในมณฑล (มณฑล) แห่งความเป็นพุทธะ อันเป็นวิถีการปฏิบัติภายใน ซึ่งวัชรยานได้นำหลักคิดเรื่องมณฑลมาสร้างเป็นพื้นที่ทำกิจกรรม ทำให้การจัดสรรพื้นที่ทำกิจกรรมต่าง ๆ ก็จะมีสิ่งที่ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์เทียบเคียงกับมณฑลแห่งความเป็นพุทธะ และการเข้าถึงจุดศูนย์กลางมณฑลก็เทียบเคียงได้กับการเข้าถึงความเป็นพุทธะเช่นเดียวกันกับเถรวาทและมหายาน และมีลำดับกิจกรรมการเข้าถึงแบ่งเป็นวงชั้นเช่นกัน เป็นอุบายวิธีให้จิตสามารถระลึกถึงสภาวะความเป็นพุทธะในสิ่งที่เป็นรูปร่างสามารถจินตนาการได้ คือเป็นดั่งมณฑลภายนอกที่ทำให้บุคคลเทียบเคียงกับมณฑลภายใน ซึ่งในวิถีชีวิตประจำวันของชาวทิเบตนั้น จะมีการสวดมนตรา 'โอม มณี เปเม ฮุง'¹²² และตั้งนิมิตภายในว่ามนตราแผ่ขยายออกไปเป็นมณฑล (มณฑล) ครอบคลุมสรรพสัตว์ทั้ง 6 เหล่า¹²³ และปลดปล่อยสรรพสัตว์จากความทุกข์ ซึ่งเป็นการสวดมนตราร่วมกับการนับลูกประคำหรือหมุนกระบอกมนต์¹²⁴ ซึ่งเป็นการสร้างการระลึกว่าจักรวาลชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหมด ได้ถูกนำพามาอาศัยอยู่ในมณฑลแห่งความเป็นพุทธะ ที่นำไปสู่การปรับจิตภายในให้อยู่ในระบบของวิถีแห่งมณฑล คือการเข้าสู่มณฑลศักดิ์สิทธิ์ (พุทธสถาน) และเวียนเข้าสู่จุดศูนย์กลางอันเทียบเคียงได้กับความเป็นพุทธะ

3.3.1 วงชั้นนอกสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์

โดยในวงชั้นนอกสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ ถือเป็นพื้นที่ทำกิจกรรมที่พัฒนาตนในด้านต่าง ๆ อันอาจกล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่กิจกรรมของศีลที่บริบูรณ์ โดยมีการจัดพื้นที่กิจกรรมให้สัมพันธ์กับทิศแห่งโคตรวงศแห่งพุทธะ อันประกอบด้วยพุทธวงศที่จุดศูนย์กลาง เป็นชีวิตที่สมบูรณ์ เป็นชีวิตของผู้ตื่นรู้หรือชีวิตแห่งพุทธะ อันมีองค์ประกอบทั้ง 4 ได้แก่

¹²² มนตรา โอม มณี เปเม ฮุง (โอม มณี บัทเม หุม-สันสกฤต) เป็นมนตราธารณี (คาถาหัวใจ) ของพระอวโลกิเตศวร ที่นิยมสวดในหมู่ชาวพุทธวัชรยาน เพราะชาวทิเบตถือว่าพระอวโลกิเตศวรเป็นพระโพธิสัตว์ผู้คุ้มครองทิเบต ดูขยายความภาคผนวก ค

¹²³ ในมิติของการตั้งนิมิต เสียงแห่งมนตรานั้นแผ่ขยายออกไปยังภพภูมิที่สรรพสัตว์ทั้ง 6 เหล่าอาศัยอยู่ วงของคลื่นเสียงที่แผ่ขยายไปถึงก็คือมณฑล (มณฑล) แห่งความกรุณาและปัญญาของพระอวโลกิเตศวร เปรียบตั้งการทำให้ภพภูมิที่มนตราครอบคลุมนั้นเป็นมณฑลศักดิ์สิทธิ์ ส่วนในด้านของกระบวนการติดตั้งมนตราหรือการติดตั้งกล่อมมนตรานั้น ก็คือการใช้ปฏิบัติแบบตันตระ มีการตั้งนิมิตในลักษณะนี้เช่นเดียวกัน

¹²⁴ กระบอกมนต์คือกล่อมมนตราที่มีขนาดเล็กพอดีมือ สลักมนตรา 'โอม มณี เปเม ฮุง' สามารถพกติดตัวได้ มีความเชื่อว่าการหมุนกล่อมมนตรานั้นให้ผลเช่นเดียวกับการสวดมนต์ กล่อมที่หมุนครบหนึ่งรอบเท่ากับการสวดมนตราหนึ่งจบ

ทางทิศตะวันออกเป็นทิศของวัชรวงศ์ คือทิศของสติปัญญาที่แหลมคม อันเป็นทิศของลานทางเข้า มีกิจกรรมทางจิตวิญญาณที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต เป็นกิจกรรมที่พัฒนาโพธิจิตและมีการทำสมาธิตันตระตั้งนิมิตในรูปแบบของมณฑลา ซึ่งในที่นี้ก็คือพิธีถวายเครื่องบูชา (ถวายขัง - Sang offering)¹²⁵ เป็นการให้ทานด้วยจิต (นิมิต) ซึ่งเป็นวิถีปฏิบัติของชาวทิเบต¹²⁶ ด้วยการเผาเครื่องบูชา (น้ำ ธูป เทียน อาหาร ดอกไม้)¹²⁷ พร้อมกับสวดมนตรา (ชำระเครื่องบูชาเป็นศูนย์กลาง) และถวายเครื่องบูชาผ่านการตั้งนิมิตถึงผู้รับเชิญทั้ง 4 กลุ่ม (จตุรตนะ¹²⁸ พระธรรมบาล¹²⁹ เจ้ากรรมนายเวร¹³⁰ และสรรพสัตว์ 6 เหล่า¹³¹) และควันหอมที่ขจรกระจายออกไปในท้องฟ้า ก็มีการตั้งนิมิตเป็นคุณจักรบูชาของถวาย¹³² เพื่อชำระจิตใจตามประสงค์ของผู้ถูกรับเชิญ¹³³ ดังนั้น มณฑลพิธีถวายเครื่องบูชา ณ ลานหน้าวัดจึงเป็นดั่งพื้นที่พัฒนาจิตในบุคคลให้เป็นโพธิจิตจากภายในด้วยการสละให้ ในรูปแบบของการสวดมนตราและตั้งนิมิตซึ่งเป็นหลักยึดเหนี่ยวในการทำสมาธิ ปัญญาที่เกิดขึ้นก็คือ

¹²⁵ คำว่า ขัง แปลว่าการชำระล้าง (อากาศ) ให้บริสุทธิ์ (purify environment) ซึ่งในที่นี้เป็นการชำระล้างความไม่บริสุทธิ์ในบรรยากาศและชำระล้างมลทินในจิตวิญญาณไปพร้อมกัน ส่วนการถวายขังในช่วงของเทศกาลประจำปีหรือในพิธีการสำคัญ (ริโวซังชก) จะมีการใช้พื้นที่ทำกิจกรรมเพิ่มเติม เช่น จำนวนเครื่องบูชา อุปรกรณ์ และลำดับขั้นตอนในพิธี

¹²⁶ การถวายขังนั้นเป็นพิธีที่มีการทำโดยทั่วไป ถ้าทำตามบ้านเรือนจะเน้นการถวายไปที่พระธรรมบาลท้องถิ่นและเจ้าที่ เพื่อคุ้มครองให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างราบรื่น นอกจากนี้ยังมีการเผาของถวายอีกประเภท คือ การอุทิศสุร์ (Sur offering) เป็นการอุทิศอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และของมีค่า (ผ่านนิมิต) แต่ดวงวิญญาณทั้งหลาย ส่วนใหญ่ทำให้กับญาติที่เสียชีวิตและเป็นวัตรปฏิบัติของโยคี (ผู้ปฏิบัติธรรม) เมื่ออุทิศแล้วจะสวดบทพุทธกถา ถึงดวงจิตไม่ให้ยึดติดกับอาหาร วัตถุสิ่งของ และครอบครวั ให้เกิดการตระหนักรู้ว่าทุกสิ่งคือสภาพลวงตา

¹²⁷ เครื่องถวายนั้นประกอบด้วย น้ำ (ของบริสุทธิ์) ธูป (ธูปกำยานมีคุณสมบัติทางยา ชำระล้างบรรยากาศให้บริสุทธิ์) เทียน (แสงสว่างของความกรุณาและปัญญา) ธัญพืช (อาหาร) ดอกไม้ (เครื่องประดับ อัญมณี) ทั้ง 5 สิ่งนี้เป็นของถวายพื้นฐาน ที่อยู่ในหลายพิธีกรรม รวมไปถึงเป็นของถวายหน้าแท่นพระ

¹²⁸ จตุรตนะ ประกอบด้วย เหล่าพระพุทธเจ้า (ธรรมกาย สัมโภคกาย นิรามณกาย) พระธรรม พระสงฆ์/พระโพธิสัตว์ และมูละทั้งสามผู้ตื่นรู้แล้ว (ลามะ ยีตัม วิทยาธร-ทากินี) รวมทั้งพระธรรมบาลทางธรรมผู้บรรลุปัญญาญาณ

¹²⁹ พระธรรมบาลหมายถึง ผู้ปกป้องหรือผู้พิทักษ์ จัดเป็นอมนุษย์ ถูกแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่ทางโลกและทางปัญญา โดยพระธรรมบาลในทางโลก (หรือพระธรรมบาลประจำท้องถิ่น) เป็นกษัตริย์ของดวงจิตที่ปกป้องรักษาพื้นที่ (เจ้าที่ทั้งหลาย) ทำหน้าที่คุ้มครองชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ ส่วนพระธรรมบาลทางปัญญานั้นเป็นผู้ที่บรรลุธรรมแล้ว และมีหน้าที่ปกป้องรักษาธรรมสมบัติ คำสอน คัมภีร์ และสถูป

¹³⁰ เจ้ากรรมนายเวรคือผู้เป็นหนี้กรรม รวมทั้งผู้แย้งชิงพลังชีวิตและผู้ก่อกรรม

¹³¹ สรรพสัตว์ทั้ง 6 เหล่าคือสรรพสัตว์ที่อยู่ในภูมิทั้ง 3 ได้แก่ เทวดา มนุษย์ อสูร เปรต สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก

¹³² มณฑลลานในฐานะเป็นคนจักรบูชา แบ่งออกเป็น 3 ระดับ ระดับนอกคือเครื่องบูชาประกอบพิธีกรรม เช่น น้ำ อาหาร ดอกไม้ ธูป เทียน ระดับใน คือกายเนื้อของเรา (นิมิต) และภายในสุด (ระดับลึกๆ) คือ จิตที่ดำรงอยู่กับความผ่องแผ้ว (วิกปะ)

¹³³ ของถวายในนิมิตเป็นทรัพย์ที่นำปรารถนาเต็มท้องฟ้าและทั่วโลกธาตุ เป็นอะไรก็ได้ที่สร้างความพึงพอใจและชำระจิตใจตามประสงค์ของแขกเหล่านั้น แขกทั้ง 4 กลุ่มเกิดความพึงพอใจและมอบพรกลับมา

การตระหนักรู้ถึงความหมายและความสำคัญของผู้รับเชิญทั้ง 4 กลุ่มด้วยสติปัญญา ทำให้สามารถเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างจักรวาลชีวิตที่อยู่รอบตัว

ภาพที่ 3.19 แสดงเตาเผาเครื่องหอม สำหรับการถวายสังฆ ณ วัดซัมเย

ที่มาภาพ: <https://bit.ly/3QCRyVB>

นอกจากนี้ ในพื้นที่บริเวณทางเข้า ก็จะเป็นพื้นที่จัดงานในวันสำคัญต่าง ๆ อย่างเทศกาลเฉลิมฉลองโลซาร์ (ปีใหม่ของทิเบต)¹³⁴ ที่ประชาชนจะใช้พื้นที่ลานหน้าวัดในการสวดมนต์ และเดินทักษิณาวรรตรอบวัดก่อนเข้าไปสักการะพระพุทธรูปปฏิมาองค์ศากยมุนีพุทธเจ้า (โจโว रिโมปะเซ)¹³⁵ นอกจากนี้ ในช่วงเทศกาลสวดมนต์ใหญ่ (เมินลัม)¹³⁶ หรือเทศกาลชอดัน¹³⁷ ก็จะมีการนำพระบฏ

¹³⁴ คำว่า 'โล' หมายถึง ปี และ 'ซาร์' ย่อมาจาก ซาร์ปา หมายถึง ใหม่ โลซาร์จึงแปลตรงตัวได้ว่า 'ปีใหม่' ปีใหม่ของทิเบตจะถูกกำหนดตามปฏิทินทิเบต เป็นปฏิทินจันทรคติโบราณที่ชาวทิเบตคิดค้นและตั้งขึ้น ใช้ต่อเนื่องมากกว่า 2,000 ปี และในบางปีจะมีการทอดเดือนที่ 13 เข้ามา โดยแต่ละปีจะใช้สัญลักษณ์สัตว์ (นักชัตร) และธาตุกำกับ ยกตัวอย่างเช่น ปีพ.ศ. 2564 เป็นปีฉลูธาตุเหล็ก ปีใหม่ของทิเบตถือเป็นเทศกาลใหญ่ มีพิธีกรรมต่างๆแยกย่อยลงไป รวมไปถึงการเฉลิมฉลองเฉพาะในประเพณีท้องถิ่น ซึ่งทั้งหมดกินระยะเวลาประมาณ 2-4 สัปดาห์

¹³⁵ คำว่า 'โจโว' หมายถึง 'พระเป็นเจ้า' (อันเป็นคำเรียกขานสิ่งที่มีศักดิ์สูงสุด) ส่วนคำว่าริโมปะเซหมายถึง '(ครู)ผู้ประเสริฐ' องค์โจโว रिโมปะเซ ชาวทิเบตถือว่าเป็นพระพุทธรูปดรุณพัตร์ (หน้าเด็กวัยเยาว์)

¹³⁶ คำว่า 'เมินลัม' (Monlam) แปลว่า ปณิธานอันยิ่งใหญ่ เทศกาลสวดมนต์ใหญ่จัดขึ้นเป็นเวลา 1 สัปดาห์ ถัดจากวันที่ 3 ของการเฉลิมฉลองปีใหม่ของทิเบต โดยคณะสงฆ์จากวัดสำคัญของทิเบต ได้แก่ วัดกานเดน วัดเดรปุง และวัดเซธา (ทั้ง 3 วัดมีวิทยาลัยสงฆ์ที่ใหญ่ที่สุดในทิเบต) เดินทางมารวมตัวสวดมนต์ที่วัดโจคัง และมีประชาชนจำนวนมากเข้าร่วมในพิธีนี้ เพื่อร่วมกันสวดบทธาณวิวัฒนมงคลถวายแก่คุรุเทพองค์ขอให้มีอายุยืนยาว เผยแผ่ธรรมะให้สถิตอยู่ในใจของเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย (Hilary Herdman, "Losar: Tibetan New Year," (2565). [https://samyeinstitute.org/sangha-updates/losar-tibetan-new-year/.](https://samyeinstitute.org/sangha-updates/losar-tibetan-new-year/))

¹³⁷ เทศกาลชอดัน คืองานเลี้ยงนมเปรี๊ยะ มาจากประเพณีที่ชาวบ้านมักถวายนมเปรี๊ยะแก่พระภิกษุที่เข้าจำศีลช่วงออกพรรษา โดยเทศกาลนี้จะจัดในเดือนที่ 5 ของปฏิทินทิเบต

(ทังกา)¹³⁸ ออกมาแขวนที่วิหารแขวนพระบฏ¹³⁹ โดยผู้แสวงบุญจะเดินทางมาเพื่อสัมผัส ถือว่าเป็นตัวกลางหรือเป็นศาสน์แห่งพุทธะที่ผสมผสานเข้าสู่จิตสมาธิในตัวเอง เกิดเป็นสติปัญญาในการดำเนินชีวิต

ภาพที่ 3.20 แสดงการแขวนพระบฏ (ทังกา) ในเทศกาลเมนลัม ณ วัดกานเดิน

ที่มาภาพ: <https://www.exploretibet.com/blog/ganden-thangka-festival-at-ganden-monastery/>

อีกทั้งในบริเวณทางเข้าวัดหรือทางเข้าวงชั้นถัดไป (ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออก) ก็จะมีประชาชนมานั่งปฏิบัติภาวนา ซึ่งมีทั้งการสวดมนต์ การทำมณฑาลาถาด (ทำพุทธเกษตรจำลองในถาดขนาดพอดีมือ เพื่อเป็นเครื่องถวายแด่พระยี่ตัม)¹⁴⁰ กราบอัญญางคลประดิษฐ์¹⁴¹ และร่วมกันจุดไฟในเรือนประทีป¹⁴²

¹³⁸ พระบฏ (ทังกา) คือผืนผ้าที่มีรูปพระพุทธเจ้า ใช้แขวนในศาสนสถานหรือใช้ประกอบพิธีกรรม โดยคำว่าทัง หมายถึง ธง, กา หมายถึง ภาพวาด โดยทังกาทั่วไปจะเป็นการวาดลงบนผ้าฝ้ายหรือผ้าไหม ด้วยแร่ธาตุและผงอินทรีย์ ส่วนทังกาขนาดใหญ่ มักจะใช้วิธีปักด้วยสีลงบนผ้าแทน ซึ่งชาวทิเบตถือทังกาเทียบเท่ากับองค์พระพุทธรูป

¹³⁹ ในวัดที่มีขนาดใหญ่จะสร้างวิหารแขวนพระบฏแยกเป็นเอกเทศก่อนเข้าสู่วิหารหลัก ในวัดที่มีขนาดเล็ก ส่วนใหญ่ก็จะใช้วิหารหลักเป็นที่แขวนทังกาไปในตัว ส่วนในวัดที่สร้างบนภูเขา ส่วนใหญ่มักจะสร้างแท่นแขวนทังกาที่เอียงแนบไปกับภูเขา

¹⁴⁰ ส่วนประกอบของเครื่องถวายที่ใช้ทำมณฑาลาถาดนั้นเหมือนกับเครื่องถวายหน้าแท่นพระ ต่างกันตรงไม่มีน้ำ และน้ำมันเนยจามรี

ภาพที่ 3.21 แสดงประชาชนปฏิบัติภาวนาหน้าวัดใจคัง

มีการทำมนต์ลาถาด และกราบอัฐปางประดิษฐ์ ซึ่งประชาชนจะเดินทางมาที่วัดในช่วงฤดูหนาว และร่วมกันปฏิบัติภาวนาอยู่หน้าวัดต่อเนื่องจนจบเทศกาลเฉลิมฉลองโลซาร์ (ปีใหม่ของทิเบต)

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (26 ธันวาคม 2561)

ทางทิศใต้เป็นทิศของรัตนวงศอันเป็นทิศของความเพียร ก็จะเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาธรรมภายในโรงเรียนปริยัติ และมีการไต่วาที่ธรรมภายในลานธรรมาภิปราย เป็นการฝึกฝนปัญญาให้มีความแหลมคมมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 3.22 แสดงการไต่วาที่ธรรมภายในวัดเซธา

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (27 ธันวาคม 2561)

¹⁴¹ การกราบแบบอัฐปางประดิษฐ์ เป็นสัญลักษณ์ของการแสดงความเคารพบูชาอย่างสูงสุด คือเคารพอย่างศิโรราบละทิ้งอัตตาตัวตน เป็นการกราบที่มีส่วนของร่างกายสัมผัสกับพื้นดินครบทั้ง 8 ตำแหน่ง อันได้แก่ หน้าผาก หน้าอก(บางแห่งว่าหน้าท้อง) ฝ่ามือทั้งสอง เข่าทั้งสอง และปลายเท้าทั้งสอง เป็นท่านมัสการที่แพร่หลายทั่วไปในกลุ่มผู้นับถือลัทธิตันตรยานหรือวัชรยาน เช่น ในอินเดีย กัมพูชา (สมัยเมืองพระนคร) ทิเบต เนปาล และภูฏาน

¹⁴² เรือนประทีป เป็นอาคารสำหรับจุดประทีปน้ำมันเนยจามรีสำหรับบูชาพระ เป็นอาคารเอกเทศ ส่วนใหญ่ตั้งอยู่บริเวณลานด้านหน้าของวัด ในวัดใหญ่หรือวัดสำคัญจะมีผู้ดูแลให้เรือนประทีปมีแสงสว่างไสวตลอดเวลา

ทางทิศตะวันตกเป็นทิศของปัทมวงศอันเป็นทิศของความเกื้อกูลตั้งโพธิจิต ส่วนใหญ่มักจะเป็นเขตสังฆาวาส ที่เป็นทั้งที่พักสงฆ์ และเป็นทั้งจำศีลภาวนา

ภาพที่ 3.23 แสดงหมู่สงฆ์ภายในที่พัณัก ณ วัดซัมเย

ที่มาภาพ: <https://bit.ly/3QCRyVB>

ส่วนทางด้านทิศเหนือเป็นทิศของกรรมวงศ เป็นทิศของความเจริญ ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ปฏิบัติภาวนาเชื่อมโยงทางจิตกับพระยัตัม ผสานจิตเข้ากับความเป็นพุทธะ

ภาพที่ 3.24 แสดงการสวดมนตราและแสดงมูตรา

พร้อมกับใช้เครื่องดนตรีประกอบการปฏิบัติภาวนา ณ วัดเชอกาโม
ที่มาภาพ: <https://bit.ly/3QCRyVB> (ขวา) <https://bit.ly/3qyzmB8>

ส่วนการเข้าสู่ของวงแต่ละชั้นของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ในวิถีปฏิบัติของวัชรยานนั้น จะเป็นรูปแบบของการเดินเวียนทักษิณาวรรต (คอร่า) เข้าสู่จุดศูนย์กลาง ซึ่งพุทธสถานของวัชรยานเป็นภาพจำลองมาจากมณฑลภายในตน (ขอแสดงในลำดับถัดไป) ดังนั้น กิจกรรมในพื้นที่นี้จึงเป็นไปในลักษณะของการสวดมนต์ภาวนาร่วมกับการเดินทักษิณาวรรตรอบวัด ก่อนจะเข้าสู่วงชั้นมณฑลในลำดับถัดไปจนถึงจุดศูนย์กลางของมณฑล ยกตัวอย่างเช่น การเดินร่วมกับการสวดมนตรา หรือเดินพร้อมกับกราบอักษฎางคประดิษฐ์¹⁴³ ซึ่งเป็นการทำสมาธิภาวนาในวิถีตันตระของโยคี¹⁴³ ผู้ถือบทปฏิบัติเงินโดร¹⁴⁴

ภาพที่ 3.25 แสดงการเดินทักษิณาวรรตพร้อมกับการสวดมนตรา หมุนกงล้อมนตรา รอบวัดใจดัง

ที่มาภาพ: (ซ้าย) <https://www.thailandoutdoor.com/2017/06/10/tibet/> (ขวา) ผู้วิจัย (26 ธันวาคม 2561)

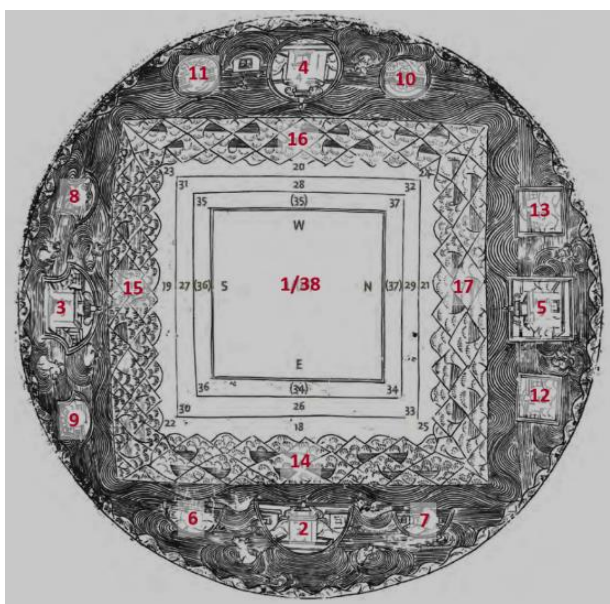
3.3.2 วงชั้นถัดเข้ามาของมณฑลศักดิ์สิทธิ์

โดยในวงชั้นของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ลำดับถัดมา เป็นการปฏิบัติภาวนาภายในตน ที่มุ่งเน้นการนิมิตเชื่อมโยงทางจิตเข้าสู่จุดศูนย์กลางของความ เป็นพุทธะ อันเป็นวิถีการปฏิบัติแบบตันตระ และเป็นการพัฒนาจิตด้วยสมาธิ อันเป็นกิจกรรมที่เปลี่ยนผ่านจากการรับรู้ภายนอกมาสู่การรับรู้ภายในตน ซึ่งในที่นี้หมายถึงการปฏิบัติภาวนาภายในตนในรูปแบบของการเดินทักษิณาวรรตร่วมกับการสวดมนตราต่อเนื่องจากวงชั้นนอก ซึ่งประเด็นของการเดินทักษิณาวรรตรอบพุทธสถาน

¹⁴³ คำว่าโยคีในบริบทของวัชรยานเป็นคำที่ใช้เรียก “ผู้ฝึกปฏิบัติ” ที่มีความตั้งใจจริง ซึ่งหมายรวมถึงพระภิกษุและฆราวาส มิได้แบ่งแยกจากกัน

¹⁴⁴ เงินโดรแปลว่าการฝึกปฏิบัติเบื้องต้น หรือ สิ่งที่ต้องฝึกฝนก่อนที่จะเข้าสู่การฝึกปฏิบัติหลัก (เงินดี) ประกอบด้วย การฝึกปฏิบัติ 9 อย่างมีดังนี้ 1) สวดเจริญโพธิจิต 2) สวดยึดพระรัตนตรัย 3) กราบอักษฎางคประดิษฐ์ 4) สวดมนตรา 100 พยางค์ (สำนึกผิดต่ออกุศลกรรม) 5) ถวายมณฑลา (ถาด) 6) สวดและทำสมาธิคุโรโยคะ ส่วน 7-9 คือการสวดมนตราตรีกายของพระพุทธเจ้า โดยการปฏิบัติทั้ง 9 อย่างนั้นจะมีการกำหนดปริมาณอย่างละหนึ่งแสนครั้ง (รวมทั้งหมดเก้าแสนครั้ง) คือเป็นการปฏิบัติที่มีทั้งการสวดมนต์ ทำสมาธิ และทำมณฑลา (ถาด) โดยทุกบทปฏิบัติมีการตั้งนิมิตประกอบทั้งสิ้น (อ่านเพิ่มเติมในภาคผนวก ค และ ลาดรี เคนโป เกช ญีมา ทักปา ริมโปเซ, ชกเซน วิถีแห่งการตื่นรู้, หน้า 66-87.)

เวียนเข้าสู่มณฑลชั้นใน และเข้าสู่จุดศูนย์กลางของมณฑล นั้นมีที่มาจากบทปฏิบัติที่ข้องกับการทำมณฑลา (มณฑลแห่งความเป็นพุทธะ) ยกตัวอย่างการทำมณฑลาภาดหรือทำมณฑลาทราย¹⁴⁵ ที่มีการกำหนดหมุดของมณฑลตรงกลางก่อน และกำหนดพื้นที่ในแต่ละทิศจากทิศตะวันออก อ้อมลงทิศใต้ ไปสู่ทิศตะวันตก และทิศเหนือ จากนั้นจึงกำหนดหมุดไล่ไป จนกลับเข้าสู่จุดศูนย์กลาง แล้วถึงเริ่มสร้างมณฑลา

ภาพที่ 3.26 แสดงตัวเลขลำดับการกำหนดจุดตั้งมณฑลในบทปฏิบัติมณฑลา

อันเป็นที่มาของการเดินคอร่า เวียนขวา-เข้าใน-ขึ้นสูง

ที่มาภาพ: Martin Brauen, *Mandala: Sacred Circle in Tibetan Buddhism* (2552)

รูปแบบการเวียนในลักษณะนี้นำมาสู่รูปแบบการเดินคอร่ารอบวัด ซึ่งกล่าวโดยสรุปได้ว่าการเดินนี้คือการปฏิบัติภาวนา และเทียบเคียงได้กับการเวียนเข้าสู่ความเป็นพุทธะตามบทปฏิบัติ ส่วนตัววัดที่ถือเป็นมณฑลา ก็ทำหน้าที่เป็นหลักยึดเหนี่ยวของจิตอันก่อให้เกิดความสงบ เป็นสมาธิภายใน

3.3.3 วงชั้นในสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์

ส่วนพื้นที่ชั้นในสุดเป็นพื้นที่ดูจากภาพจำลองแทนปัญญาญาณภายในตน เป็นการทำกิจกรรมที่เชื่อมโยงหรือคือการอภิเษกร่วมเป็นหนึ่งเดียวกับพุทธะ ยกตัวอย่างเช่น การสวดมนต์หน้าพระปฏิมา เชื่อมโยงทางจิตเข้ากับมณฑลศักดิ์สิทธิ์ภายใน ซึ่งจะเป็นลักษณะของการสวดมนตรา

¹⁴⁵ รูปลักษณะของมณฑลาทรายในแต่ละบทปฏิบัติจะมีความแตกต่างกันและระบุไว้อย่างชัดเจน ทั้งในเรื่องของรูปแบบและขนาด พิษพยางค์ที่ใช้ องค์พระประธาน หรือตำแหน่งองค์พระบริวาร ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ค หัวข้อการทำมณฑลาทราย

พร้อมกับใช้มือแตะที่กาย ปาก ศีรษะ และไปแตะที่แท่นประดิษฐาน (กาย วาจา ใจ ความเป็น พุทธะ) หรืออย่างการสวดภาวนาตั้งนิตเป็นมันดาลาถึงพระยัตัม หรือการทำมันดาลาที่เป็นการ สร้างภาพจำลองมณฑลของพระยัตัมเพื่อทำสมาธิให้จิตเข้าไปผสม (อภิเชก) กับความเป็นพุทธะ ซึ่งการทำมันดาลานี้มีหลายรูปแบบ ในบางบทปฏิบัติจะเป็นการตั้งนิตในขณะสวดมนต์หรือทำ สมาธิภาวนา¹⁴⁶ ในบางบทจะเป็นการทำมันดาลาถาด¹⁴⁷ หรือในบางบทก็จะเป็นการทำมันดาลา ทราย (ส่วนใหญ่ทำในโรงวิหารประธานของวัด) ยกตัวอย่างมันดาลาของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ที่ผู้ปฏิบัติตั้งนิตและผสมจิตเข้ากับพุทธวงส์หรือปัญญา 5¹⁴⁸ หรืออย่างมันดาลาจักรวาล (ที่ แสดงถึงคติจักรวาล) อันนำมาสู่คติในการสร้างพุทธสถาน เป็นต้น

ภาพที่ 3.27 แสดงการทำมันดาลาทราย

ที่มาภาพ: <https://www.umass.edu/archivenewsoffice/article/tibetan-monks-return-campus-construct-sand>

นอกจากนี้ยังมีการจัดเครื่องสักการบูชา (เป็นคณจักรบูชา) เป็นมันดาลาประกอบพิธีกรรม ทางจิตวิญญาณต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น การทำพิธีมนตราภิเชกมอคำสอน (ลุงวัง)¹⁴⁹ แก่ผู้ปฏิบัติ

¹⁴⁶ การตั้งนิตมันดาลาเป็นคณจักรบูชาคือการถวายเป็นหรือจิต ส่วนการตั้งนิตเป็นพุทธเกษตร นั้นขึ้นอยู่กับปฏิบัติ คือมีทั้งขนาดใหญ่ไพศาลเทียบเท่าสากลจักรวาลเพื่อรองรับพุทธสรรพชีวิต หรือมีขนาดเล็กเท่าเมล็ดข้าวสาลีอยู่ในจิต

¹⁴⁷ การทำมันดาลาถาดเป็นการทำพุทธเกษตรจำลองในถาดขนาดพอดีมือ เพื่อเป็นคณจักรบูชาถวายแด่พระยัตัม ซึ่ง ส่วนประกอบของเครื่องถวายที่ใช้ทำมันดาลาถาดนั้นเหมือนกับเครื่องถวายหน้าแท่นพระ

¹⁴⁸ มันดาลาของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ส่วนใหญ่พูดถึงเรื่องของปัญญา 5 แต่โดยในรายละเอียดของมันดาลานั้น (การใช้สี ตำแหน่ง ทิศ สัตว์ เทพ วัตถุมงคล ทำทางพระพุทธเจ้าต่าง ๆ) ส่วนแฝงด้วยรหัสลับทางธรรมทั้งหมด (ตามที่ยกตัวอย่างในบท ที่ 2) (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน Martin Brauen, *Mandala: Sacred Circle in Tibetan Buddhism* (United States: Rubin Museum of Art, 2009), หน้า 16-19.)

¹⁴⁹ การมอคำสอนคือการมอบบทปฏิบัติของพระยัตัมที่พระอาจารย์ (คุรุภายนอก) เห็นแล้วว่าเหมาะสมกับจริตของศิษย์ ซึ่ง พระยัตัมองค์นั้นจะเป็นตั้งคุรุภายในที่นำพาศิษย์ไปสู่พุทธวงส์แห่งการรู้แจ้ง

ที่มีศักยภาพ¹⁵⁰ เพื่อมอบคำสอนไปตามลำดับของการฝึกเจินฉี (บทปฏิบัติหลัก) ซึ่งเป็นบทปฏิบัติต้นตระชั้นสูงขึ้นไป หรือ พิธีมนตราภิเษกมอบพรแก่บุคคลทั่วไป (ซีวัง)¹⁵¹ โดยมันดาลานี้ทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่เชื่อมโยงความเป็นพุทธะภายในระหว่าง พระอาจารย์หรือลามะ¹⁵² (คุรุภายนอก) พระยัตัม (คุรุภายใน) และบุคคล (ศิษย์) ให้ผสมผสานเข้าด้วยกัน พิธีการนี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของสมยะระหว่างกัน เป็นการมอบจิตวิญญาณแก่คุรุ ประกาศศักดิ์และสิทธิ์ในการเข้าถึงคำสอนและพลังอำนาจทางจิตวิญญาณของคุรุ และคุรุเป็นผู้ที่ชื้อรียมรรควิถีที่เหมาะสมต่อการพัฒนาจักรวาลชีวิตของศิษย์

ภาพที่ 3.28 แสดงพิธีรับมนตราภิเษกมอบคำสอนของสมเด็จพระเจ้าจตุเชน เทกชก เต็มเป ญีมา ริมโปเช

ที่มาภาพ: <https://www.facebook.com/1000tara/posts/4307184559365305>

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹⁵⁰ ศักยภาพคือความพร้อมของผู้ปฏิบัติ ทั้งในด้านของความศรัทธาและความเพียร โดยคำว่า 'ศักยภาพ' เป็นคำที่ท่าน Trulku Yeshe Dorji Rinpoche ให้ความสำคัญมาก โดยท่านใช้คำว่า 'capacity' ซึ่งเป็นคำที่พูดเพื่อให้เห็นภาพถึงความสามารถในการรับคำสอนที่ลึกซึ้งจากพระอาจารย์ เปรียบเสมือนภาชนะ ซึ่งการปฏิบัติเงินโตรจะทำให้อาจารย์เห็นถึงความกว้างขวางของจิต หรือก็คือขนาดของภาชนะที่ใหญ่พอเพียงพอต่อการรับบทปฏิบัติหลักที่เป็นอุบายวิธีที่ลึกซึ้ง (สัมภาษณ์ Trulku Yeshe Dorji Rinpoche, 13 เมษายน 2564.)

¹⁵¹ เนื้อแท้ของพิธีให้พรก็คือการมอบบทปฏิบัติภาวนา (มนตรา) แก่ผู้มาร่วมพิธีให้นำกลับไปตั้งนิตระลึกถึงและบริกรรมในชีวิตประจำวัน หรือก็คืออุบายวิธีในการให้บุคคลได้อยู่กับการปฏิบัติภาวนา

¹⁵² คำว่า "ลามะ" เป็นคำที่มีความหมายกว้าง โดยคำว่า 'ลา' หมายความว่ายอดเยี่ยม ไม่มีสิ่งใดทัดเทียมได้ ส่วนคำว่า 'มะ' มาจากคำว่า 'เม / เต็มเป ลามะ' หมายถึงผู้ชี้แนะหนทาง คำว่าลามะจึงใช้เรียกพระคุรุผู้นำพาให้เข้าถึงพระธรรม หรือคุรุอาจารย์ทางจิตวิญญาณที่เคารพบูชา แต่ในปัจจุบันใช้เป็นสมณศักดิ์ที่ถวายแก่พระภิกษุ ผู้บำเพ็ญตบะชั้นสูง เพื่อกำหนดระดับของการบรรลุทางจิตวิญญาณและอำนาจ (กฤษดาภรณ์ เมธาวิกุล และ Meu Yontan, สัมภาษณ์.)

3.3.4 สรุปกิจกรรมที่เป็นวิถีแห่งมณฑลในวัชรยาน

โดยสรุปกิจกรรมที่เป็นอริยมรรคในวัชรยานอันเป็นวิถีแห่งมณฑลที่มุ่งเน้นการสร้างมณฑลศักดิ์สิทธิ์ภายใน คือใช้มณฑลเป็นระบบสัญลักษณ์ เพื่อให้บุคคลที่รับรู้ (ผ่านอายตนะต่าง ๆ) เกิดความระลึกถึงมณฑลแห่งความเป็นพุทธะได้ วิถีแห่งมณฑลทำให้มีการการสร้างมณฑลหลายรูปแบบ อันเป็นอุบายวิธีที่ทำให้บุคคลระลึกถึงมณฑลแห่งความเป็นพุทธะ และตระหนักรู้ (การเข้าถึง) สภาวะแห่งความเป็นพุทธะได้ ในมิติของกิจกรรมของวัชรยานที่มุ่งเน้นการสร้างมณฑลศักดิ์สิทธิ์ภายใน ทำให้การจัดการพื้นที่เป็นไปในลักษณะที่มีสิ่งเทียบเคียงได้กับมณฑลแห่งความเป็นพุทธะอยู่มากมายหลากหลายรูปแบบอยู่ในวงชั้นต่าง ๆ ของมณฑล และมีการทำกิจกรรมเชื่อมโยงทางจิต (ตั้งนิมิต) เข้ากับจุดศูนย์กลางของมณฑล (มณฑล) เสมอ ไม่ว่าจะมณฑลเชิงรูปธรรมที่สามารถรับรู้ด้วยการมองเห็น หรือเชิงนามธรรมที่อาศัยนิมิตและจิตภายในในการรับรู้ คือมีมณฑลให้จิตเกาะอยู่กับความเป็นพุทธะอย่างต่อเนื่อง เป็นการปรับจักรวาลชีวิตให้เข้าถึงความเป็นพุทธะจากภายในอย่างเป็นลำดับขั้น อันนำไปสู่การเวียนเข้าถึงจุดศูนย์กลางของมณฑลแห่งความเป็นพุทธะ ทั้งทางรูปธรรม (การเดิน) และทางนามธรรม (การนิมิต) อันเป็นไปตามบทปฏิบัติของพระยัตัมต่าง ๆ ซึ่งการเชื่อมโยงนี้ทำให้วัดเป็นดั่งมณฑล (มณฑล) แห่งพุทธะ โดยสามารถสรุปรูปแบบแนวทางการใช้พื้นที่ได้ดังนี้ วงพื้นที่กิจกรรมชั้นนอกสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ ถือเป็นพื้นที่ทำกิจกรรมที่พัฒนาตนในด้านต่าง ๆ อันอาจกล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่กิจกรรมของศีลที่บริบูรณ์ โดยมีการจัดพื้นที่กิจกรรมให้สัมพันธ์กับทิศแห่งโคตรวงค์แห่งพุทธะ ยกตัวอย่างกิจกรรมในช่วงเทศกาลปีใหม่ (โลซาร์) ซึ่งส่วนใหญ่จะจัดพิธีมอบมนตราวิเศษ (ชีวัง) มอบพรแก่บุคคลทั่วไป (ดังที่แสดงในข้างต้น) โดยพื้นที่ในวงชั้นนอกสุดนี้ จะมีการทำพิธีถวายสังฆอย่างยิ่งใหญ่ ร่วมกับการจัดกิจกรรมเฉลิมฉลองต่าง ๆ จากนั้นบุคคลก็จะสวดมนตราพร้อมกับเดินทักษิณาวรรตจากวงชั้นนอกสุดเข้าสู่ของวงพื้นที่กิจกรรมชั้นถัดเข้ามา ซึ่งพุทธสถานของวัชรยานเป็นภาพจำลองมาจากมณฑลภายในตน ดังนั้น กิจกรรมในพื้นที่นี้จึงเป็นไปในลักษณะของการสวดมนตราทำสมาธิร่วมกับการเดินทักษิณาวรรตเข้าสู่วงชั้นในสุดเพื่อร่วมพิธีชีวัง อันเป็นพื้นที่กิจกรรมคุณภาพจำลองแทนปัญญาญาณภายในตน เป็นการทำกิจกรรมที่เชื่อมโยงหรือคือการอภิเษก่วมเป็นหนึ่งเดียวกับพุทธะ ซึ่งในพิธีมนตราวิเศษก็จะมี การสร้างมณฑลเป็นพุทธมณฑลของพระยัตัมประธานของพิธีกรรมนั้น ๆ ซึ่งทำหน้าที่เป็นสิ่งเชื่อมโยงระหว่าง พระยัตัม (สภาวะพุทธะ-จุดศูนย์กลางของมณฑล) ครูอาจารย์ และ ศิษย์ (หรือบุคคลทั่วไป)

ภาพที่ 3.29 แสดงภาพสรุปการทำกิจกรรมในแต่ละวงชั้นของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ในวัชรยาน

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

3.4 สรุปท้ายบท

ในกิจกรรมภายในพุทธสถานหรือภายในมณฑลศักดิ์สิทธิ์ เป็นกิจกรรมอันก่อให้เกิดอริยมรรควิธีที่มีลำดับขั้น จากการรับรู้ภายนอกสู่การรับรู้ภายใน ที่มีรูปแบบของกิจกรรมและความหมายของการใช้พื้นที่และการสร้างพื้นที่ โดยการจำแนกของวงชั้นของกิจกรรม นำไปสู่ความเข้าใจในวิถีการปฏิบัติของแต่ละนิกายที่เป็นลำดับขั้น โดยในวิถีการปฏิบัติของเถรวาทถือเป็นวิถีแห่งญาณปัญญาที่พัฒนาตนมุ่งสู่ปัญญาญาณการเป็นอริยบุคคล ในวิถีการปฏิบัติของมหายานถือเป็นวิถีแห่งโพธิสัตว์ที่ยังประโยชน์แก่สรรพสัตว์อย่างไม่มีประมาณและน้อมนำให้สรรพสัตว์มาอยู่ในกระแสของโพธิสัตว์มรรค ส่วนในวิถีการปฏิบัติของวัชรยานถือเป็นวิถีแห่งมันดาลา ใช้มันดาลาเป็นระบบสัญลักษณ์ เพื่อให้บุคคลเกิดความระลึกถึงความ เป็นพุทธะ ณ จุดศูนย์กลางของมณฑล

จากการศึกษาวิถีแห่งอริยมรรคในกิจกรรมที่เป็นการพัฒนาตนเพื่อเข้าถึงจุดหมายแห่งจักรวาลชีวิต (โลกุตระ) ของแต่ละนิกาย สามารถสรุปประเด็นของวิถีแห่งการปฏิบัติและแนวทางการจัดสรรพื้นที่ได้ดังนี้ดังเป็นตารางได้ดังนี้

	เถรวาท	มหายาน	วัชรยาน
แนวทางกิจกรรมการปฏิบัติ	บำเพ็ญภาวนา เพื่อการเจริญสติ เข้าถึงความ เป็นอริยะ	อุทิศการปฏิบัติตนในวิถี มหากุศุมาริคุณของ โพธิสัตว์ เพื่อเข้าถึงอาทิ-พุทธะ (องค์พุทธะ)	สวดมนตรากาถา อภิเสก ชีวิตตนกับพระ ยึดมั่น เพื่อสร้างโพธิจิต มันดาลาภายในตน
คุณลักษณะร่วมกันของการจัดสรรพื้นที่กิจกรรมบุญในพัฒนาจักรวาลชีวิต	วงชั้นของพื้นที่แห่งอริยมรรค		
	ชั้นนอก-พื้นที่แห่งการทำทาน ชัดเกลาลาจิต พัฒนาให้ศีลบริบูรณ์		
	ชั้นกลาง-พื้นที่แห่งการพัฒนาให้จิตสงบ เกิดสมาธิเป็นลำดับ		
	ชั้นใน-พื้นที่แห่งการเชื่อมโยงนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ		
	พื้นที่ทำกิจกรรมที่พัฒนา ศีล สมาธิ ปัญญา ให้มีความบริบูรณ์มากขึ้นอย่างเป็นลำดับขั้น		
สรุปแนวทางการสร้างกิจกรรมบุญในพุทธสถานของแต่ละนิกาย	พัฒนาให้ชีวิตให้เป็น อริยจักรวาลชีวิต	อุทิศชีวิตให้จักรวาลแห่ง โพธิสัตว์	สร้างโพธิจิตมันดาลา (มณฑล) ขึ้นในตน
	อริยมรรคมณฑล		
	พื้นที่พัฒนาจักรวาลชีวิตมนุษย์ด้วยหลักการของอริยมรรค เพื่อเข้าถึงโพธิปัญญาญาณ (โลกุตระ)		

ตารางที่ 3.1 สรุปการศึกษากิจกรรมที่เป็นอริยมรรคของแต่ละนิกาย

ที่มา: ผู้วิจัย (2565)

จากการทำความเข้าใจในวิถีการปฏิบัติในแต่ละนิกาย ทำให้สามารถสรุปได้ว่า ในกิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นในพุทธสถาน เป็นการประกอบกิจกรรมเพื่อการพัฒนาตนไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์ในทุกๆกิจกรรมก็จะมีลำดับการใช้พื้นที่ จากวงชั้นนอกสุดเป็นกิจกรรมที่เป็นการรับรู้ภายนอกที่เกี่ยวข้องทางกายเป็นหลัก อาจเรียกได้ว่าเป็นกิจกรรมของศีลที่บริบูรณ์ ในวงชั้นถัดมาเป็นกิจกรรมที่เป็นการรับรู้ภายในที่เกี่ยวข้องกับจิตภายในตนเป็นหลัก อันก่อให้เกิดความสงบ จิตตั้งมั่น มีสมาธิ และในวงชั้นในสุดเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้เข้าถึงญาณปัญญาเข้าถึงความเป็นพุทธะ

ในทุกกิจกรรมงานประเพณี งานบุญ ต่างๆก็จะมีการใช้พื้นที่อย่างเป็นลำดับวงชั้นของพื้นที่ทำนองนี้เสมอ อันเป็นกิจกรรมที่เป็นอริยมรรคมีองค์ 8 มีการพัฒนาบุคคลอย่างเป็นลำดับขั้นร่วมกับการจัดสรรพื้นที่ อันนำไปสู่ความเข้าใจถึงแนวคิดในการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณของพุทธสถานของทั้ง 3 นิกาย ดังจะได้กล่าวในบทต่อไป

บทที่ 4

วิเคราะห์หลักการสร้างพุทธสถานของ 3 นิกายหลัก

ในบทนี้เป็นการวิเคราะห์หลักการสร้างพุทธสถาน โดยเป็นการวิเคราะห์พุทธสถานในมิติของการสร้างพื้นที่ที่เกื้อหนุนต่อการปฏิบัติที่เป็นแนวทางของอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) อันเป็นการศึกษาในเชิงความหมายทางจิตวิญญาณของพื้นที่ อันสื่อสารและเอื้อประโยชน์ต่อผู้คนที่พบเห็น และผู้คนที่เข้าไปใช้ในพื้นที่ในการเข้าถึงพุทธธรรมด้วยหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) ที่พระพุทธรูปองค์ทรงแสดงไว้ ดังภาษาที่คนทั่วไปเรียกกันว่าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือมณฑลศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งก็คือรูปแบบของพื้นที่พุทธสถานที่เอื้อต่อการเข้าใจและเข้าถึงธรรม จึงอาจเรียกได้ว่าพุทธสถานก็คือ อริยมรรคมณฑล ในการศึกษานี้ได้ทำการวิเคราะห์พุทธสถานอันเป็นมณฑลศักดิ์สิทธิ์ หรือเป็นอริยมรรคมณฑลของทั้ง 3 นิกาย ที่มีความแตกต่างกันในรูปแบบของกิจกรรมและการใช้สอยพื้นที่ ซึ่งมีความแตกต่างกันทางวัฒนธรรมความเชื่อ แต่อยู่บนพื้นฐานของหลักปฏิบัติอริยมรรคเหมือนกัน (ดังที่ได้แสดงไว้แล้วในบทที่ 3) ที่ส่งผลให้เกิดรูปแบบในการสื่อความหมาย (ทางจิตวิญญาณ) ของวิธีการวางผัง การสร้างรูปทรง ที่ว่าง และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ที่เหมาะสมกับบริบททางคติความเชื่อวัฒนธรรม และสอดคล้องกับหลักคำสอนที่เอื้อประโยชน์ต่อจิตวิญญาณของผู้คน (ในการเข้าถึงพุทธธรรม) ของทั้ง 3 นิกาย ดังจะเห็นได้ว่ามีลำดับขั้นของการใช้พื้นที่ในเชิงกิจกรรมการรับรู้ทางกายภาพ ที่ปรับเข้าสู่กิจกรรมการรับรู้ทางจิตใจภายในตน เพื่อเอื้อต่อการให้เข้าถึงความเป็นพุทธะเป็นจุดหมายสูงสุด อันมีรูปแบบที่แตกต่างกันในหลาย ๆ แง่มุม แต่มีความเหมือนกันในหลักปฏิบัติอริยมรรค ที่มีความเป็นสากล (มีความเป็นธรรมชาติจักรวาลชีวิต ของการเรียนรู้ การปฏิบัติ ที่สามารถเข้าถึงความเป็นพุทธะได้เช่นเดียวกัน) เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจความหมายเชิงจิตวิญญาณ ในรูปแบบ ของการวางผัง รูปทรง ที่ว่าง และรูปลักษณะขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ของพุทธสถานทั้ง 3 นิกาย โดยทำการศึกษาจากตัวอย่างในขอบเขตการศึกษาของ 3 นิกาย (ดังได้กล่าวไว้แล้วในขอบเขตการศึกษา) มาเป็นตัวอย่างเพื่อยกให้เห็นแนวคิดและรูปแบบการสร้างพุทธสถาน

4.1 หลักคิดการสร้างพุทธสถาน (อริยมรรคมณฑล) ในพุทธนิกายเถรวาท

จากสิ่งที่มีง่าเน้นในการสอนในเรื่องการบำเพ็ญภาวนาที่เป็นการพัฒนาภายในตัวบุคคลให้เข้าถึงความเป็นอริยบุคคลของเถรวาท มาสู่หลักคิดในการสร้างพุทธสถานโดยมีรูปแบบเปรียบเปรยให้เข้ากับคติจักรวาล (ไตรภูมิ) ของพราหมณ์ เป็นภาษาที่ใช้ในการอธิบายจักรวาลชีวิต

ภายในตนของคน เพื่อให้ผู้คนในสมัยพุทธกาล อันเป็นสังคมพราหมณ์ (ดังที่ได้อธิบายมาแล้วใน บทที่ 2) เข้าใจได้ บรรลุธรรมได้ โดยตัวผังของพุทธสถานนั้น เทียบเคียงได้กับการแสดงลักษณะ ทางกายภาพของภูมิ (ที่อาศัย) ของสรรพสัตว์ในภพนั้น ๆ ของไตรภูมิ อันประกอบด้วย กำแพง จักรวาลที่เทียบเคียงได้กับกำแพงวัดหรือที่เรียกกันว่ากำแพงแก้ว วงชั้นของเขาสัตตบริภัณฑ์ เทียบเคียงได้กับกำแพงหรือระเบียบคดที่ซ้อนกันที่กั้นพื้นที่ออกเป็นชั้น ๆ สีทันดรสมุทรเทียบเคียง ได้กับลานโล่งว่างในพื้นที่ และทวีปทั้ง 4 เทียบเคียงได้กับพื้นที่ทำกิจกรรมที่อยู่รอบทั้ง 4 ทิศ ซึ่ง เป็นการจัดวางผังอย่างเป็นระบบแบบแผน โดยมีเขาพระสุเมรุกับเขาสัตตบริภัณฑ์เทียบเคียงได้กับ พระสถูป หรือวิหาร อันหมายถึงความเป็นพุทธะ ที่อยู่ ณ จุดศูนย์กลางเป็นดั่งเสาหลักในการ ดำเนินของจักรวาลชีวิต¹⁵³ ที่พัฒนาเชื่อมโยงภพภูมิ (กามภูมิ - รูปภูมิ - อรูปภูมิ) เทียบเคียงได้กับ การพัฒนาอริยมรรคให้เกิดปัญญาในตน ที่จะต้องเป็นองค์ประกอบของความสงบนิ่ง เพื่อให้จิต สงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ จนหลุดพ้นจากไตรภูมิ (โลกียะ) เข้าถึงโลกุตระ (เหนือโลกแห่งโลกียะ) เป็น อริยบุคคล และเส้นทางที่เชื่อมทวีปทั้ง 4 ทิศ หรือก็คือองค์ประกอบของกิจที่พึงกระทำทาง กายภาพของวิถีจักรวาลชีวิตของตนที่ควรจะเป็น (การพัฒนาศีลให้สมบูรณ์) เพื่อเข้าสู่การพัฒนา ภายในจิตใจที่ควรจะเป็น คือความสงบเย็น มีสมาธิ สติสัมปชัญญะ และเข้าสู่ศูนย์กลางอันเป็น นิमितหลัก อันได้แก่พระสถูป หรือวิหาร หรือองค์พระพุทธรูปปฏิมา คือเกิดปัญญาเห็นตามความเป็น จริง (เห็นในไตรลักษณ์) เป็นพุทธะ (เข้าถึงความจริงแห่งธรรมชาติจักรวาลชีวิต อันไม่ไปยึดถือใน เรื่องใดๆอีก ทำให้เกิดการหลุดพ้นจากความทุกข์) อันเป็นจุดหมายหลักนี้ ถือเป็นหลักคิดของการ สร้างรูปแบบพุทธสถานที่เถรวาทใช้สื่อสารกับบุคคลที่เข้ามาในพื้นที่ สร้างการรับรู้ถึงนิमितหมาย แห่งปัญญาญาณ และรับรู้ถึงพื้นที่แห่งการพัฒนาจิตด้วยการบำเพ็ญภาวนาอย่างเป็นลำดับขั้นให้ เข้าสู่อริยมรรควิถีในการเข้าถึงธรรม ดังจะได้แสดงเป็นลำดับ คือ

4.1.1 นิमितหมายหลักของอริยมรรคมณฑล

ขั้นแรกสุดของการสร้างศูนย์กลางแห่งพุทธสถานหรือ ศูนย์กลางแห่งอริยมรรคมณฑลคือการ สร้างสิ่งที่เป็นหลักการแห่งธรรมหรือหลักการแห่งจิตวิญญาณของพื้นที่ คือเป็นหมุดแห่งนิमित หมายของอุดมคติของชีวิต อันได้แก่การสร้างพระสถูป¹⁵⁴ เดิมการสร้างพระสถูปสำหรับบรรจุพระ บรมธาตุ เป็นประเพณีดั้งเดิมในมัชฌิมประเทศตั้งแต่ก่อนพุทธกาล¹⁵⁵ รูปลักษณะของพระสถูป

¹⁵³ เอเดรียน สอนดกราส, *สัญลักษณ์แห่งพระสถูป*, หน้า 201-204.

¹⁵⁴ สถูปเป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤตว่า *stupa* ภาษาบาลีคือ *อุป* แปลว่าเนินดิน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ก

¹⁵⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพุทธเจดีย์สยาม* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิ พรพรหมนคร, 2469), หน้า 6.

เดิมทีเดียวจะเป็นแต่พูนดินขึ้นเป็นโคกตรงที่ฝังอัฐิธาตุแล้วลงเชือกนรบกั้นดินพัง แลบนโคกนั้นทำนองจะปกรั่มหรือฉัตรให้เป็นเกียรติยศ¹⁵⁶ เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าเป็นอุปารหุบุคคล¹⁵⁷ ที่ควรค่าแก่การสักการะบูชา ครั้นมาในสมัยพุทธองค์ พระพุทธองค์ก็ทรงให้มีการสร้างพระสถูป ได้แก่ พระพุทธองค์ได้ทรงให้สร้างสถูปเก็บบรรจุอัฐิ พระอัครสาวกที่มรณภาพ อันได้แก่พระสารีบุตรเป็นต้น อีกทั้งในพุทธพจน์¹⁵⁸ ได้มีการแสดงเอาไว้ว่าให้สร้างสถูปไว้ที่หนทางใหญ่ 4 แพร่ง ซึ่งในที่นี้พิจารณาได้ว่าควรตั้งอยู่ให้เป็นศูนย์กลางของทั้ง 4 ทิศ อยู่ในที่โล่งแจ้งหรือตั้งอยู่บนที่สูง (เนินหรือภูเขา) ที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนโดยรอบ เพื่อให้เป็นนิมิตหมายของชุมชน และเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ

จากพระสถูปในยุคแรกที่มีลักษณะเป็นเนินดินเตี้ย ๆ เป็นทรงโอคว่ำ ได้มีการพัฒนาการทางด้านศิลปะที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย จนเป็นสถูปที่มีสัดส่วนผอมสูง (เมื่อเทียบกับพระสถูปในยุคแรก) โดยเรียกพระสถูปแบบนี้ว่า สถูปเจดีย์¹⁵⁹ คือมีฐานระเบียงขนาดใหญ่ทรงพีระมิดลดระดับเป็นชั้น ๆ รองรับตัวโคมที่ประดับส่วนให้เล็กลง ประดับส่วนของฉัตรให้มีความใหญ่-สูงเพิ่มขึ้น และมีลวดลายหรือรูปแบบที่เป็นสัญลักษณ์แห่งนัยยะในส่วนต่าง ๆ¹⁶⁰ ที่สื่อถึงสภาวะจิตที่เคลื่อนไหวเข้าสู่โลกุตระอย่างเป็นลำดับขั้น อันประกอบด้วย

- 1) ฐานบัวพระสถูปสื่อถึงจิตที่กำลังยกตัวจากภพนั้น ๆ
- 2) (ในบางพระสถูปเจดีย์) มีบันไดนาคสื่อถึงสะพานสายรุ้ง (หรือก็คือกระแสแห่งปัญญา) ที่พัฒนาขึ้นเป็นลำดับขั้นเข้าสู่ศูนย์กลางอันเป็นเป้าหมายของความเป็นพุทธะ
- 3) ที่จุดศูนย์กลางมีรูปทรงโคม (คือครุฑหรืออัมรินทร์) ถือเป็นแดนกลางที่สื่อถึงจิตที่จืดและกำลังจะไปเกิดในโลกุตระ

¹⁵⁶ เรื่องเดียวกัน.

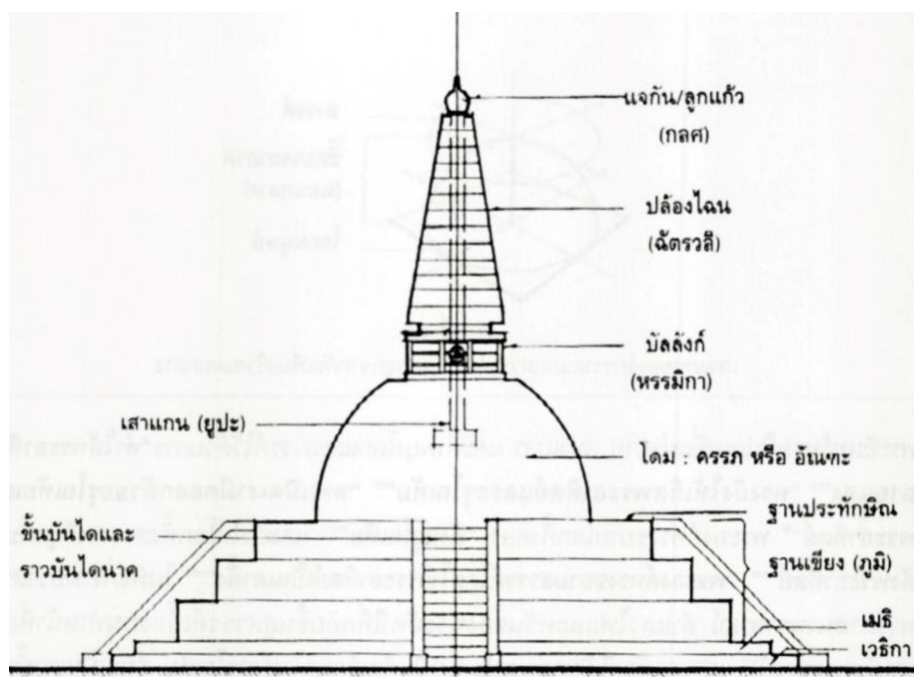
¹⁵⁷ อุปารหุบุคคล คือบุคคลผู้สมควรแก่การสร้างสถูปหรือเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิไว้เป็นที่ระลึกและกราบไหว้บูชา โดยมี 4 จำพวก ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ และพระเจ้าจักรพรรดิ อ้างอิงจาก พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, คำวัด, (กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม, 2548).

¹⁵⁸ มหาปรินิพพานสูตร มหาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 12 ทีฆนิกาย มหาวรรค.

¹⁵⁹ สถูปเจดีย์ (หรือเจดีย์-เป็นความเข้าใจหรือเป็นคำเรียกสามัญของคนทั่วไป) มี 4 ประเภท ได้แก่ 1) ธาตุเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า (พระสถูป) 2) บริโภคเจดีย์ คือสังฆนียสถานทีประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรินิพพาน ของพระพุทธเจ้า 3) ธรรมเจดีย์ คาถาที่แสดงพระอริยสัจ หรือ คัมภีร์ในพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก 4) อุเทสิกะเจดีย์ อุทิศแด่พระพุทธเจ้า เช่น สร้างบัลลังก์ให้หมายแทนพระพุทธองค์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย์สยาม, หน้า 5-9.)

¹⁶⁰ นัยยะในส่วนต่าง ๆ ของเจดีย์ อ้างอิงจาก เอเดรียน สอนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป, ตอนที่ 2: เสาหลัก.

- 4) บนยอดโดมมีหรรมิกา (หรือบัลลังก์แห่งพุทธะ ของการรู้แจ้ง)
- 5) เหนือบัลลังก์เป็นฉัตร หรือปล้องไฉน (หรือฉัตรวาลี) เป็นสัญลักษณ์ของวรรณะกษัตริย์ สื่อถึงรัศมี (วง) อันให้ความร่มเย็น
- 6) แจกันหรือลูกแก้ว (หรือกลศ) ที่กลับไปจุดศูนย์กลาง อยู่ยอดสูงสุด เป็นรูปทรงของ ดอกบัวที่ อันหมายถึงชีวิตที่สมบูรณ์อยู่เหนือภพภูมิใดๆ (โลกุตระ)

ภาพที่ 4.1 แสดงส่วนประกอบของพระสถูปเจดีย์

ที่มาภาพ: เอเดรียน สนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป (2541).

ประเด็นของนัยยะที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบของพระสถูปเจดีย์ ก็คือสัญลักษณ์ที่สื่อถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาวะจิต หรือจักรวาลชีวิตที่ดำเนินไปหรือยกระดับสูงขึ้นไปตามลำดับขั้นสู่ความหลุดพ้น (โลกุตระ) สถูปเจดีย์จึงถือเป็นนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ ที่ตั้งแห่งการเคารพบูชา¹⁶¹ ที่อันบุคคลทำไว้ในจิต (สิ่งที่บุคคลตั้งจิตถึง)¹⁶² นิมิตหมายของมณฑลแห่งญาณปัญญาใน

¹⁶¹ คำว่า (สถูป) เจดีย์ คือสถานอันควรเคารพบูชา ซึ่งหมายรวมถึงสิ่งอื่นที่ไม่ใช่พระเจดีย์ แต่เป็นสิ่งอันควรแก่การสักการะบูชา เช่น การเรียกสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างรอยพระบาท ตลอดจนที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ว่าเป็น เจดีย์สถาน (พระยาอนุมานราชธน, เรื่อง เจดีย์ (กรุงเทพมหานคร: ไทยพิทยา, 2504), หน้า 10.)

¹⁶² เจดีย์เป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤตว่า เจตยะ ภาษาบาลีคือ เจตย มีรากคำมาจาก จิตธาตุ และมีรากศัพท์มาจาก : (1) จิต (ธาตุ = บูชา) + ญย ปัจจัย, แปลตามศัพท์ว่า "ที่อันบุคคลบูชา" (2) จิ (ธาตุ = ก่อ, สะสม) + ญย ปัจจัย, แปลตามศัพท์ว่า "สิ่งอันเขาก่อด้วยอิฐเป็นต้น" (3) จิตฺต (จิต, ใจ) + อย ปัจจัย, แปลตามศัพท์ว่า "ที่อันบุคคลทำไว้ในจิต" (4) จิตฺต (วิจิตร,

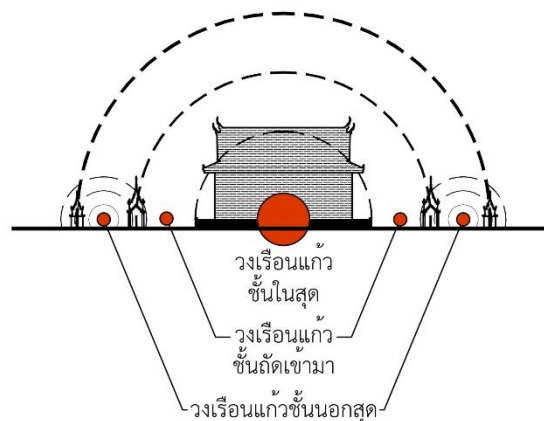
เถรวาท จึงมุ่งเน้นการสื่อถึงความเป็นพุทธะ การเข้าถึงโลกุตระ เป็นการสื่อนัยยะในเชิงธรรมาธิษฐาน เพื่อสร้างการระลึกถึงปัญญาญาณที่นำไปสู่ความหลุดพ้นทางจิต เมื่อบุคคลระลึกได้ (ไม่ว่าจะด้วยปัญญาหรือ สัญญาจำได้หมายรู้) ก็จะเกิดสติปัญญารับรู้ถึงสภาวะจิต (ภูมิจิต) ของตนเทียบกับโลกุตระ ดังนั้น นิमितหมาย (ในที่นี้คือสอุปเจตีย์) จึงถือเป็นเครื่องเตือนสติให้จิตตระหนักถึงหนทางแห่งความพ้นทุกข์ และถือเป็นสิ่งแทนการพัฒนาตนตามหลักอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) เพื่อเข้าสู่ความเป็นพุทธะ ซึ่งบางทีก็เปรียบเปรยเรียกว่าเป็นเขาพระสุเมรุ อันเป็นศูนย์กลางแห่งคติจักรวาลในแบบของพราหมณ์ มาในภายหลังได้มีการสร้างเพิงป้องกันฝน-ลม เพื่อรองรับการมาสักการะบูชา และพัฒนามาเป็นอาคารวิหาร ซึ่งจะได้อธิบายความหมายของอาคารวิหารต่อไปภายหลัง เมื่อเวลากล่าวถึงพื้นที่วงเวียนแก้วชั้นในสุด

4.1.2 ผังของของอริยมรรคมณฑล วงเวียนแก้วแห่งญาณปัญญา

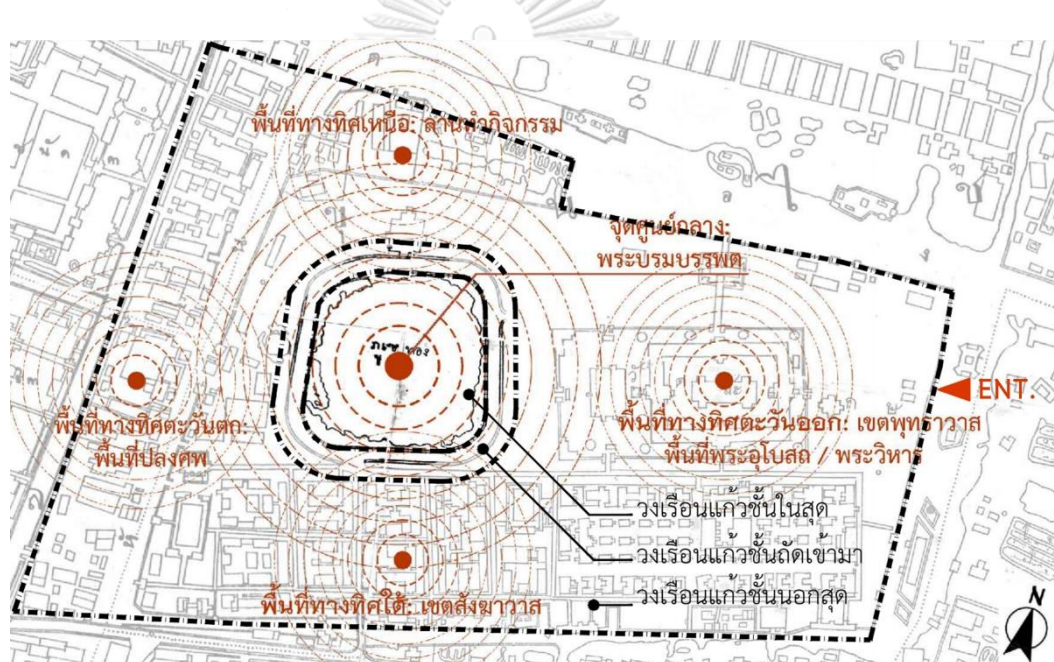
ผังของพุทธสถานถูกจัดวางให้เป็นจุดเวียนแก้วแห่งการเข้าถึงปัญญาญาณ โดยถูกจัดทำเป็นเวียนแก้วจากศูนย์กลาง และเป็นรัศมีของเวียนแก้วที่แผ่ขยายใหญ่ขึ้นออกมาจากศูนย์กลาง กลายเป็นเวียนแก้วที่มองไม่เห็นซ้อนกันเป็นชั้น ๆ จุดพลังแห่งพุทธคุณที่แผ่ขยายจรจายไปทั่วทุกสารทิศ และในทางกลับกันก็เป็นจุดเสมีอนลำดับของการเข้าถึงจักรวาลชีวิตที่ศักดิ์สิทธิ์ (หรือ อริยมรรคจักรวาลชีวิต) ดังนั้น ในเขตพื้นที่พุทธสถานที่มักเรียกกันว่าเป็นมณฑลศักดิ์สิทธิ์หรือเรียกว่าเวียนแก้ว ก็จะมีแนวเวียนแก้ว (ที่มักจะเรียกกันว่ากำแพงแก้ว) บ่งบอกให้รู้ถึงขอบเขตของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และในการเข้าถึงศูนย์กลางนิमितหมายของพื้นที่ที่มีลำดับชั้นของวงชั้นของเวียนแก้วที่ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ อันเป็นลักษณะของพื้นที่ที่สอดคล้องไปกับลำดับการปรับการรับรู้ภายนอกสู่การรับรู้ภายในด้วยลำดับการทำกิจกรรมทางจิตวิญญาณ และสัมพันธ์กับทิศทางของพื้นที่การใช้กิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีแห่งพระอาทิตย์ ดังที่ได้แสดงในบทที่ 3

สวยาม) + อีย ปัจจัย, แปลตามศัพท์ว่า "ที่อันบุคคลสร้างอย่างวิจิตร" อ่านรายละเอียดการถอดศัพท์ที่ ทองย่อย แสงสินชัย, "เจตีย์ (บาลีวันละคำ 1,138)," (2565). <https://dhamtara.com/?p=3459>.

ภาพที่ 4.2 แสดงแนวคิดวงเวียนแก้วที่ล้อมรอบนิมิตหมายในพุทธสถานของเถรวาท
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

ภาพที่ 4.3 แสดงวงเวียนแก้วในผังของวัดสระเกศฯ (ในสมัยก่อน)

ที่มีการจัดวางพื้นที่ต่าง ๆ ทั้ง 4 ทิศ รอบมณฑลจักรวาลหลักของวัด (พระบรมบรรพต)

สอดคล้องไปกับหลักคิดการวางผังแห่งวิถีธรรมชาติและหลักคิดคติจักรวาล

ที่มาภาพ: แผนที่กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2430, https://oer.learn.in.th/search_detail/result/116102

ภาพที่ 4.4 ภาพแสดงวงเวียนแก้วในผังของวัดสุทัศนฯ
ที่มีการจัดวางพื้นที่ต่าง ๆ ทั้ง 4 ทิศ รอบพระอุโบสถสอดคล้องไปกับ
หลักคิดการวางผังแห่งวิถีธรรมชาติและหลักคิดคติจักรวาล
ที่มาภาพ: <https://www.google.com/maps/>

4.1.2.1 วงเวียนแก้วชั้นนอกสุดของอริยมรรคมณฑล

ในวงเวียนแก้วชั้นนอกสุดที่เชื่อมต่อกับชุมชน เทียบเคียงได้กับพื้นที่ว่างที่รองรับกิจกรรมที่มีความเกี่ยวข้องเนื่องกับการดำเนินชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม เป็นการเปิดพื้นที่โล่ง ให้แสงสว่าง และรูปทรงของพื้นที่ที่มีการกำหนดขอบเขตอย่างชัดเจนด้วยกำแพงแก้ว ที่เปรียบเหมือนกำแพงของจักรวาลที่ล้อมทะเลวัฏสังสารในภาษาไตรภูมิ โดยกำแพงแก้วนี้มักใช้ต้นไม้อันเป็นกำแพงธรรมชาติ หรือในบางพุทธสถานก็เป็นกำแพงที่สร้างขึ้น ทำให้พื้นที่มีบรรยากาศที่สงบร่มรื่น อันเป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการปรับสภาวะจิตให้เกิดความสงบระงับ เหมาะแก่การทำกิจกรรมทางจิตวิญญาณ ช่วยให้ศีลหรือความเป็นปกติของการดำเนินชีวิตบังเกิดขึ้นด้วยสติปัญญา โดยมักจะมีทางเข้าออกหรือมีประตูเข้าทั้ง 4 ทิศหลัก เพื่อให้เกิดการไหลเวียนของกิจกรรมได้รอบทิศทาง และทางเข้าทั้ง 4 ทิศนี้เป็นพื้นที่พัฒนาตนในด้านต่าง ๆ ที่เป็นอริยมรรควิธีรอบจุดศูนย์กลางอันเป็นนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ ซึ่งมักจะเป็นพื้นที่ของพระอุโบสถ

ทางทิศตะวันออก อันเป็นทิศทางเข้าแห่งอรุณรุ่ง เทียบเคียงได้กับการใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ซึ่งในวัดส่วนใหญ่ใช้เป็นทิศทางเข้าหลัก หรือในวัดที่ใช้พระสถูปเจดีย์เป็นจุดศูนย์กลาง ตัวพระอุโบสถก็มักจะอยู่ในทางทิศตะวันออก

ภาพที่ 4.5 ด้านทิศตะวันออกมักจะมีรูปปั้นสิงห์บริเวณหน้าซุ้มประตูทางเข้า

(วัดพระธาตุหริภุญชัย)

ที่มาภาพ: (ซ้าย) <https://lamphuncity.go.th/16173/>

ในทางทิศตะวันตก วัดส่วนใหญ่ใช้พื้นที่นี้เป็นป่าช้า หรือเป็นพื้นที่บำเพ็ญกุศล ทั้งการทำพิธีศพ ฝังกระดูก (เก็บอัฐิ) เทียบเคียงได้กับการระลึกว่าชีวิตเป็นของกันและกัน ควรมีความเกื้อกูลกันและกัน

ภาพที่ 4.6 ด้านทิศตะวันตกส่วนใหญ่เป็นป่า หรือเจดีย์เก็บอัฐิของผู้วายชนม์ (วัดโพธิ์)

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (1 ธันวาคม 2561)

ในทางทิศใต้ส่วนใหญ่เป็นเขตสังฆาวาส เทียบเคียงได้กับทิศทางแห่งความเพียรในการปฏิบัติภาวนา

ภาพที่ 4.7 ด้านทิศใต้ส่วนใหญ่มักเป็นเขตสังฆาวาส (วัดสุทัศน์ฯ)

ที่มาภาพ: <https://www.facebook.com/WatSuthatBangkok/posts/733534923946630/>

ส่วนทางทิศเหนือมักเป็นพื้นที่ของโรงเรียนปริยัติ ซึ่งเทียบเคียงได้กับทิศทางแห่งการพัฒนาตนด้วยความเพียรจากทางทิศใต้ขึ้นสู่ความเจริญในทางทิศเหนือ

ภาพที่ 4.8 ด้านทิศเหนือส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนปริยัติ (วัดเจติยหลวง)

ที่มาภาพ: <https://bit.ly/3DsnUyu>

ส่วนในบริเวณทางเข้าทั้ง 4 ทิศ จะมีลักษณะเป็นซุ้มประตู โดยรูปทรงซุ้มประตูจะมีลักษณะเดียวกันกับหมุดหมายที่ศูนย์กลาง อันเปรียบเหมือนนิมิตหมายแห่งศูนย์กลางของอนุจักรวาลทั้ง 4 ทิศหลัก หรือก็คือทุกทิศทุกทาง และซุ้มประตูส่วนใหญ่จะมีหน้ากาล หรือกาลมกระคายน้ำอมฤตอันเป็นสัญลักษณ์ของการชำระล้างตัวตน (จิตและกาย) ให้บริสุทธิ์¹⁶³ ส่วนที่หน้าซุ้มประตูทางเข้า บางวัดจะมีรูปปั้นสิงห์อยู่ด้านหน้าซุ้มประตู อันอาจหมายถึง การบรรลือสีหนาทประกาศก้องหลักธรรมแห่งพุทธะออกไปสู่โลก อันเป็นหลักธรรมที่เป็นหลักความจริง อันเอื้อประโยชน์ต่อชีวิตให้เกิดสันติสุข และพ้นทุกข์

4.1.2.2 วงเวียนแก้วชั้นถัดเข้ามาของอริยมรรคมณฑล

เมื่อเข้าสู่วงเวียนแก้วชั้นถัดเข้ามาที่ศูนย์กลาง เป็นการผ่านกำแพงแก้วชั้นแรกที่ยังสามารถมองเห็นสว่างชั้นภายนอกสุด และมีอีกด้านของกำแพงแก้วของวงชั้นในสุดชั้นอยู่ซึ่งเป็นกำแพงสูงไม่อาจเห็นเข้าไปข้างในได้ เสมือนการข้ามทะเลแห่งวิญญูสังสารมาอีกชั้นหนึ่งสว่างชั้นของเขาสัตตบริภัณฑ์ เป็นพื้นที่ที่ถูกโอบล้อมโดยวงของเรือนแก้วที่มีขนาดเล็กลง ถือเป็น การควบคุมการรับรู้โลกภายนอกให้มีการรับรู้ที่ลดลง และให้การรับรู้มาอยู่กับพื้นที่ภายในที่ถูกจัดอย่างเป็นระเบียบ สะอาด มีความเรียบง่าย เป็นพื้นที่ที่สงบและมีความจำเพาะมากยิ่งขึ้น คือเป็นการเข้ามาสู่พื้นที่ที่เปลี่ยนผ่านการรับรู้ภายนอกมาสู่การรับรู้ภายในตน ช่วยให้จิตอยู่กับตัวเอง อันเป็นปรากฏการณ์ทางจิตที่สงบมีสมาธิมากยิ่งขึ้น ตัวซุ้มประตูทางเข้าที่เชื่อมแต่ละพื้นที่ด้วยกันก็มีรูปแบบเดียวกันกับหมุดหมายชั้นนอกแต่มีความวิจิตรประณีตมากขึ้น อันเปรียบเหมือนอนุจักรวาลของพื้นที่ของวงชั้นถัดเข้ามา เป็นพื้นที่ที่ทวักกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับจิตให้มีความสงบ ตั้งมั่นในสมาธิ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3

¹⁶³ อ่านเพิ่มเติมใน เอเดรียน สอนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสอุป, หน้า 357-361.

ภาพที่ 4.9 ภาพแสดงพื้นที่ภายในวงเวียนแก้วชั้นถัดเข้ามา

(ซ้าย-ขวา) ระเบียงคดในวัดโพธิ์ที่มีพระพุทธรูปปฏิมาประดิษฐานโดยรอบ และลานภายในวงเวียนแก้วที่เล็กลง ตัดขาดจากการรับรู้จากภายนอก มีความสะอาด สงบ มากยิ่งขึ้น
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (1 ธันวาคม 2561)

4.1.2.3 วงเวียนแก้วชั้นในสุดของอริยมรรคมณฑล

ส่วนในพื้นที่ของวงเวียนแก้วชั้นในสุด อันเป็นเขตพุทธาวาส หรือแดนแห่งพุทธะ เทียบเคียงได้กับพื้นที่แห่งปัญญาญาณจุดศูนย์กลางของมณฑล เป็นการเดินจากวงชั้นของระเบียงแก้วที่เล็กที่เอื้อให้จิตสงบเป็นสมาธิสถิตอยู่กับตัว เข้าสู่ลานโล่งขนาดใหญ่ที่ล้อมรอบนิมิตหมายหลักของวัด ด้วยจิตที่สงบยอมเอื้อให้เกิดปัญญาญาณในการรับรู้ปรากฏการณ์รอบตัว อันหมายถึงการรับรู้ฟ้า-ดิน กาลเวลา รับรู้พื้นที่ที่มีพุทธศิลป์ที่มีความวิจิตร ประณีต ดงงาม ที่เปี่ยมด้วยพลังของความสงบเย็น เปรียบเป็นพื้นที่ในแดนแห่งชีวิตที่เป็นพุทธะ เทียบเคียงได้กับความบริบูรณ์ของชีวิต มีความสะอาด สว่าง สงบ อันสะท้อนสภาวะจิตภายในที่เจิดจรัสสุกสว่าง เป็นพื้นที่ที่เปรียบได้กับสภาวะจิตที่เป็นประภัสสรหรือความเป็นธรรมชาติของจิตเดิมแท้ มีระเบียงแก้วชั้นในสุดที่มีความสูง ตัดขาดจากโลกภายนอก เป็นพื้นที่จำเพาะที่มีความสงบมาก และรายล้อมด้วยพระพุทธรูปปฏิมาที่ประดิษฐานอยู่ในระเบียงแก้ว อันเป็นการสร้างสภาวะแวดล้อมให้พื้นที่อยู่ในบริบทแห่งพุทธคุณ อาคารวิหารอันเป็นพื้นที่ประกอบกิจกรรมพิธีกรรมอยู่หน้าพระเจดีย์หรือพระอุโบสถ พื้นที่ให้พระวิหารหรือพระอุโบสถจึงกลายเป็นพื้นที่ศูนย์กลางของมณฑล โดยมีพระประธานเป็นองค์แทนองค์พระเจดีย์หรือพระสถูปที่อยู่ด้านนอก

ภาพที่ 4.10 แสดงพระอุโบสถวัดโพธิ์

ที่มาภาพ: <http://www.watpho.com/en/architecture>

วิหารนี้ก็จะถูกยกระดับให้สูงขึ้น และในบางวัดก็จะมีหรือศาลารายเป็นตัวกำหนดขอบเขตพื้นที่มณฑลของพระวิหารหรือพระอุโบสถ ในวงเวียนแก้วชั้นในสุดอีกที ในพื้นที่โดยรอบอุโบสถ มีการฝังลูกนิมิต 8 ทิศ และมีศูนย์กลางของพระอุโบสถรวมเป็น 9 อันเป็นพื้นที่จำลองของอริยจักรวาลชีวิต ซึ่งจะมีใบเสมาอยู่ด้านบนของลูกนิมิตเพื่อบอกอาณาเขตของชั้นทสี่มา ตัวพระอุโบสถมีฐานบัวเปรียบเหมือนพุทธประทับที่ลอยอยู่บนยอดดอกบัว บางที่ทำฐานบัวของวิหารตกท้องช้างเปรียบเหมือนเรือสำเภาของวิหารเทียบเคียงความเป็นพุทธะที่ลอยอยู่เหนือจากทะเลสังสารวัฏ ตัวผนังหรือตัวเรือนของวิหารเทียบเคียงได้กับตัวโดมของพระเจดีย์ และหัวเสาของเรือนก็มีเป็นรูปบัวรองรับรูปทรงอันวิจิตรของหลังคา อันเปรียบเหมือนยอดเขาพระสุเมรุ หรือแดนแห่งพุทธะ โดยรูปทรงของหลังคามีการประดับ ช่อฟ้าใบระกา หางหงส์มีรูปทรงเป็นพญานาค 7 เศียร เปรียบดุจเหมือนปราณของพลังชีวิตที่เชื่อมต่อกับพลังชีวิตของธรรมชาติ ผ่านจุดจักระทั้ง 7 ภายในร่างกายตน ใบระกามีลักษณะเป็นบัวซ้อนชั้น สื่อถึงลำดับของสภาวะอารมณ์หรือของภพภูมิ ส่วนช่อฟ้าที่อยู่บนยอดสุดมักจะทำเป็นรูปหัวหงส์ (คำว่าหงส์มาจากคำว่าหรรษะหรือสะหรรษ ซึ่งก็คือเสียงของลมหายใจ)¹⁶⁴ ช่อฟ้าใบระกาหางหงส์จึงเป็นดุจรูปแบบของพลังชีวิตที่ขับเคลื่อนเข้าสู่กระแสแห่งธรรมชาติ

¹⁶⁴ อ่านเพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 352-356.

ภาพที่ 4.11 (ซ้าย) เครื่องหลังคาอันประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา ทางหงส์ ลายรวงผึ้ง
ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ขวา) บันไดนาค ณ วัดดอกไม้
ที่มาภาพ: (ซ้าย) <https://bit.ly/3xKthpl> (ขวา) <https://bit.ly/3U5QoUG>

ส่วนการเข้าสู่ภายในพระอุโบสถก็จะผ่านบันไดพญานาค ดังเป็นสะพานสายรุ้ง¹⁶⁵ (ปัญญาญาณ) เชื่อมจากทะเลวิฆังสารขึ้นสู่พุทธภูมิ และก่อนจะเข้าสู่พุทธภูมิภายในวิหาร จะผ่านซุ้มระเบียงสู่ประตูทางเข้าที่มีหน้ากาลคายน้ำอมฤต โดยมีลายประดับรวงผึ้งอันแทนความหมายการไหลลงมาของน้ำอมฤตเพื่อชำระจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ก่อนเข้าพื้นที่ของความ เป็นพุทธะภายในวิหาร อันมีพระพุทธรูปปฏิมา¹⁶⁶ เป็นนิมิตหมายหลัก และเป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นพุทธะในองค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยรูปลักษณะของมหาปुरुสลักษณะ 32 ประการ¹⁶⁷ ยกตัวอย่าง เช่น พระเศียร (ศีรษะ) มีสัดส่วนงามเหมือนฉัตรแก้ว พระเกศา (ผม) มีสัดส่วนเส้นกลมสลวยละเอียด ขดเวียนเป็นทักษิณาวรรต พระเกตุมาลา (จอมกระหม่อม) มีรัศมีอันโชติช่วงขึ้นเบื้องบน ดังรัศมีแห่งโพธิปัญญาญาณ พระพักตร์ (หน้า) มีสัดส่วนยาวสวย พระปรางค์ (แก้ม) ทั้งสองดูเปล่งงามเสมอกัน พระกรรณ (หู) ทั้งสองมีสัดส่วนอันยาว พระโขนง (คิ้ว) มีสัดส่วนดุจคันธนู ยาวสุดทางพระเนตร (ตา) กระบอกพระเนตรกว้างยาวสมส่วน ทอดพระเนตรหลบต่ำ พระโอษฐ์ (ปาก)

¹⁶⁵ อ่านเพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 337-339.

¹⁶⁶ หลักฐานการสร้างพระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุด (ในอินเดีย) ปรากฏขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 7 ในสมัยพระเจ้ากนิษกะ แห่งราชวงศ์กุษาณะ ที่แคว้นคันธารราฐ ทั้งนี้คตินการสร้างรูปเคารพเป็นพระพุทธรูป น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ที่ได้สร้างจักรวรรดิครอบคลุมมาถึงดินแดนภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย โดยลักษณะพระพุทธรูปเมื่อแรกสร้างนั้น อนุโลมสร้างตามลักษณะมหาบุรุษลักษณะทั้ง 32 ประการ (อ่านเพิ่มเติมใน กรมศิลปากร, รูปและสัญลักษณ์แห่งพระศากยพุทธ (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2532), หน้า 12-22.)

¹⁶⁷ อ่านมหาปुरुสลักษณะ 32 ประการ ในลักษณสูตร มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสูตรตันปิฎกเล่มที่ 3 ที่ฉนิกาย ปาฏิภวรรค. และอ่านอนุพยัญชนะ 80 ประการ (พระลักษณะข้อปลีกย่อยของพระมหาบุรุษ) ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 491-493.

มีพื้นฐานอันงามดูแจ่ม (เมื่อยิ้ม) อันเป็นองค์ประกอบของลักษณะพระพักตร์ที่สงบเย็น หลุดพ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏ สายพระเนตรที่ทอดหลบต่ำ เสมือนการมองดูสัตว์โลกด้วยความเมตตา ส่วนพระวรกาย (ร่างกาย) นั้นตั้งตรง สมส่วนบริบูรณ์ ลำพระเพลา (ขา) ลำพระกร (แขน) กลมงาม นิ้วพระหัตถ์ (มือ) และนิ้วพระบาท (เท้า) กลมเรียวยอกไปโดยลำดับแต่ต้นจนปลาย เป็นต้น ทั้งหมดนี้ถือเป็นคติแห่งรูปลักษณะภายนอก (รูปธรรม) ที่สื่อถึงความสมบูรณ์แห่งจิตที่เข้าถึงปัญญาญาณสูงสุด เป็นพุทธะภายใน ส่วนตัวของพระพุทธรูปปฏิมานั้น ส่วนใหญ่จะมีการปิดทอง อันเป็นวัสดุสูงค่าที่เป็นสัญลักษณ์ของสภาวะจิตที่มีความบริสุทธิ์ กระจ่าง และสุกสว่าง อีกทั้งยังมีการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาในอิริยาบถ (ปาง)¹⁶⁸ ต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่นิยมสร้างพระพุทธรูปปฏิมาปางมารวิชัย ที่สื่อถึงการเอาชนะมารด้วยความตั้งมั่นในการบำเพ็ญเพียรจนสามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ (ซึ่งสัมพันธ์กับภาพจิตรกรรมฝาผนังที่อยู่ตรงข้ามที่ส่วนใหญ่เป็นภาพวาดพระพุทธรูปเจ้าชนะมาร) ส่วนด้านการประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา จะเป็นการประดิษฐานอยู่บนรัตนบัลลังก์ (แทนอาสนะแห่งการรู้แจ้งในธรรม) โดยตั้งอยู่บนฐานชุกชี (แทนรัตนบัลลังก์) สื่อถึงการยกนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณขึ้นสูงเทียบเคียงได้กับเขาพระสุเมรุ โดยในบางวัดก็จะมีการสร้างเรือนแก้วครอบองค์พระพุทธรูปปฏิมาเอาไว้ โดยรูปแบบของเรือนแก้วนั้นก็ถูกถ่ายทอดลงไปยังซุ้มประตู-หน้าต่างของพระอุโบสถ¹⁶⁹ ส่วนผนังภายในพระวิหารมักจะมีจิตรกรรมฝาผนัง โดยที่ทางด้านหลังของพระประธานมักจะแสดงภาพของไตรภูมิ ส่วนทางด้านซ้าย-ขวาส่วนใหญ่จะเป็นภาพเหล่าเทวดาที่มาสาธุการอยู่ด้านบน และด้านล่างจะเป็นภาพของพุทธประวัติ ส่วนแสงภายในพระอุโบสถ จะมีแสงธรรมชาติที่เข้ามาจากทางประตูและหน้าต่างที่มีจำนวนน้อย จึงทำให้ภายในพื้นที่ที่มีความสลัว และด้วยองค์พระประธานเป็นสีทอง ก็ทำให้พระประธาน (นิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ) สว่างเด่นที่สุดในพื้นที่ เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญภาวนาอย่างเข้มข้น ทั้งหมดนี้คือรูปแบบการสร้างสภาวะแวดล้อมให้เป็นพื้นที่ที่เทียบเคียงถึงความเป็นพุทธะ เมื่อบุคคลเข้ามาถึงวงเรือนแก้วชั้นในสุด และพิจารณาพุทธศิลป์ด้วยใจที่สงบเย็น เป็นสมาธิ จิตก็อาจสามารถตระหนักรู้ถึงความรู้สึกเบา อิ่มเอิบ ร่มเย็น สูงส่ง สงบสุข ได้

¹⁶⁸ การสร้างพระพุทธรูปปฏิมานั้นมีการผสมผสานพุทธอิริยาบถตามเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ได้แก่ นั่ง ยืน เดิน นอน รวมถึงการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ของเหตุการณ์ในพุทธประวัติด้วยการใช้พระหัตถ์ (มุทรา) ซึ่งทั้งพุทธอิริยาบถและมุทรานั้นเรียกรวมว่า ปาง เช่น ปางสมาธิ (ธยานมุทรา) ปางมารวิชัย (ภูมิสถาปนามุทรา) ปางแสดงธรรม (วิตรรกมุทรา) เป็นต้น (อ่านรายละเอียดเรื่องรูปลักษณะของพระพุทธรูปทั้ง 70 ปางใน กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, พระพุทธรูปปางต่าง ๆ (นครปฐม: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977), 2558).)

¹⁶⁹ สมคิด จิระทัศนกุล, คติ สัญลักษณ์ และความหมายของ "ซุ้มประตู-หน้าต่าง" ไทย (กรุงเทพมหานคร: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), หน้า 78.

ภาพที่ 4.12 (ซ้าย) แสดงพระพุทธรูปปฏิมาภายในพระอุโบสถวัดโพธิ์

(ขวา) แสดงพระพุทธรูปตรีโลกเชษฐี พระประธานในพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม

ที่มาภาพ: (ซ้าย) ผู้วิจัย (1 ธันวาคม 2561)

(ขวา) Supanut Arunoprayote, <https://th.wikipedia.org/wiki/พระพุทธรูปตรีโลกเชษฐี>

4.1.3 สรุปหลักคิดการสร้างอริยมรรคมณฑลในถาวรภาพ

สรุปประเด็นของการสร้างพุทธสถานแบบถาวรภาพ ดังจะเห็นได้ว่า เป็นการสร้างพื้นที่เพื่อปรับจิตจากการรับรู้ภายนอกสู่การรับรู้ภายใน โดยใช้รูปแบบและองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมในภาษาของไตรภูมิในการสื่อความหมายในจิตวิญญาณของพื้นที่ อันเป็นพื้นที่ของการบำเพ็ญภาวนาในแต่ละลำดับขั้นของวงชั้น ดังวงเรือนแก้วชั้นที่ล้อมรอบนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ เป็นรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่แต่ละพื้นที่เน้นถึงความสงบ ตั้งมั่น จากพื้นที่วงชั้นนอกสุดที่เอื้อต่อการปรับกายและจิตเป็นศีลที่บริบูรณ์ สอดคล้องกับวิถีธรรมชาติชีวิต มีความสงบเย็น รู้ตัว และมีสมาธิ เป็นสปีปายะต่อการบำเพ็ญภาวนาอย่างเป็นลำดับขั้น เอื้อให้เกิดปัญญาภายใน เข้าสู่ นิมิตหมาย ณ จุดศูนย์กลางที่เป็นภาพแทนองค์พุทธะ อันเป็นกระบวนการเรียนรู้ปฏิบัติในวิถีแห่งอริยมรรคด้วยวิธีเน้นการบำเพ็ญภาวนาเป็นหลัก

ภาพที่ 4.13 แสดงภาพสรุปของการสร้างอริยมรรคมณฑล

วงเวียนแก้วที่เป็นสัปปายะของเถรวาท ที่เอื้อการทำกิจกรรมที่เป็นอริยมรรค

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

4.2 หลักคิดการสร้างพุทธสถาน (อริยมรรคมณฑล) ในพุทธนิยามมหายาน

มหายานได้นำสิ่งที่มุ่งเน้นในการสอนในเรื่องการบำเพ็ญโพธิสัตว์มรรคมาเป็นวิธีในการเข้าถึงหลักอริยมรรคเพื่อเข้าถึงพุทธธรรม และในหลักบำเพ็ญโพธิสัตว์มรรคมีองค์ประกอบที่สำคัญในการพัฒนาบุคคลให้เป็นไปตามหลักธรรมในรูปแบบการสอนของโคตรวงศ์พุทธะ หรือ พระพุทธเจ้า 5 พระองค์ เพื่อให้เข้าถึงความเป็นพุทธะโดยเน้นหลักแห่งศุญyata (เป็นการปล่อยวางว่างจากสภาวะ หรือก็คือโลภุตระ) มาเป็นหลักคิดในการสร้างพุทธสถาน โดยประสานและบูรณาการร่วมกับคติความเชื่อของเต๋าในศาสตร์รูปแบบของเฟิงชุย มาเป็นการอธิบายความหมายของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ เพื่อให้สื่อสารและพัฒนาคติความเชื่อของสังคมที่มีอยู่เดิมในเรื่องเต๋าและศาสตร์ของเฟิงชุย อันหมายถึงวิถีชีวิตในตนที่มีความสัมพันธ์กับวิถีแห่งธรรมชาติ โดยรับและถ่ายทอดสื่อสารกับพลังธรรมชาติมาสร้างความเป็นคุณภาพของชีวิต คือสอดคล้องกับกฎไปกับสรรพชีวิต ซึ่งก็คือการหลักการเรื่องวิถีแห่งพระโพธิสัตว์มาใช้เป็นหลักในการสร้างพื้นที่ทำกิจกรรมที่ปรับจักรวาลชีวิตให้มีทิศทางเข้ามาอยู่ในกระแสของโพธิสัตว์มรรค

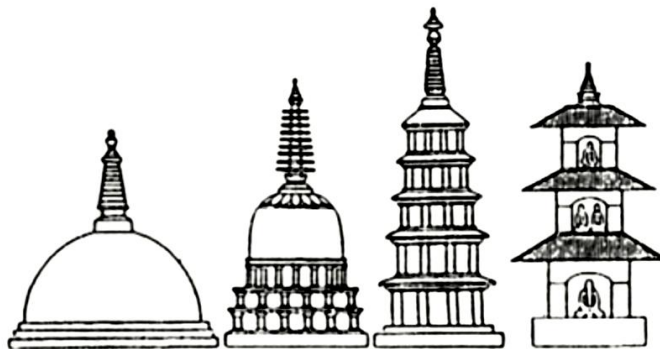
4.2.1 นิमितหมายหลักของอริยมรรคมณฑล

กล่าวถึงหลักคิดการสร้างนิमितหมายในพุทธสถานของมหายาน สามารถเรียกได้ว่าเป็นพัฒนาการมาจากคติจักรวาล คือเป็นสิ่งจำลองภูมิทางจิต ที่เทียบเคียงด้วยเขาพระสุเมรุ โดยมีเขาสดตบริภัณฑ์ ทวีปทั้ง 4 และทะเลสี่ทันทดล้อมรอบ แต่ประเด็นสำคัญที่มหายานได้แสดงในคติจักรวาลก็คือการมีพระโพธิสัตว์ในแต่ละภพภูมิ และภพนั้น ๆ ก็คือพุทธเกษตร ซึ่งเรื่องของพระโพธิสัตว์และพุทธเกษตรนั้นเป็นดังจุดหมายของการพัฒนาจักรวาลชีวิต จึงทำให้รูปแบบของการสร้างนิमितหมายมุ่งเน้นไปที่พระปฏิมาของพระโพธิสัตว์ แต่ทั้งนี้ มิได้หมายความว่ามหายานจะละทิ้งการสร้างองค์เจดีย์ไป โดยในที่นี้จะขอแสดงหลักคิดในนิमितหมายที่เป็นองค์เจดีย์ ส่วนหลักคิดในนิमितหมายที่เป็นพระปฏิมา (พระโพธิสัตว์) จะขอแสดงในลำดับถัดไป

ทางมหายานได้มีการสร้างพระสถูปเจดีย์เหมือนกันกับทางเถรวาทแต่มีรูปแบบเป็นทรงปราสาท¹⁷⁰ คือซึ่งมักปรากฏอยู่ทางเอเชียตะวันออกเฉียงอย่างจีน ญี่ปุ่น เกาหลี เป็นการผสมผสาน

¹⁷⁰ รูปแบบสถูปเจดีย์สามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ สถูปเจดีย์ทรงโอคว่ำ สถูปเจดีย์ทรงฐานระเบียง (ในเถรวาท) และสถูปเจดีย์ทรงปราสาท โดยในที่นี้มุ่งเน้นศึกษาสถูปเจดีย์ทรงปราสาทเป็นหลัก เนื่องจากมีพุทธสถาปัตยกรรมมหายานสำคัญในประเทศอินโดนีเซีย; โบโรบูดูร์ (บุโรพุทโธ) ซึ่งรูปลักษณะที่เทียบเคียงได้กับสถูปทรงฐานระเบียง โดยระเบียงที่มีเจดีย์รายในแต่ละชั้นถูกตีความว่าเทียบเคียงได้กับองค์โดม (อ้างอิงจากหนังสือสัญลักษณ์แห่งพระสถูป) และจำนวนชั้นเทียบเคียงได้กับจำนวนภพภูมิในคติจักรวาลหรือเชิงเขาพระสุเมรุ ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบที่ยังคงคติจักรวาลของพราหมณ์อยู่มาก จึงขอไม่แสดงในหัวข้อสถูปเจดีย์ทรงปราสาทนี้

รูปแบบสถาปัตยกรรมของหอคอยจีน-ศาลาจีนผสมผสานเข้ากับสถาปัตยกรรมเจดีย์จากทางอินเดีย เป็นการเชื่อมประสานระหว่างพระสถูปกับวิหาร เป็นที่มาของการแปรรูปทรงของพระสถูปเป็นแบบต่าง ๆ ตามเส้นทางที่พระสถูปผ่านเข้าไปทั่วเอเชีย¹⁷¹

ภาพที่ 4.14 แสดงวิวัฒนาการของพระสถูปอินเดียมาเป็นพระสถูปทรงปราสาท
ที่มาภาพ: เอเดรียน สนอดกราส, *สัญลักษณ์แห่งพระสถูป* (2541).

ประเด็นของความเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปลักษณะคือตัวฐานได้มีการมีการขยายขนาดที่ใหญ่ขึ้น ยกตัวสูงขึ้น เป็นหอสองหลายชั้น ซึ่งตัวหอสองชั้นนั้นเป็นวิหารที่ประดิษฐานพระปฏิมาขององค์พระศากยมุนีพุทธเจ้าและเหล่าองค์พระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นสิ่งที่มุ่งเน้นในหลักการสอนการปฏิบัติในมหายาน ส่วนตัวพระสถูปถูกยกขึ้นไปประดิษฐานไว้ที่ยอดหลังคาวิหาร (โดยปรับขนาดองค์โดมหรรมิกา และฉัตรวลี ขนาดเล็กลง) เป็นการผสมผสานรูปแบบสถาปัตยกรรมของหอคอยจีน-ศาลาจีนผสมผสานเข้ากับสถาปัตยกรรมเจดีย์จากทางอินเดีย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹⁷¹ เอเดรียน สนอดกราส, *สัญลักษณ์แห่งพระสถูป*, หน้า 278-280.

ภาพที่ 4.15 ภาพแสดงตัวอย่างเจดีย์ชั้นวัดกวางเจิง
 ตัวองค์โดมที่ถูกยกขึ้นไปประดิษฐานไว้ที่ยอดหลังคาวิหาร
 และจำนวนชั้นนั้นมีความสัมพันธ์กับคติที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพุทธะ

ที่มาภาพ: Qian Wu, <https://www.facebook.com/groups/763870134421875/posts/122008545474696/>

ในที่นี้สามารถพิจารณาเห็นได้ว่าเป็นรูปแบบของของสถูปเจดีย์ที่มาจากหลักคิดที่ผสมผสานกันระหว่างคติมหายานพระโพธิสัตว์และพระสถูป โดยตัวจำนวนชั้นของวิหารนั้นมีที่มาจากหลักคิดที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา โดยในการศึกษาของดร.เอเดรียน สนอดกราสได้แสดงหลักคิดที่สัมพันธ์กับจำนวนชั้นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของทิศ ยกตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้า 5 พระองค์ (พระสถูป 5 ชั้น) แฉนผังดวงดาว (พระสถูป 7 ชั้น) หรือ เขาสัตบริภัณฑ์และทวีปทั้ง 4 (พระสถูป 11 ชั้น) เป็นต้น¹⁷² หรืออย่างในสถูปเจดีย์ 9 ชั้น นั้นมีความเชื่อมโยงไปกับหลักคิดเรื่องผังแปดทิศ (ปากั่ววู) ถือเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างฟ้า-ดิน-มนุษย์ โดยแผนผังแปดทิศถือเป็นยันต์ที่คุ้มครองทิศทั้งแปด¹⁷³ และจำนวน 9 ชั้นนั้นมาจากทิศทั้ง 8 รวมกับจุดศูนย์กลาง อันหมายถึงจักรวาลชีวิตที่โยงใยสัมพันธ์กันและกัน มีทั้งบวกและลบ มีดีและสว่าง (ในทางคติของจีนให้นิยามคำว่าหยินคือสงบหรือมีดี หยางคือความเคลื่อนไหวหรือสว่าง)

¹⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 290-292.

¹⁷³ ความสัมพันธ์ระหว่างฟ้า-ดิน-มนุษย์ แทนด้วยสัญลักษณ์ที่เป็นเส้นขีดประ (- -) และเส้นขีดเต็ม (—) ซึ่งแทนความหมายของหยินและหยาง ประกอบรวมเข้าด้วยกันในตำแหน่ง บน-กลาง-ล่าง ขีดบนแทนฟ้า ขีดกลางแทนมนุษย์ และขีดล่างแทนดิน จึงทำให้เกิดการเรียงลำดับเส้นขีดขององค์สามรวมเข้ากับธาตุทั้งห้า ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ข

ภาพที่ 4.16 ตัวอย่างสถูปทรงปราสาทที่มี 5, 9 ชั้น

(ซ้าย) สถูปทรงปราสาทของวัดหยิงเจียง, (ขวา) สถูปทรงปราสาทวัดหลิงเหยียง

ที่มาภาพ: Qian Wu, <https://www.facebook.com/groups/763870134421875/posts/783528852456003/>

ภาพที่ 4.17 วัดต้าชีเอิน (Daci'en Temple) ที่ถือเอาสถูปเจดีย์เป็นศูนย์กลาง

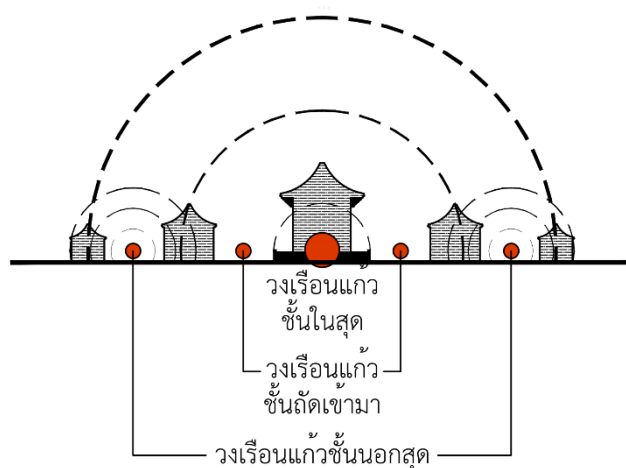
ที่มาภาพ: <http://www.mafengwo.cn/poi/2719.html>

จากที่แสดงในข้างต้น ข้างต้น เป็นตัวอย่างของรูปแบบสถาปัตยกรรมปราสาทในมหายาน และตัวอย่างวัดที่ใช้สถาปัตยกรรมเป็นอาคารหลักจุดศูนย์กลางวัด¹⁷⁴ อันเป็นนิมิตหมายหลักของมณฑล ในขณะเดียวกัน ก็มีวัดที่ใช้วิหารที่ประดิษฐานพระประธาน เป็นนิมิตหมายหลักของวัด (ขอแสดงรายละเอียดในลำดับถัดไป)

4.2.2 ผังของของอริยมรรคมณฑล วงเวียนแก้วแห่งพระโพธิสัตว์

หลักการวางผังพุทธสถานของฝ่ายมหายานก็มีหลักคิดในการวางเช่นเดียวกับฝ่ายเถรวาท โดยทำเป็นเวียนแก้วเป็นรัศมีจากศูนย์กลางออกมา และในทางกลับกัน การเข้าถึงจากภายนอกเข้าสู่เขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ก็เป็นการพัฒนาจิตใจเข้าสู่การเป็นพุทธะเช่นกัน โดยที่วงเวียนแก้วชั้นในสุดจะมีวิหารหลักและวิหารรองล้อมรอบลานทั้ง 4 ทิศ เรียกว่าช่อเหอเอี้ยน¹⁷⁵ โดยมีวิหารหลักนี้เปรียบเสมือนนิมิตหมายหลักของวัด คือนิมิตหมายของโคตรวงศแห่งพุทธะ อันประกอบด้วยพระไวโรจนพุทธะอยู่ที่จุดศูนย์กลาง (และได้มีการปรับทิศขององค์พระธยานิพุทธะทั้ง 4 ดังได้อธิบายไว้แล้วในบทที่ 3) พระอักษะภยพุทธะแห่งสติปัญญาอยู่ที่ทิศใต้ (ทิศทางเข้าด้านหน้า), พระอมิตาภพุทธะแห่งความเกื้อกูลอยู่ที่ทิศเหนือ (ทิศด้านหลัง), พระรัตนสังฆาพุทธะแห่งความเพียรอยู่ที่ทิศตะวันตก, และพระอโมฆสิทธิแห่งความเจริญอยู่ที่ทางทิศตะวันออก

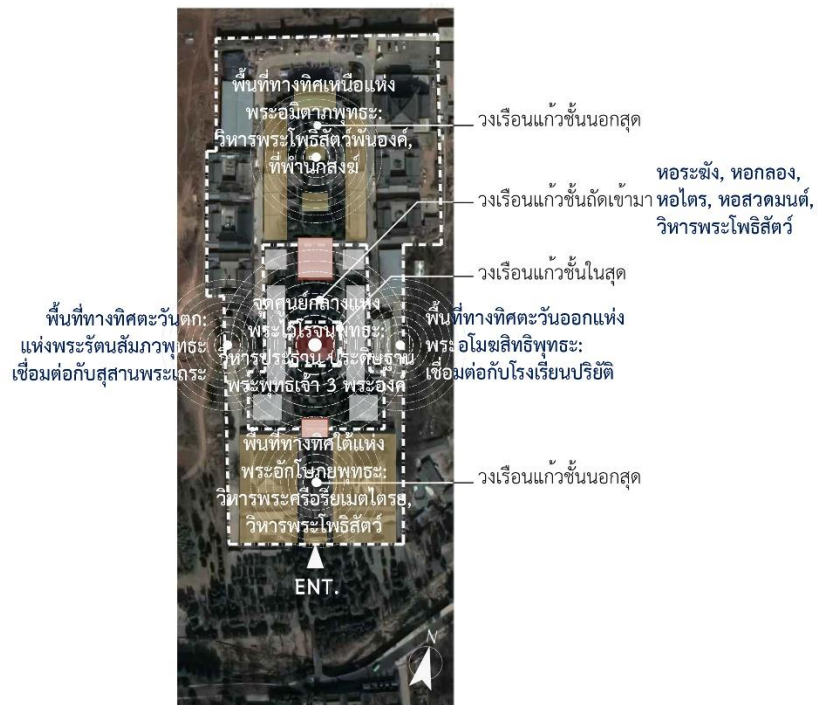

ภาพที่ 4.18 แสดงแนวคิดวงเวียนแก้วที่ล้อมรอบนิมิตหมายในพุทธสถานของมหายาน

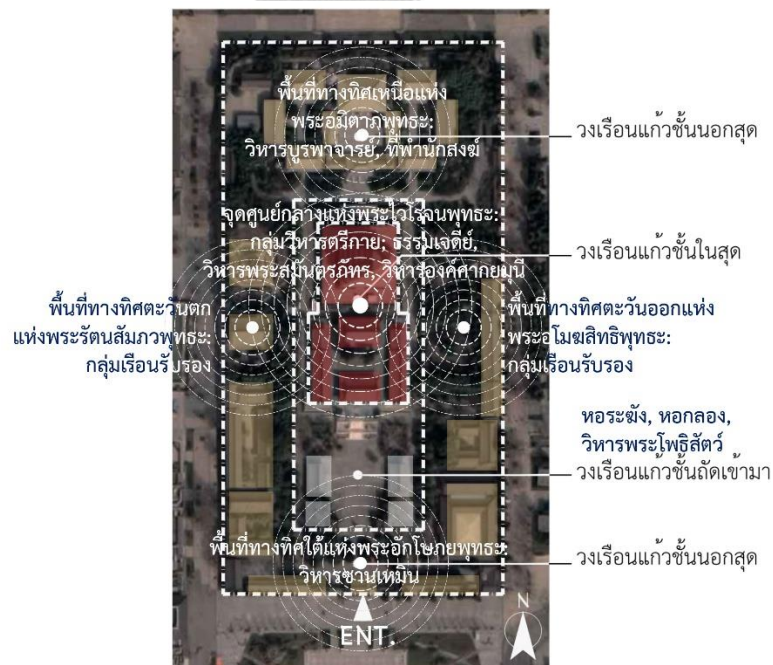
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

¹⁷⁴ วัดที่ถือเอาสถาปัตยกรรมเป็นศูนย์กลาง เรียกว่า “ตะเมี้ยว” แปลว่า วัดเจดีย์ หรือ วัดสถูป

¹⁷⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ข

ภาพที่ 4.19 ภาพแสดงวงเวียนแก้วในผังวัดเจ้าหลอนที่มีการจัดวางพื้นที่ต่าง ๆ ทั้ง 4 ทิศ สอดคล้องไปกับหลักคิดการวางผังแห่งพระพุทธรูปเจ้า 5 พระองค์
ที่มาภาพ: <https://www.google.com/maps/>

ภาพที่ 4.20 ภาพแสดงวงเวียนแก้วในผังวัดด้าชีเอนที่มีการจัดวางพื้นที่ต่าง ๆ ทั้ง 4 ทิศ สอดคล้องไปกับหลักคิดการวางผังแห่งพระพุทธรูปเจ้า 5 พระองค์
ที่มาภาพ: <https://www.google.com/maps/>

โดยพระธยานิพุทธะในแต่ละทิศนั้น ก็มีเหล่าพระโพธิสัตว์ประจำทิศนั้น ๆ ล้อมรอบอยู่ อันเป็นสิ่งที่บุคคลจะเข้ามาสักการะ สมทานโพธิสัตว์สี่ และบำเพ็ญโพธิสัตว์มรรค ซึ่งเปรียบเสมือนการเข้าถึงนิมิตหมายอย่างลำดับของจักรวาลชีวิตที่ศักดิ์สิทธิ์ (หรืออริยจักรวาลชีวิต) เป็นแดนกิจกรรมแห่งพุทธะที่มีเรือนแก้วที่ซ้อนวงกันเป็นชั้น ๆ ซึ่งเป็นการบอกให้รู้ถึงแนวขอบเขตของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และการเข้าถึงศูนย์กลางที่เป็นนิมิตหมายของพื้นที่ที่มีลำดับชั้น ดังที่จะได้กล่าวคือ

4.2.2.1 วงเรือนแก้วชั้นนอกสุดของอริยมรรคมณฑล

ในวงเรือนแก้วชั้นนอกสุด เป็นพื้นที่ของการบำเพ็ญบารมีอันเป็นมหากรุณาธิคุณของพระโพธิสัตว์แก่สรรพชีวิต เป็นพื้นที่ลานที่มีการจัดวางอาคารสอดคล้องไปกับคติคติเพงซุยและพระพุทธรูปเจ้า 5 พระองค์

โดยทางทิศใต้ของวงเรือนแก้วชั้นนอกสุดอันเป็นทิศของหงส์แดง เทียบเคียงได้กับลานแห่งพระกษิติครรภ์โพธิสัตว์ (ในพระอักษะภยพุทธะ) ซึ่งมีพุทธคุณในด้านของสติปัญญา ส่วนมากมีวิหารชานเหมิน¹⁷⁶ (อาคารทางเข้าวัด) ซึ่งภายในมีเทพเจ้าเฝ้าประตูหรือทวารบาลตั้งอยู่ โดยมีท่าทางน่าเกรงขามเพื่อให้บุคคลมีสติ มีความสำรวมระวังก่อนเข้าไปในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ภาพที่ 4.21 ภาพแสดงลานด้านทิศใต้

โดยทั่วไปจะมีวิหารเทียนหวางเตี้ยน (มีพระศรีอริยเมตไตรยประดิษฐาน) เป็นวิหารหลัก (วัดม้าขาว)
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (29 ธันวาคม 2562)

¹⁷⁶ อาคารชานเหมินเป็นอาคารประตูหน้าสุดของวัดที่เปิดสู่ด้านใน จะแบ่งเป็น 3 ช่อง หรือ 3 ประตูทางเข้า โดยประตูกลางจะเป็นประตูใหญ่ อีก 2 ประตูซ้ายและขวา จะเล็กกว่าประตูกลางเล็กน้อย การที่ให้เป็น 3 ประตู เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการหลุดพ้น และเมื่อเข้าสู่ประตูกลางจะมีมนุษย์ทองคำหรือเทพยืนถือกระบองอยู่ 2 ข้าง ทั้งข้างซ้ายและขวา (พรพรรณ จันทโรนา นนท์, "สถาปัตยกรรมวัดจีน," หนังสือสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ 35 (2553): 21-30.)

เมื่อเข้ามาภายในเรือนแก้วชั้นนอกสุดของมณฑลศักดิ์สิทธิ์ทางทิศใต้ มีลานและมีวิหารเทพสวรรค์ (วิหารเทียนหวางเตียน¹⁷⁷) ซึ่งเป็นวิหารทางด้านหน้าของวัด ภายในวิหารนี้จะมีการประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาของพระศรีอริยเมตไตรย อันเป็นการแสดงถึงนิมิตหมายแห่งพระพุทธเจ้าในอนาคต โดยมีท้าวจตุโลกบาลคุ้มครองห้อมล้อมอยู่ทั้ง 4 ทิศ¹⁷⁸ และมีพระเวทกรรมโพธิสัตว์ (อู่ยท้อ) ตั้งอยู่ด้านหลัง (ซึ่งอยู่ในวงเรือนแก้วชั้นถัดไป)

ภาพที่ 4.22 เป็นภาพของวัดม้าขาว ในวิหารเทียนหวางเตียน มีพระศรีอริยเมตไตรยเป็นประธาน และด้านซ้ายขวามีท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (29 ธันวาคม 2562)

¹⁷⁷ อาคารเทียนหวางเตียน (เทียนฮวงเตียง-แต่จิว) หรือวิหารท้าวจตุโลกบาล เป็นที่ประดิษฐานพระศรีอริยเมตไตรย หรือองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ถัดไป มีท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ตั้งอยู่ ซ้าย-ขวา ด้านหลังของพระเมตไตรยมีพระเวท ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ มีหน้าที่ปกป้องพระธรรมและนักบวช โดยพระเวทจะหันหน้าเข้าหาพระอุโบสถ ลักษณะของพระเวทมี 2 แบบ คือ แบบหนึ่งอยู่ในท่ายืนพนมมือเอวกระบองวิเศษวางพาดแขนและใช้ข้อศอกหนีบไว้ อีกแบบหนึ่งคือมือซ้ายถือกระบองวิเศษที่ยาวจรดพื้นมือขวาทำเอวขาซ้ายก้าวไปข้างหน้าเล็กน้อย (เรื่องเดียวกัน.)

¹⁷⁸ ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 เป็นผู้เฝ้ารักษาบริเวณทางลาดไหลเขาหรือเขาพระสุเมรุ เพื่อปกป้องพุทธศาสนา ผู้ศรัทธาอยู่ในศีลธรรม ประกอบด้วย ชื่อกว้อเทียนหวางแห่งทิศตะวันออกผู้ปกป้องประเทศ อาวุธประจำตัวคือพิณ เจึงจ่างเทียนหวางแห่งทิศใต้ผู้ปกป้องพระธรรม อาวุธประจำตัวคือกระบี่วิเศษ กว่างมู่เทียนหวางแห่งทิศตะวันตกผู้ปกป้องประชาราษฎร์ อาวุธประจำตัวคือมังกรแดงหรือจิ้งจอกลาย ตัวเหวินเทียนหวางแห่งทิศเหนือผู้ปกป้องความมั่งคั่งร่ำรวย อาวุธประจำตัวคือร่มวิเศษหรือเจดีย์

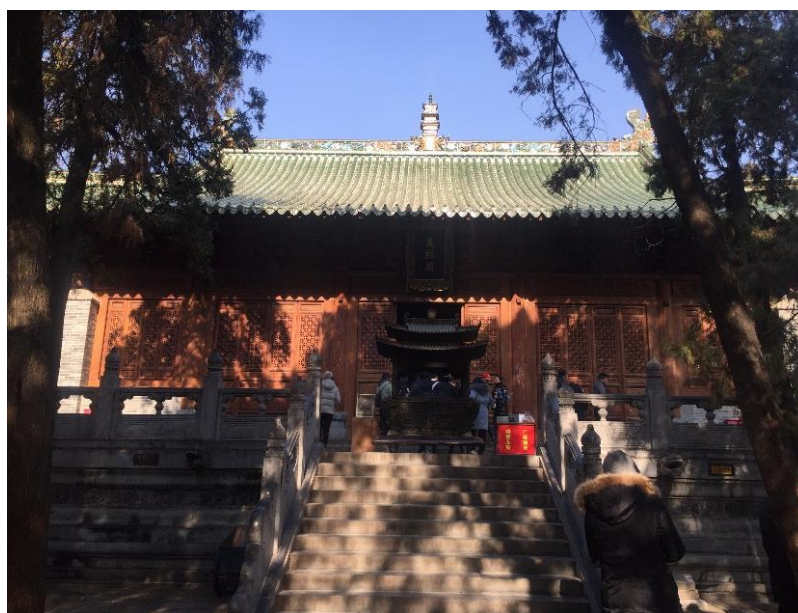
ภาพที่ 4.23 แสดงตัวอย่างท่างศุโลกบาลทั้ง 4 ทิศในวัดฉานหัว

(เรียงจากซ้ายบนไปขวาล่าง) ตัวเหวินเทียนหวางแห่งทิศเหนือ, ฉือกว้อเทียนหวางแห่งทิศตะวันออก, เจิงจ่างเทียนหวางแห่งทิศใต้, กว่างมู่เทียนหวางแห่งทิศตะวันตก

ที่มาภาพ: Qian Wu, <https://www.facebook.com/groups/763870134421875/posts/1220028088806075/>

ส่วนอาคารประกอบซ้าย-ขวาของลานนี้ เป็นวิหารพระโพธิสัตว์ ซึ่งใช้เป็นโรงสวดมนต์สำหรับทำกิจกรรม ประเพณี ต่าง ๆ ที่เน้นในเรื่องของการบำเพ็ญทานบารมี อันเป็นกิจกรรมที่ช่วยพัฒนาจิต ให้ศีลหรือความเป็นปกติของการดำเนินชีวิตจากการให้ทาน สละละตัวตน ให้มีศีลสมบูรณ์ ยกตัวอย่างเช่น ตรุษ สารท หรือประเพณีทิ้งกระจาด เป็นต้น

ในทางทิศเหนือของวงเวียนแก้วชั้นนอกสุดอันเป็นที่ศรัทธาของเต๋าตำ เทียบเคียงได้กับลานแห่งพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (ในพระอิมิตาภพุทธะ) ซึ่งมีพุทธคุณทางด้านความกรุณาเกื้อกูล อันเป็นพื้นที่แห่งความสงบ ส่วนมากจะเป็นที่พักสงฆ์ เป็นพื้นที่ที่เกื้อกูลต่อการบำเพ็ญเพียรโพธิสัตว์ศีลอันได้แก่การสวดมนต์ ทำสมาธิ บำเพ็ญโพธิสัตว์มรรค โดยมีหอไตร (ฉั่งเก็งเก๊าะ-แต่จิว) เป็นวิหารหลักของลาน

ภาพที่ 4.24 ภาพแสดงพื้นที่ภายในลานด้านทิศเหนือ

ส่วนใหญ่จะมีหอไตร เป็นวิหารหลัก (วัดเส้าหลิน)

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (30 ธันวาคม 2562)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิหารรอบลานนี้ส่วนมากจะเป็นวิหารของพระโพธิสัตว์ที่เป็นหลักให้กับที่พักสงฆ์ ดังนิมิตหมายแห่งมหากรุณาธิคุณ เทียบเคียงกับการบำเพ็ญทานบารมี เกื้อกูลสรรพชีวิต ส่วนพระปฏิมาของพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะประดิษฐานในวิหารประกอบซ้าย-ขวาของวิหารหลักในแต่ละลาน โดยมีทั้งการประดิษฐานแยกเป็นเอกเทศ ยกตัวอย่างเช่น วิหารของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์, วิหารของพระกษิติครรภโพธิสัตว์, วิหารของพระสมันตรภัทรโพธิสัตว์, และวิหารของพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ เป็นต้น เพื่อรองรับการสักการะ ใช้เป็นพื้นที่สมาทานโพธิสัตว์ศีลน้อมนำเอาการปฏิบัติมาอยู่กับตัว หรืออย่างการประดิษฐานรวมกันของเหล่าพระโพธิสัตว์ภายในวิหารพระโพธิสัตว์พันองค์ ที่ส่วนใหญ่จะอยู่ทางด้านหลังของวัด เป็นต้น

ภาพที่ 4.25 แสดงเหล่าพระโพธิสัตว์ในวิหารพระโพธิสัตว์ ณ วัดชวงหลิน

ที่มาภาพ: Qian Wu, <https://www.facebook.com/groups/763870134421875/posts/1228808727928011/>

ในทางทิศตะวันตกของวงเวียนแก้วชั้นนอกสุดอันเป็นที่ศของเสื่อขาว เทียบเคียงได้กับลานแห่งพระรัตนปาณีโพธิสัตว์ (ในพระรัตนสัมพันธ์ภวพุทธะ) ซึ่งมีพุทธคุณในด้านของความเพียร ปฏิบัติภาวนาขัดเกลาการละตัวตน เป็นพื้นที่ที่เชื่อมต่อกับสุสานเจดีย์ของพระเถระ

ภาพที่ 4.26 ด้านทิศตะวันตกมักจะเชื่อมต่อกับพื้นที่ของสุสาน

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (30 ธันวาคม 2562)

ส่วนทิศตะวันออกของวงเวียนแก้วชั้นนอกสุดอันเป็นทิศของมังกรเขียว เทียบเคียงได้กับลานแห่งพระวิศวปาณีโพธิสัตว์ (ในพระอโศกสถิตีพุทธะ) ซึ่งมีพุทธคุณในด้านของปัญญาความเจริญในธรรม เป็นพื้นที่ที่เชื่อมต่อกับโรงเรียนปริยัติ

ภาพที่ 4.27 ด้านทิศตะวันออกมักจะเชื่อมต่อกับพื้นที่ของโรงเรียนปริยัติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (30 ธันวาคม 2562)

4.2.2.2 วงเวียนแก้วชั้นถัดเข้ามาของอริยมรรคมณฑล

วงเวียนแก้วชั้นถัดเข้ามา ถือเป็นลานแห่งพระโพธิสัตว์ ที่มีความสงบ เป็นสมาธิ รับรู้ฟ้า-ดิน ปราบกฎการณรอบตัวด้วยมีสติกำกับ อันเป็นวงชั้นแห่งการพัฒนาคิดภายในให้สงบเป็นสมาธิ ให้จิตไปเชื่อมโยงกับพระญาณิพุทธะ และเป็นพื้นที่ที่ล้อมวงเวียนแก้วชั้นในสุด

โดยมีวิหารเทียนหวางเตี้ยนอยู่ทางทิศใต้ อันเป็นทิศของพระอักโษภยพุทธะ มีหอไตรอยู่ทางทิศเหนืออันเป็นทิศของพระอมิตาภพุทธะ

ภาพที่ 4.28 ภาพแสดงพื้นที่ภายในวงเวียนแก้วชั้นถัดเข้ามา

(ซ้าย) ด้านทิศใต้ โดยทั่วไปจะมีพระเวทธรรมโพธิสัตว์ (ในวิหารเทียนหวางเตี้ยน) เป็นนิมิตหมาย (วัดม้าขาว)
(ขวา) ด้านทิศเหนือ โดยทั่วไปจะมีพระอวโลกิเตศวร (ด้านหลังของวิหารประธาน) เป็นนิมิตหมาย (วัดเส้าหลิน)

ที่มาภาพ: (ซ้าย) ผู้วิจัย (29 ธันวาคม 2562) (ขวา) <https://bit.ly/3B82X9a>

มีหอกลอง, หอดัง, และวิหารพระโพธิสัตว์ อยู่ทางทิศตะวันตกอันเป็นทิศของพระรัตนสังฆาพุทธะ
มีหอระฆัง, หอสวดมนต์, และวิหารพระโพธิสัตว์ อยู่ทางด้านทิศตะวันออกอันเป็นทิศของพระ
อโมฆสิทธิพุทธะ

ภาพที่ 4.29 ในด้านทิศตะวันตก-ตะวันออก โดยส่วนใหญ่จะมีหอกลอง-หอระฆัง (วัดเส้าหลิน)

ที่มาภาพ: (ซ้าย) ผู้วิจัย (30 ธันวาคม 2562) (ขวา) <https://bit.ly/3BAXJnX>

โดยพื้นที่ลานของวงเวียนแก้วชั้นถัดเข้ามานี้เป็นพื้นที่ของการสวดมนต์ บำเพ็ญภาวนา โดยมีพระโพธิสัตว์หรือพระธยานิพุทธะประจำทิศเป็นนิมิตหมาย และมีเสียงกลอง เสียงระฆังเป็นเครื่องกระตุ้นสติรู้ตัวในการพัฒนาตน และภายในลานจะมีรูปปั้นปีที่ตัวเป็นเต่า (แทนโลก) หัวเป็นมังกร (ปราณของชีวิต) และมีแผ่นหินที่สลักหลักธรรมตั้งอยู่บนหลังอันหมายถึงกระแสแห่งปัญญาที่ขึ้นไปเชื่อมกับฟ้า เป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นพุทธะที่โปรดเหล่าสรรพชีวิตทั่วโลกให้เข้าถึงหลักธรรม เป็นองค์ประกอบของการสร้างสภาพแวดล้อมให้เกิดความนิ่งสงบ เอื้อต่อสมาธิในการบำเพ็ญภาวนาอย่างเป็นลำดับ

ภาพที่ 4.30 (ซ้าย) แสดงลานภายในวงเวียนแก้วชั้นถัดเข้ามา (ขวา) แสดงปีที่

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (30 ธันวาคม 2562)

4.2.2.3 วงเวียนแก้วชั้นในสุดของอริยมรรคมณฑล

ส่วนวงเวียนแก้วชั้นในสุดที่เป็นวิหารประธานของวัด อันเป็นจุดศูนย์กลางของมณฑล เทียบเคียงกับแดนแห่งพุทธะ มีนิมิตหมายที่เป็นองค์พระปฐมมาเป็นตัวเชื่อมโยงแห่งปัญญาของผู้บำเพ็ญโพธิสัตว์มรรค โดยวิหารต่ำสงเป่าเตียน¹⁷⁹จะเป็นอาคารที่มีการยกตัวขึ้นจากพื้นที่โดยรอบ และมีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นสัญลักษณ์สื่อถึงความเป็นพุทธะ ยกตัวอย่างเช่น บริเวณบันไดที่ขึ้นสู่ตัวอาคาร (ในบางวัด) จะมีการตั้งรูปปั้นสัตว์ เช่น สิงโต สื่อถึงการบันลือสีหนาทตัวแทนของการประกาศธรรมไปสู่โลก หรือบางวัดก็เป็นกิเลนที่ตัวเป็นม้า (แทนลม) มีหัวเป็นมังกร (ปราณของชีวิต) หรือเจ็บบัวที่ตัวเป็นเต่า (แทนโลก) หัวเป็นมังกร (ปราณของชีวิต)

¹⁷⁹ วิหารต่ำสงเป่าเตียน (ได้ยังปอเต๊ยง-แต้จิว แปลว่าวิหารมหาบุรุษ) หรือพระอุโบสถ คำว่า “ต่ำสง” เป็นคำเรียกขานพระศรีศากยมุนี ที่มีความหมายว่า ผู้มีบารมี ผู้ยิ่งใหญ่

ส่วนเครื่องหลังคาของวิหารนั้น ตรงกลางของสันหลังคาจะมีรูปปั้นสิงโตบันลือสีหนาท เหนือสิงโตขึ้นไปจะมีดอกบัวซ้อนชั้นแทนองค์พุทธะ¹⁸⁰ ทางด้านซ้าย-ขวาของสันหลังคาจะมีปลา (สติปัญญาที่รู้ตัว) หัวมังกร (ปราณของชีวิต) ถัดลงมา รูปปั้นสัตว์มงคลและส่วนปลายจะมีรูปปั้นเซียนสี่หงส์¹⁸¹ ที่เทียบได้กับลมปราณแห่งโพธิสัตว์ที่นำพาสรรพชีวิตให้พ้นทุกข์

ภาพที่ 4.31 องค์ประกอบของวิหารเทียนหวางเตียน (วัดเส้าหลิน)

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (30 ธันวาคม 2562)

ภายในวิหารประธาน ส่วนใหญ่มักจะมีการทำผ้า 8 เหลี่ยมบริเวณหน้าพระประธาน อันแทนพุทธคุณของโพธิสัตว์ที่ส่งออกไปทุกทิศทาง ส่วนรูปแบบการประดิษฐานพระประธานนั้น จะเป็นองค์ศากยมุนีพุทธเจ้าที่ขนาบข้างด้วยพระธยานิพุทธะหรือพระโพธิสัตว์¹⁸² เนื่องจากมหายานใช้คติเรื่องพุทธคุณในพระโพธิสัตว์มาช่วยเหลือมนุษย์ดังมหากรุณาธิคุณ (เป็นกุศโลบายในการน้อมนำบุคคลให้มาบำเพ็ญโพธิสัตว์มรรค) อันทำให้มีการนับถือพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ที่มีอยู่มากมาย เป็นดั่งบุคลาธิษฐาน โดยรูปแบบการประดิษฐานพระปฏิมานั้นมีทั้งแบบ 3 พระองค์

¹⁸⁰ อ่านเพิ่มเติมใน เอเดรียน สนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระศกูป, หน้า 403-408.

¹⁸¹ อ่านความหมายของสัญลักษณ์มงคลต่าง ๆ เพิ่มเติมใน ปียะแสง จันทรวงศ์ไพศาล, 108 สิ่งมงคลจีน (กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดยูเคชั่น, 2556).

¹⁸² การประดิษฐานพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ขนาบอยู่ 2 ข้าง เรียกว่า หวาเอียนชานเซ็ง หมายถึง ผู้มีบารมีทั้ง 3 และการตั้งพระประธาน 3 พระองค์ เป็นประเพณีปฏิบัติที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์ซ่ง

หรือ 5 พระองค์¹⁸³ แตกต่างกันไปตามนิกายย่อย¹⁸⁴ โดยในแต่ละแบบนี้ก็มีหลักเกณฑ์ในการจัดวางแตกต่างกัน (เช่นการใช้ทิศ หรือ โคตรวงศ์ของพระธยานิพุทธะ¹⁸⁵ เป็นต้น) ยกตัวอย่างการจัดวางพระประธาน 3 พระองค์ ในวิหารประธาน (วิหารต่ำสงฆ์เป่าเตียน) ของวัดเส้าหลิน¹⁸⁶ ที่มีพระศากยมุนีเป็นประธาน ด้านขวามือของพระประธาน มีพระอมิตาภพุทธะสื่อถึงความเมตตาอย่างไม่มีประมาณ ด้านซ้ายมือพระประธานมีพระโกษาชยคุรุไวฑูรย์พุทธเจ้า¹⁸⁷ เป็นแพทย์ของพระโพธิสัตว์ ถือขวดยาไว้ในมือ สื่อถึงการรักษามนุษย์จากความไม่รู้ (อวิชชา) ด้วยปัญญา เป็นการจัดกลุ่มที่แสดงถึงหลักคิดว่าความกรุณาและปัญญาคือเป็นองค์ประกอบของการเข้าถึงพุทธธรรมขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า และมีการจัดให้มีรูปปฏิมาของพระกัศปมหาเถระ (เอตทัคคะทางปฏิบัติ) และพระอานันทมหาเถระ (เอตทัคคะทางพหูสูต) ร่วมกับพระประธานกลุ่ม สื่อถึงการเรียนรู้และการปฏิบัติเป็นองค์ประกอบของการเข้าถึงพุทธธรรมขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า (ในฐานะผู้เผยแผ่พุทธศาสนา) นอกจากนี้ยังมีการจัดวางรูปปฏิมาบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับมหายานร่วมกลุ่มพระประธานด้วย ยกตัวอย่างการตั้งรูปปฏิมาของท่านโพธิธรรม (ในวัดเส้าหลิน) ในฐานะผู้ก่อตั้งศาสนาพุทธนิกายเซน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

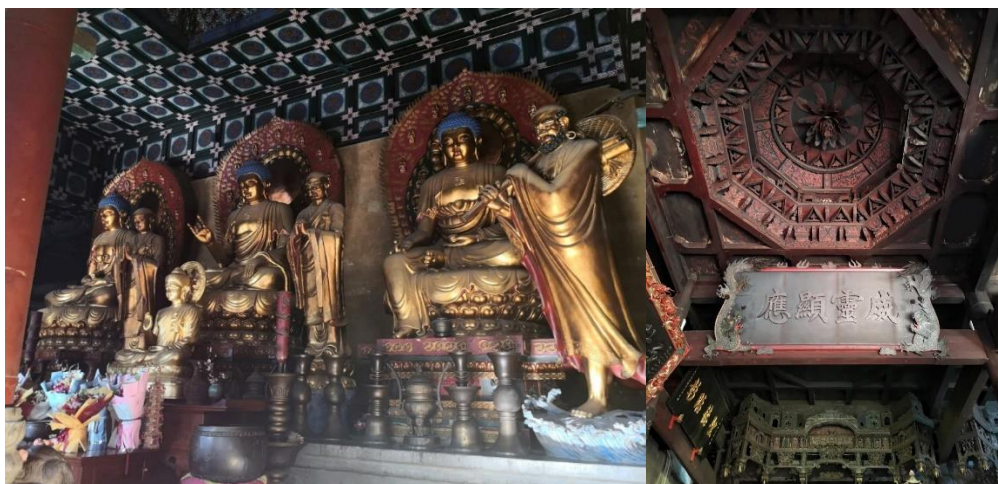
¹⁸³ การประดิษฐานพระประธาน 5 พระองค์ (พระธยานิพุทธะ) พบได้มากในวัดที่สร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์ซ่งและราชวงศ์เหลียว รวมทั้งวัดในนิกายมนตรยาน

¹⁸⁴ ยกตัวอย่างในนิกายสุขาวดี ในบางวัดมีการประดิษฐานพระอมิตาภพุทธะเป็นองค์ประธาน และประดิษฐานพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (ขวา) และพระมหาสถามปราปต์โพธิสัตว์ (ซ้าย)

¹⁸⁵ การประดิษฐานพระศรีศากยมุนีพุทธเจ้าเป็นองค์ประธาน มีพระมัญชุศรีโพธิสัตว์อยู่เบื้องขวา และพระสมันตภัทรโพธิสัตว์อยู่เบื้องซ้าย โดยทั้งสองพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ที่ถือกำเนิดมาจากพระไวโรจนะผู้เป็นต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลถาคตโคตร

¹⁸⁶ วัดเส้าหลิน (ประเทศจีน) เป็นวัดที่พระโพธิธรรมสถาปนาเป็นวัดแห่งนิกายฉาน (เซน) ขึ้นในประเทศจีน

¹⁸⁷ พระโกษาชยคุรุไวฑูรย์พุทธะ เป็นพระพุทธเจ้าในสภาวะสัมโมคคกาย อยู่ประจำทางทิศตะวันออก

ภาพที่ 4.32 (ซ้าย) แสดงตัวอย่างพระประธาน 3 พระองค์ (วัดเส้าหลิน)

(ขวา) ฝ่า 8 เหลี่ยม (วัดลินชุย ชุนยี)

ที่มาภาพ: (ซ้าย) ผู้วิจัย (30 ธันวาคม 2562) (ขวา) <https://bit.ly/3BFO3IS>

ส่วนภายในวิหารก็มีความสลับ และในความสลับก็มีความสุขสว่างของพระประธาน จากแสงธรรมชาติที่กระทบผืนผิวองค์พระที่ปิดทอง และในบางวัดจะมีจิตรกรรมฝาผนังที่บรรยายพุทธคุณขององค์ศากยมุนีและเหล่าพระโผดสัตว์รวมไปถึงการประดิษฐานเหล่าพระปฎิมาของเหล่าพระอรหันต์รายล้อมพระประธานอยู่ภายในวิหารนี้ องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนี้ เป็นการสื่อถึงวิถีแห่งพระโพธิสัตว์ คือการบำเพ็ญโพธิสัตว์มรรคอันเป็นวิถีการเข้าถึงพุทธธรรมหรือความเป็นพุทธะที่เทียบเคียงได้กับที่ประดิษฐาน ณ ศูนย์กลางของอริยมรรคมณฑล และเป็นการสร้างสภาพแวดล้อมเพื่อให้เกิดจิตวิญญาณสถาปัตยกรรมของพื้นที่ สื่อถึงการเป็นศูนย์รวมจิตใจอันเป็นหลักคติของการดำเนินชีวิต

4.2.3 สรุปหลักคิดการสร้างอริยมรรคมณฑลในมหายาน

สรุปประเด็นของการสร้างพุทธสถานแบบมหายาน ดังจะเห็นได้ว่า เป็นการสร้างพื้นที่ที่เป็นเรือนแก้วของอริยมรรคมณฑลที่ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เพื่อปรับจิตจากการรับรู้ภายนอกสู่การรับรู้ภายใน โดยใช้ลานโล่งที่รายล้อมด้วยอาคารทั้ง 4 ทิศ อันเป็นสิ่งที่เทียบเคียงกับพุทธคุณของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ที่ถ่ายทอดออกมาในรูปแบบของผังสถาปัตยกรรมในภาษาศาสตร์ของเฟงชุยของวงเรือนแก้วในแต่ละชั้น โดยมีความหมายของลานโล่งที่อยู่ตรงกลางเป็นพื้นที่ที่ทำให้จิตรับรู้ปรากฏการณ์รอบตัว สื่อสารกับธรรมชาติ คือรับรู้ฟ้า-ดิน และมีวิหารโดยรอบเป็นนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณและพุทธคุณทั้ง 4 ทิศ อันมีลักษณะแบบนี้ของลานในแต่ละวงชั้น เป็นรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่เอื้อกาย ปรับจิตให้เกิดศีลที่ดั่งามทางกาย มีความสงบ รู้ตัว มีสมาธิทางจิตอย่างเป็นลำดับ อันเอื้อก่อให้เกิดปัญญา อันเป็นรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่เอื้อต่อกระบวนการ

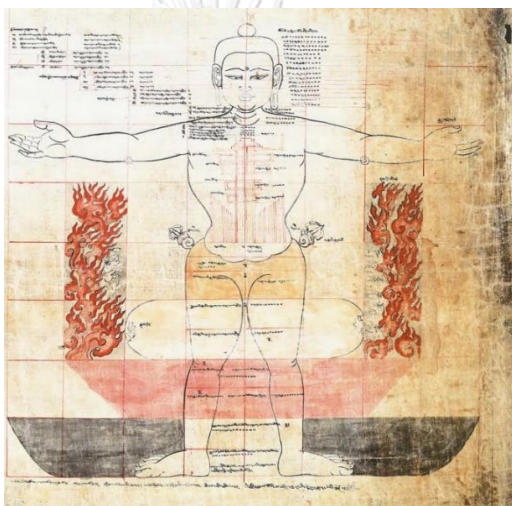
เรียนรู้ปฏิบัติที่เน้นวิธีบำเพ็ญโพธิสัตว์มรรคเป็นหลัก ในการสื่อความหมายทางจิตวิญญาณต่อการยังประโยชน์แก่สรรพสัตว์อย่างไม่มีประมาณอันเป็นมหากรุณาธิคุณ

ภาพที่ 4.33 แสดงภาพสรุปของการสร้างอริยมรรคมณฑล
วงเวียนแก้วที่เป็นสัปปายะของมหายาน ที่เอื้อการทำกิจกรรมที่เป็นอริยมรรค
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

4.3 หลักคิดการสร้างพุทธสถาน (อริยมรรคมณฑล) ในพุทธนิกายวัชรยาน

วัชรยานได้นำสิ่งที่มุ่งเน้นในการสอนในเรื่องการปฏิบัติในวิถีตันตระที่มีการตั้งนิมิต ผสานจิตกับพระยัตัมสู่ความเป็นพุทธะ มาเป็นวิธีในการเข้าถึงหลักอริยมรรคเพื่อเข้าถึงพุทธธรรม และบูรณาการมาเป็นหลักคิดในการสร้างพุทธสถานโดยใช้รูปแบบของกาลจักรมณฑล¹⁸⁸ ที่เป็นการนำเรื่องคติจักรวาลของพราหมณ์มาปรับให้เป็นมณฑลแห่งความเป็นพุทธะ ที่ประกอบด้วยรูป-นาม (กาย-จิต) หรือความเป็นอริยมรรคมณฑลภายในตัวบุคคลที่เทียบเคียงได้กับโคตรวงค์แห่งพุทธะภายในตน โดยนำมาใช้ในการสื่อสารกับบุคคลที่เข้ามาในพื้นที่ อันหมายถึงการเชื่อมโยงทางจิตเข้ากับนิมิตหมาย ณ จุดศูนย์กลางของมณฑลและผสานเข้ากับมณฑล (มณฑล) ศักดิ์สิทธิ์ภายในตน

ภาพที่ 4.34 เปรียบกายมนุษย์คือรูปจำลองของจักรวาล¹⁸⁹

ตัวฐานมณฑลแห่งธาตุ (ดิน น้ำ ไฟ ลม) นั้นยกตัวขึ้น ณ จุดศูนย์กลาง มีกำแพงของแต่ละมณฑลที่ซ้อนกันเป็นชั้น ตัวพระวิหารตั้งอยู่บนมณฑลแห่งดิน (โลก) ก็คือความเป็นพุทธะแห่งมณฑล

ที่มาภาพ: Fabio Rossi, *Man and Kālacakra cosmos*, detail,

ใน Martin Brauen, *Mandala: Sacred Circle in Tibetan Buddhism* (2552).

¹⁸⁸ กาลจักรมณฑล (กาลจักรมณฑล - Kālacakra Mandala) มีความหมายกว้าง และมี (มณฑล) รูปแบบหลากหลาย อธิบายโดยย่อคือเป็นมณฑลที่แสดงระบบของมณฑลจักรวาลชีวิต อันหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างมหาจักรวาล-มณฑล ภายนอก กับจุลจักรวาล-มณฑลภายใน กล่าวรวมคือการอธิบายเปรียบเทียบกายมนุษย์คือรูปจำลองของจักรวาล (เทียบกับพุทธพจน์ฝ่ายเถรวาทว่าโลกหรือจักรวาล กล่าวโดยสรุปเท่ากับร่างคนเราที่ยาวาหนาคับ พรศิลปี รัตนชูเดช, สัมภาษณ์.) (อ่านเรื่องกาลจักรมณฑลเพิ่มเติมใน Martin Brauen, *Mandala: Sacred Circle in Tibetan Buddhism*.)

¹⁸⁹ การเปรียบเทียบจักรวาลภายนอกกับจักรวาลภายในร่างกายมนุษย์ ถือเป็นหลักการพื้นฐานในวัชรยาน โดยมีคัมภีร์กล่าวไว้ว่า มีจักรวาลอยู่ในร่างกายมนุษย์ขนาด 6 ฟุต ซึ่งประกอบด้วยความสามารถในการรับรู้และความสำนึก รูปร่างมนุษย์อุปมาเหมือนจักรวาลที่ย่อลงมาโดยมีการเปรียบเทียบอย่างละเอียด ระหว่างร่างกายมนุษย์กับจักรวาลในด้านต่าง ๆ เช่น ส่วนประกอบของร่างกาย การแบ่งแยกเป็นพวกต่าง ๆ รูปร่าง และขนาดสัดส่วน กล่าวคือกระดูกสันหลังเปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นแกนกลางของจักรวาล (เอเดรียน สอนอดกราส, *สัญลักษณ์แห่งพระสถูป*, หน้า 368-369.)

ประเด็นของหลักคิดเรื่องมณฑลาลาที่วัชรยานนำมาใช้ในการสร้างพุทธสถาน ก็คือการถ่ายทอดมณฑลแห่งพุทธะในเชิงนามธรรมลงมาเป็นรูปธรรม (เรียกมณฑลาลากายนอก) เป็นสิ่งที่เทียบเคียงกับมณฑลาลาที่ใช้ในการปฏิบัติภาวนาแบบตันตระถึงพระยัตัม ทำให้การเข้าสู่จุดศูนย์กลางของพุทธมณฑล เทียบเคียงกับการการปฏิบัติภาวนาเพื่อเข้าสู่ความเป็นพุทธะ หรือก็คืออริยมรรควิธีแห่งมณฑลาลาของวัชรยาน

4.3.1 นิमितหมายหลักของอริยมรรคมณฑล

ขั้นแรกสุดของการสร้างอริยมรรคมณฑลของวัชรยาน ก็เป็นการสร้างสิ่งที่เป็นหลักการแห่งธรรมหรือนิमितหมายแห่งจิตวิญญาณของพื้นที่ โดยในพุทธสถาปัตยกรรมวัชรยานนั้น มีทั้งการใช้เป็นสถูปเจดีย์ (ที่ผสมกับวิหาร) เป็นนิमितหมายหลักของวัดเช่นเดียวกันกับ 2 นิกายข้างต้น และมีการใช้พระพุทธรูปปฏิมาในวิหารหลักเป็นนิमितหมายของวัดด้วยอีกเช่นกัน (ขอแสดงในลำดับถัดไป) ดังจะได้อธิบายความหมายของรูปทรงพระสถูปเจดีย์ดังต่อไปนี้

ความหมายรูปแบบของพระสถูปเจดีย์ (จอร์เตน) ของวัชรยาน (นิमितหมายหลัก) เป็นสถูปเจดีย์แบบฐานระเบียง และมีความหมายแฝงอยู่ในแต่ละส่วนของเจดีย์ ซึ่งสาระสำคัญยังคงแสดงถึงการพัฒนาจิตอย่างเป็นลำดับขั้นเพื่อเข้าถึงพุทธธรรมที่นำไปสู่การตรัสรู้ โดยแบ่งออกเป็น 7 ส่วน¹⁹⁰ อันประกอบด้วย

- 1) ตัวบัลลังก์หรือฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือ ไตรสิกขา หรือ ไตรสรณาคมน์
- 2) ตัวฐานขององค์โดม ที่เป็นชั้นบันได 4 ชั้นสี่เหลี่ยมจัตุรัส 4, ด้านทั้ง 4 ด้าน สี่เหลี่ยมจัตุรัส 4, สถูปฐาน 4, สัมมัตถฐาน 4, และอิทธิบาท 4 (ตัวบัลลังก์และตัวฐานขององค์โดมสี่เหลี่ยมจัตุรัสความตระหนักรู้ที่บริสุทธิ์ของความเหมือนกันทั้งหมดในพระรัตนสังฆาพุทธะ)
- 3) ตัวองค์โดมเจดีย์หรือองค์ระฆัง (บุมปะ) สี่เหลี่ยมจัตุรัส 7 และสี่เหลี่ยมจัตุรัสความตระหนักรู้ที่บริสุทธิ์เหมือนกระจกในพระอักษระกายพุทธะ
- 4) ตัวหรรมิกา (บัลลังก์ฉัตร) สี่เหลี่ยมจัตุรัส 8 และมีการวาดดวงตาทั้ง 4 ทิศ ที่สี่เหลี่ยมจัตุรัสแห่งความกรุณาของพระโพธิสัตว์ที่มองรอบทิศ

¹⁹⁰ อ่านเพิ่มเติมใน Teresa Cullen, "Buddhist Stupa Structure," (2560).

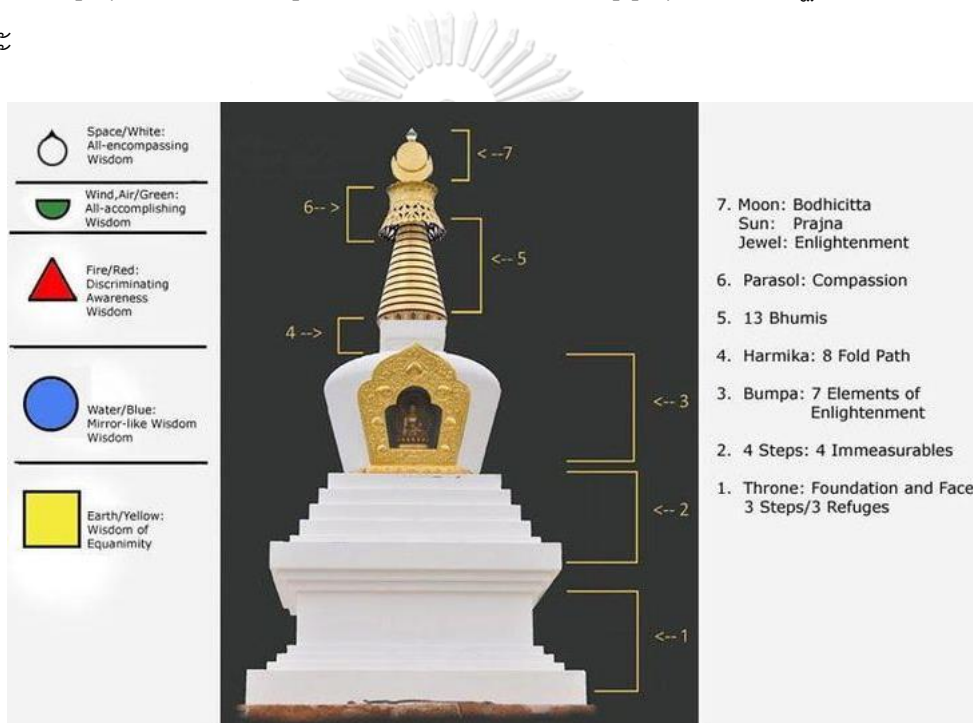
<https://sites.google.com/site/buddhiststupas/structure>.

5) ฉัตรวาลี (ปล้องไฉน 13 ชั้น) สื่อถึง 13 ภพภูมิ หรือลำดับขั้นตอนการบรรลุธรรมของพระโพธิสัตว์¹⁹¹ (หรรมีการและปล้องไฉนสื่อถึงปัญญาญาณแห่งการตระหนักรู้เชิงสืบสวนในพระอภิตตาทุทธะ)

6) ฉัตร สื่อถึงพรหมวิหาร 4 และแสดงถึงการบรรลุธรรมขั้นสุดท้าย (เข้าถึงความเป็นพุทธะ) โดยที่ยอดของฉัตรมีลักษณะเป็นมงกุฎสื่อถึงพุทธวงส์ และสื่อถึงปัญญาการตระหนักรู้ที่บริสุทธิ์ในพระอโฆสิทธิพุทธะ

7) พระจันทร์สื่อถึงโพธิจิต พระอาทิตย์สื่อถึงปัญญาญาณอันสูงสุด และรัตนการอัญมณีที่อยู่บนยอดสูงสุดสื่อถึงการตรัสรู้ และสื่อถึงปัญญาการตระหนักรู้สูงสุดของปรากฏการณ์ในพระไวโรจนพุทธะ

ภาพที่ 4.35 แสดงส่วนประกอบของสถูปเจดีย์

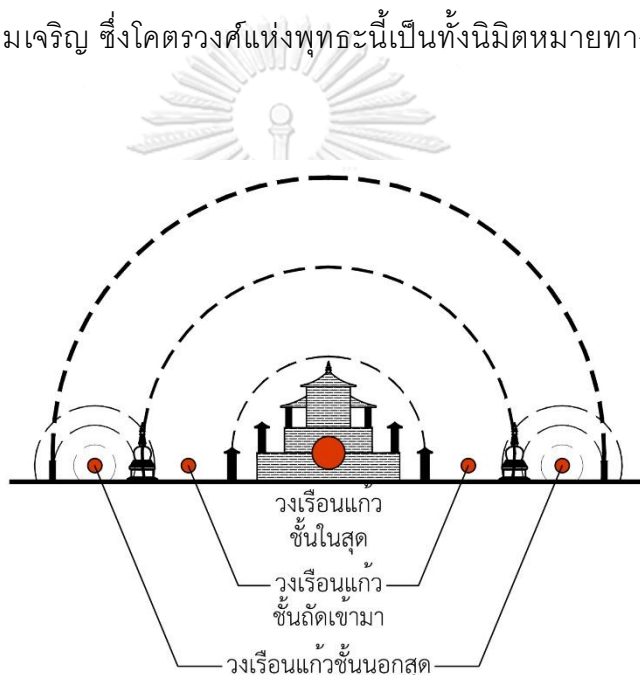
ที่มาภาพ: <https://sites.google.com/site/buddhiststupas/structure>

ในการสร้างสถาปัตยกรรมของวัชรยาน (ส่วนใหญ่) ที่ใช้มันดาลามาเป็นแบบแผนการสร้าง ทำให้การสร้างและจัดวางตำแหน่งเจดีย์นั้น อยู่ในลักษณะเป็นองค์ประกอบร่วมในพุทธสถาน คือจัดวางในที่ต่าง ๆ แล้วแต่วัตถุประสงค์ แต่โดยหลักแล้ว เจดีย์เหล่านี้ทำหน้าที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตในขณะที่เดินคอร่าเข้าสู่จุดศูนย์กลางของมณฑล

¹⁹¹ เดิมคัมภีร์ในมหายานแสดงลำดับการบรรลุธรรมของพระโพธิสัตว์นั้นมีอยู่ 10 ภูมิ โดยคัมภีร์ในวัชรยานได้เพิ่มเติมอีก 3 ภูมิ (อ่านเพิ่มเติมใน Per Kvaerne, *Tibet Bon Religion: A Death Ritual of The Tibetan Bonpos* (Netherlands: Brill Academic, 2528), หน้า 25.)

4.3.2 ผังของของอริยมรรคมณฑล วงเวียนแก้วแห่งพุทธมณฑลดา

การสร้างสถาปัตยกรรมเป็นนิตหมายหลักของมณฑลมักพบได้ในประเทศเนปาล และภูฏาน แต่ทางทิเบตนิยมทำเป็นวิหาร อันเป็นวิหารประธาน¹⁹²ของพื้นที่ (ดังจะได้อธิบายรูปลักษณะของวิหารในภายหลัง) ซึ่งศูนย์กลางของตัววิหารทางวัชรยานก็เรียกเทียบเคียงว่าเป็นเขาพระสุเมรุ คือนิตหมายของโคตรวงศ์แห่งพุทธะ อันประกอบด้วย พระไวโรจนพุทธะแห่งพุทธวงศ์อยู่ที่จุดศูนย์กลาง, พระอักโษภยพุทธะแห่งวัชรวงศ์อยู่ทางทิศตะวันออกอันเป็นทิศแห่งสติปัญญา, พระรัตนสัมภวพุทธะแห่งรัตนวงศ์อยู่ทางทิศใต้อันเป็นทิศแห่งความเพียร, พระอมิตาภพุทธะแห่งปัทมวงศ์อยู่ทางทิศตะวันตกอันเป็นทิศแห่งความเกื้อกูล, และพระอโมฆสิทธิพุทธะแห่งกรรมวงศ์อยู่ทางทิศเหนืออันเป็นทิศแห่งความเจริญ ซึ่งโคตรวงศ์แห่งพุทธะนี้เป็นทั้งนิตหมายทางจิตและเป็นหลักยึดเหนี่ยวของจิตใจ

ภาพที่ 4.36 แสดงแนวคิดวงเวียนแก้วที่ล้อมรอบนิตหมายในพุทธสถานของวัชรยาน

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

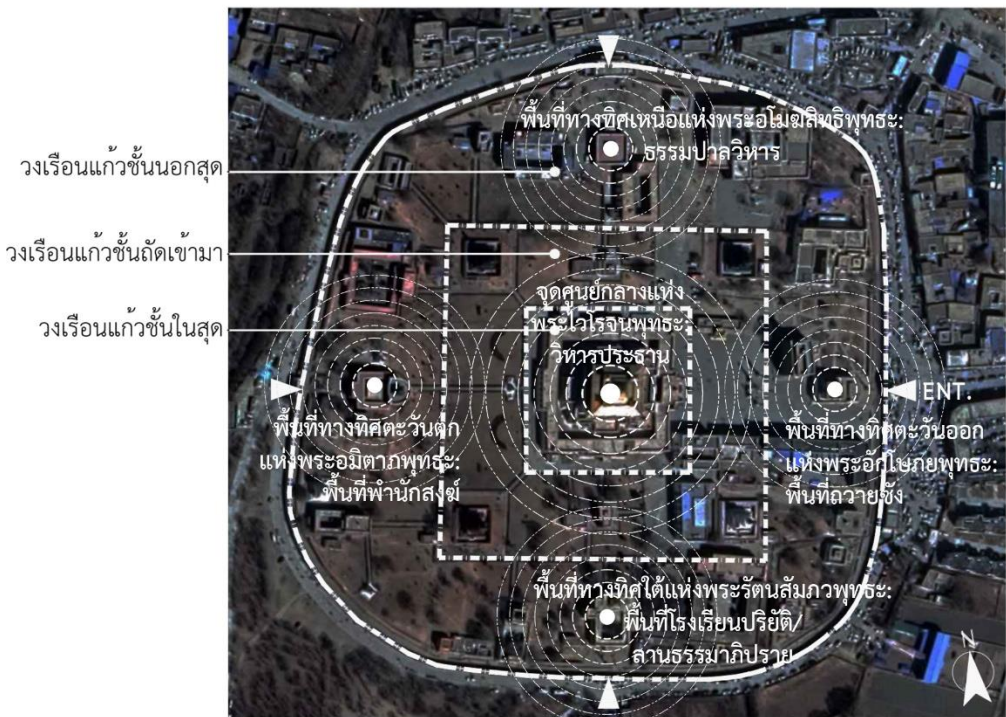
¹⁹² วิหารประธานที่เป็นจุดศูนย์กลางของมณฑล เรียกว่า 'ตูกคัง' (assembly hall พื้นที่ประชุมสงฆ์) เป็นพื้นที่ทำพิธีกรรมอย่างเดียว เช่น การสวดปาฏิโมกข์ทุก 15 ค่ำ เป็นพื้นที่จัดเทศกาล หรือในกรณีที่มีเจ้าภาพมาขอทำบุญพิเศษ (เช่นทำบุญเลี้ยงพระทั้งวัด) ก็จะใช้พื้นที่ตรงนี้ และในวัดขนาดกลางก็จะใช้เป็นหอฉันไปด้วย (กฤษดาวรรณ เมธาวิกุล และ Meu Yontan, สัมภาษณ์.)

ภาพที่ 4.37 ภาพแสดงภาพผังวัดซัมเย ที่มีการจัดวางผังไปตามระบบของพุทธมนดาลา

ที่มาภาพ: (ซ้าย) <https://www.padmasambhava.org/masters-of-the-nyingma-lineage-image-gallery/>

(ขวา) Peter Nebel ใน Martin Brauen, *Mandala: Sacred Circle in Tibetan Buddhism* (2552)

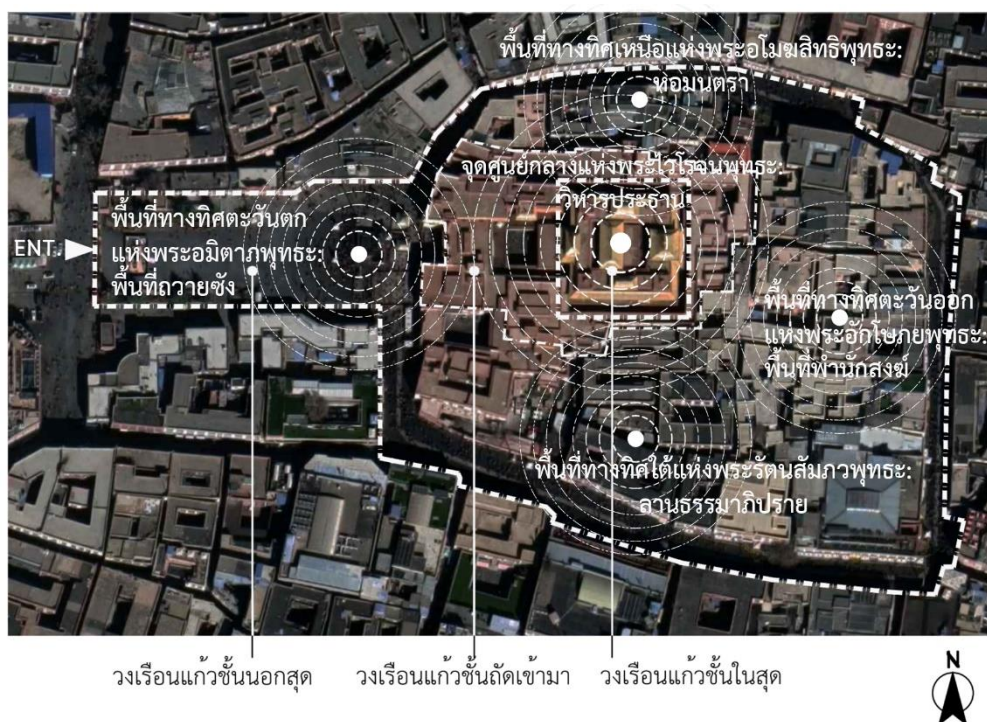

ภาพที่ 4.38 ภาพแสดงวงเวียนแก้วในผังของวัดซัมเย

ที่มีการจัดวางพื้นที่ต่าง ๆ ทั้ง 4 ทิศ สอดคล้องกับหลักคิดการวางผังแห่งพระพุทธเจ้า 5 พระองค์

ที่มาภาพ: <https://www.google.com/maps/>

ภาพที่ 4.39 ภาพแสดงวงเวียนแก้วในผังของวัดโจ้จั่ง
ที่มีการจัดวางพื้นที่ต่าง ๆ ทั้ง 4 ทิศ สอดคล้องไปกับหลักคิดการวางผังแห่งพระพุทธเจ้า 5 พระองค์
ที่มาภาพ: <https://www.google.com/maps/>

นอกจากนี้ ในวิถีการปฏิบัติของวัชรยาน นั้นมีการเดินทักษิณาวรรตร่วมกับการสวดมนตราเข้าสู่ศูนย์กลาง (ขอแสดงในลำดับถัดไป) ซึ่งการเข้าถึงศูนย์กลางที่เป็นนิมิตหมายนี้ มีการจัดลำดับการเข้าถึงเป็นดั่งวงของเรือนแก้วซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เปรียบเหมือนวงชั้นภพภูมิของเขาสต์บริกัณฑ์ จากกามภูมิ สู่รูปภูมิ สู่อรูปภูมิ เข้าถึงโลกุตระ ดังที่จะได้กล่าวคือ

4.3.1.1 วงเวียนแก้วชั้นนอกสุดสุดของอริยมรรคมณฑล

ในวงเวียนแก้วชั้นนอกสุด มีการกำหนดขอบเขตอย่างชัดเจนด้วยกำแพงแก้ว โดยด้านบนของกำแพงมีสัญลักษณ์ที่เป็นรูปทรงของเจดีย์ อันเป็นการบ่งบอกพื้นที่ภายในกำแพงแก้ว เป็นเรือนแก้วแห่งพุทธะหรือเป็นมณฑลศักดิ์สิทธิ์ คือเปรียบเหมือนกำแพงจักรวาลที่ล้อมมณฑลศักดิ์สิทธิ์นี้ไว้ ผู้ที่จะเข้ามากราบสักการะพระพุทธรูปปฏิมาหรือนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ จะมีการเดินทักษิณาวรรตร่วมกับการสวดมนตรา นับลูกประจำ โดยจะเริ่มเดินจากรอบนอกของกำแพง

แก้ว โดยที่กำแพงแก้วจะมีซุ้มกงล้อมนตราหรือหอกกงล้อมนตราเป็นระยะ ๆ และในบางวัดก็จะมี การติดตั้งธงมนตรา (มันตรธวัช)¹⁹³ ร่วมด้วย

ภาพที่ 4.40 แสดงภาพพื้นที่บริเวณรอบวัด

(ซ้าย) ซุ้มกงล้อมนตราระหว่างทางเดินรอบวัดเดปรง

(ขวา) ทางเดินรอบกำแพงแก้ววัดซัมเย พื้นที่ภายในวงเวียนแก้วชั้นนอกสุด

ที่มาภาพ: (ซ้าย) ผู้วิจัย (26 ธันวาคม 256) (ขวา) <https://bit.ly/3QCRyVB>

กำแพงแก้วนั้นจะมีประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศ โดยมีทางเข้าหลักอยู่ทางทิศตะวันออก อันเป็น ทิศแห่งอรุณรุ่ง หรือก็คือการเกิดขึ้นของชีวิต เมื่อเข้าสู่พื้นที่ภายในกำแพงแก้ว จะเป็นพื้นที่โล่ง (เปรียบได้กับทะเลวิภูสังสาร) ภายในพื้นที่ถูกจัดอย่างเป็นระบบระเบียบ มีความสะอาด

¹⁹³ ธงมนตรา (มันตรธวัช) คือผ้าย้อมสีที่มีการพิมพ์พระสูตร บทสวดมนต์ มন্ত্রาอันเป็นมงคล ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ภาคผนวก ค

พื้นที่ทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นทิศทางเข้าหลัก มีวิหารของพระอักโษภยพุทธะเป็นประธาน และมีมณฑลพิธีถวายสังข์ มีเรือนประทับ และมีวิหารแขวนพระบฏ (ทังกา) ซึ่งเทียบเคียงได้กับทิศของสติปัญญาที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตแห่งวัชรวงศ์

ภาพที่ 4.41 ด้านทิศตะวันออกหรือทิศทางเข้า โดยทั่วไปจะเป็นพื้นที่ถวายสังข์ (วัดซัมเย)
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (3 มกราคม 2562)

ในทางทิศใต้ มีวิหารของพระรัตนสังฆวพุทธะเป็นประธาน และมีโรงเรียนปริยัติ มีลานธรรมมาภิปรายที่ให้เหล่าสงฆ์มาโต้วาทีธรรมกัน ซึ่งเทียบเคียงได้กับทิศของความเพียรแห่งรัตนวงศ์

ภาพที่ 4.42 ด้านทิศใต้ ส่วนใหญ่เป็นลานธรรมมาภิปรายและโรงเรียนปริยัติ (วัดเชรา)
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (27 ธันวาคม 2561)

ในทางทิศตะวันตก มีวิหารของพระอมิตาภพุทธะเป็นประธาน และมีที่พำนักสงฆ์
เทียบเคียงได้กับทิศของความเกื้อกูลแห่งปัทมวงค์

ภาพที่ 4.43 ด้านทิศตะวันตก ส่วนใหญ่มักจะเป็นพื้นที่พำนักสงฆ์ (วัดซัมเย)
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (3 มกราคม 2562)

ส่วนทางทิศเหนือมีวิหารของพระอโมฆสิทธิพุทธะเป็นประธาน และมีธรรมบาลวิหารที่
ประดิษฐานเหล่าพระธรรมบาลผู้บรรลุนิธรรม เทียบเคียงได้กับทิศของความเจริญแห่งกรรมวงค์

ภาพที่ 4.44 ด้านทิศเหนือส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับพระยี่ตัม
เช่นธรรมบาลวิหาร หรือ หอมมนตรา (วัดโจคัง)
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (26 ธันวาคม 2561)

วิหารจตุรทิศนี้ถือเป็นนิมิตหมายที่เทียบเคียงได้กับทวีปทั้ง 4 ในคติจักรวาลของไตรภูมิ อันเป็นองค์ประกอบของศูนย์กลาง (วิหารประธานเป็นที่ประดิษฐานแห่งองค์พุทธะ) เป็นการสร้างการรับรู้ที่เทียบเคียงได้กับองค์ประกอบของชีวิตที่สมบูรณ์แห่งพุทธวงศ์ อันเป็นวงเวียนแก้วชั้นนอกสุดนี้ที่ถือเป็นพื้นที่ที่เชื่อมต่อกิจกรรมของศีลที่สมบูรณ์

4.3.2.2 วงเวียนแก้วชั้นถัดเข้ามาของอริยมรรคมณฑล

ในวงเวียนแก้วชั้นถัดมา อันเป็นเขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่ของการพัฒนาจิตภายในด้วยสมาธิและมีความสงบ ยกตัวอย่างเช่นวัดซัมเย¹⁹⁴ มีการกำหนดพื้นที่ของเรือนแก้วชั้นนี้ด้วยพระสถูปรายทั้ง 4 มุม โดยมีทางเดินเชื่อมต่อกันอันก่อให้เกิดเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสของเรือนแก้ววงชั้นนี้ และมีอาทิศยวิหาร (แทนปัญญา) และอาคารจันทรวิหาร (แทนความกรุณา)¹⁹⁵ เป็นวิหารหลักของพื้นที่ในเรือนแก้ววงชั้นนี้ ซึ่งวิหารทั้ง 2 นี้จะอยู่ทางด้านซ้าย-ขวาของวิหารประธาน อันเป็นพื้นที่ที่มีความสงบ เชื่อมต่อการบำเพ็ญภาวนาภายในตน มาสู่การรับรู้ปรากฏการณ์แห่งการแปรเปลี่ยนของธรรมชาติ ที่รับรู้ได้จากทิศทางการเคลื่อนที่ของพระอาทิตย์และพระจันทร์ อันเป็นพื้นที่ที่จะเปลี่ยนผ่านจากการรับรู้ภายนอกมาสู่การรับรู้ภายในตน ตัวอย่างของวัดนี้จะมีความชัดเจนในผังของมณฑลามากกว่าวัดอื่น วัดส่วนใหญ่จะมีอาคารและทางเดินรอบวงของเรือนแก้วในชั้นนี้ เพื่อการเดินสวดมนต์บำเพ็ญภาวนาภายในตน

ภาพที่ 4.45 (ซ้าย) ภาพมุมสูงแสดงสถูปจตุรทิศในวัดซัมเย

(ขวา) สถูปที่ใช้เป็นหมุดกำหนดขอบเขตของวงเวียนแก้วชั้นถัดเข้ามาในวัดซัมเย

ที่มาภาพ: (ซ้าย) <https://bit.ly/3QCRyVB> (ขวา) ผู้วิจัย (3 มกราคม 2562)

¹⁹⁴ วัดซัมเย (Samye Gumpa) สร้างในช่วง พ.ศ. 1318 (รัชสมัยพระเจ้าตรีซิง เตเช็น) มีความสำคัญคือเป็นวัดแรกของพุทธศาสนาในทิเบต โดยพระปัทมสัมภวะ (คุรุ ริมโปเช) และพระคานดริกษิต เป็นผู้ดำเนินการสร้าง

¹⁹⁵ Martin Brauen, *Mandala: Sacred Circle in Tibetan Buddhism*, หน้า 75.

ภาพที่ 4.46 (ซ้าย) เส้นทางเดินทักษิณาวรรตในกลุ่มอาคารรอบวิหารประธานในวัดซรีกัง

(ขวา) ทางเดินทักษิณาวรรตระหว่างกลุ่มอาคารรอบวิหารประธานในวัดโจคัง

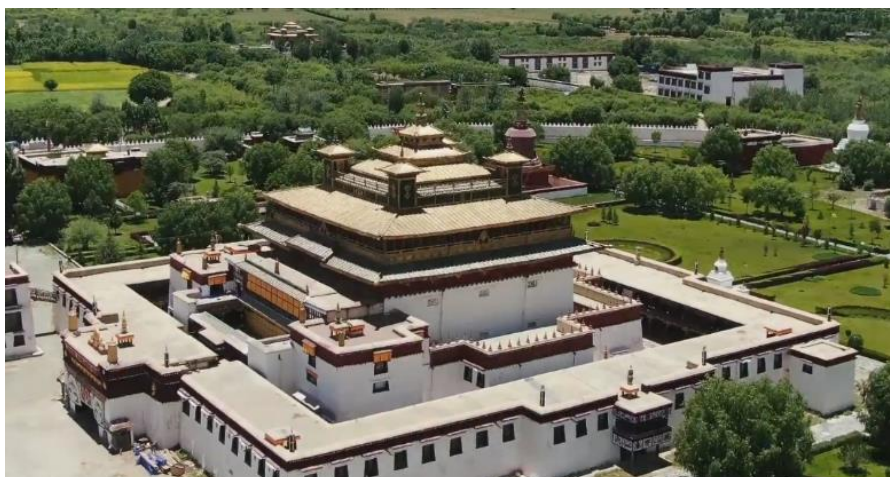
ที่มาภาพ: (ซ้าย) ผู้วิจัย (2 มกราคม 2562) (ขวา) ผู้วิจัย (26 ธันวาคม 2561)

4.3.2.3 วงเวียนแก้วชั้นในสุดของอริยมรรคมณฑล

ส่วนในพื้นที่วงเวียนแก้วชั้นในสุดที่ได้กล่าวในข้างต้นว่ามักมีการสร้างพระสถูปเจดีย์ที่ได้อธิบายรายละเอียดและความหมายของรูปทรงของเจดีย์ไปแล้วเบื้องต้น และที่ได้กล่าวแล้วว่า ในทางทิเบตนิยมสร้างเป็นวิหารประธาน ซึ่งในที่นี้จะได้อธิบายรายละเอียดของวิหารประธาน โดยส่วนมาก อาคารวิหารประธานจะทำเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่มีทางเดินภายในเป็นชั้น ๆ เพื่อการเดินทักษิณาวรรตจากภายนอกเข้าสู่ศูนย์กลาง โดยมีช่องทางเข้ามักจะเป็นทางทิศตะวันออก เพื่อให้แสงแห่งอรุณรุ่งของการให้ชีวิตเป็นแสงหลักเข้าไปในพื้นที่ศูนย์กลางที่มีองค์พุทธะเป็นประธาน บางทีในอาคารวิหารประธานนี้ก็ทำเป็นจัตุรัสซ้อนชั้นกัน โดยมีทางเดินที่เปิดโล่งสู่ภายนอก เป็นชั้น ๆ เช่นตัวอย่างวัดซัมเย ซึ่งเป็นวัดขนาดใหญ่ ตัววิหารประธานถูกจัดทำขึ้นเป็นจัตุรัสซ้อนชั้นกัน 3 ชั้น¹⁹⁶ โดยชั้นในจะเป็นชั้นที่สูงที่สุด และชั้นนอกจะเป็นชั้นที่ต่ำสุด แต่แต่ละชั้นมีทางเดินรอบภายนอก และทางเดินนี้มีขึ้นเพื่อการเดินทักษิณาวรรตดังได้กล่าวไว้ในข้างต้น การเดินทักษิณาวรรตจากภายนอกที่อยู่ชั้นต่ำสุด เดินเข้าหาศูนย์กลางที่อยู่ชั้นสูงสุด (เปรียบเหมือนเขาสัตตบริภคณ์ที่เทียบเคียงกับวงชั้นของกามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ) โดยพื้นที่ชั้น 3 ซึ่งเป็นชั้นบนสุดของวิหารคือจุดศูนย์กลางของมณฑล เทียบเคียงได้กับที่ประทับของพระพุทธเจ้าที่ถือเป็นนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณของมณฑล และยอดหลังคาของวิหารมีองค์เจดีย์ ซึ่งยอดของเจดีย์มีสัญลักษณ์พระอาทิตย์และพระจันทร์ อันหมายถึงการรวมกันของความกรุณาของพระพุทธเจ้าและปัญญาของพระมเหสี (พระศกติ) เป็นการเข้าถึงชั้นสูงสุดของมณฑลแห่งความเป็นพุทธะ (คือโลกุตระ)

¹⁹⁶ รูปแบบของวิหารประธานในวัดซัมเย เป็นการสร้างไปรูปแบบของกาลจักรมันดาลา ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ค

ภาพที่ 4.47 ภาพแสดงลักษณะของตัวอาคารหลักของวัดخمัย

ที่มีการสร้างกำแพงซ้อนกันเป็นชั้น ๆ

ที่มาภาพ: https://www.xinhua.com/vdo/121340_20200710?fbclid=IwAR3QF4b5A_r66kyEbfkKkKjy3tm0rqST-z8hfTCcfZ3Ya7GdReM8SUOfG5Y

โดยตัวสถาปัตยกรรม จะมีมุขตรงบริเวณทางเข้า จะมีสัญลักษณ์อัญมณีทั้ง 6 (แทนทั้ง 6 ทิศ (เหนือ, ใต้, ออก, ตก, และทิศบน-ล่าง ของศูนย์กลาง) ของโคตรวงศแห่งพุทธะ) โดยมีไฟล้อมรอบอัญมณี (เป็นไฟแห่งปัญญาญาณที่เผากิเลส)¹⁹⁷ ชายคาที่ติดตั้งผ้าที่เป็นการผสมผสานระหว่างสัญลักษณ์ทั้ง 8 อย่างที่แทนโพธิปัญญาญาณในด้านต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า (ทาทักเกีย)¹⁹⁸ มีอักขระแห่งกาลจักรมันดาลาที่สื่อถึงว่าเป็นมณฑลแห่งพุทธะ และบนหลังคาของหน้ามุข จะมีเจดีย์ที่แทนองค์พุทธะ มีสัญลักษณ์กวางคู่และธรรมจักร สื่อถึงปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (สวนกวาง) แทนการประกาศว่าเป็นมณฑลแห่งพุทธธรรม, และมีธงวัชที่ป็นรูปทรงกระบอก¹⁹⁹ (แทนความรู้อันกระจ่างแจ้งเห็นธรรมอย่างสมบูรณ์ของพุทธธรรม) อยู่ทางซ้าย-ขวา และยอดของหลังคาของวิหารประธาน มีพระสถูปที่อยู่เหนือฐานบัว (แทนมณฑลแห่งพุทธะ) อยู่ตรงกลางของสันหลังคา และที่สันหลังคาซ้าย-ขวาจะมีมังกรทอดยาวไปทางมุมปลายของชายคา (แทนสายธารแห่งปัญญา) ส่วนตรงชายคาของซุ้มจะตกแต่งด้วยลายเศวตฉัตร (แทนรัศมีของโพธิปัญญาญาณ)

¹⁹⁷ ดูรายละเอียดสัญลักษณ์ต่าง ๆ ของวัชรยานได้ใน Robert Beer, *The Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs* (United States: Shambhala, 1999).

¹⁹⁸ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ค

¹⁹⁹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ค

ภาพที่ 4.48 ภาพแสดง สัญลักษณ์ที่ใช้ในวัดใจคัง

(ซ้าย) เครื่องหลังคาที่มีธรรมจักรและกวางคู่, ธงวัชทรงกระบอ, สัญลักษณ์ของมณฑลาลาที่ติดบนกำแพง

(ขวา) เครื่องยอดหลังคาของวิหารประธานที่เป็นเจดีย์

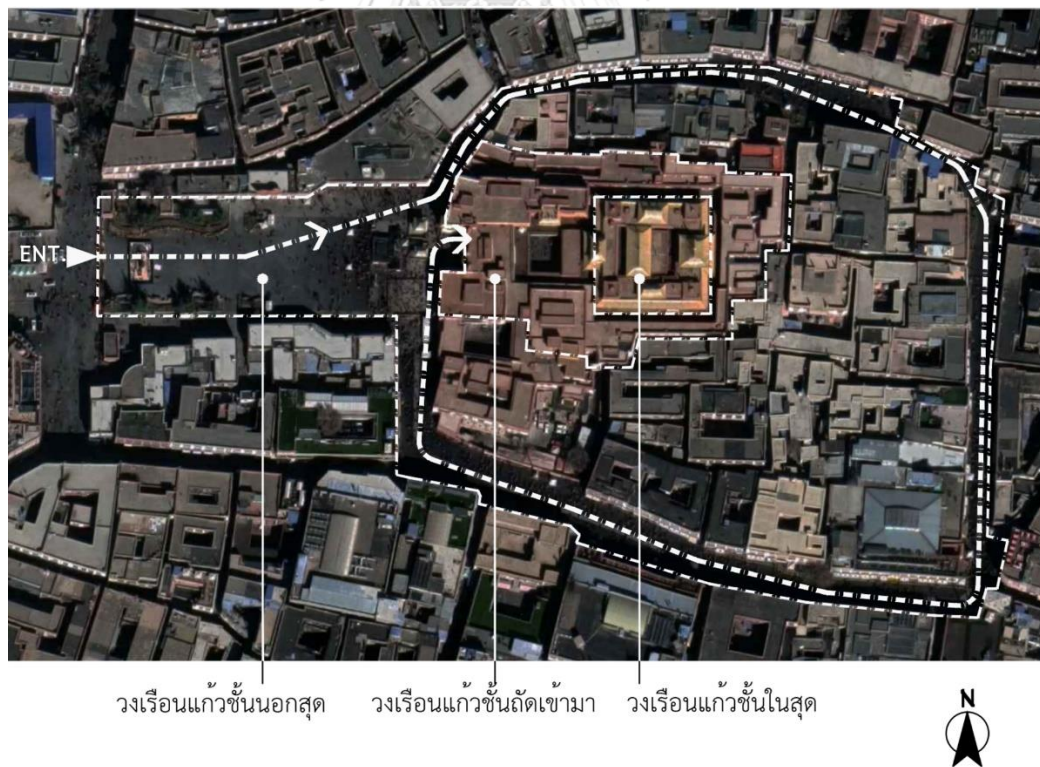
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (26 ธันวาคม 2561)

ส่วนการเดินทักษิณาวรรต เป็นการเดินภาวนาด้วยการเดินไปพร้อมกับการท่องมนตราที่เดินจากวงชั้นล่างสุดวนเข้าสู่วงชั้นในบนสุด ซึ่งถือเป็นการทำสมาธิเข้าสู่ศูนย์กลางของวิหารประธาน เป็นการเดินจากประตูทางเข้าทางทิศตะวันออก เวียนขวาของอาคารวิหารประธานที่เป็นจัตุรัสซ้อนชั้น โดยอาคารจะมีระเบียงคู่ไปกับทางเดินทักษิณาวรรต (ในฤดูหนาวที่มีหิมะตกก็จะเดินทักษิณาวรรตภายในระเบียง) และตรงทางเดิน จะมีกมล้อมนตรา และบางวัดก็จะมีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่แสดงถึงเหล่าพระยี่ตำที่มีอยู่มากมาย การรับรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างการเดินทางทักษิณาวรรตนี้จึงถือเป็นสิ่งที่เอื้อต่อการรักษาความเชื่อมโยงทางจิตกับพระยี่ตำภายใน จนเข้าสู่จุดศูนย์กลางของมณฑลอันเป็นจุดที่ผสมผสานจิตเข้ากับความเป็นพุทธะภายในตนตามวิถีปฏิบัติของวัชรยาน

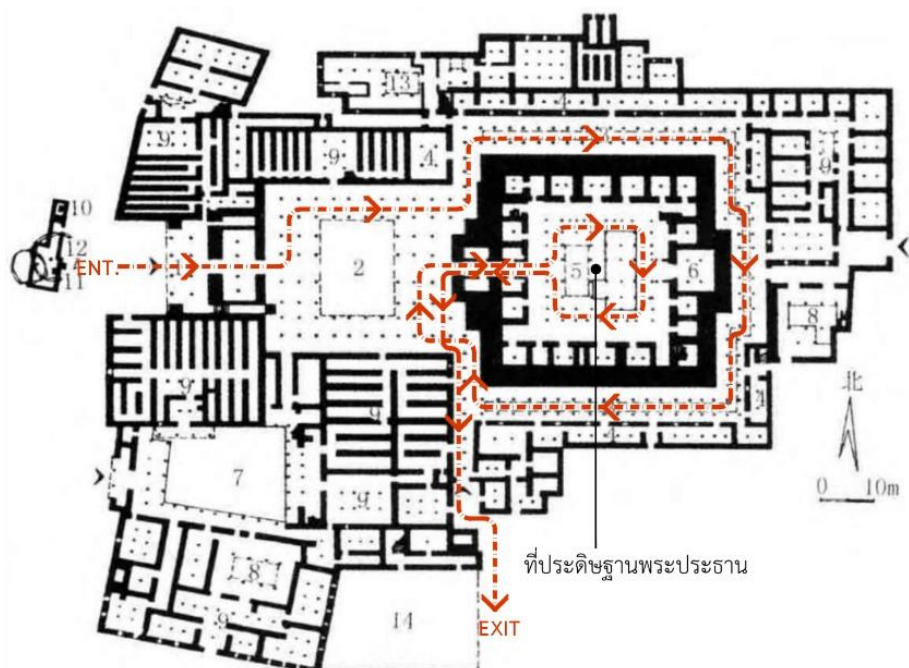

ภาพที่ 4.49 แสดงเส้นทางเดินทักษิณาวรรตเข้าสู่จุดศูนย์กลางของมณฑลในวัดซัมเย
 ที่มาภาพ: (ซ้าย) <https://www.google.com/maps> (ขวา) Ping Xu. *The Mandala as a Cosmic Model: Integrating Temple Architecture within the Tibetan Buddhist Landscape* (2547).

ภาพที่ 4.50 แสดงเส้นทางเดินทักษิณาวรรตการเข้าสู่จุดศูนย์กลางของมณฑล
 ในวัดโจคัง (เส้นทางเดินในวงเวียนแก้วชั้นนอกสุด)
 ที่มาภาพ: <https://www.google.com/maps/>

ภาพที่ 4.51 แสดงเส้นทางเดินทักษิณาวรรตการเข้าสู่จุดศูนย์กลางของมณฑล
ในวัดโจคัง (เส้นทางเดินในวงเวียนแก้วชั้นถัดมาเข้าสู่วงเวียนแก้วชั้นในสุด)

ที่มาภาพ: Ben She. *Jokhang Temple (Chinese Edition)* (China, China Building Industry, 2555).

ส่วนภายในตัววิหาร ณ จุดศูนย์กลางของมณฑล จะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาองค์ ศากยมุนีพุทธเจ้าเป็นประธาน (โจโว रिโมโปเซ) เป็นองค์ประธานเพียงองค์เดียวที่แทนบูชาหลัก และ จัดวางพระปฐมอาจารย์ (พระครูปัทมสัมภวะ) ที่แทนบูชาถัดไป (ไม่ได้อยู่บนแทนบูชาเดียวกัน) โดยส่วนใหญ่จะจัดวางอยู่ทางพื้นที่ด้านหน้าพระประธาน (ในลำดับถัดรองลงมา) หรือในบางวัด (ส่วนน้อย) จะมีการตั้งองค์พระประธาน 3 พระองค์ โดยมีองค์ศากยมุนีพุทธเจ้าตั้งเป็นองค์ ประธานตรงกลาง และขนาดด้วยพระครูปัทมสัมภวะพร้อมกับพระอมิตาภพุทธะอีกด้านหนึ่ง

ภาพที่ 4.52 แสดงพระปฏิมาภายในวัดโจคัง

(ซ้าย) องค์ศากยมุนีพุทธเจ้า (โจโว ริมโปเช) (ขวา) พระปฏิมาขององค์ปัทมสัมภวะ

ที่มาภาพ: (ซ้าย) [https://www.chegg.com/flashcards/ap-art-history-notecards-from-179-e243e377-](https://www.chegg.com/flashcards/ap-art-history-notecards-from-179-e243e377-082a-4b6c-a3b2-59f2fc6a3e83/deck)

082a-4b6c-a3b2-59f2fc6a3e83/deck (ขวา) Luca Galuzzi, <https://en.wikipedia.org/wiki/Jokhang>

โดยในลำดับถัดลงไปเป็นการประดิษฐานพระปฏิมาของเหล่าพระโพธิสัตว์ (โดยในวัดใหญ่จะใช้ห้องที่อยู่ทางด้านหลังของพระประธาน) เช่น พระอวโลกิเตศวร พระแม่ตารา พระมัญชุศรี เป็นต้น และในลำดับนอกสุดจะเป็นการประดิษฐานพระธรรมบาล ส่วนพระธรรมบาลประจำถิ่นก็จะแยกไปประดิษฐานอีกวิหาร (เป็นเอกเทศ) ซึ่งส่วนใหญ่ตั้งอยู่บริเวณทางเข้าหลัก

ภาพที่ 4.53 ในลำดับถัดลงไปมีพระปฏิมาของเหล่าพระโพธิสัตว์

และมีพระธรรมบาลในลำดับนอก (ในวัดพัลโช)

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (29 ธันวาคม 2565)

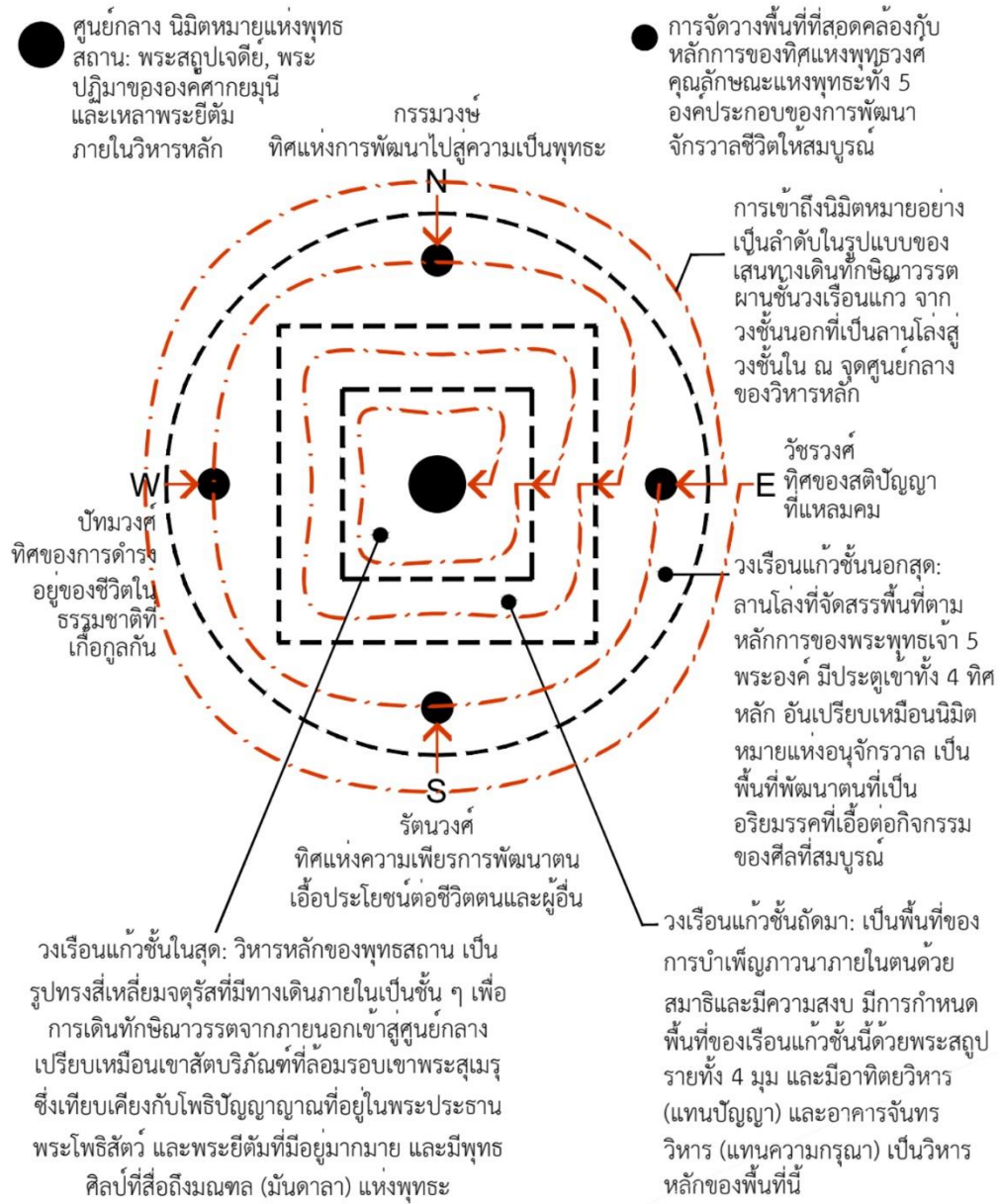
ทั้งนี้ในวัดที่มีขนาดใหญ่หรือในวัดที่มีมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น จะมีห้องเป็นจำนวนมาก โดยแต่ละห้องจะมีแท่นพระ ซึ่งมีการตั้งพระที่แตกต่างกัน (ส่วนใหญ่ยังคงเป็นองค์ศากยมุนีพุทธเจ้าตั้งเป็นประธาน) ในบางห้องจะตั้งพระธยานิพุทธะ เหล่าพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ ทั้งปางสันติและพิโรธ (ที่ใช้เป็นพระยี่ตัมในการปฏิบัติ) หรือในบางห้องจะตั้งพระธรรมบาลอย่างเดี่ยว ประเด็นของการที่ภายในวัดมีห้องต่าง ๆ เป็นจำนวนมากนั้น ก็เพื่อรองรับการปฏิบัติตันตระที่เป็นการเชื่อมโยงและผสมผสานจิตกับความเป็นพุทธะในพระยี่ตัม ซึ่งมีมากมายและมีหลายปาง อีกทั้งมีรูปแบบการปฏิบัติที่หลากหลายซึ่งเป็นไปตามบทปฏิบัติที่สืบทอดต่อกันมา โดยมีการสวดมนต์ ทำสมาธิภาวนา ตั้งนิมิต ในบางบทปฏิบัติก็จะมีการทำมันดาลา หรืออย่างการสวดถึงพระธรรมบาลก็จะมีการใช้เครื่องดนตรีประกอบ (กลอง, ระฆัง, ฉาบ, แตร, หอยสังข์) เป็นต้น

ส่วนบรรยากาศภายในวิหารประธานจะเป็นความมืดสลัว ในหลายวัดมีเพียงแสงธรรมชาติจากช่องเปิดที่อยู่ชว่บน ในบริเวณหน้าพระประธานจะมีเพียงแสงไฟจากตะเกียงเนยจามรีที่ส่องสว่างอยู่หน้าองค์พระที่ปิดผิวด้วยสีทองเท่านั้น ทำให้เกิดภาพองค์พระที่สุกสว่างท่ามกลางความสลัว การรับรู้เนื้อื่อให้จิตสงบเป็นสมาธิสถิตอยู่กับตัว เนื้อื่อต่อการตั้งนิมิต อีกทั้งภายในห้องที่ประดิษฐานพระประธานจะมีภาพมันดาลาและภาพพระพุทธรูปเจ้าต่าง ๆ ที่ฝาผนัง ในบางวัดก็จะมีภาพมันดาลาอยู่ที่ฝ้าและมันดาลา (เครื่องถวาย) บริเวณพระประธาน อันเป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงทางจิตเข้ากับพระพุทธรูปปฏิมา เป็นความสงบ สลัว เหมาะแก่การทำสมาธิตั้งนิมิตผสมผสานจิตกับโพธิปัญญาญาณภายในตน

4.3.3 สรุปหลักคิดการสร้างอริยมรรคมณฑลในวัชรยาน

สรุปประเด็นของการสร้างพุทธสถานแบบวัชรยาน ดังจะเห็นได้ว่า เป็นการสร้างพื้นที่เพื่อปรับจิตจากการรับรู้ภายนอกสู่การรับรู้ภายใน โดยแต่ละพื้นที่เน้นถึงสิ่งทีเนื้อื่อต่อการตั้งนิมิตและเชื่อมโยงทางจิตกับโพธิปัญญาญาณ เข้าสู่จุดศูนย์กลางของมณฑลแห่งพุทธะ โดยระลึกถึงพระยี่ตัมให้เป็นหลักยึดเหนี่ยวทางใจ จากพื้นที่กิจกรรมภายนอก อันเกี่ยวกับการฝึกปฏิบัติศีลให้บริบูรณ์ สู่กิจกรรมภายใน ทีเนื้อื่อให้เกิดความสงบ เป็นสมาธิ โดยการเดินจงกรมเวียนขวา (ทักษิณาวรรต) ไปพร้อมกับสวดมนตรา เดินเข้าสู่ศูนย์กลาง คือเข้าสู่ความเป็นพุทธะ โดยผ่านแต่ละวงชั้นของเรือนแก้ว อันเป็นรูปแบบกระบวนการปฏิบัติแบบตันตระ ในการเข้าสู่วิถีแห่งอริยมรรค โดยใช้รูปแบบและองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมในภาษาของมันดาลา (อริยมรรคมณฑล) ของโคตรวงศ์แห่งพุทธะทั้ง 5 ในการสื่อความหมายทางจิตวิญญาณของพื้นที่เชื่อมเข้าสู่จิตวิญญาณภายในตน เพื่อเนื้อื่อต่อจิตให้เกิดความสงบและเกิดปัญญา เป็นสถานที่สัปปายะต่อการปฏิบัติภาวนา

ภาพที่ 4.54 แสดงภาพสรุปของการสร้างอริยมรรคมณฑล
วงเวียนแก้วที่เป็นสัปปายะของวัชรยาน ที่เอื้อการทำกิจกรรมที่เป็นอริยมรรค
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย (2565)

4.4 สรุปท้ายบท

จากการศึกษาพุทธสถานที่ใช้วิธีการวิเคราะห์พุทธสถาปัตยกรรมในวิถีแห่งอริยมรรคที่สามารถวิเคราะห์ออกมาเป็นวงชั้นของเรือนแก้วที่ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ จากวงเรือนแก้วชั้นนอกสุดที่เป็นพื้นที่ส่งเสริมศิลปะให้บริบูรณ์ในการประกอบกิจกรรม สู่พื้นที่วงเรือนแก้วชั้นถัดเข้ามา เป็นพื้นที่ของการเปลี่ยนผ่านจากการรับรู้ภายนอกสู่การรับรู้ภายในด้วยความสงบให้จิตตั้งมั่นอยู่ในสมาธิ เพื่อเข้าสู่วงเรือนแก้วชั้นในสุด อันเป็นพื้นที่ที่เอื้อต่อการบำเพ็ญภาวนาให้จิตเกิดปัญญาญาณที่มีความสุขสว่าง มีความสะอาดเกลี้ยงจากกิเลส และมีความสงบเย็นในใจ โดยวงเรือนแก้วของเถรวาท (เปรียบเทียบในรูปแบบภาษาของจักรวาลแบบไตรภูมิ) นั้นเน้นถึงความสงบ ตั้งมั่น อันเป็นพื้นที่ของการบำเพ็ญภาวนาในแต่ละลำดับชั้นของวงชั้น เอื้อต่อการตระหนักรู้นิमितหมายแห่งปัญญาญาณ ส่วนในวงเรือนแก้วของมหายาน (เปรียบเทียบในรูปแบบภาษาของจักรวาลแบบเพนซุช) เน้นไปที่ลานโล่งที่รายล้อมด้วยอาคารทั้ง 4 ทิศ เอื้อให้จิตรับรู้ปรากฏการณ์รอบตัวจากการรับรู้ฟ้า-ดิน และมีวิหารโดยรอบที่เทียบเคียงกับพุทธคุณทั้ง 4 ทิศ ที่เอื้อต่อการตระหนักรู้นิमितหมายแห่งปัญญาญาณ ส่วนในวงเรือนแก้วของวัชรยาน (เปรียบเทียบในรูปแบบภาษาของจักรวาลแบบมันดาลา) เน้นไปที่การสร้างสิ่งทีเอื้อต่อการตั้งนิมิตและผสานจิตกับพระยัตัมเพื่อเข้าสู่ความเป็นพุทธะ อันหมายถึงการสร้างพื้นที่สำหรับปฏิบัติภาวนาในรูปแบบของการเดินวนเวียนขวา (ทักษิณาวรรต) เป็นลำดับเข้าสู่จุดศูนย์กลางของมณฑล เอื้อต่อการตระหนักรู้นิमितหมายแห่งปัญญาญาณ จากการศึกษาทำให้เข้าใจหลักคิดและระบบของรูปแบบของการวางผัง รูปแบบของการสร้างพุทธสถาปัตยกรรม และรูปแบบขององค์ประกอบของสถาปัตยกรรม ที่เป็นรูปลักษณะของการสะท้อนจิตวิญญาณของพื้นที่ที่เชื่อมประสานกับจิตวิญญาณภายในตน ของพุทธสถาน ทั้ง 3 นิกายหลัก ที่มีความแตกต่างกันในรูปลักษณะที่ปรากฏ ที่มาจากหลักที่มุ่งเน้นในการสอนการปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่มีความเหมือนกันในจิตวิญญาณของพื้นที่ที่เอื้อต่อวิถีอริยมรรคในการพัฒนาตน อันเป็นพุทธสถานที่เป็นมณฑลศักดิ์สิทธิ์หรืออริยมรรคมณฑล

จากที่ได้นำหลักการทางพุทธศาสนา (จากการวิเคราะห์หลักธรรมและกิจกรรมที่เป็นอริยมรรค) มาเป็นหลักวิเคราะห์สถาปัตยกรรมในมิติของอริยมรรคมณฑล สามารถสรุปประเด็นลงเป็นตารางได้ดังนี้

	เถรวาท	มหายาน	วัชรยาน
แนวทางการสร้างมณฑลศักดิ์สิทธิ์ของแต่ละนิกาย	อริยมรรคมณฑล พื้นที่พัฒนาจักรวาลชีวิตมนุษย์ด้วยหลักการของอริยมรรค เพื่อเข้าถึงโพธิปัญญาญาณ (โลกุตระ)		
	มณฑลแห่งญาณปัญญา	ลานแห่งพระโพธิสัตว์	มณฑล (มณฑล) แห่งพุทธวงศ์
ศูนย์กลางนิมิตหมายแห่งอริยมรรคมณฑล	มุ่งเน้นไปที่องค์รูปเจดีย์ หรือองค์พระพุทธรูปปฏิมา ที่สื่อถึงความเป็นพุทธะ โลกุตระ	มุ่งเน้นไปที่องค์พระสถูปเจดีย์ หรือ ตรีกายแห่งพุทธะ และมืองค์พระโพธิสัตว์เป็นที่ยึดเหนี่ยวในการปฏิบัติ	การมีนิมิตหมายที่หลากหลาย (พระยัตม) เพื่อใช้ในการปฏิบัติภาวนา
วงชั้นแห่งอริยมรรคมณฑล	การเข้าถึงจุดศูนย์กลางของมณฑลผ่านพื้นที่โอบล้อมจากกำแพงแก้วที่ซ้อนเป็นวงชั้นของมณฑล	การเข้าถึงศูนย์กลางของมณฑล ที่ผ่านวงชั้นของลานแห่งโพธิสัตว์เป็นลำดับ	การเข้าถึงจุดศูนย์กลางของมณฑล (เดินเวียนเข้าชั้นใน) ที่ผ่านวงชั้นของมณฑล (เป็นพื้นที่โอบล้อมแห่งมณฑล)
	<ul style="list-style-type: none"> - วงเรือนแก้วแห่งอริยมรรคมณฑลคือการปรับการรับรู้ภายนอกสู่การรับรู้ปรากฏการณ์ทางจิตภายในตน ด้วยพื้นที่ที่มีความสงบมากขึ้นอย่างเป็นลำดับ เอื้อให้เกิดความสงบภายใน ที่มีสติ มีสมาธิตั้งมั่น อันเอื้อให้เกิดปัญญาญาณ ตระหนักรู้ถึงสภาวะจิตเดิมแท้ที่บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ภายในตน - องค์ประกอบทางพุทธสถาปัตยกรรมที่มีความประณีตมากขึ้นอย่างเป็นลำดับขั้นคือการใช้ระบบสัญลักษณ์ที่เป็นภาพเทียบเคียง หรือสอดคล้องไปกับสภาวะจิตที่กำลังเข้าสู่ความบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว 		

ตารางที่ 4.1 สรุปการศึกษาอริยมรรคมณฑลของแต่ละนิกาย

ที่มา: ผู้วิจัย (2565)

โดยสรุป คุณลักษณะทางสถาปัตยกรรมร่วมกันของทั้ง 3 นิภาย ที่ทำให้พุทธสถานนั้นเป็น อริยมรรคมณฑลนั้น คือการเป็นพื้นที่พัฒนาวิถีจักรวาลชีวิตของตนในด้านต่าง ๆ ที่สอดคล้องไปกับหลักธรรม หรือสอดคล้องไปกับวิถีธรรมชาติชีวิตที่มีความแปรเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัย อันทำให้ อริยมรรคมณฑลสามารถเทียบเคียงได้กับรูปแบบหนึ่งของคำสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ที่เป็นการพัฒนาจิตด้วยอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) เพื่อเข้าถึงปัญญาญาณอย่างเป็นลำดับขั้น ตั้งแต่พุทธสถาปัตยกรรมที่มีการวางผังเป็นวงเวียนแก้วซ้อนชั้น ที่ล้อมรอบนิมิตหมายแห่งปัญญา ญาณ รูปแบบของสถาปัตยกรรมจึงเป็นดั่ง จิตตปัญญาศิลป์²⁰⁰ ที่เป็นภาพเสมือนของสภาวะจิตที่กำลังเคลื่อนไปสู่ความเป็นพุทธะ ที่มีความบริสุทธิ์ ละเอียด ประณีต สว่าง ผ่องแผ้ว และวงแต่ละชั้นของเวียนแก้วดูการพัฒนา ศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริบูรณ์อย่างเป็นลำดับขั้น จนถึงวงชั้นในสุด ที่เปรียบได้กับปัญญาญาณหรือคือความเป็นพุทธะ จึงทำให้สามารถสรุปได้ว่า อริยมรรคมณฑล คือการสร้างสภาพแวดล้อมหรือบริบทที่เอื้อให้บุคคลพัฒนาจักรวาลชีวิตในหลักปฏิบัติแห่ง อริยมรรคที่พระพุทธองค์ทรงให้แนวทางไว้ และให้กลับออกมาเป็นผู้ที่มีจิตเบิกบาน มีพลัง หลุดพ้น จากความทุกข์ เป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตสัมพันธ์กับผู้อื่นอย่างเกื้อกูลกันและกัน มีชีวิตอย่างสมณะและ ถ่อมตน คือรู้หลักการของจักรวาลชีวิตที่เป็นหนึ่งเดียวกัน เข้าถึงสภาวะจิต (แห่งความเป็นพุทธะ) ภายในตน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

²⁰⁰ จิตตปัญญาศิลป์เป็นศิลปะที่มีจุดมุ่งหมายสร้างสถานพุทธศิลป์-สถาปัตยกรรม ที่เป็นสถานธรรม เป็นหนึ่งกับธรรมชาติ อันเป็นสปีปายะสถานที่เอื้อต่อการเจริญสติเพื่อก่อเกิดจิตปัญญาในการดำเนินชีวิต (วันชัย มงคลประดิษฐ์, "ท่วงทำนอง กวีศิลป์-สถาปัตยกรรม : สะอาด สว่าง สงบ จิตตปัญญาศิลป์ พุทธประทีปมหาสุปเจดีย์," วารสารวิชาการของสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ 1, 1 (2561): 48-71.)

บทที่ 5

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการศึกษา

วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้เป็นการศึกษาหลักการสร้างพุทธสถานในพุทธศาสนาโดยใช้หลักแห่งธรรมแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันได้แก่หลักพุทธธรรม ที่มีการเข้าถึงได้ด้วยหลักแห่งอริยมรรค มาเป็นหลักในการวิเคราะห์ ที่ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นแนวทางน่าจะเหมาะสมที่สุดในการวิเคราะห์และยังไม่ได้มีผู้ใดทำการศึกษาได้มุ่มมองนี้ การศึกษาหลักคิดในรูปแบบของพุทธสถานนั้นมีความยากตรงที่แต่ละพุทธสถานก็มีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป งานวิทยานิพนธ์นี้ได้เลือกที่จะทำการวิเคราะห์พุทธสถานของ 3 นิกายหลัก อันเนื่องมาจากทั้ง 3 นิกายหลักมีหลักที่มุ่งเน้นการสอนการปฏิบัติที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจน และรูปแบบของพุทธสถานก็มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน แต่งานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ไม่สามารถลงไปในรายละเอียดในการจัดวางของพื้นที่และองค์ประกอบของแต่ละพุทธสถานได้ แต่สามารถทำให้เห็นถึงแนวคิดในการสร้าง และรูปแบบที่นิยมทำกันของพุทธสถานแต่ละนิกายได้ ซึ่งงานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ผู้วิจัยทราบดีว่าจะมีข้อคิดข้อโต้แย้งมากมาย แม้แต่ในตัวหลักธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยังมีการศึกษาที่เป็นของถกเถียงกันอย่างไม่รู้ที่สิ้นสุด งานวิทยานิพนธ์นี้ทำได้เป็นการเปิดมุมมองที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของพุทธสถานเข้ากับหลักธรรมคำสอน และหวังว่าจะเป็นประเด็นข้อศึกษาเพิ่มกันอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้นต่อไป ในการศึกษาวิเคราะห์ด้วยหลักการนี้จึงเป็นการมุ่งเน้นศึกษาถึงจิตวิญญาณของสถาปัตยกรรมที่มีอยู่ในพุทธสถาน ที่สื่อสารเข้าสู่การรับรู้ภายในของผู้ที่เข้าไปศึกษาธรรมและปฏิบัติบำเพ็ญภาวนาในพุทธสถาน จึงเป็นสถานที่ที่เอื้อต่อการพัฒนาจิตให้เข้าสู่การหลุดพ้นทุกข์ อันเป็นเป้าหมายหลักของพุทธศาสนา จึงถือได้ว่าเป็นพื้นที่อันเป็นมณฑลศักดิ์สิทธิ์อันเป็นอริยมรรคมณฑลช่วยต่อการพัฒนาตนของผู้คน

จากกระบวนการศึกษาที่เข้าไปทำความเข้าใจในหลักธรรม กิจกรรมที่เป็นอริยมรรค และหลัก
 คติการสร้างสรรค์ปทัชกรรมของแต่ละนิกาย สามารถสรุปผลการศึกษาลงในตารางได้ดังนี้

	เถรวาท	มหายาน	วัชรยาน
หลักธรรม	แต่ละนิกายมีวิธีการอธิบายหลักธรรมที่มีความแตกต่างกัน แต่ยังคงหลักพุทธธรรมเหมือนกัน มีความรู้แจ้ง การหลุดพ้นทุกข์ (จากสังสารวัฏ) เป็นเป้าหมาย		
หลักคิด แนวทางการ สอนหลักธรรม และ สิ่งที่มุ่งเน้นในการ ปฏิบัติ เพื่อเข้าถึง โลกุตระ หลุดพ้นจาก ความทุกข์	พัฒนาภายในตน: ยึดถือธรรมาธิฐาน การ ทำสมาธิภาวนา จิตเกิดตาม-ญาณ เกิดปัญญาญาณ จิตเป็นพุทธะ	มหากุณณาธิคุณ: ใช้พระโพธิสัตว์เป็นดั่ง บุคลาธิฐาน บำเพ็ญโพธิ สัตวมรรค สมาทาน โพธิสัตวศีล บำเพ็ญบารมี	โพธิจิต อธิบายวิธี: ใช้การสร้างมณฑล ศักดิ์สิทธิ์ภายใน เป็น หลักการปฏิบัติตนตระ อภิเสกชีวิตตนกับพระ ยี่ดัม เกิดโพธิปัญญา ญาณเป็นโพธิจิต (จิตเป็นพุทธะ)
คุณลักษณะร่วมกันใน วิธีการปฏิบัติ	วิธีการปฏิบัติของแต่ละนิกาย เป็นลักษณะของการอบรมอริยมรรค (ศีล สมาธิ ปัญญา) ให้บริบูรณ์		
กุศโลบายการสร้าง พื้นที่ทาง สถาปัตยกรรม ในพุทธสถาน	เถรวาทใช้รูปแบบภาษาไตรภูมิในการอธิบายจักรวาลชีวิตภายในตน / มหายานใช้รูปแบบภาษา พระพุทธเจ้า 5 พระองค์ และศาสตร์เพ่งชူးในการอธิบายจักรวาลชีวิตภายในตน / วัชรยาน ใช้รูปแบบภาษาของพุทธมันดาลา รูปลักษณะของ วงชั้นแห่งภพภูมิ (สภาวะจิต) จากการพัฒนาจิตเข้าสู่โลกุตระอย่างเป็นลำดับขั้น		
คุณลักษณะของ วงชั้นของพื้นที่แห่ง อริยมรรค ใน พุทธ สถานของเถรวาท / มหายาน / วัชรยาน	วงชั้นของพื้นที่ทำกิจกรรมที่พัฒนา ศีล สมาธิ ปัญญา ให้มีความบริบูรณ์มากขึ้นอย่างเป็นลำดับขั้น วงชั้นนอกสุด-พื้นที่แห่งการทำทาน ชัดเกลาคจิต พัฒนาให้ศิลปบริบูรณ์ วงชั้นถัดเข้ามา-พื้นที่แห่งการพัฒนาให้จิตสงบ เกิดสมาธิเป็นลำดับ วงชั้นในสุดที่ศูนย์กลาง-พื้นที่แห่งการเชื่อมโยงนิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ		
คุณลักษณะของ วงเวียนแก้วแห่ง อริยมรรคมณฑล ใน เถรวาท / มหายาน / วัชรยาน	วงเวียนแก้วที่ปรับการรับรู้ภายนอกสู่การรับรู้ปรากฏการณ์ทางจิตภายในตน เป็นพื้นที่ที่มีความสงบมากขึ้นอย่างเป็นลำดับ เอื้อให้เกิดความสงบภายใน มีสติ มีสมาธิตั้งมั่น อันเอื้อให้เกิดปัญญาญาณ ตระหนักรู้ถึงสภาวะจิตเดิมแท้ที่ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ภายในตน ซึ่งมืองค์ประกอบทางพุทธสถาปัตยกรรมที่มีความ ประณีตมากขึ้นอย่างเป็นลำดับขั้น คือการใช้ระบบสัญลักษณ์เทียบเคียงกับสภาวะ จิตที่กำลังเข้าสู่ความเป็นพุทธะ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว		

ตารางที่ 5.1 สรุปผลการศึกษา

ที่มา: ผู้วิจัย (2565)

จากหลักแห่งอริยมรรคที่เป็นแนวทางที่สามารถนำพาผู้คนให้หลุดพ้นทุกข์ได้ ด้วยวิถี แห่ง ศิลปสมาธิ ปัญญา แปลงมาเป็นพุทธสถาน ที่มีนิมิตหมายเป็นหลักการให้ยึดถือเป็นประธานของพื้นที่ที่ถูกแวดล้อมด้วยพื้นที่ที่เอื้อให้เกิดความสงบ และความมั่งคั่งมั่งคั่ง เบิกบานของจิตใจ อันเป็น สิ่งที่สำคัญที่สุดของชีวิตตั้งหลักธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงได้แสดงไว้ เป็นพื้นที่ที่ถูกจัดวาง สร้างอย่างพิถีพิถัน วิจิตรประณีต งดงาม สุดกำลังความสามารถของผู้สร้าง และในก่อนการสร้างผู้สร้างเองยังจะต้องมีการถือศีล บำเพ็ญภาวนาก่อนที่จะลงมือสร้าง และสร้างด้วยหัวใจที่อุทิศตนให้กับหลักธรรมคำสอน และสร้างอย่างมีสติ ระมัดระวัง ละเมียดละไม เป็นการฝึกการบำเพ็ญภาวนาไปในขณะการก่อสร้าง ในพื้นที่ของตัวพุทธสถาน จึงเป็นวงชั้นของเรือนแก้วที่ซ้อนกันเป็นชั้นๆจากภายในที่สำคัญที่สุดสู่ภายนอก หรือจากภายนอกสู่ภายในของการเรียนรู้ศึกษา โดยขั้นตอนในการสร้างจะสร้างส่วนที่สำคัญที่สุดของพื้นที่ก่อนอันได้แก่องค์พระเจดีย์ หรือองค์พระประธาน และมีการสร้างของเขตพื้นที่ของพุทธสถานเป็นลำดับถัดมา เพื่อเป็นการบอกถึงความสำคัญของพื้นที่ หรือในภาษาชาวบ้านเรียกว่ามณฑลศักดิ์สิทธิ์ และหลังจากนั้นจึงทยอยสร้างอาคารและองค์ประกอบต่าง ๆ ให้เกิดเป็นพื้นที่ของเรือนแก้วในการพัฒนาตนอย่างเป็นลำดับดังจะได้อธิบายในมิติของเรือนของ อาคาร และองค์ประสถาปัตยกรรม ดังจะได้กล่าวคือ

1. การสร้างพื้นที่แห่งอริยมรรคมณฑลที่สามารถส่งเสริมอริยมรรควิถีของแต่ละนิกาย นั้นต้องมีหลักร่วมใจหรือนิมิตหมายแห่งโพธิปัญญาญาณ เพื่อให้เป็นจุดหมายแห่งการพัฒนาชีวิต ด้วยวิถีแห่งอริยมรรคอย่างเป็นลำดับขั้น และนิมิตหมายของหลักร่วมใจ มีเพื่อให้จิตไปกำหนดเป็นหลักตั้งมั่นเกิดสมาธิภายในจิตในขณะทำกิจกรรมอันช่วยก่อให้เกิดศีลที่สมบูรณ์

2. รูปแบบของผังในพุทธสถานที่เทียบเคียงได้กับวงเรือนแก้ว เอื้อให้เกิดพื้นที่ของความสงบ (static) มากขึ้นอย่างเป็นลำดับขั้น จากการรับรู้ภายนอกสู่การรับรู้ภายใน คือการพัฒนา ศิลปสมาธิ ปัญญาให้บริบูรณ์ เอื้อให้จิตเกิดมีสติสัมปชัญญะรับรู้ปรากฏการณ์ความแปรเปลี่ยนของธรรมชาติ (dynamic) อันหมายถึง รู้ตำแหน่ง รู้ทิศทาง รู้นิมิตหมายแห่งปัญญาญาณ คือรู้องค์ประกอบของจักรวาลชีวิต ด้วยจิตที่สงบเย็น เป็นการพัฒนาจักรวาลชีวิตภายในตน

3. รูปแบบของพุทธสถาปัตยกรรมในแต่ละวงเรือนแก้วที่มีความสงบเย็นเป็นหลักสำคัญ พร้อมทั้งมีความมั่งคั่งมั่งคั่ง วิจิตรบรรจง ประณีต มากขึ้นอย่างเป็นลำดับขั้น อันเป็นพื้นที่ที่สลับปายะที่เอื้อให้เกิดการพัฒนาสมาธิภายในตน และเข้าสู่ศูนย์กลางแห่งเรือนแก้วอันหมายถึงการเข้าถึงปัญญาญาณแห่งพุทธะหรือก็คือเข้าถึงปัญญาในการรู้แจ้งในความเป็นจริงของชีวิต ดังนั้น วงมณฑลแห่งเรือนแก้วในแต่ละชั้นจึงเป็นพื้นที่ที่สลับปายะเอื้อต่อการพัฒนาจักรวาลชีวิตสู่ความ

บริบูรณ์ของชีวิต ให้เป็นผู้ที่มีการตื่นรู้ มีสติปัญญา ในการกลับออกมาดำเนินชีวิตด้วยจิตที่เบิกบาน หมัดซึ่งความทุกข์ เป็นวิถีจักรวาลชีวิตที่สอดคล้องกับวิถีธรรมชาติ

4. การสร้างพุทธสถานจึงเป็นการสร้างพื้นที่และรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่ก่อให้เกิดจิตวิญญาณของพื้นที่ ที่สื่อสารและเอื้อต่อการพัฒนาจิตวิญญาณภายในตนของผู้คน ให้เป็นไปตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา

โดยสรุป การนำเสนอข้อหลักการสร้างอริยมรรคมณฑลนี้คือหลักคิดในการตั้งเจตจำนงค์หรือทิศทางในการพัฒนาพื้นที่ทางพุทธศาสนา คือเป็นพื้นที่มณฑลมีหลักให้กับจิตในการตั้งมั่นเป็นศูนย์รวมของพื้นที่ และมีพื้นที่ที่ถูกจัดวางให้มีความจำเพาะหรือเป็นมณฑลที่มีความสงบเย็นเป็นสิ่งสำคัญ และเปิดรับรู้การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและสภาวะการณ ที่ถูกมณฑลแห่งความสงบเย็น และมีจิตที่ตั้งมั่นกำกับ เพื่อให้จิตไม่ข้องแวะกับสภาวะการณ กล่าวคือ เข้าไปรับรู้ แต่ไม่หวั่นไหว (มีอุเบกขา) ต่อการแปรเปลี่ยน โดยเป็นการรับรู้ภายนอกสู่ภายใน คือศึกษารับรู้ภายในจิตของตน เป็นพื้นที่ของการเรียนรู้ อบรม และพัฒนาจิตมนุษย์ไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์ เป็นชีวิตที่จิตนั้นสงบ สบาย มีพลัง และกายนั้นสามารถเคลื่อนไปตามธรรมชาติแวดล้อมอย่างสัมพันธ์สอดคล้อง จิตที่ได้รับการบ่มเพาะและพัฒนาไปตามพุทธวิถี นำไปสู่ชีวิตศักดิ์สิทธิ์ มีความมั่นคงสงบเย็น มีความกรุณา และปัญญา

5.2 ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

1. ในการกระบวนการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ มุ่งเน้นการหาหลักคิดในมิติของสถาปัตยกรรมที่มองระบบความสัมพันธ์เป็นองค์รวม ข้อเสนอแนะในการศึกษาค้นคว้าครั้งต่อไป คือ การศึกษาเจาะลึกลงไปที่ยุทธศาสตร์ทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม อันหมายถึงตัวสถาปัตยกรรม ผังภายในสถาปัตยกรรม การอธิบายรายละเอียดของพุทธศิลป์ต่าง ๆ และระบบสัญลักษณ์ ให้ครบถ้วนและมีความลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

2. ในการสร้างพื้นที่ทางพุทธศาสนาท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางบริบทของสังคม หรือความไม่ยึดติดในรูปแบบจารีตประเพณีทางสถาปัตยกรรมอันเป็นความร่วมมือ คควรมีการตั้งคำถามว่าการออกแบบพื้นที่พัฒนาชีวิตนั้นควรมีทิศทางในการออกแบบอย่างไร ที่สามารถส่งเสริมอริยมรรควิถีในมนุษย์ได้

3. ประเด็นของการศึกษาคือเป็นหลักการที่สามารถเอาไปต่อยอดถึงการพิจารณการสร้างสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ที่เอื้อต่อการสร้างหลักเชื่อมโยงทางจิตกับนิมิตหมายของมณฑล การ

นำไปต่อยอดนั้นอาจยังคงสามารถใช้ระบบสัญลักษณ์ในการสื่อสารด้วยการเป็นสิ่งเทียบเคียงกับ
ความหลุดพ้นทางจิตหรือภาพของกระแสริยมรรค (ในรูปแบบใหม่) ซึ่งต้องอาศัยการทำงาน
ร่วมกันระหว่างผู้ออกแบบและเจ้าของพื้นที่ผู้ที่เข้าใจความหมายทางธรรม หยิบมาใช้ได้อย่าง
ถูกต้อง และมีความลึกซึ้ง เป็นจิตตปัญญาศิลป์

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. พิธีกรรมและประเพณี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2552.

กรมศิลปากร. รูปและสัญลักษณ์แห่งพระศากยพุทธ. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2532.

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. พระพุทธรูปปางต่าง ๆ. นครปฐม: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977), 2558.

กฤษดาภรณ์ เมธาวิกุล. รู้ก่อนตาย ไม่เสียดายชีวิต. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ธรรมะ, 2559.

กวนจื่อ แซ่ตั้ง. หลักและทฤษฎีฮวงจุ้ย. แปลโดย ไกรสร ธเนศรุ่งโรจน์. กรุงเทพมหานคร: จตุภาค, 2541.

เชอเกี่ยม ตรุงปะ. ความปั่นป่วนสับสนอันมีแบบแผน หลักการแห่งมณฑล. แปลโดย พจนา จันทรสันติ.

กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2545.

ทิพยธิดา ณ นคร และ พระมหาโสภณ วิจิตฺตมฺโม. "สติปัฏฐาน 4 กับการพัฒนาตนในชีวิตประจำวัน." วารสารพุทธจิตวิทยา 4, no. 1 (2562): 116-128.

ธัมมบัณฑิตวิทยาลัย. บนเส้นทางพระโพธิสัตว์. กรุงเทพมหานคร: ส่องสยาม, 2554.

ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล. 108 สิ่งมงคลจีน. กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดยูเคชั่น, 2556.

ผาสุข อินทรารุท. พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพมหานคร: อักษรสมัย, 2543.

พรพรรณ จันทโรนานนท์. "สถาปัตยกรรมวัดจีน." หนังสือสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน 35 (2553): 21-30.

พระกุมารชีพ. วิมลเกียรติคุณเทสสุตร. แปลโดย เสถียร โพธิ์นันทะ. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2506.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์. คำวัด. กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม, 2548.

พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ). ธรรมะ 9 ตา. กรุงเทพมหานคร: ตถาตา พับลิเคชั่น, 2556.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พระพุทธรูปในเอเชีย. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2540.

พระธรรมมงคลญาณ (หลวงพ่อวิริยงค์ สิริธโร). หลักสูตรครุสมาธิ เล่ม 3. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพลังจิตตานุภาพ, 2555.

พระปราโมทย์ ปาโมชฺโช. ศีล สมาธิ ปัญญา ในองค์มรรค. กรุงเทพมหานคร: ธรรมดา, 2553.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. นนทบุรี: เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์, 2561.

———. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. 2551.

- . พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557.
- พระมหาพรหม ธรรมหาโต (นรินฺธมฺยากร). พุทธจักรวาลวิทยา. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.
- พระยาอนุমানราชธนะ. เรื่อง เจดีย. กรุงเทพมหานคร: ไทยพิทยา, 2504.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ. พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2526.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสากล อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2552.
- ลาตรี เคนโป เกเช ญีมา ทักปา ริมโปเช. ซกเซน วิถีแห่งการตื่นรู้. แปลโดย กฤษดาวรรณ เมธาวิกุล. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพันดารา, 2557.
- วคิน อินทสระ. สาระสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน. กรุงเทพมหานคร: บรรณาคาร, 2531.
- วันชัย มงคลประดิษฐ์. "วิถีธรรม : วิถีถิ่น : วิถีเรือน." เจดีย์ : วารสารวิชาการ การออกแบบสภาพแวดล้อม 4, no. 1 (2560): 3-19.
- วันชัย มงคลประดิษฐ์. "ท่วงทำนอง กวีศิลป์-สถาปัตยกรรม : สะอาด สว่าง สงบ จิตตปัญญาศิลป์ พุทธประทีปมหาสติปัญญาเจดีย." วารสารวิชาการของสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ 1, no. 1 (2561): 48-71.
- เวชสวรรค์ หล้ากาศ. สวิงจ้อย : ศาสตร์และศิลป์ในมิติของชินแส สถาปนิก วิศวก. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2549.
- สมคิด จิระทัศน์กุล. คติ สัญลักษณ์ และความหมายของ "ซุ้มประตู-หน้าต่าง" ไทย. กรุงเทพมหานคร: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ต่างราชานุภาพ. ตำนานพุทธเจดียสยาม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. ศีล สมาธิ ปัญญา ในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: ชวนพิมพ์, 2536.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจริญ ญาณวโร. กฐิน คืออะไร? กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พุทธมามกะ, 2473.
- สมัคร บุราวาศ. ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันออก. กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2554.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. พระชินพุทธะห้าพระองค์ : พระพุทธเจ้าในรูปกายทิพย์ตามคติของมหายานและวัชรยาน. กรุงเทพมหานคร: สองศยาม, 2547.
- เสถียร โพนินันทะ. กระแสพุทธธรรมฝ่ายมหายาน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.
- . ขุมนุมพระสูตรมหายาน. กรุงเทพมหานคร: บรรณาคาร, 2516.
- . ประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.

———. ปรัชญามหายาน. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

อภิชาติ โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. พระพุทธศาสนา มหายาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

อู่จางอี. ฮวงจุ้ยบ้านพักอาศัย : เสริมบารมี ลาภทรัพย์ บ้านร่มเย็นน่าอยู่ (Professor Wu's Fengshui Book for Homes). แปลโดย กลม กฤพานันท์. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2552.

เอเดรียน สอนอดกราส. สัญลักษณ์แห่งพระสถูป. แปลโดย ภัทพร สิริกาญจน และคณะ. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์วิชาการ, 2541.

ภาษาต่างประเทศ

Bhikshuni Thubten Chodron. Guided Meditations on the Lamrim. The Gradual Path to Enlightenment. Washington: Dharma Friendship Foundation, 2544.

Martin Brauen. Mandala: Sacred Circle in Tibetan Buddhism. United States: Rubin Museum of Art, 2009.

Per Kvaerne. Tibet Bon Religion: A Death Ritual of the Tibetan Bonpos. Netherlands: Brill Academic, 2528.

Robert Beer. The Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs. United States: Shambhala, 1999.

สัมภาษณ์

Trulku Yeshe Dorji Rinpoche. สัมภาษณ์. 13 เมษายน 2564.

กฤษดาภรณ์ เมธาวิกุล และ Meu Yontan. ประธานมูลนิธิพันดารา. สัมภาษณ์. 2562-2564.

จินตนา ล้ำเลิศวิทยา. อาจารย์ประจำสถาบันพลังจิตตานุภาพ สัมภาษณ์. 18 พฤศจิกายน 2565.

พรจุฑา สัตตบุษย์บำเพ็ญ. สัมภาษณ์. 21 พฤศจิกายน 2564.

พรศิลป์ รัตน์ชูเดช. สัมภาษณ์. 17 มิถุนายน 2565.

พระครูปลัดเฉลียว กตปุญโญ. สัมภาษณ์. 15 มกราคม 2561.

หลวงจีนสมุห์ ประสิทธิ์ (เสี่ยจิ้น). คณานุกรมเจ้าคณะใหญ่จีนนิกาย. สัมภาษณ์. 25 มิถุนายน 2563.

สื่อออนไลน์

Astro Neemo. "พิธีจิ้งแซ-โหลยเต้า." (2555). เข้าถึงเมื่อ 27 พฤษภาคม 2565.

<https://www.gonghoog.com/main/index.php/2012-11-23-04-00-28>.

Cittipati. "เทพจีนประจำกลุ่มดาว 28 กลุ่มดาว." (2564). เข้าถึงเมื่อ 26 พฤษภาคม 2565.

<http://mariamgoodstudy.blogspot.com/2021/03/28.html>.

Hilary Herdman. "Losar: Tibetan New Year." (2565). <https://samyeinstitute.org/sangha-updates/losar-tibetan-new-year/>.

Martin Brauen. "The Mandala: A Guide to Transformation." (2564). เข้าถึงเมื่อ 30 เมษายน 2565. <https://rubinmuseum.org/spiral/the-mandala-a-guide-to-transformation>.

Teresa Cullen. "Buddhist Stupa Structure." (2560).

<https://sites.google.com/site/buddhiststupas/structure>.

Venerable Chöje Lama Phuntsok. "Om Mani Pema Hung." (2551). เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2565.

http://www.dharmadownload.net/pages/english/Natsok/0014_Leksheyling_teaching/leksheyling_teachings_0013.htm.

ชาญชัย คุณทวีลาภ. "พุทธศาสนamahayana - วิชรยาน." (2562). <http://www.mahayana.in.th/>.

ชินแสใจ. "ความหมายของ เจ." (2553). <https://sinsae.com/meaning-vegetarian-festival/>.

ชินแสหวาง. "สัตว์เทพประจำทิศทั้งสี่ในคติจีน (ฮวงจุ้ยพื้นฐาน)." Facebook, 30 สิงหาคม 2557.

<https://www.facebook.com/SinSaeHwang/photos/a.665709843517536.1073741829.618713198217201/686107874811066>.

ทองย้อย แสงสินชัย. "เจดีย์ (บาลีวันละคำ 1,138)." (2565). เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2565.

<https://dhamtara.com/?p=3459>.

ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ภาคผนวก ก นิภายเถรวาท

ประวัติศาสตร์

ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาในช่วงหลังพุทธกาลจนถึงช่วงการเผยแผ่พุทธศาสนา (เถรวาท) เข้ามายังประเทศไทย อ้างอิงจากหนังสือ พระพุทธศาสนาในเอเชีย²⁰¹ โดยจะแสดงเป็นลำดับเหตุการณ์ ดังนี้

พ.ศ. 1 (หลังจากพุทธปรินิพพาน 3 เดือน) มีการสังคายนาครั้งที่ 1 ณ เมืองราชคฤห์ แต่เมื่อสังคายนาเสร็จสิ้นแล้ว พระสงฆ์หมู่หนึ่งมี พระปุราณะ เป็นหัวหน้า ไม่ยอมรับการสังคายนานั้น พอถึงช่วง พ.ศ. 100 ภิกษุพวกวัชชีบุตร ถือปฏิบัติวัตร 10 ประการ คลาดเคลื่อนจากธรรมวินัย เป็นเหตุให้มีการสังคายนาครั้งที่ 2 ณ เมืองเวสาลี แต่พระสงฆ์พวกที่ถือผิดมีจำนวนมากกว่า ได้แยกไปทำสังคายนา เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเริ่มแยกออกเป็น 2 นิภายใหญ่ คือ ฝ่ายเถรวาท กับ ฝ่ายอจารียวาท

พ.ศ. 218 พระเจ้าอโศกมหาราช จัดทำสังคายนาครั้งที่ 3 ณ พระนครปาฏลิบุตร ทรงส่งสมณทูต 9 สายไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งในแคว้นที่อยู่ในพระราชอำนาจและในต่างประเทศห่างไกล ถัดมาในช่วงพ.ศ. 368 – 393 พระเจ้ามิลินท์ ได้ฟื้นฟูพุทธศาสนา หลังจากพุทธศาสนาโดนกวาดล้างโดยกษัตริย์จากราชวงศ์พราหมณ์ และเริ่มสร้างพระพุทธรูป เรียกศิลปะแบบคันธาระ

พ.ศ. 621 พระเจ้ากนิษกะ ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ 4 ของฝ่ายมหายาน และแยกตัวออกไปอย่างชัดเจน ทรงส่งสมณทูตไปประกาศพระศาสนาในเอเชียกลาง (จีน เกาหลี มองโกเลีย และญี่ปุ่น) โดยในช่วง พ.ศ. 900 นาลันทา ได้เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทั่วเอเชียตะวันออก นักจาริกสำคัญที่ปรากฏชื่อในประวัติศาสตร์ยุคนี้ คือ หลวงจิ้นฟาเหียน

ในช่วง พ.ศ. 1100 พระเจ้าหรรษะ กษัตริย์อินเดียได้สถาปนาจักรวรรดิคุปตะแห่งวรรณะพราหมณ์ลง และทำนุบำรุงมหาวิทยาลัยนาลันทาเป็นอย่างดี แต่พระพุทธศาสนาในยุคนี้ได้เริ่มกลายรูปเป็นแบบตันตระไปแล้วและเข้ากันกับศาสนาฮินดูได้สนิทรวมทั้งใช้วรรณคดีสันสกฤต (ในยุคนี้มีนักจาริกสำคัญเดินทางมาอีกท่านหนึ่ง คือ หลวงจิ้นเหียนจั้ง หรือ พระถังซำจั๋ง) และในช่วง พ.ศ. 1350 พระศานตรักษิต และ ปัทมสัมภวะ ได้เดินทางจากนาลันทาไปเผยแผ่พุทธศาสนาในทิเบต และพระอดิศะได้เดินทางจากมหาวิทยาลัยวิกรมศิลาไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในทิเบต (ช่วง พ.ศ. 1400)

ช่วง พ.ศ. 1700 กองทัพเตอร์กมุสลิม ได้เข้ามารุกรานเกือบทั่วทั้งชมพูทวีป ทำลายสิ่งก่อสร้างทางศาสนาทุกอย่าง พระสงฆ์บางส่วนที่หนีทันได้ลี้ภัยไปอยู่ในเนปาลและทิเบต พอถึงช่วง พ.ศ.

²⁰¹ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2540).

1800 พุทธศาสนาในประเทศอื่น ๆ เจริญงอกงาม เช่น นิกายเถรวาทในประเทศศรีลังกา, พม่า, ไทย, และกัมพูชา นิกายมหายานในประเทศจีน, ญี่ปุ่น, เกาหลี, และประเทศในกลุ่มอินโดจีน ส่วนวัชรยานนั้นพบในทิเบตและแถบหิมาลัย

พอถึง พ.ศ. 2395 นายพล เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม นักโบราณคดีและคณะนักสำรวจได้ขุดค้นโบราณสถานและโบราณวัตถุต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนา หลังจากกษัตริย์มุสลิมเริ่มผ่อนปรน ให้โอกาสในการนับถือศาสนา และในช่วง พ.ศ. 2434 อนาคตริก ธรรมปาละ ได้ตั้งมหาโพธิสมาคมแห่งแรกที่พุทธคยาเพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ถัดมาใน พ.ศ. 2499 รัฐบาลอินเดียได้จัดงานฉลอง “พุทธชยันตี” ในโอกาสครบรอบ 25 พุทธศตวรรษ ทำการบูรณะสังเวชนียสถานทั้งสี่และสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาทุกแห่ง ดร. อัมเบตการ์ อดีตกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมคนแรกของอินเดีย (ผู้นำคนวรรณะศูทร) ได้เปลี่ยนศาสนาจากฮินดู ปฏิญาณตนเป็นพุทธศาสนิกชน ทำให้คนวรรณะศูทรหันมานับถือพุทธศาสนาเป็นจำนวนล้านคน

หลักธรรมสำคัญ

ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร²⁰² องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้แสดงหลักธรรมสำคัญอันได้แก่มัชฌิมาปฏิปทา และ อริยสัจ 4 โดยสรุปหลักธรรมตามลำดับที่ได้แสดงในพระสูตร ดังนี้

มัชฌิมาปฏิปทา

ภิกษุทั้งหลาย ไม่ควรเสพที่สุด 2 ประการนี้

1. กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันเลวทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของป्लุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์
2. อตตกิลมณานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

มัชฌิมาปฏิปทาไม่เพียงเข้าใกล้ที่สุด 2 ประการนี้นั้น ตถาคตรู้แล้ว ทำให้เห็นประจักษ์ ทำให้รู้ชัด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพานนั้น คือ อริยมรรคมีองค์ 8

²⁰² เป็นปฐมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ ท่านพระโกณฑัญญะได้เกิดดวงตาเห็นธรรม นับเป็นพระภิกษุสาวกองค์แรกในพระพุทธศาสนา, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกเล่มที่ 31 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 23 ขุททกนิกาย ปฏิสัสมิทามวรรค.

อริยสัจ 4 (ทุกขอริยสัจ)

1. ทุกขอริยสัจนี้ คือ ชาติเป็นทุกข์ ชราเป็นทุกข์ พยาธิเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ ความประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพราก จากอารมณ์อันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ การไม่ได้อารมณ์ที่ปรารถนาก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ 5 เป็นทุกข์

2. ทุกขสมุททยอริยสัจนี้ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีกประกอบด้วยความเพิลิตเพลิน และความกำหนัด มีปกติให้เพิลิตเพลินในอารมณ์นั้นๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

3. ทุกขนิโรธอริยสัจนี้ คือความดับตัณหานั้นนั่นแลโดยไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา

4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้คืออริยมรรคมีองค์ 8 คือ 4. สัมมาทิฏฐิ ๗๗ 8. สัมมาสมาธิ

ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ 4 ประการนี้ พึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ ๗๗ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’

ไตรลักษณ์

จากอนัตตลักษณะสูตร²⁰³ สรุปความได้ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เพราะ (ขันธ์ 5) รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา ฉะนั้นจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และกำหนดไม่ได้ว่าจงเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนั้น

เพราะขันธ์ 5 นั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

เพราะเหตุนั้น ขันธ์ 5 อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้นพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

เพราะเหตุนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ 5 เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า ‘หลุดพ้นแล้ว’ รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

²⁰³ เรื่องเดียวกัน, พระไตรปิฎกเล่มที่ 17 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 19 สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค.

ปัจจุสมุปบาท

ปัจจุสมุปบาท คือ ปัจจุอาการ หมายถึงอาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น

จากปัจจุสมุปบาทสูตร²⁰⁴ สรุปความได้ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เป็นปัจจัยให้มีวิญญาณ เป็นปัจจัยให้มีนามรูป เป็นปัจจัยให้มีสฬายตนะ เป็นปัจจัยให้มีผัสสะ เป็นปัจจัยให้มีเวทนา เป็นปัจจัยให้มีตัณหา เป็นปัจจัยให้มีอุปาทาน เป็นปัจจัยให้มีภพ เป็นปัจจัยให้มีชาติ เป็นปัจจัยให้มีชรา มรณะ โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ เรียกว่า ปัจจุสมุปบาท

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เป็นปัจจัยให้วิญญาณดับ เป็นปัจจัยให้นามรูปดับ เป็นปัจจัยให้สฬายตนะดับ เป็นปัจจัยให้ผัสสะดับ เป็นปัจจัยให้เวทนาดับ เป็นปัจจัยให้ตัณหาดับ เป็นปัจจัยให้อุปาทานดับ เป็นปัจจัยให้ภพดับ เป็นปัจจัยให้ชาติดับ เป็นปัจจัยให้ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสดับลง ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ชราคือความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ มรณะคือความจุติ ความเคลื่อนไป ความแตกแห่งขันธ ชาติคือความเกิด ความหยั่งลง ความปรากฏแห่งขันธ ความได้อายตนะ ภพมี กามภพ รูปภพ อรูปภพ อุปาทานมีความยึดมั่นในกาม ยึดมั่นในทิฏฐิ ยึดมั่นในศีลพรต ยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา ตัณหาที่มีความทะยานอยากได้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เวทนาเกิดจากสัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ผัสสะมีความกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สฬายตนะคืออายตนะตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นามคือ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ รูปคือมหาภูต 1-4 และรูปที่อาศัยมหาภูต 4 นี้ วิญญาณคือความรู้แจ้งอารมณ์ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สังขารมี กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร อวิชชาคือ ความไม่รู้ในอริยสัจ 4

ขันธ 5²⁰⁵ หรือ เบญจขันธ (กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา-เขา เป็นต้น, ส่วนประกอบห้าอย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต) ได้แก่

1. รูปขันธ คือ กองรูป, ส่วนที่เป็นรูป, ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย, ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด, สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ

²⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, พระไตรปิฎกเล่มที่ 16 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 18 สังยุตตนิกาย นิทานวรรค.

²⁰⁵ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 164.

2. เวทนาขันธ คือ กองเวทนา, ส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์, ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ
3. สัญญาขันธ คือ กองสัญญา, ส่วนที่เป็นความกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้นๆ ได้, ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ 6 เช่นว่า ชาว เขียว ดำ แดง เป็นต้น
4. สังขารขันธ คือ กองสังขาร, ส่วนที่เป็นการปรุงแต่ง, สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ, คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศลอกุศล อภัยากฤต
5. วิญญาณขันธ คือ กองวิญญาณ, ส่วนที่เป็นการรู้แจ้งอารมณ์, ความรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง 6 มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ได้แก่ วิญญาณ 6

การฝึกฝนปฏิบัติ (อ้างอิงจากพระไตรปิฎก)

แนวทางการฝึกสมาธิในเถรวาท (ประเทศไทย) นี้มีหลายวิธีการปฏิบัติ โดยส่วนใหญ่ใช้แนวทางอานาปานสติ และ สติปัฏฐาน 4 เป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีแนวทางการทำสมาธิภาวนาที่มีการใช้คำบริกรรมร่วมในการปฏิบัติด้วย ยกตัวอย่างเช่น การบริกรรมคำว่า พุท-โธ หรือ ยุบหนอ-พองหนอ เพื่อเป็นตัวช่วยในการกำกับสติให้อยู่กับลมหายใจ (เป็นสมถกรรมฐาน) ทำให้การทำสมาธิในช่วงต้นมีความตั้งมั่นได้ดีมากขึ้น และเป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมในการทำสมาธิตามหลักอานาปานสติ

การฝึกสมาธิแบบอานาปานสติ

สรุปแนวทางการปฏิบัติจากอานาปานัสสติสูตร²⁰⁶ ได้ดังนี้

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าตั้งสติกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐาน กำหนดรู้การหายใจเข้า-การหายใจออก และกำหนดรู้สภาวธรรมไปตามลำดับดังนี้

รู้ชัดการหายใจเข้ายาว-ออกยาว รู้ชัดการหายใจเข้าสั้น-ออกสั้น สำเนียงกำหนดรู้กลมทั้งปวง หายใจเข้า-หายใจออก สำเนียงกระบังกายสังขาร หายใจเข้า-หายใจออก สำเนียงกำหนดรู้ปิติ หายใจเข้า-หายใจออก สำเนียงกำหนดรู้สุข หายใจเข้า-หายใจออก สำเนียงกำหนดรู้จิตตสังขาร หายใจเข้า-หายใจออก สำเนียงกระบังจิตตสังขาร หายใจเข้า-หายใจออก สำเนียงกำหนดรู้จิต หายใจเข้า-หายใจออก สำเนียงกว่าเราทำจิตให้บันเทิง หายใจเข้า-หายใจ

²⁰⁶ อานาปานัสสติสูตร, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกเล่มที่ 14 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 16 มัชฌิมนิกาย อูปรินิพนธ์.

ออก สำเนียงกตังจิตมัน หายใจเข้า-หายใจออก สำเนียงเปลื้องจิต หายใจเข้า-หายใจออก
 สำเนียงพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจเข้า-หายใจออก สำเนียงพิจารณาเห็นความคลายออก
 ได้ หายใจเข้า-หายใจออก สำเนียงพิจารณาเห็นความดับไป หายใจเข้า-หายใจออก สำเนียง
 พิจารณาเห็นความสละคืน หายใจเข้า-หายใจออก

ภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ จึงมีผลมาก มี
 อานิสงส์มาก จึงทำให้สติปัฏฐาน 4 บริบูรณ์ได้

สติปัฏฐาน 4

สรุปแนวทางการปฏิบัติจากสติปัฏฐานสูตร²⁰⁷ ได้ดังนี้ ภิกษุเมื่อหายใจเข้า-หายใจออก
 ยาว-สั้นก็รู้ชัด เมื่อสำเนียงกำหนดรู้กมลทั้งปวง เมื่อสำเนียงกระทบกายสังขาร เมื่อนั้น ภิกษุ
 พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ภิกษุเมื่อหายใจเข้า-หายใจออกยาว-สั้นก็รู้ชัด เมื่อสำเนียงกำหนดรู้ปิติ สำเนียง
 กำหนดรู้สุข สำเนียงกำหนดรู้จิตตสังขาร สำเนียงกระทบจิตตสังขาร เมื่อนั้น ภิกษุพิจารณาเห็น
 เวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ภิกษุเมื่อหายใจเข้า-หายใจออกยาว-สั้นก็รู้ชัด เมื่อสำเนียงกำหนดรู้จิต สำเนียงกว่าเรา
 ทำจิตให้บันเทิง สำเนียงกตังจิตมัน สำเนียงเปลื้องจิต เมื่อนั้น ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิต มี
 ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ภิกษุเมื่อหายใจเข้า-หายใจออกยาว-สั้นก็รู้ชัด เมื่อสำเนียงพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง
 สำเนียงพิจารณาเห็นความคลายออกได้ สำเนียงพิจารณาเห็นความดับไป สำเนียงพิจารณา
 เห็นความสละคืน เมื่อนั้น ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มี
 สติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ภิกษุทั้งหลาย 1) การพิจารณาเห็นกายในกายนั้นควรเจริญ 2) การพิจารณาเห็นเวทนาใน
 เวทนาทั้งหลายนั้นควรเจริญ 3) การพิจารณาเห็นจิตในจิตนั้นควรเจริญ 4) การพิจารณาเห็นธรรม
 ในธรรมทั้งหลายนั้นควรเจริญ ภิกษุทั้งหลาย จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว คำว่า
 “จักขุเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะเห็น คำว่า “ญาณเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะรู้ คำว่า “ปัญญา
 เกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะรู้ชัด คำว่า “วิชชาเกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะรู้แจ้ง คำว่า “แสงสว่าง
 เกิดขึ้นแล้ว” เพราะมีสภาวะสว่างไสว

²⁰⁷ สติปัฏฐานสูตร, เรื่องเดียวกัน.

ไตรสิกขา (ศีลสิกขา สมาธิสิกขา ปัญญาสิกขา)

ในจุฬาทัลลสูตร²⁰⁸ องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงจัดกลุ่มของมรรคมี่องค์ 8 ออกเป็น 3 ชั้นได้แก่

- สीलขันธั อันประกอบด้วยสัมมาวาจา (วาจาเหมาะสมที่ถูกต้อง) สัมมากัมมันตะ (การกระทำที่ถูกต้องมีศีลธรรม) และสัมมาอาชีวะ (การดำรงชีพสุจริต)
- สมาธิขันธั ประกอบด้วยสัมมาวายามะ (ความเพียรที่ถูกต้องเป็นกุศลกรรม) สัมมาสติ (การมีสติที่ถูกต้องเป็นสัมปชัญญะ) และสัมมาสมาธิ (การมีสมาธิที่ถูกต้องไม่หลงผิด)
- ปัญญาขันธั ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ (ความเห็นที่ถูกต้องตามหลักอริยสัจ 4) และสัมมาสังกัปปะ (ความใฝ่ใจที่ถูกต้องมุ่งสู่กุศลกรรม)

โดยทั้ง 3 หมวดขันธั เรียกโดยย่อว่า ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นประเด็นสำคัญที่เถรวาทใช้เป็นหลักการปฏิบัติและพัฒนาคบุคคลให้เข้าถึงปัญญาญาณที่นำพาจิตไปสู่การรู้แจ้งหลุดพ้นจากทุกข์ ซึ่งการฝึกปฏิบัติในด้านศีล สมาธิ ปัญญา นั้นเรียกว่าไตรสิกขา อันได้แก่

- อธิศีลสิกขา กล่าวโดยย่อคือศึกษาอบรมเรื่องศีล อบรมปฏิบัติในทางความประพฤติให้ถูกต้องบริบูรณ์ โดยหลักของอธิศีลสิกขามีเจตนาให้บุคคลงดเว้นหรือสำรวมระวังจากเหตุที่เป็นอกุศลกรรมทั้งทาง กาย วาจา ใจ แม้ศีลจะพึงแปลได้หลายอย่าง แต่ก็มีลักษณะเป็นอันเดียว คือความเป็นปกติ²⁰⁹ ขยายความคือ ความสงบเป็นปกติทั้งกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม ซึ่งกาย วาจา ใจ นั้นเป็นสิ่งที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน เมื่อความประพฤติทางกายสงบ วาจาสงบ ใจนั้นก็สงบตามกันไป (เป็นความสงบในขั้นต้น) และในขณะเดียวกัน ใจที่สงบจากศีล ย่อมเป็นสมาธิ เกิดปัญญาไม่ขุ่นมัวจากกิเลส ก็จะงดเว้นเจตนาที่ขับเคลื่อนวจีกรรมและกายกรรมไปสู่อกุศลกรรมเช่นเดียวกัน ความสงบที่เกิดจากความเป็นปกติทั้ง 3 ส่วน จะเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดความสงบสบายภายในจิต เมื่อนั้น จิตจะมีลักษณะของศีลที่บริบูรณ์

- อธิจิตตสิกขา กล่าวโดยย่อคือศึกษาอบรมเรื่องจิตให้สงบมั่นคงเป็นสมาธิที่บริบูรณ์ โดยหลักของอธิจิตตสิกขานั้นมีเจตนาให้บุคคลมีจิตที่เป็นสมาธิ คือเป็นจิตที่มีสภาวะสงบ นิ่ง มีความตั้งมั่น ไม่กวัดแกว่งฟุ้งซ่านไปตามการปรุงแต่งของจิตที่เกิดจากการรับรู้ผ่านจากอายตนะ 6 (รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์) สมาธิของจิตสามารถมีได้เมื่อใจสามารถรักษาความเสถียรเอาไว้ได้ในขณะต่าง ๆ ทั้งในกัจวัตรประจำวันหรือการฝึกภาวนาโดยเฉพาะ เมื่อจิตนั้นมีความไม่

²⁰⁸ จุฬาทัลลสูตร, เรื่องเดียวกัน, พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 14 มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก.

²⁰⁹ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ศีล สมาธิ ปัญญา ในพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร: ขวณพิมพ์, 2536), หน้า 2.

กระเพื่อมเป็นเครื่องปรากฏ และมีสุขเป็นบรรทัดฐานจึงถือว่าเป็นลักษณะของสมาธิ²¹⁰ และทำให้จิตนั้นมีสติสัมปชัญญะ อันเกิดมาจากจิตที่สงบ มีสมาธิ และมีปัญญา ทำให้มีศักยภาพในการรู้ทั่วถึงสิ่งรอบตัวตามความเป็นจริง

- อธิปัญญาสิกขา กล่าวโดยย่อคือศึกษาเรื่องปัญญาอบรมตนให้เกิดปัญญาญาณไปสู่การรู้แจ้งในพุทธธรรม โดยหลักของอธิปัญญาสิกขานั้นมีเจตนาให้บุคคลมีจิตที่เป็นปัญญา ปัญญาคือลักษณะของจิตที่ตระหนักรู้เหตุถึงผล รู้ผลถึงเหตุ เป็นความรู้ที่ถูกต้อง เรียกว่าสัมมาปัญญา²¹¹ ซึ่งปัญญานั้นเกิดขึ้นได้ก็เนื่องจากจิตนั้นมีความสงบ และเป็นสมาธิ และเมื่อปัญญาได้รับการพัฒนาอย่างเป็นลำดับขั้นก็จะเกิดปัญญาญาณในการใคร่ครวญถึงสิ่งรอบตัวที่แปรเปลี่ยนไปตามความเป็นจริง

ประวัติการสร้างพระสถูป

เดิมการสร้างพระสถูปสำหรับบรรจุพระบรมธาตุ เป็นประเพณีดั้งเดิมในมณฑลประเทศตั้งแต่ก่อนพุทธกาล และในครั้งที่พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะดับขันธปรินิพพาน ได้มีพุทธประสงค์ให้สร้างพระธาตุเจดีย์²¹² เพื่อให้เป็นสิ่งที่พุทธบริษัทได้ทำการสักการะระลึกถึง และในช่วงที่องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าใกล้ดับขันธปรินิพพาน ได้ทรงแสดงหลักการปฏิบัติต่อพระสรีระและแนวทางการสร้างพระสถูป ดังปรากฏในพระไตรปิฎก มหาปรินิพพานสูตร²¹³

...ดูกรอานนท์ พึงปฏิบัติในสรีระตถาคต เหมือนที่เขปฏิบัติในพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ ฯ

...พึงปฏิบัติในสรีระตถาคตเหมือนที่เขปฏิบัติพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ พึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่หนทางใหญ่ 4 แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกขึ้นซึ่งมาลัยของหอมหรือจุกจกภิวาทหรือจักยังจิตให้เสื่อมใสในสถูปนั้น การกระทำเช่นนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน ฯ

ประเด็นคือทั้งองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิถือว่าเป็นอุปารหบุคคล ควรค่าแก่การสักการะบูชา อันเป็นที่มาว่าพระสถูปควรสร้างไว้ที่ 4 แพร่ง ซึ่งในที่นี้พิจารณาได้ว่าเป็น

²¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

²¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55-56.

²¹² อรรถกถา จุทตสูตร มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ, พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2526), พระสูตรต้นปิฎก ที่ฉนิกาย มหาวรรค.

²¹³ มหาปรินิพพานสูตร มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 พระสูตรต้นปิฎกเล่มที่ 12 ที่ฉนิกาย มหาวรรค.

ศูนย์กลางของทั้ง 4 ทิศ เพื่อให้บุคคลในชุมชนหรือสังคมได้พึงระลึกถึง เป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ หรือเป็นศูนย์รวมจิตใจ และเป็นนิมิตหมายของชุมชน

ภาพแสดงพระสถูปสาญจี ประเทศอินเดีย และบาตรคว่ำแบบจำลองแรกของพระสถูป

ที่มาภาพ: (ซ้าย) ผู้วิจัย (5 มีนาคม 2559)

(ขวา) <https://casethammakaya.wordpress.com/2016/07/14/เรื่องเล่าเจติย์/>

รูปลักษณะของพระสถูป เดิมทีเดียวจะเป็นแต่พูนดินขึ้นเป็นโคกตรงที่ฝังอัฐิธาตุแล้วลงเขื่อนรอบกั้นดินพัง แลบนโคกนั้นทำนองจะป้อมหรือฉัตรให้เป็นเกียรติยศ เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าเป็นที่ฝังอัฐิธาตุของท่านผู้ใด ส่วนรูปแบบของพระสถูปที่เป็นทรงโอคว่ำหรือบาตรคว่ำ (ยกตัวอย่างพระสถูปสาญจี²¹⁴) นั้นมีที่มาจากการประกอบกันของเครื่องบริขาร²¹⁵ ในพระภิกษุ อ้างอิงจากบันทึกของหลวงจีนเหยียนจิ่ง (พระถังซำจั๋ง) ที่ได้บันทึกเอาไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงนำจีวรของพุทธองค์มาพับเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสทีละผืน และทรงวางซ้อนทับกันบนพื้น โดยวางผืนใหญ่สุดไว้ก่อนแล้ววางเรียงให้ผืนเล็กสุดอยู่ด้านบนบนสุด จากนั้นทรงนำบาตรของพระองค์วางคว่ำไว้บนกองไตรจีวรดังกล่าว พร้อมทั้งวางเครื่องใช้ในการบิณฑบาตไว้บนยอดสุด พระองค์ตรัสว่า พระสถูปที่สร้างขึ้นมาดังนี้ และนี่เป็นแบบจำลองแบบแรกของพระสถูป²¹⁶ ซึ่งในที่นี่สามารถพิจารณาได้ว่าเป็นการสื่อถึงเครื่องประกอบของผู้ที่พัฒนาดนไปตามหลักอริยมรรคเพื่อสำเร็จอรหัตผล

²¹⁴ พระสถูปสาญจี (หรือมหาเจติยสภาญจี) ถือเป็นสถูปเจติย์ที่เก่าที่สุด สร้างในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3 เป็นเจติยสถานศิลปะเมารยะ มีรูปทรงโอคว่ำ ลักษณะเรียบง่าย สร้างจากอิฐขนาดใหญ่ที่แข็งแรง เหนือสถูปมีกลองหินเรียกหรรมิกา มีฉัตรซ้อน 3 ชั้น รอบฐานมีรั้วเรียกเวทิกา และมีรั้วรอบสถูปอีกชั้น มีประตูใหญ่ทั้ง 4 ทิศ

²¹⁵ บริขาร หมายถึงเครื่องใช้ไม้สอยที่จำเป็นของภิกษุซึ่งมี 8 อย่าง (เรียกอัฐบริขาร) มีสบง (ผ้าถุง) จีวร (ผ้าห่ม) สังฆาฏิ (ผ้าซ้อน) บาตร มีดโกน เข็ม ประคดเอว ธมกรก (ที่กรองน้ำ) บางครั้งเรียกบริขารเหล่านี้ว่า สมณบริขาร หมายถึงเครื่องใช้สอยของสมณะหรือนักบวชในพระพุทธศาสนา อ้างอิงจาก พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์.

²¹⁶ เอเดรียน สนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป, หน้า 55.

ภาคผนวก ข นิกายมหายาน

ประวัติศาสตร์

อ้างอิงจากหนังสือประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา²¹⁷

ประวัติของการกำเนิดนิกายมหายาน มีมูลเหตุสืบเนื่องมาจากในสมัยพุทธกาล มีช่วงหนึ่งเกิดการขาดแคลนอาหารในอาณาเขตที่กลุ่มพระภิกษุวัชชีบุตรอาศัยอยู่ ซึ่งทำให้ได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมาก พระพุทธองค์ได้ตรัสอนุโลมในเรื่องวัตถุ 10 ประการ (ขอแสดงในลำดับถัดไป) เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาด้านอาหาร การฉัน และข้อประพจน์ด้านความเป็นอยู่ เมื่อกาลล่วงเลยไปถึงช่วงหลังการทำสังคายนาครั้งที่ 1 ผ่านไป ภิกษุชาววัชชีก็ยังคงยึดข้อประพจน์ปฏิบัติตามอนุโลมวัตถุ 10 ประการอยู่ จึงเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งในข้อประพจน์พระธรรมวินัยกับกลุ่มอื่นเรื่อยมาจนผ่านไป 100 ปี ความขัดแย้งในประเด็นนี้รุนแรงมากขึ้น เหล่าสงฆ์ภาคตะวันตกเห็นว่าการปฏิบัติของพระมหาเถระครั้งปฐมสังคายนา ทำให้เกิดประเด็นด้านการตีความของคำว่าเล็กน้อย ซึ่งเป็นเหตุให้ภิกษุบางรูปไม่ยอมรับการสังคายนามาตั้งแต่ครั้งแรก จึงเป็นเหตุให้มีการแยกกลุ่มย่อยทำสังคายนาต่างหาก²¹⁹ แต่ทั้งนี้ ประเด็นหลักที่เป็นบ่อเกิดนิกายมหายานที่แท้จริงมิได้อยู่ที่สิกขาบทแต่อยู่ที่การตีความพระอภิธรรมความหลุดพ้น²²⁰ ซึ่งมีแนวคิดว่าการหลุดพ้นเพื่อเป็นพระอรหันต์ด้วยการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามิใช่ที่สุดตามคำสั่งสอนจากพระพุทธเจ้า กล่าวคือที่สุดของสิ่งที่พระศาสดาให้มานอกจากคำสั่งสอนแล้วยังมี 1) คุณลักษณะของพระองค์ ซึ่งคุณสมบัติที่ทำให้เป็น พระพุทธเจ้า ถือเป็นที่สุด²²¹ 2) คุณลักษณะที่สามารถสั่งสอนให้ศิษย์ได้ปฏิบัติตามเพื่อความ เป็นมนุษย์ซึ่งสมบูรณ์ด้วยความรู้แจ้งถือเป็นที่สุด 3) คุณลักษณะที่พระพุทธเจ้าเสียสละบรม

²¹⁷ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา.

²¹⁸ ภาณวารที่ 5 พระปัจเจกิมวาจาของพระตถาคต มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 12 ทีฆนิกาย มหาวรรค.

²¹⁹ บันทึกทางฝั่งมหายานของหลวงจีนเฮียนจิง ได้กล่าวถึงการสังคายนาครั้งนี้ว่าได้มีการจารึกพระธรรมลงแผ่นทองเหลืองและเก็บไว้ในหีบทำด้วยศิลา เพื่อเก็บรักษาไว้เป็นอันดีในพระเจดีย์แม้ว่าทางฝ่ายเถรวาทจะไม่บันทึกถึงการสังคายนาครั้งนี้ แต่ประวัติศาสตร์โดยทั่วไปก็จารึกไว้ จึงเป็นสังคายนาที่เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในหมู่พุทธศาสนิกฝ่ายอุตรนิกาย

²²⁰ ชาญชัย คุณทวีลาภ, "พุทธศาสนมหายาน - วัชรยาน," (2562). <http://www.mahayana.in.th/>.

²²¹ ประเด็นนี้คือที่มาของคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา ซึ่งแสดงถึงคุณสมบัติที่ทำให้เป็น พระพุทธเจ้า

สุขสุดยอด (ซึ่งมาจากคุณลักษณะประจำพระองค์) ช่วยเหลือศิษย์และสรรพสัตว์ ถือเป็นที่สุด ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมาถือเป็นที่มาแห่งมหายาน

พระเจ้ากนิษกะ มหาราช กษัตริย์องค์ที่ 7 แห่งราชวงศ์กุษาณะ (ถือได้ว่า) เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกองค์แรกของมหายาน ถือเป็นการกำเนิดของนิกายมหายานอย่างเป็นทางการ พระองค์ทรงส่งพระธรรมทูตออกเผยแผ่ไปยังนานาประเทศ คณาจารย์ผู้วางรากฐานของมหายาน ได้แก่ พระอัสวโสมษ พระนาคารชุน พระอารยะเทวะ พระวสุพันธ์ุ พระธรรมกิริติ ศานตรักษิตะ โดยเฉพาะพระนาคารชุนถือเป็นองค์สำคัญที่ทำให้มหายานรุ่งเรืองที่สุด ในเวลาถัดมา นิกายมหายานในอินเดียได้แตกออกเป็นกลุ่มย่อย เนื่องด้วยการยอมรับหรือศรัทธาต่อพระโพธิสัตว์มีไม่เท่ากัน ความสำคัญและการแสดงออกจึงต่างกัน โดยมี 4 นิกายย่อยที่สำคัญได้แก่ 1) นิกายสุณยวาทหรือมาธยมิก ผู้ก่อตั้งคือ ครุณาการชุน 2) นิกายวิชญานวาทหรือโยคจาร ผู้ก่อตั้ง คือ ท่านไมตรีนาถ 3) นิกายจิต อมตวาท 4) นิกายพุทธตันตระหรือมนตรยานซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นนิกายวัชรยาน ส่วนพุทธศาสนาที่ได้เข้าไปเจริญในประเทศจีนประมาณพุทธศตวรรษที่ 7 (พ.ศ.612) สมัยพระเจ้าอั้งเม้งเต้ จักรพรรดิองค์ที่ 17 แห่งราชวงศ์ฮั่น ได้ส่งราชทูตไปสืบศาสนายังประเทศอินเดีย และได้อาราธนาภิกษุชาวอินเดีย 2 รูป คือ พระกาศยปมาตังคะ และพระธรรมรักษ์ มายังนครลกเอียงเพื่อประกาศพระพุทธศาสนา โปรดให้สร้างวัดแปะเปี๋ย (วัดม้าขาว) นับเป็นวัดแห่งแรกของจีน และได้แปลพระคัมภีร์เป็นภาษาจีน²²² และมีการอุปสมบทเป็นครั้งแรกในประเทศจีนเมื่อปี พ.ศ.793 (พระเจ้าจูเอี๋น) โดยพระภิกษุ (ในประเทศจีน) จะต้องรับศีลจากพิธีทั้งสามเรียกว่า ตรีมณฑลวิสุทธิศีล คือ การบรรพชาเป็นสามเณร (สิวกษามีกาย) การอุปสมบทเป็นภิกษุ (สิวกุญจกกาย) และการสมาทานโพธิสัตวศีล (สิวกุญจกกาย) จึงเรียกว่าผ่านการบวชอย่างสมบูรณ์ตามหลักมหายาน²²³ พุทธศาสนาได้เป็นศาสนาประจำชาติของจีนในพุทธศตวรรษที่ 9 และมีพระภิกษุผู้ทรงเกียรติคุณเป็นปราชญ์หลายท่าน เช่น กุมารชีวะ เป็นต้น ได้เดินทางเข้ามาจากเอเชียกลางและอินเดีย ช่วย

²²² ในมหายาน(และในหลายสายปฏิบัติของวัชรยาน) นั้นใช้ พระไตรปิฎกภาษาจีน ที่ถูกแปลตั้งแต่ครั้งพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามา เป็นการรวบรวมพระคัมภีร์จากทั้ง 3 นิกายหลักเอาไว้ รวมไปถึงนิกายต่างๆ ของพุทธศาสนายุคต้นเอาไว้ด้วย โดยแบ่งเป็น 8 หมวด ซึ่งยังคงมีการแบ่งเป็นหมวดพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎกอยู่ ส่วนอีก 5 หมวดที่เหลือ นั้นแบ่งไปตามหมวดคัมภีร์พระสูตรของฝ่ายมหายาน ซึ่งในด้านของหมวดพระธรรมวินัยนั้น ก็ยังคงอ้างอิงจากพระธรรมวินัยของฝ่ายสาวกยานอยู่ แต่ในด้านปฏิบัตินั้นถือเป็นเอกเทศมีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบท และมุ่งเน้นไปที่โพธิสัตวสิกขา ประพฤติโพธิจริยา อ่านเพิ่มเติมได้ใน เสถียร โพธิ์นันทะ, *กระแสพุทธธรรมฝ่ายมหายาน* (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 37-47.

²²³ แต่เดิมการบวชต้องใช้เวลาไม่ต่ำกว่า 21 วัน เพราะรวมขั้นตอนการอบรมและพิธีบวชเข้าด้วยกันและพิธีอุปสมบทจะจัดเฉพาะในพระอารามหลวงหรืออารามสำคัญของนิกาย ซึ่งทั่วประเทศจีนมีไม่กี่แห่ง ทำให้พิธีบวชแต่ละครั้งมีกุลบุตรเข้าพิธีหลายร้อยคน จึงต้องใช้เวลายาวนานในการบวช

แปลพระคัมภีร์ รจนารรถกถา และเผยแพร่สั่งสอนธรรมแก่ประชาชนอย่างแพร่หลายกว้างขวาง นอกจากนี้ มีเหตุการณ์สำคัญอีกครั้งหนึ่งคือ พระโพธิธรรม ได้นำพระพุทธศาสนานิกาย ฉาน (บาลีว่า ฉาน, สันสกฤตว่า ธยาน, ญี่ปุ่นว่า เซน) เข้ามาเผยแพร่เมื่อประมาณ ค.ศ. 1069

สรุปภาพรวมด้านความแตกแยกของพระพุทธศาสนา การสังคายนาครั้งที่ 2 ทำให้เกิด 2 นิกาย คือ เถรวาท (สถวีรวาทิน) และอาจารย์วาท (มหาสังฆิกะ) ในเวลาต่อมาได้มีการแตกนิกายย่อยไปอีกเป็น 18 นิกาย คือแตกไปจากเถรวาท 11 นิกายและจากมหาสังฆิกะ 5 นิกาย ถัดมา มหาสังฆิกะ เข้าสู่ประเทศจีน ก็มีการแบ่งนิกายต่าง ๆ มากมาย โดยในแต่ละนิกายนั้นมีข้อแตกต่างในเชิงปรัชญา เป็นหลัก รวมไปถึงวัชรยานที่มีรากมาจากมหายานเช่นกัน และมีการแตกนิกายอีกหลายนิกายแต่ที่สำคัญๆ มี 8 นิกาย ได้แก่ 1) นิกายสังฆธรรมปุนทริก (เทียนไท้จง) 2) นิกายเซนหรือธยาน (เสียมจง) 3) นิกายอวตังสกะ (ฮั่วเจียมจง) 4) นิกายสุชาวดี (เจ่งไท้วจง) 5) นิกายตรีศาสตร์ (ซาหล่งจง) 6) นิกายธรรมลักษณะ (ฮวบเซียงจง) 7) นิกายวินัย (หลุกจง) 8) นิกายมนตรายาน (มิกจง)

วัตถุ 10 ประการ

กล่าวถึงเรื่องวัตถุ 10 ประการอันเป็นประเด็นที่เป็นจุดเริ่มต้นของความเห็นต่างในด้านพระบัญญัติที่ทางมหายานซึ่งว่าเป็นพุทธาณุญาตที่ให้ปรับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสมได้และนำไปสู่การแยกทำสังคายนาครั้งที่ 2 นี้ มีบันทึกอยู่ 2 มติ ทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท โดยฝ่ายเถรวาทมีบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกภาษาบาลีเล่มที่ 2 ส่วนมติฝ่ายมหายานได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ธรรมเภทจักรศาสตร์ของพระวสุมิตร

พระวัชชีบุตรได้แสดงวัตถุ 10 ประการ ดังนี้ (อ้างอิงจากพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท ในสัตตสติกขันธกะ ปฐมภาณวาร²²⁴)

สมัยนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปได้ 100 ปี ภิกษุวัชชีบุตรทั้งหลายชาวกรุงเวสาลี แสดงวัตถุ 10 ประการในกรุงเวสาลี คือ

1. สิงคิโลนกับปะ (เก็บเกลือไว้ในเขนง 1- แล้วฉันกับอาหารรสไม่เค็มได้)
2. ทวังคูลกับปะ (ฉันอาหารเมื่อเงาเลยเวลาเที่ยงไป 2 องคุลีได้)
3. คามันตรกับปะ (เข้าบ้านฉันอาหารที่ไม่เป็นเดนได้)
4. อวาสกับปะ (ทำอุโบสถแยกกันในอวาสมที่มีสีมาเดียวกันได้)

²²⁴ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกเล่มที่ 7 พระวินัยปิฎกเล่มที่ 7 จุลวรรค ภาค 2.

5. อนุมติกับปะ (ทำสังฆกรรม ในเมื่อภิกษุทั้งหลายยังมาไม่พร้อมแล้วขออนุมติภายหลังได้)
6. อาจิณณกับปะ (ประพุดิตตามแบบที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์เคยประพุดิตมาได้)
7. อมตติกับปะ (ฉันทนสมตที่แปรไปแล้ว แต่ยังไม่เป็นนสมเบริยวได้)
8. ซโลติ (ดื่มสุราอ่อนๆ ได้)
9. อทสกนีสีทนะ (ใช้ผ้ารองนั่งไม่มีชายได้)
10. ซาตฐุปรชตะ (รับทองรับเงินได้)

หลักธรรมสำคัญ

หลักศูนฺยตา

ศูนฺยตา แปลว่า ความว่างเปล่าซึ่งหมายถึงความว่างอันเนื่องมาจากความไม่มีตัวตน หรือถือเอาเป็นตัวตนไม่ได้ ทั้งศูนฺยตาและอนัตตานั้นมีความหมายใกล้เคียงกัน ถือเป็นการปฏิเสธสภาวะซึ่งมีอยู่ (การประชุมกันของธาตุ) และทุกสรรพสิ่งที่ปรากฏแก่เราล้วนเป็นปฏิจจสมุปบาทธรรมทั้งสิ้น ศูนฺยตามิได้หมายความว่าว่างเปล่าไม่มีอะไรเลยเหมือนอากาศ ซึ่งนั่นคือความไม่เข้าใจ แต่หากกล่าวรวบว่าศูนฺยตาเท่ากับอนัตตา (โดยไม่ขยายความ) ก็แปลว่าไม่เข้าใจศูนฺยตาในมหายานเช่นกัน มหายน (ท่านนาครชุน) อธิบายหลักศูนฺยตาในกรอบของสภาวะ (ของธาตุ) ซึ่งไม่มีสภาวะใดที่ดำรงอยู่ได้โดยตัวของมันเอง (ไม่ต้องอาศัยเหตุปัจจัย) และในขณะเดียวกัน เหตุปัจจัยซึ่งอาศัยกันนั้นก็ถือเป็นภพมายา สภาวะที่ปรากฏ (เป็นเช่นนั้น) มีอาจนิยามได้ว่าไม่มีอะไร (ว่าง) ไปเสียทั้งหมด จึงเป็นที่มาว่ามหายานอธิบายว่าโลกกับพระนิพพานไม่ใช่อันเดียวกันหรือแตกต่างกัน กล่าวคือเมื่อโลกเป็นปฏิจจสมุปบาท ความดับปฏิจจสมุปบาทได้ (เข้าถึงนิโรธ) ก็คือพระนิพพาน ถึงจุดนี้ ทั้งโลกและพระนิพพานจึงเป็นศูนฺยตา คือไม่ใช่เป็นสภาวะ (เหนือสภาวะ) และเมื่อสภาวะไม่มี อภาวะก็พลอยไม่มีด้วย (เพราะมีสภาวะจึงมีอภาวะเป็นของคู่กัน) ผู้ที่เห็นว่าโลกและพระนิพพานเป็นสภาวะ ผู้นั้นเป็นสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นที่เที่ยง) ส่วนผู้ที่เห็นว่าโลกและพระนิพพานเป็นอภาวะ ผู้นั้นก็เป็นอุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นที่ขาดสูญ) ซึ่งทั้งสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิเป็นมิจฉาทิฏฐิ ผู้ใดเห็นว่าสมมติสังขะธรรมเป็นปฏิจจสมุปบาทและเห็นปรมาตตสังขะธรรมเป็นศูนฺยตา (เป็นเนื้อเดียวกัน) ผู้นั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เข้าใจหลักศูนฺยตาโดยแท้

ซึ่งความหมายอันกว้างขวางลึกซึ้งของศูนฺยตาได้ถูกนำมาใช้กับพุทธธรรมและความเป็นพุทธะ โดยทำนองเดียวกับมหายานได้อธิบายถึงตถตาหรือยถาภูตภาพ (ความเป็นไปตามสภาพ

เช่นนั้น)²²⁵ ว่าเป็นปัญญาญาณที่ทำให้เห็นแจ้งในสังขารม เห็นสภาพทุกอย่างตามความเป็นจริง และเข้าใจสภาพที่เป็นไปเอง ทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ขยายความก็คือ การเห็นทุกสรรพสิ่งว่าอยู่ในสภาพของการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ตามเหตุปัจจัยไม่ต่างกัน หรือก็คือการมองเห็นสิ่งรอบตัวโดยความไม่แตกต่างกัน (อยู่ใต้กฎไตรลักษณ์) การพัฒนาตนให้เข้าถึงศูนย์ตาในมหายาน ยังได้แสดงเรื่องการพันทุกข์ด้วยการเข้าถึงศูนย์ตา นั้นต้องมี 2 ชั้น คือ บุคคลศูนย์ตาและธรรมศูนย์ตา โดยบุคคลศูนย์ตาได้แก่การละอัสมีมานะ (ความยึดมั่นถือมั่น) ซึ่งทำให้บุคคลบรรลุอรหัตต์ ส่วนธรรมศูนย์ตา ได้แก่การละความยึดถือแม้ในพระนิพพานซึ่งเป็นภูมิของพระโพธิสัตว์ชั้นสูง

หลักการปฏิบัติบารมี 6

การบำเพ็ญบารมี 6 นั้นประกอบด้วย

1. ทานบารมี คือการบำเพ็ญศีลบารมีด้วยการให้ทาน ยังประโยชน์แก่สรรพสัตว์ ซึ่งหมายรวมถึงการให้ทั้งวัตถุสิ่งของและการให้ธรรมทาน หลักคำสอนมหายานได้แสดงเอาไว้ว่า พระโพธิสัตว์คือผู้ที่มีมหากรุณา ยอมสละทุกอย่างแม้กระทั่งผลกรรมดีของตนให้ผู้อื่น อย่างไรก็ดี ความทุกข์ของสรรพสัตว์นั้นเกิดจากกรรมที่มาจากอุปนิสัยของตน การให้วัตถุเพียงอย่างเดียวไม่อาจทำให้สรรพสัตว์พ้นจากทุกข์ได้ วิธีที่ดีที่สุดคือการช่วยเหลือด้วยการให้ธรรม

2. ศีลบารมี คือการบำเพ็ญศีลด้วยการประพฤติตนให้อยู่ในศีลธรรม วัตถุประสงค์ของการบำเพ็ญศีลบารมีคือการรักษาตนเองเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น การกระทำใด ๆ ต้องอยู่บนเจตนาของความเมตตาและความกรุณาต้องการช่วยเหลือผู้อื่นทั้งสิ้น

3. กษานติบารมี (ขันติบารมี) คือการบำเพ็ญศีลด้วยความอดทน ยกตัวอย่างเช่น อดทนต่อความทุกข์ในสังสารวัฏเพราะเข้าใจในความทุกข์ของสรรพสัตว์ อดทนต่อการฝึกปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนเพราะเข้าใจว่าการละอัสมีมานะต้องอาศัยการขัดเกลา และอดทนต่อโทษจากการถูกทำร้ายโดยผู้อื่น เพราะเห็นซึ่งสังขารม (ทุกอย่างสักว่าเป็นเพียงธาตุขันธ์) ไม่มีผู้ทำร้ายและผู้ถูกทำร้าย ทุกคนเป็นเพื่อนร่วมชะตากรรม เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน

4. วิริยบารมี คือการบำเพ็ญศีลด้วยความเพียร ความพยายาม และไม่เกียจคร้าน มั่นคงในเป้าหมายทางธรรมและความปรารถนาในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ มีความเพียรในการรักษา กาย วาจา ใจ ของตัวเองให้ห่างจากอกุศลหรือติดอยู่ในกามฉันท

²²⁵ ตถตา ตามความหมายของรูปศัพท์ หมายถึง ความเป็นเช่นนั้น ความเป็นอย่างนั้น ถ้าตามความหมายของคำ คือความเป็นจริงตามธรรมชาติเช่นนั้น ๆ อธิบายว่าธรรมชาติที่มีเกิดขึ้นอย่างไรย่อมมีความเสื่อมสลายไปอย่างนั้น อีกทั้งคำว่า ตถาคต (ที่ใช้เรียกเป็นพระนามขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า) นั้นเป็นคำที่สนธิมาจากคำว่า ตถา+อาคต หรือ ตถา+คต แปลว่า ผู้ซึ่งมาหรือไปอย่างนั้น คือเป็นผู้ไม่มีส่วนเกี่ยวพันกับสิ่งใดที่เป็นเครื่องผูกมัดเอาไว้ เป็นผู้มีสภาพของตถตาหรือเหตุแห่งความเป็นตถาคต

5. ฅยานบารมี (สมาธิบารมี) คือการบำเพ็ญสมาธิภาวนา (ต่อเนื่องจากการบำเพ็ญวิริยบารมี) เพื่อให้จิตมีความสงบภายในตน ไม่ว่าจะเป็นกายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก²²⁶ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญจิตให้มีพลังในการบำเพ็ญปัญญาบารมีในลำดับถัดไป

6. ปัญญาบารมี (ปรัชญาปารมิตา) (รู้แจ้งในบุคคลศุญฺยตาและธรรมศุญฺยตา) คือการบำเพ็ญจิตในด้านปัญญา (จากการบ่มเพาะบารมีในข้างต้น) จนเกิดปัญญาญาณเห็นแจ้งในศุญฺยตา มีดวงตาเห็นธรรม เป็นผู้ที่มีปัญญาในการนำพาสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์

พระธยานิพุทธะ

พระธยานิพุทธะมีทั้งหมด 5 พระองค์ประจำทิศทั้ง 5 (ทิศตะวันออก-ตะวันตก ทิศเหนือ-ใต้ ตรงกลาง) ประกอบด้วย²²⁷

1. พระไวโรจนาพุทธะ พระนามของพระองค์แปลว่าพระพุทธเจ้าผู้รุ่งเรือง เป็นพระพุทธเจ้าองค์แรกที่เกิดมาจากพระอาทิตย์พุทธะ พระพุทธเจ้าประจำทิศเบื้องกลาง (ปุณฺทริกครรภพุทธเกษตร) เป็นประธานของพระพุทธเจ้าทั้ง 5 พระองค์ เป็นผู้ให้แสงสว่าง ปัญญา และฅมานสูงสุด เป็นตัวแทนของความจริงแท้ ความไม่เป็นตัวตน มีกายสีเขียวรัศมีสีน้ำเงิน เป็นตัวแทนของ อากาศธาตุ, (สัตถลักษณ) ธรรมจักร, (ขันธ) วิญญานขันธ (รูปขันธ), (อายตนะ) หู-เสียง (กาย-สัมผัส), (มุทรา) ธรรมจักรมุทรา, (ปฏิภิริยา) ธรรมเทศนา, (กิเลส) อวิชชา ความหลง, (พาหนะ) สิงโตเผดสีขาว, (เสียง) โอม ทรงเป็นต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลตถาคตโคตร อันได้แก่ พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ และพระมัณฺฑุศรีโพธิสัตว์

2. พระอัคโขภยพุทธะ พระนามของพระองค์แปลว่าพระพุทธเจ้าผู้ไม่หวั่นไหว พระพุทธเจ้าประจำทิศตะวันออก (อภิริติพุทธเกษตร) เป็นตัวแทนของปัญญาที่ชัดใสเหมือนกระจกเงา มีกายสีน้ำเงินรัศมีสีขาว เป็นตัวแทนของ ธาตุน้ำ, (สัตถลักษณ) วัชรและระฆัง, (ขันธ) รูปขันธ, (อายตนะ) กาย-สัมผัส, (มุทรา) ภูมิลปรศมุทรา, (ปฏิภิริยา) การปกป้องและทำลาย, (กิเลส) ความโกรธ, (ถดูกาล) ถดูใบไม้ผลิ, (พาหนะ) ช้างสีน้ำเงิน, (เสียง) ฮัม ทรงเป็นต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลวัชรโคตร คือ พระวัชรปาณีโพธิสัตว์ และพระเกษิตครรภโพธิสัตว์

3. พระรัตนสัมภวพุทธะ พระนามของพระองค์แปลว่า ผู้เกิดมาจากมณี พระพุทธเจ้าประจำทิศใต้ (ศรีมรรคพุทธเกษตร) เป็นผู้แสดงปัญญาญาณอย่างเท่าเทียม มีกายสีเหลืองทอง

²²⁶ กายวิเวก หมายถึงความสงบส้ารวมจากความประทุติที่อยู่ในศีล จิตตวิเวก หมายถึงความสงบทางใจ อันได้มาจากสมาธิ ความสงบจากนิรวรณ อุปธิวิเวก หมายถึงความสงบในชั้นปัญญาภายใน เป็นความสงบจากกิเลส ความสงบจากอุปาทาน

²²⁷ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน สุมาลี มหณรงค์ชัย, พระชินพุทธะห้าพระองค์: พระพุทธเจ้าในรูปกายทิพย์ตามคติของ มหายานและวัชรยาน.

เป็นตัวแทนของ ธาตุดิน, (สัญลักษณ์) จินตามณี, (ชั้น) เวทนาชั้น, (อายตนะ) ตา-รูป, (มูทรา) วรทมูทรา, (ปฏิภาน) ความรำรวย, (กิเลส) ความเยอหยิ่ง ถือตัว, (ฤดูกาล) ฤดูใบไม้ร่วง, (พาหนะ) ม้าบิน, (เสียง) ตรัม ทรงเป็นต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลรัตนโคตร ได้แก่ พระรัตนปาณีโพธิสัตว์

4. พระอมิตาภพุทธะ พระนามของพระองค์แปลว่า ผู้มีแสงสว่างนิรันดร์ เป็นพระพุทธรูปประจำทิศตะวันตก (สุชาวดีพุทธเกษตร) เป็นผู้แสดงปัญญาญาณอย่างวิเศษ มีกายสีแดงหม่น เป็นตัวแทนของ ธาตุไฟ, (สัญลักษณ์) บัทมะ (ดอกบัวแดง), (ชั้น) สัจจญาณชั้น, (อายตนะ) ลิ้น-รส, (มูทรา) ทยานมูทรา, (ปฏิภาน) เสน่ห์ดึงดูด การเอาชนะ, (กิเลส) ตัณหา ความโลภ, (ฤดูกาล) ฤดูร้อน, (พาหนะ) นกยูง, (เสียง) หรีุ ทรงเป็นต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลปัทมโคตร ได้แก่ พระอวโลกิตศวรรโพธิสัตว์

5. พระอมิตสิทธิพุทธะ พระนามของพระองค์แปลว่า ผู้สมหวังตลอดกาล เป็นพระพุทธรูปประจำทิศเหนือ (กัมมประสิทธิพุทธเกษตร) เป็นผู้แสดงปัญญาญาณสำเร็จทุกประการ มีกายสีเขียวประกาย เป็นตัวแทนของ ธาตุลม, (สัญลักษณ์) วัชระแฝด, (ชั้น) สังฆารชั้น, (อายตนะ) จมูก-กลิ่น, (มูทรา) อภยมูทรา, (ปฏิภาน) ความสงบระงับ, (กิเลส) ความอิจฉา ริษยา, (ฤดูกาล) ฤดูหนาว, (พาหนะ) ครุฑ, (เสียง) อาหุ ทรงเป็นต้นวงศ์ของพระโพธิสัตว์ตระกูลกัมมโคตร ได้แก่ พระวิศวาณีโพธิสัตว์

หลักการจัดพื้นที่ในศาสตร์ Feng Shui

Feng Shui (ในมิติของการจัดการพื้นที่)²²⁸ อธิบายถึงการจัดการกระแสลม-น้ำอย่างเหมาะสมต่อลมปราณธาตุเพื่อเกื้อหนุนหล่อเลี้ยงชีพให้มีพลัง ทั้งคนเป็นละคนตาย ชีพกับลมปราณธาตุมีปฏิภานเกื้อหนุนกัน เนื่องจากภูเขาและสายน้ำมีลมปราณธาตุแต่ไม่มีชีพ ส่วนมนุษย์มีชีพแต่ขาดลมปราณธาตุ ดังนั้น Feng Shui จึงเป็นการคัดสรรหรือจัดสร้างสถานที่อุดมไปด้วยลมปราณธาตุเพื่อบำรุงชีพให้แก่บรรพบุรุษ กระแสที่ไหลวนตามธรรมชาติล้วนมีอิทธิพลในการแปรเปลี่ยนภูมิประเทศ และโชคชะตาของมนุษย์ (จากอิทธิพลของสภาพแวดล้อม) การใช้ชีวิตต้องอยู่ในชัยภูมิที่กลมกลืนและสอดคล้องกับธรรมชาติ โดยสัมผัสกับสภาพของพื้นดิน ภูเขา แม่น้ำลำคลอง หรือทะเลสาบ ที่เอื้อประโยชน์ต่อผู้อยู่อาศัยนั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่นำมาซึ่งความสุขความเจริญและความอุดมสมบูรณ์ มีคุณภาพแห่งธรรมชาติ ซึ่งองค์ประกอบของทำเลที่ตั้ง ประกอบด้วย หงส์แดง

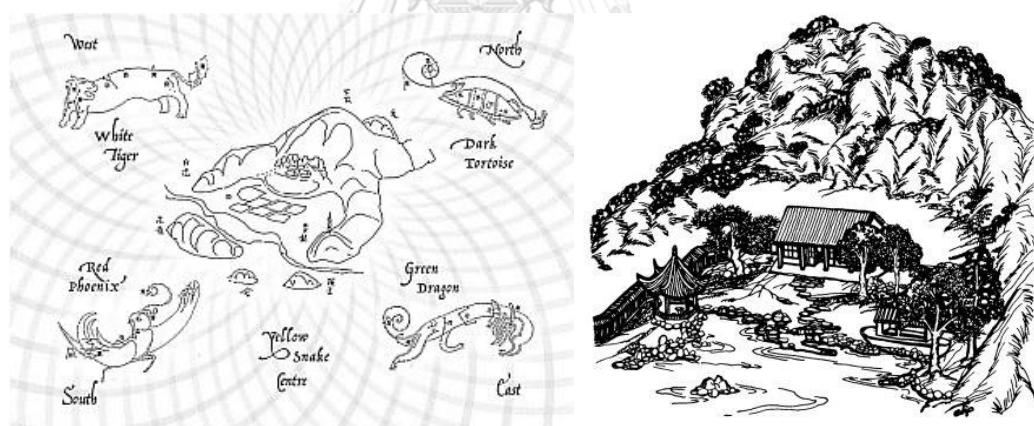
²²⁸ (เวชสวรรค์ หล้ากาศ, ฮวงจุ้ย : ศาสตร์และศิลป์ในมิติของจีน สถาบันกวีตวกร (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2549), หน้า 20-25.)

เต่าดำ และ มังกรเขียว เสือขาว²²⁹ ซึ่งเป็นศัพท์ที่ใช้บอกตำแหน่ง หน้า-หลัง ซ้าย-ขวา ของตำแหน่งที่ตั้ง ณ ปัจจุบัน²³⁰ กล่าวคือ เป็นการพูดถึงเป็นองค์ประกอบของชัยภูมิที่เหมาะสมรอบชีวิตของตัวเอง อันหมายถึงพลังการโอบล้อมของชัยภูมิที่ส่งเสริมเกื้อหนุนให้กันและกันเป็นสำคัญ

- ทิศด้านหน้า (ทิศใต้ แทนสัญลักษณ์ด้วยหงส์แดง) ทิศแห่งการรับพลังธรรมชาติมาก่อนเกิดชีวิต เป็นพื้นที่ราบ โลง มีสายน้ำไหลเวียนในปริมาณที่เหมาะสม เหมาะกับเพาะปลูกหาเลี้ยงชีพ

- ทิศด้านหลัง (ทิศเหนือ แทนสัญลักษณ์ด้วยเต่าดำ) ทิศแห่งการปกป้องคุ้มครอง มีภูเขาเป็นกำแพงกันลมเหนือตามธรรมชาติ

- ทิศด้านซ้าย (ทิศตะวันออก แทนสัญลักษณ์ด้วยมังกรเขียว) และทิศด้านขวา (ทิศตะวันตก แทนสัญลักษณ์ด้วยเสือขาว) มีทิวเขา มีเนินโอบล้อม และมีป่าไม้ ถือเป็นกำแพงธรรมชาติที่ปรับสมดุลให้กับลม ทั้ง 2 ทิศคือทิศแห่งการปรับพลังธรรมชาติชีวิตให้สมดุล (ทิวเขา ด้านตะวันตกคือหยิน ด้านตะวันออกคือหยาง) และเป็นแหล่งทรัพยากรที่เกื้อหนุนให้ชีวิตมีความสมบูรณ์รอบด้าน

แสดงสัตว์ประจำทิศทั้ง 4 ในศาสตร์เฟิงชุย

ที่มาภาพ: <https://landandspirit.net/html/sixiang-4-animal-spirits.html>

²²⁹ ดาราศาสตร์ของจีนแบ่งกลุ่มดาว 28 กลุ่มออกเป็น 4 กลุ่มใหญ่ แล้วนำสัตว์ทั้ง 4 ชนิดมาแนบไปกับทิศทั้ง 4 และในแต่ละกลุ่มถูกแบ่งออกเป็น 7 กลุ่มย่อย (28 กลุ่มดาว) กลุ่มดาวใหญ่ทั้ง 4 คือ กลุ่มดาวมังกรเขียวทิศตะวันออกธาตุไม้, กลุ่มดาวเต่าดำทิศเหนือธาตุน้ำ, กลุ่มดาวเสือขาวทิศตะวันตกธาตุโลหะ และกลุ่มดาวกระเรียนแดงทิศใต้ธาตุไฟ ตรงกลางคือมังกรเหลือง/ทองซึ่งจะเป็นสัญลักษณ์ของธาตุดิน (กลุ่มดาวจะเข้ เต่า หรือหมีใหญ่ + หมีเล็ก + ยีราฟ) (อ่านเพิ่มเติมใน Cittipati, "เทพจีนประจำกลุ่มดาว 28 กลุ่มดาว," (2564). <http://mariamgoodstudy.blogspot.com/2021/03/28.html>.)

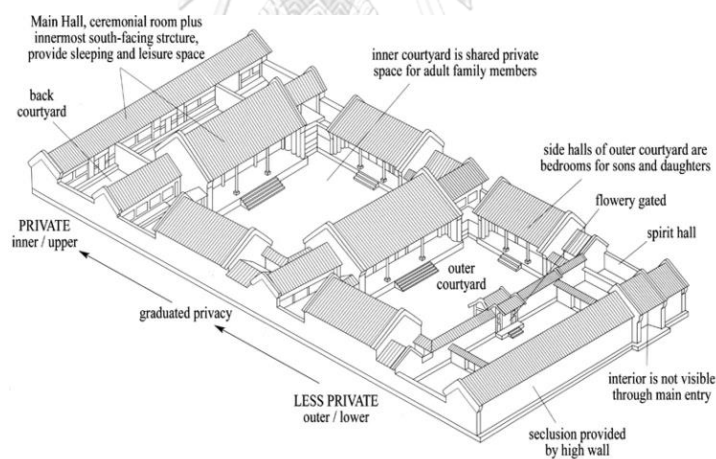
²³⁰ ซินแสหวาง, "สัตว์เทพประจำทิศทั้งสี่ในคตจีน (ฮวงจุ้ยพื้นฐาน)," Facebook, 30 สิงหาคม 2557,

<https://www.facebook.com/SinSaeHwang/photos/a.665709843517536.1073741829.618713198217201/686107874811066>.

การวางผังแบบชื้อเหอเอี้ยน

หลักการสร้างสถาปัตยกรรมแบบชื้อเหอเอี้ยน มีหัวใจสำคัญคือการจัดผังแบบเปิดลานโล่งตรงกลาง (สร้างอาคารโอบล้อมลานโล่งทั้ง 4 ด้าน) เปิดทางเข้าทางทิศใต้ ใช้อาคารทางทิศเหนือเป็นกำแพงลม ส่วนอาคารประกอบด้านข้างทำให้ลมเกิดการหมุนเวียนในพื้นที่ตรงกลางอย่างสมดุลตามศาสตร์ฟ่งชวย เป็นการปรับพลังชี่ของมนุษย์ให้มีความสมบูรณ์ด้วยสถาปัตยกรรม ซึ่งส่วนใหญ่ใช้ในสถาปัตยกรรมขนาดกลาง ส่วนในสถาปัตยกรรมขนาดเล็กจะเป็นการวางผังแบบชานเหอเอี้ยน คือจัดวางอาคาร 3 หลังประกอบกัน (ไม่มีอาคารทางด้านหน้า) โดยทั้งนี้ การวางผังก็สามารถปรับเปลี่ยนไปตามพื้นที่ (ภูเขาหรือพื้นราบ) โดยอาศัยการพิจารณาถึงทิศทางของกระแสธรรมชาติ (ลม-น้ำ) ที่ไหลเข้ามาถึงพื้นที่นั้น ๆ

ส่วนในสถาปัตยกรรมขนาดใหญ่ จะเป็นการวางผังชื้อเหอเอี้ยนแบบกลุ่ม คือยังคงเป็นการวางอาคารตามแนวแกนเหนือ-ใต้ ทำให้เกิดลำดับการเข้าถึงอาคาร (จากพื้นที่ public space สู่อาคารด้านหน้า) อาคารทางด้านหลังคือเรือนประธาน อาคารด้านซ้าย-ขวา ทำหน้าที่เป็นเรือนประกอบ (เรือนรอง หรือเรือนของลูก-หลาน) ส่วนด้านหน้าเป็นเรือนบริวาร หรือพื้นที่รับรองแขก ซึ่งหลักการสร้างสถาปัตยกรรมนี้ได้ถูกนำไปใช้ในทั้งที่พักอาศัย พระวิหาร และศาสนสถาน

ภาพตัวอย่างการวางผังแบบชื้อเหอเอี้ยนและพระพุทธรเจ้า 5 พระองค์
ที่มาภาพ: <https://link.springer.com/article/10.1057/udi.2009.12>

แผนผังแปดทิศ

แผนผังแปดทิศ หรือ ปากั่วฎ เป็นสัญลักษณ์แห่งเต๋าที่มักใช้ควบคู่กับสัญลักษณ์หยินหยาง ถือเป็นสิ่งมงคลทางฟ่งชวย เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างฟ้า ดิน และมนุษย์ โดยใช้เส้นขีดประ (- -) และเส้นขีดเต็ม (—) แทนความหมายของหยินและหยาง ประกอบรวมเข้าด้วยกันใน

ตำแหน่ง บน-กลาง-ล่าง ซีดบนแทนฟ้า ซีดกลางแทนมนุษย์ และซีดล่างแทนดิน จึงทำให้เกิดการ
เรียงลำดับเส้นซีดขององค์สามรวมเข้ากับทิศทั้งแปดและธาตุทั้งห้า จึงกลายมาเป็นแผนผังแปดทิศ
ความหมายในสัญลักษณ์เส้นซีดแห่งองค์ 3 หรือตรีลักษณ์ ได้แก่

เฉียน คือทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ตำแหน่งแห่งฟ้า หมายถึงพ่อ และการสร้างสรรค์

คูน คือทิศตะวันตกเฉียงใต้ ตำแหน่งแห่งดิน หมายถึงแม่ และการยอมรับ

เจิ้น คือทิศตะวันออก ตำแหน่งแห่งสายฟ้า หมายถึงลูกชายคนโต และการตื่นตัว

ชวีน คือทิศตะวันออกเฉียงใต้ ตำแหน่งแห่งลม หมายถึงลูกสาวคนโต และความอ่อนโยน

ตู่ย คือทิศตะวันตก ตำแหน่งแห่งทะเลสาบ หมายถึงลูกสาวคนเล็ก และความร่าเริง

เกิ้น คือทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตำแหน่งแห่งภูเขา หมายถึงลูกชายคนเล็ก และความสงบ

ซัน คือทิศเหนือ ตำแหน่งแห่งน้ำ หมายถึงลูกชายคนกลาง และความลึกลับ

หลี่ คือทิศใต้ ตำแหน่งแห่งไฟ หมายถึงลูกสาวคนกลาง และการติดตาม

ภาคผนวก ค นิภายวัชรยาน

ประวัติศาสตร์

อ้างอิงจากหนังสือ พระพุทธศาสนาในเอเชีย²³¹

พ.ศ. 1160 พระเจ้าซงซันกัมโปกษัตริย์แห่งทิเบตได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงเนपालและเจ้าหญิงจีน ซึ่งเป็นผู้ที่นับถือพุทธศาสนาทั้งคู่ จึงได้เริ่มเผยแผ่เข้าสู่ประเทศทิเบต เดิมมีการบันทึกไว้ว่า การเผยแผ่พุทธศาสนาจึงได้เข้ามาจากทางจีน พร้อมกับกับทางอินเดีย ซึ่งทำให้มีความสับสนในการเผยแผ่พระธรรม อีกทั้งยังมีการต่อต้านจากศาสนาดั้งเดิมที่มีอยู่มาก่อน พอถึงรัชสมัยพระเจ้าทโซงเดเชนจึงได้จัดให้มีการสังคายนาที่กรุงลาซาด้วยการไต่สวนที่ธรรมระหว่างนิกายเซนจากจีน และนิกายมนตรายานจากอินเดีย ซึ่งสุดท้ายชาวทิเบตให้ความเลื่อมใสในนิกายมนตรายานมากกว่า ดังนั้นสายการปฏิบัติจากอินเดียจึงได้เป็นศาสนาประจำชาติ ในช่วงพ.ศ. 1298 – 1340 ได้มีการอาราธนาท่านศานตรักษิตะ ครูแห่งนิกายสวาตันติกะมัธยมิก เข้ามาเพื่อสถาปนาพุทธศาสนาขึ้น แต่ประจวบเวลานั้นเกิดมีภัยธรรมชาติและโรคระบาด ประชาชนเห็นว่าเป็นอาเพศ เพราะนำลัทธิผิดแปลกเข้ามาสั่งสอน ทำให้พระศานตรักษิตะต้องกลับไปอินเดีย และอาราธนาพระปัทมสัมภวะผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์สามารถปราบภูติผีปีศาจได้ จนเหตุการณ์สงบเรียบร้อย พระศานตรักษิตะ จึงกลับมาที่ทิเบตอีกครั้งหนึ่ง ได้เผยแผ่พุทธธรรมและแปลคัมภีร์จากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาทิเบต จนถึงมรณภาพ ส่วนพระปัทมสัมภวะได้รับความเลื่อมใสศรัทธาจากชาวทิเบตอย่างมาก จนได้รับการยกย่องว่าเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 2 และเรียกท่านว่ากูรูริมโปเซปัทมสมภพ จากนั้นจึงได้สร้างวัดซัมเยขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นการสถาปนาพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการในทิเบตและเริ่มมีการอุปสมบทพระภิกษุชาวทิเบต

ช่วง พ.ศ. 1381-1384 เกิดเหตุการณ์ที่กษัตริย์ผู้เป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนาขึ้นครองราชย์ ได้ทำลายวัด กำจัดเนรเทศพระสงฆ์ เป็นเหตุให้เกิดความเคียดแค้นอย่างมากจนถูกปลงพระชนม์ พระสงฆ์ที่ลี้ภัยก็กลับสู่ทิเบต ในครั้งนี้อำนาจของพระสงฆ์กลับเข้มแข็งอีกครั้ง เจ้าหญิงจินเฉิงได้อัญเชิญพระพุทธรูป (เรียกโจโวริมโปเซ) จากวัดราโมเซ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่ถูกอัญเชิญมาจากจีน โดยเจ้าหญิงเหวินเฉิง (ตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าซงซันกัมโป ในพุทธศตวรรษที่ 11) ขึ้นมาประดิษฐานที่วัดโจคัง ถือเป็นการประดิษฐานพระพุทธรูปที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวทิเบต

พอถึงในพุทธศตวรรษที่ 14 ได้มีการนิมนต์พระอติสร (แห่งมหาวิทยาลัยวิกิรมคีลา ศูนย์กลางแห่งการศึกษาต้นตอระในอินเดีย) เข้ามาฟื้นฟูพุทธศาสนาในทิเบตขึ้นมาใหม่ ซึ่งในยุคนี้เรียกชื่อว่า ซามา (ต้นตอระใหม่) เนื่องจากมีครูหลายท่านจากอินเดียเข้ามาเผยแผ่พุทธศาสนาจนเกิดนิกาย

²³¹ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย.

ต่าง ๆ ขึ้น เช่น กาดัมปะ กากจูปะ สาเกียปะ เป็นต้น ส่วนแนวปฏิบัติและหลักคำสอนของกูรูริมโปเชและของท่านศานตรักษิตได้ผสมผสานกัน และเรียกรวมเป็นนิกาย ถิงมา (ถิงมา แปลว่า โบราณ) แต่พุทธวัชรยานในทิเบตนั้นก็ยังคงเกี่ยวเนื่องกับปัญหาทางการเมืองภายใน และภายนอก (มองโกล) อยู่เป็นระยะ จนถึง การเข้ามาปฏิรูปพุทธศาสนาของจีน ในพ.ศ. 2494 และใน พ.ศ. 2502 ทะไลลามะประมุขของทิเบตองค์ที่ 14 ทรงเดินทางหลบหนีออกจากทิเบตไปยังอินเดีย

ปัญญา 5

ปัญญา 5 ในพระพุทเจ้า 5 พระองค์²³² เป็นสิ่งที่วัชรยานนั้นมุ่งเน้นเสมอมาแสดงนัยยะทางธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทธรูป เจดีย์ หรือมณฑา²³³ ซึ่งมีความหมายที่กว้างขวางและลึกซึ้ง โดยในที่นี้จะขอแสดงความหมายแฝง (โดยสังเขป) ได้แก่

- ทิศตรงกลาง พระไวโรจนพุทธะแห่งพุทธวงส์ คือ Tathatā-jñāna ปัญญาญาณอันสูงสุด ปัญญาแห่งศุญyataหรือธรรมธาตุ เป็นปัญญาญาณความตระหนักรู้ที่ปราศจากอคติ และเป็นปัญญาตั้งต้นของปัญญาญาณอีกสี่ประการ เป็นปัญญาที่ดับความหลง

- ทิศตะวันออก พระอักโขภยพุทธะแห่งวัชรวงส์ คือ Ādarśa-jñāna ปัญญาญาณดังกล่าวปราศจากวิจารณ์ญาณทั้งปวง เป็นความรู้ในสิ่งที่ เป็นจริง (รู้ในภาพลวงตาหรือรู้ถึงภาพสะท้อนของความเป็นจริง) ไสเหมือนท้องฟ้าและว่างเปล่าแต่ก็สว่างไสว ส่องเข้าไปถึงความมืดของความเขลาและความเฉียบแหลมของมันตั้งวัชรที่ตัดผ่านความสับสน ส่องให้เห็นหมดทุกด้าน โดยไม่ปิดบังอำพราง เป็นปัญญาที่ดับความโกรธ

- ทิศใต้ พระรัตนสัมภพพุทธะแห่งรัตนวงส์ คือ Samatā-jñāna ปัญญาญาณแบบเท่าเทียม คือมองเห็นปัญญาญาณที่รับรู้ถึงความเหมือนกัน ความธรรมดาของธรรมะหรือปรากฏการณ์ต่างๆ การรับรู้พื้นฐานของทุกสิ่งว่าเป็นศุญyataหรือความว่าง ความไม่แตกต่างดังกล่าวก่อให้เกิดความเท่าเทียมกันแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ดังนั้นจึงเป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นภูมิปัญญาของความเสมอภาคหรือความไม่ลำเอียง เป็นปัญญาที่ดับความหยิ่งยโส

²³² เรื่องปัญญา 5 เป็นหนึ่งในนัยยะทางธรรมที่แฝงอยู่ในพระพุทเจ้า 5 พระองค์ และเป็นเรื่องเดียวกันกับในส่วนของมหายานเพียงแต่วัชรยานมุ่งเน้นคำสอนไปที่ปัญญา 5 (เป็นลำดับต้น ๆ) เวลาแสดงถึงพระธยานิพุทธะ

²³³ ยกตัวอย่างสัญลักษณ์แห่งปัญญา 5 ในเครื่องประดับที่เป็นหวักะโหลกหรือกระดูกของพระพุทเจ้าองค์ต่าง ๆ ในรูปเคารพทั้งกา หรือมณฑา: มงกุฎคือสัญลักษณ์ของความตระหนักรู้ที่บริสุทธิ์เหมือนกระจก ต่างหูคือสัญลักษณ์ของการตระหนักรู้เชิงสืบสวน สร้อยคอคือสัญลักษณ์ของความตระหนักรู้ที่บริสุทธิ์ของความเหมือนกันทั้งหมด กำไลคือสัญลักษณ์ของการตระหนักรู้สูงสุดของปรากฏการณ์ ผ้าคาดเอวคือสัญลักษณ์ของการบรรลุการตระหนักรู้ที่บริสุทธิ์แห่งสัมมาสัมโพธิญาณ

- ทิศตะวันตก พระอมิตายกพุทธะแห่งปัทมวงค์ คือ Pratyavekṣaṇa-jñāna ปัญญาญาณแห่งการตระหนักรู้เชิงสืบสวน ที่รับรู้ถึงความเฉพะเจาะจง หรือการค้นคว้าที่ประเสริฐ ผู้ฝึกชอบชั่วดี เป็นปัญญาที่ดับความโลภ

- ทิศเหนือ พระอโมฆสิทธิพุทธะแห่งกรรมวงค์ คือ Kṛty-anuṣṭhāna-jñāna ปัญญาแห่งสัมมาสัมโพธิญาณ คือสติสัมปชัญญะที่ตระหนักถึงกิจอันเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ทั้งหลาย เป็นปัญญาที่ดับความริษยา

การฝึกฝนปฏิบัติ

การฝึกปฏิบัติ 3 ลำดับ

วัชรยานได้แสดงแนวทางการฝึกปฏิบัติ 3 ลำดับ เพื่อพัฒนาตนให้เข้าถึงปัญญาญาณ (เข้าถึงจิตเดิมแท้หรือความเป็นพุทธะ) อันได้แก่

1. พระสูตร คือการศึกษาคัมภีร์ซึ่งเป็นคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แนวทางการศึกษานี้เน้นการละหรือขจัดกิเลสอันเป็นต้นเหตุของอวิชชาเพื่อให้เข้าถึงการหลุดพ้น โดยวัชรยานนั้นใช้คัมภีร์ลามริม²³⁴ เป็นคัมภีร์หลักในการศึกษา โดยในคัมภีร์นั้นแสดงหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนาทั้งหมด

2. ต้นตระ²³⁵ (ถือเป็นแนวทางการฝึกปฏิบัติหลักของวัชรยาน) หัวใจของต้นตระคือความสืบเนื่องของจิตวิญญาณที่ได้รับการพัฒนาให้สูงขึ้นเรื่อยๆ อย่างเป็นลำดับขั้น หลักการของต้นตระคือเน้นการแปรเปลี่ยนกิเลสให้เป็นปัญญา ไม่มีการขจัดกิเลสหรือปฏิเสธความทุกข์ แต่เผชิญหน้ากับความทุกข์ที่เข้ามาทำลาย ดังที่ท่านเชอเกียม ตรุงปะ ได้กล่าวถึงการจัดการความทุกข์ด้วยต้นตระเอาไว้ว่า เลิกการดิ้นรนต่อสู้และกลับกลายมาเป็นตัวความทุกข์เสียเองอย่างสิ้นเชิง²³⁶ ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติเอาตัวเองเข้าไปเป็นหนึ่งเดียวกับความทุกข์ เพื่อให้ได้รับความจริงแท้ในความทุกข์อย่างสมบูรณ์จนเกิดปัญญาได้ เป็นการผสานธรรมชาติของกระแสจิตเข้ากับกระแสของธรรมชาติ (โพธิปัญญาญาณหรือความเป็นพุทธะ) ให้เป็นหนึ่งเดียว เป็นผู้เบิกบานทาง

²³⁴ ลัมริม หมายถึง การปฏิบัติธรรมอย่างเป็นลำดับขั้น หรือการปฏิบัติธรรมอย่างเป็นลำดับขั้นเพื่อการตรัสรู้ธรรม ในคัมภีร์แสดงหลักธรรมสำคัญของพุทธศาสนาเอาไว้ ยกตัวอย่างเช่น ศีล ข้อกำหนด การรับรู้ (อายุตนะ) ลักษณะของจิต อริยสัจ 4 การปฏิบัติตามหลัก ศีล สมภาธิ ปัญญา การได้มาซึ่งชีวิต ชั้น 5 การยึดจุดตรึง (พระรัตนตรัยและเหล่าคุรุ) เป็นสภาวะ กรรมโพธิจิต วิธีการปฏิบัติบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ และการอภิเษกของ คุรุ – ศิษย์ เป็นต้น (ประพันธ์โดย Bhikshuni Thubten Chodron, Guided Meditations on the Lamrim. The Gradual Path to Enlightenment (Washington: Dharma Friendship Foundation, 2544).)

²³⁵ โดยความหมายของคำ แปลว่า ความต่อเนื่องหรือความสืบเนื่อง (จุด-ทิเบต)

²³⁶ เชอเกียม ตรุงปะ, ความป๊านป๊านสืบสนอันมีแบบแผน หลักการแห่งมณฑล, หน้า 24.

จิตวิญญาณ โดยการฝึกปฏิบัติแบบตันตระนั้นใช้วิธีตั้งนิมิตซึ่งมีหลากหลายรูปแบบ (ถือเป็นอุบายวิธี)²³⁷ เป็นไปเพื่อให้เหมาะสมตามจริตหรือศักยภาพของแต่ละบุคคล

3. ชกเซน²³⁸ เป็นแนวทางการฝึกปฏิบัติที่มุ่งเน้นด้านปัญญา เข้าถึงจิตเดิมแท้ โดยใช้วิธีฝึกสมาธิที่มุ่งเน้นตัดการปรุงแต่ง คือไม่สนใจหรือตามการปรุงแต่ง และไม่ทิ้ง ไม่ขจัด ไม่เปลี่ยนแปลง ปล่อยให้เป็นไปตามสภาวะแบบนั้น เพื่อให้กรรมและรอยกรรมสลายด้วยตัวของมันเอง และประคองจิตให้อยู่กับริกปะ²³⁹ ด้วยปัญญาญาณ ชกเซนเน้นให้รู้จักและเข้าใจจิตเดิมแท้ด้วยอาศัยประสบการณ์ของตัวเองจากการภาวนา

เงินโตร

เงินโตร (การฝึกปฏิบัติเบื้องต้น หรือ สิ่งที่ต้องฝึกฝนก่อน) เป็นการฝึกที่ใช้ในหมู่ผู้ปฏิบัติหรือโยคี เป็นการปฏิบัติพื้นฐานสำหรับทุกคนก่อนที่จะเข้าสู่การฝึกเงินดี (การฝึกปฏิบัติหลัก)²⁴⁰ โดยเงินโตรประกอบไปด้วยการปฏิบัติ 9 อย่าง อันได้แก่ 1) สวดเจริญโพธิจิต 2) สวดยึดพระรัตนตรัย 3) กราบอัฐางคประดิษฐ์ 4) สวดมนตรา 100 พยางค์ (สำนึกผิดต่ออกุศลกรรม) 5) ถวายมันดาลา (ถาด) 6) สวดและทำสมาธิคุรุโยคะ ส่วน 7-9 คือการสวดมนตราตรีกายของพระพุทธเจ้า²⁴¹ โดยการปฏิบัติทั้ง 9 อย่างนั้นจะมีการกำหนดปริมาณอย่างละหนึ่งแสนครั้ง (รวมทั้งหมดเก้าแสนครั้ง) วัตถุประสงค์ของการฝึกเงินโตรคือการขัดเกลาทางกาย วาจา ใจ เพื่อให้เป็นผู้ที่พร้อมรับการฝึกคำสอน (ตามวิถีตันตระ) ในลำดับที่สูงขึ้นถัดไป ความถึงพร้อมนั้นมาจากความเปลี่ยนแปลงจากภายใน (จิต) จากการปฏิบัติ (สวด กราบ และถวายมันดาลา) เป็นจำนวนมาก ๆ และสม่ำเสมอ ซึ่งคุณจะสามารถรับรู้ได้จากบุคลิกและพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ไม่หยาบกระด้าง หรือมองโลกในทางลบและแคบ และเป็นข้อบ่งชี้ให้ครูใช้พิจารณาว่าศิษย์มีใจให้การแนวทางการฝึกฝนในวิธีนี้หรือไม่ นอกเหนือจากนี้ เป็นต้น ความสม่ำเสมอเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยให้การปฏิบัติธรรมนั้นสามารถประสานเป็นหนึ่งเดียวกับวิถีชีวิต สำหรับฆราวาสผู้ตั้งใจจริงในการศึกษาปฏิบัติธรรม หรือตัดสินใจที่จะเป็นโยคีผู้ต้องการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดทางธรรม ครูก็จะพิจารณาใน

²³⁷ การฝึกตันตระในวัชรยานนั้นมีรูปแบบมากมายซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่คำสอนนั้นถูกปกปิด ศิษย์ผู้รับการอภิเษกจากครูเท่านั้นจึงจะได้รับคำสอน เพราะอุบายนั้นลึกซึ้งเกินที่บุคคลภายนอกจะเข้าใจในแก่นที่เป็นวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติ จึงเป็นที่มาของการที่วัชรยานให้ความสำคัญกับการยึดถือคุรุ (ผู้นำหนทาง) ควบคู่ไปกับการยึดถือพระรัตนตรัย รวมเป็นจตุรตันนะ (คุรุ (ลามะ) พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์/พระโพธิสัตว์)

²³⁸ ชกเซนเป็นคำสอนที่มีเฉพาะในสองนิกายเท่านั้น คือนิกายญิงมาปะ และนิกายยุงตุงเพิน ซึ่งเป็นนิกายโบราณทั้งคู่

²³⁹ ริกปะคือตัวรู้ของจิต หรือก็คือปัญญาญาณ (ปรีชาญาณ) มีสภาวะ (ของจิต) ที่ตื่นรู้ กระจ่างและสว่างจากปัญญาญาณ

²⁴⁰ ตัวอย่างการฝึกเงินดี เช่น โทวา เจด เทกเซด เทกัล และพระยี่ดมองค์ต่าง ๆ ทั้งปางสันติและพิโรธ เป็นต้น

²⁴¹ อ่านเพิ่มเติมใน ลาดรี เคนโป เกเซ ญีมา พักปา ริมโปเซ, ชกเซน วิถีแห่งการตื่นรู้, หน้า 66-87.

เรื่องของการทำเงินโดรให้เสร็จสิ้นร่วมด้วย ส่วนการปฏิบัติเงินโดรในฆราวาสทั่วไปคือการปฏิบัติภาวนาในชีวิตประจำวัน มีการตั้งสัจจะ (จำนวนครั้ง) แล้วทำเป็นกิจวัตรประจำวันจนกว่าจะครบจำนวนตามที่ตั้งใจไว้

โอม มณี เปเม ฮุง

โอม มณี เปเม ฮุง²⁴² (โอม มณี ปัทเม หุม-สันสกฤต) แปลว่า โอม ดวงแก้วในดอกบัว เป็นมนตราของพระอวโลกิเตศวรผู้เป็นพระโพธิสัตว์คัมภีร์ของทิเบตประกอบด้วยธารณี (คาถาหัวใจ) 6 พยางค์ เป็นตัวแทนของพุทธจริยาที่มุ่งทำให้สรรพชีวิตทั้งปวงพ้นจากความทุกข์ แต่ละพยางค์เปล่งขึ้นมาเพื่อโปรดสัตว์ในภูมิทั้ง 6 หรือ ๖ คติ อักขระ โอม มีแสงสีขาว เปล่งออกไปเพื่อโปรดเทวดาในเทวภูมิ ซึ่งมีความทุกข์ที่เกิดจากกิเลสชั้นละเอียด คือการยึดติดในความสุขอันเป็นทิพย์ อักขระ มะ มีแสงสีเขียว เปล่งออกไปเพื่อโปรดอสูรในอสูรภูมิ ซึ่งมีความทุกข์ที่เกิดจากโทสะ ทิฏฐิมานะ ความอหังการ อักขระ ณี มีแสงสีเหลือง เปล่งออกไปเพื่อโปรดมนุษย์ในมนุษยภูมิ ซึ่งมีความทุกข์อันเกิดจากโลกธรรม 8 ประการ อักขระ เป มีแสงสีน้ำเงิน เปล่งออกไปเพื่อโปรดสัตว์เดรัจฉาน ในดิรัจฉาน ซึ่งมีความทุกข์อันเกิดจากโมหะ อักขระ เม มีแสงสีแดง เปล่งออกไปเพื่อโปรดฝูงเปรตในปิตะภูมิ ซึ่งมีความทุกข์อันเกิดจากความหิวกระหาย และอักขระ ฮุง มีแสงสีดำ เปล่งออกไปเพื่อโปรดหมู่สัตว์นรก ซึ่งมีความทุกข์ทรมานจากการลงทัณฑ์ในขุมนรก

การตั้งจิตไปที่พระอวโลกิเตศวรและท่องมนตรา (ด้วยการตระหนักรู้ในความหมาย) คือการเพิ่มความปรารถนาให้ทุกชีวิตปราศจากความทุกข์และสาเหตุของทุกข์ของสัตว์โลกทั้ง 6 ภูมิเพื่อให้หลุดพ้นจากทุกข์ นี่คือวิธีที่พัฒนาความกรุณาในบุคคล เมื่อความเมตตากรุณาของคน ๆ หนึ่งมีมากมายเหลือล้น เมื่อนั้นก็ถือว่าบรรลุจุดประสงค์ของการทำสมาธิถึงพระอวโลกิเตศวรได้สำเร็จ

การทำมนดาลาทราย

ในขั้นตอนการวาดนั้นจะเริ่มจากการสวดมนต์ถึงองค์พระที่ต้องการจะถวายมนดาลาก่อน จากนั้นนำถ้วยชุปแป้งซัมปายสน้ำมาตีเส้นกำหนดขอบเขตมณฑล ตีเส้นแกนกำหนดทิศ ตีตาราง ตีเส้นวงกลมและเส้นทแยงภายใน จากนั้นนำดวงประทีป น้ำ ธัญพืช วาสน จดตัดของวงกลมรอบนอก ส่วนพื้นที่ใจกลาง (ตัวปราสาท) จะถูกกำหนดขอบเขตด้วยกองเมล็ดข้าวบาร์เลย์ (8ทิศ+ตรงกลาง และขยายวงออกไป) จากนั้นสวดมนต์พร้อมกับการเดินเวียนขวารอบมนดาลา

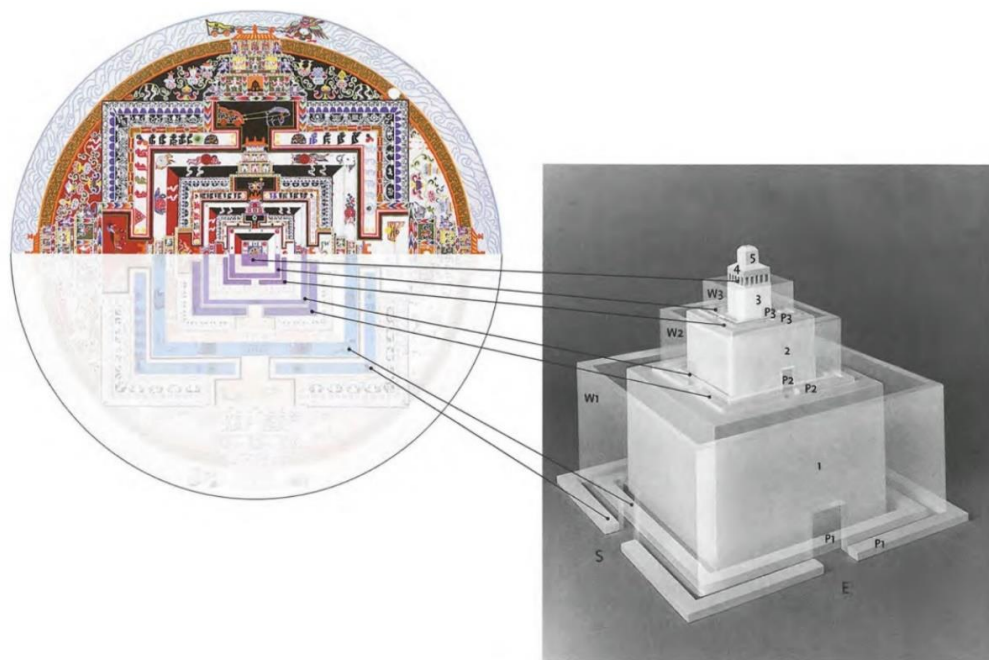
²⁴² Venerable Chöje Lama Phuntsok, "Om Mani Pema Hung," (2551).

และนำทรายสี 5 สี (ซึ่งเป็นสีประจำของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์) ปริมาณเท่าปลายนิ้ว โยยที่จุดศูนย์กลางก่อน แล้วจึงเริ่มกระบวนการโรยทรายสีมันดาลาจนเต็มพื้นที่ที่กำหนด มันดาลาทรายมีทั้งแบบที่วาดราบไปกับพื้น และมีการตั้งปราสาท (เป็นทรงกล่อ่ง) ขึ้นมาเป็น 3 มิติ เมื่อทำมันดาลาทรายเสร็จแล้ว ก็จะมีการสวดมนต์ถวายมันดาลา เมื่อเสร็จพิธี พระภิกษุก็จะเดินเข้าไปใช้มือ (ที่กำวัชระ) ลบประตูปราสาททั้ง 4 ทิศ จากนั้นจะเข้าสู่กระบวนการล้างทรายมันดาลา โดยพระภิกษุจะใช้จักปฐูร์ (ไม้ดัน) กวาดทรายมากองรวมกัน ห่อใส่ผ้า แล้วเอาไปเทลงสายน้ำ (ที่ไหลมาจากเขาไกรลาส) ให้พรนั้นอุดมและแผ่ขยายไป หรืออาจแบ่งบางส่วนแจกจ่ายแก่ประชาชนเพื่อนำไปสักการะ ถือเป็นมณฑลสารที่มีคนเอาไปบรรจุในพระพุทธรูป พร้อมกับคัมภีร์หรือมนตราหัวใจ ก่อนนำไปพุทธาภิเษก

รูปแบบของวิหารแห่งมันดาลา

หลักการจัดวางผังและรูปแบบพุทธสถาปัตยกรรมของวิหารยานั้น มีที่มาจากกาลจักรมันดาลา โดยมีลักษณะเป็นวงมณฑลที่เป็นวงกลมล้อมวิหารแห่งพุทธะที่เป็นฐาน 4 เหลี่ยมจัตุรัส มีช่องเปิดทั้ง 4 ทิศ เทียบเคียงได้กับจักรวาลชีวิตที่สืบสนวนวายุถูกปรับให้อยู่ในระบบระเบียบของมณฑลเพื่อเข้าสู่จุดศูนย์กลางแห่งความเป็นพุทธะ ตัววิหารมี 3 ชั้น (1,2,3) โดยแต่ละชั้นนั้นจะมีกำแพงล้อมรอบ ซึ่งตัวกำแพงนั้นตั้งอยู่บนฐานของธาตุทั้ง 5 (P) และแต่ละวงชั้นของมณฑลแทนมณฑลของกาย, วาจา, ใจ ของพระพุทธเจ้า เทียบเคียงได้กับการพัฒนาจากภายนอกสู่การพัฒนาภายในที่ทำให้จิตมีความเจริญสูงขึ้น โดยยอดอาคารชั้น 3 นั้นเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า (4) และยอดของวิหาร (5) เป็นที่แสดงสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าและพระมเหสี (พระศกิติ) อันหมายถึงการรวมกันของความกรุณาและปัญญา โดยการเข้าถึงขั้นสูงสุดของมณฑลแห่งความเป็นพุทธะนั้น จะเป็นไปในลักษณะของการเดินทักษิณาวรรต (คอร่า) ที่เวียนขวา-เข้าชั้นใน-ขึ้นสูง ซึ่งเป็นการเดินเวียนผ่านประตูในทิศทั้ง 4 ในแต่ละชั้น ก่อนจะขึ้นไปยังชั้นถัดไป ซึ่งทิศทั้ง 4 นี้ก็คือทิศแห่งพระธยานิพุทธะที่ปรากฏอยู่ในมันดาลา

ภาพแสดงองค์ประกอบของมณฑลามาจากกาลจักรมณฑลามา

ที่มาภาพ: Andrea Brodbeck และ Peter Nebel, *view inside the Kalacakra Mandala palace*,
ใน Martin Brauen, *Mandala: Sacred Circle in Tibetan Buddhism* (2552).

กงล้อมนตรา, ธงมนตรา (มณฑลวัช), และมนตราที่นิยมพิมพ์ลงธงมนตรา

ในวิถีชีวิตของชาวพุทธชรยานในทิเบตได้มีการใช้กงล้อมนตราและธงมนตรามาปรับพื้นที่อยู่อาศัย ที่ดินทำกินให้เป็นเสมือนมณฑลแห่งพุทธะ โดยมีการติดตั้งกงล้อมนตราขนาดกลางและขนาดใหญ่ตามบ้านเรือนและชุมชน รวมไปถึงการทำกงล้อมนตราในลักษณะของกัณฑ์ลม (ติดตั้งที่สันเขา) และกัณฑ์น้ำ (ติดตั้งตามลำน้ำต่างๆ) เพื่อให้แรงลมแรงน้ำช่วยหนุนกงล้อมนตรา เช่นเดียวกันกับการใช้ธงมนตราในการสร้างการรับรู้ถึงมณฑลศักดิ์สิทธิ์ โดยติดตั้งธงมนตราตามภูเขา หุบ ้วย ทะเลสาบ โดยเน้นทำในจุดที่มีกระแสไหล (ลม, น้ำ) พัดดี และเลือกตรงเส้นทางที่ผู้คนเดินผ่าน เช่น สันเขา หรือทางลัดเลาะลำธาร ซึ่งหลักการติดตั้งก็เหมือนกันกับกงล้อมนตรา คือแผ่กระจายมนตราแห่งความกรุณาไปทั่วทุกทิศและครอบคลุมในทุกพื้นที่ของชีวิต

นอกจากนี้ ยังมีการเขียน (วาด) หรือสลักมนตรา โอม มณี เปเม ฮุม ลงบนก้อนหินตามภูเขา หรือหน้าผา โดยใช้หลักการเดียวกันกับการชิงธงมนตรา ซึ่งมีทั้งในเขตวัดและนอกวัด อีกทั้งในพื้นที่หมู่บ้าน จะพบเห็นเตาเผาซึ่งตั้งอยู่สันเขา ซึ่งเตานั้นใช้เป็นที่ประกอบพิธีขอพรจากผู้ปกป้องแผ่นดินให้สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรได้ดี จะมีการชิงธงมนตราจากเตาเผาไปที่หลักอิฐขนาดใหญ่ ซึ่งชาวบ้านจะเอาทสวดมนต์ของตนมากองรวมกันที่หลักอิฐเพื่อเชื่อมโยงพรไปที่ธงมนตราและเตาเผาซึ่ง ซึ่งลมก็จะทำหน้าที่นำพาพรจากธงมนตราพัดกระจายออกไป

ยกตัวอย่างมนตราที่นิยมพิมพ์ลงมณฑรา

- มন্ত্রาลูงตะหรือม้าม (วายุวลาห) เป็นมนตราที่นิยมพิมพ์ลงมณฑรามากที่สุด เป็นพรที่อำนวยให้เกิดความโชคดีและพลังที่ดีให้ โดยตรงกลางของธงจะเป็นรูปม้ามที่บรรทุกอัญมณี ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการรู้แจ้ง ตรงมุมทั้งสี่เป็นรูปสัตว์ คือ ครุฑ มังกร เสือ และสิงโตหิมะ หรืออาจเป็นตัวหนังสือเขียนคำเรียกสัตว์ทั้งสี่นี้แทน ข้อความบนธงเป็นคาถามนตราหรือพระสูตรสั้นๆ

- มนตราเกี่ยวกับชัยชนะ จารึกบทสวดสำหรับเอาชนะอุปสรรค ศัตรู พลังชั่วร้าย และโรคภัย ธงนี้มักมีรูปสัญลักษณ์ประกอบ เช่น รูปม้าม อัญมณีสกล (เครื่องหมายแห่งมงคลทั้งแปด) และรัตนสมบัติ

- มนตราเกี่ยวกับสุขภาพและชีวิตยืนยาว เช่น ธาณิกาของพระโกลิเยศคุรุไวฑูรย ประภทาคคตือกันว่าเป็นพระพุทธรูปเจ้าที่สามารถรักษาโรคทางกายและโรคทางกรรมของสัตว์โลก มนตราของพระพุทธรูปเจ้าอมิตายุส มนตราของพระคุรุเซวียง รินชิน มนตราของพระมหามารดา ปรัชญาปารมิตา มนตราของพระแม่ตาราขาว เป็นต้น

- มนตรา 'โอม ออ ฮุม บันชา กูรู เปมา สิทธิ ฮุม' (โอม อะ ฮุม วิชระ คุรุ ปัทมะ สิทธิ ฮุม - สันสกฤต) ของคุรุปัทมสมภพ หรือคุรุริมโปเซ พระผู้เป็นศูนย์รวมแห่งกาย วาจา ใจ พระคาถาช่วยชำระล้างมลทินที่มัวหมองและขจัดอุปสรรค

- มนตราที่ช่วยสะเดาะเคราะห์ น้อมนำจิตสู่ความผ่องแผ้วและกระจ่างชัดใส ขจัดความทุกข์ สลายหนี้กรรมและมลทินเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตใจ ขจัดอุปสรรคและพลังลบ เช่น มนตราของพระมารดาฉัตรขาว หรือมนตราตรีกาย

- มนตราที่ช่วยปกป้องคุ้มครองจากภัยทั้ง 8 เช่น บทสรรเสริญมนตรา 21 พยางค์แห่งพระแม่ซั้มมา บทสรรเสริญพระอารยาตารา 21 องค์

อัญมณีสกลของทิเบต

ในวัชรยานถือว่า 8 สัญลักษณ์มงคลนี้เป็นสิ่งแทนพระวรกายของพระศากยมุนีสัมมาสัมพุทธเจ้า²⁴³ ซึ่งจะเรียก 8 สัญลักษณ์นี้ว่า 'ทาซัทักเย' มีดังนี้

1. เศวตฉัตร์ (ร่วมวิเศษ) เป็นสัญลักษณ์แทนพระเศียร สัญลักษณ์แทนอำนาจแห่งพุทธองค์ ร่มล้ำค่า เป็นเครื่องปกป้องสรรพสิ่งมีชีวิตจากความเจ็บป่วย พลังความชั่วร้าย ปัญหาอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นในชีวิต เป็นตัวแทนของความรื่นรมย์และประโยชน์ที่พึงได้รับจากการได้อยู่ได้ร่วมเงาที่สงบเย็น

²⁴³ Robert Beer, *The Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*.

2. ยุคลสุวรรณมัตถยา (ปลาทองคำ) เป็นสัญลักษณ์แทนพระเนตร สัญลักษณ์แทนตาทั้งคู่ที่เปิดกว้างเสมอแม้อยู่ในน้ำ ความรู้แจ้งต่ออุปสรรคและปัญหาที่ปวง ดังเช่นการปฏิบัติตนอย่างมีสติสัมปชัญญะในวิถีทางที่ถูกต้อง นำพามาซึ่งความสุขและสมหวัง

3. ปัทมะ (ดอกบัว) เป็นสัญลักษณ์แทนพระชีวหา สัญลักษณ์แทนความบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว เสมือนดอกบัวที่แม้กำเนิดจากโคลนตมแต่ก็ไม่แปรเป็นอมลทิน ซึ่งอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นตัวแทนของการทำ กาย วาจา ใจ ให้เกิดความบริสุทธิ์อันสมบูรณ์ เบิกบาน

4. ปุรณะกลศ (แจกัน แห่งความอุดมสมบูรณ์ เลื่อนมาจากคำว่า ปุรณะ-อินเดียบโบราณ แปลว่าหม้อแห่งความอุดมสมบูรณ์) เป็นสัญลักษณ์แทนพระศอ สัญลักษณ์แทนที่บรรจุสมบัติ คือพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์เปรียบเสมือนทรัพย์ในแจกันสมบัติที่จะช่วยให้ผู้ศรัทธาสมปรารถนาและคุณลักษณะที่ดีทั้งปวง

5. ชัยธวัช (ธงชัย) เป็นสัญลักษณ์แทนพระวรกาย สัญลักษณ์แทนความรู้อันกระจ่างแจ้ง เห็นธรรมอย่างสมบูรณ์ของพุทธธรรมต่อความชั่วร้าย เป็นชัยชนะตนเองและบุคคลอื่น (อันเนื่องกับทางกาย วาจา ใจ) จากอุปสรรค ความคิดนึกด้านลบ และอันตรายทั้งปวง

6. ธรรมจักร (กงจักรแห่งธรรม) เป็นสัญลักษณ์แทนพระบาท สัญลักษณ์แทนวงล้อแห่งธรรมที่แทนคำสอนของพระพุทธองค์ที่ไม่หยุดนิ่ง และเคลื่อนที่สู่ความรุ่งเรืองตลอดเวลา เป็นมงคลอันเกิดจากการได้หมุนกงล้อแห่งพระธรรม สร้างการตระหนักรู้ในบรรดาสรรพสัตว์ทุกสถานภาพ และทุกช่วงเวลา

7. ทักษิณาวรรตเศวตสังข์ (หอยสังข์สีขาว มีก้นเวียนขวา) เป็นสัญลักษณ์แทนพระวาจา สัญลักษณ์แทนเสียงแห่งพระธรรมของพระพุทธองค์ที่ก้องกังวานไปทุกสารทิศ หรือเสียงแห่งการประกาศพระศาสนาสู่โลก ช่วยปลุกให้ตื่นจากความเขลาและปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์สุขต่อตนเองและผู้อื่น

8. อนันตรสูตร (เส้นเชือกผูกเงื่อนปมไม่มีสิ้นสุด) เงื่อนไม่รู้จบ เป็นสัญลักษณ์แทนพระจิตที่รู้แจ้ง สัญลักษณ์แทนจิตใจอันพิสุทธิ์ เป็นตัวแทนของความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันระหว่างพระธรรมคำสอนและการกระทำ บ้างว่าเป็นตัวแทนของการผสานกันระหว่างปัญญากับอุบายวิธี

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล
สถานที่เกิด

ปัญญาพัฒน์ ธีระอำรงวีร์
กรุงเทพมหานคร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY